

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MCBÜ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**KARLUK GRUBU TÜRK LEHÇELERİ İLE TÜRKİYE
TÜRKÇESİNDEKİ HAREKET FİİLLERİNDE YALANCI EŞ
DEĞERLİK**

Fatıma MELEKOĞLU

**Danışman
Doç. Dr. Yasin KARADENİZ**

MANİSA-2025

**Fatma
MELEKOĞLU**

**KARLUK GRUBU TÜRK LEHÇELERİ İLE TÜRKİYE
TÜRKÇESİNDEKİ HAREKET FİİLLERİNDE YALANCI EŞ
DEĞERLİK**

2025

TAAHHÜTNAME

Bu tezin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü MCBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim dalı'nda akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, tezin yazımında akademik ve etik kurallara aykırı herhangi bir yapay zekâ ve program kullanmadığımı beyan ederim.

Fatıma MELEKOĞLU

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Fatıma MELEKOĞLU

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Yasin KARADENİZ

Bu çalışmada, Karluk grubu Türk lehçelerinden olan Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki hareket fiilleri arasında görülen yalancı eş değerlik durumu incelenmiştir.

Hareket fiilleri, genellikle yer değiştirmeye bağlı ya da fiziksel hareketi ifade eden aktif eylemlerdir. Yalancı eş değerlik kapsamında incelenen hareket fiilleri, farklı Türk lehçelerinde hem anlamsal hem de işlevsel olarak çeşitlilik gösterebilmektedir.

Yalancı eşdeğerlik; yazılış ve söyleniş bakımından, biçimsel olarak ayırt edilemeyecek kadar benzerlik taşıyan yapıların, farklı lehçelerde anlam veya kullanım açısından örtüşmemesi durumunu ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında; Kuramsal Çerçeve, İnceleme ve Sonuç olmak üzere üç bölüm yer almaktadır. Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde tespit edilen yalancı eş değeriğe sahip hareket fiillerinin incelenmesi sonucunda, toplam 149 hareket fiili belirlenmiş ve lehçelerdeki sözlük tanımlarına ek olarak örnek cümleler eşliğinde analiz edilmiştir. Çalışma ele alınan hareket fiillerinin biçimsel benzerlik taşımalarına rağmen, bu fiillerin her lehçede aynı kullanım alanlarını karşılamadığını göstermekte ve hareket fiili tanımlarının daha esnek yaklaşımlarla yeniden ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırma, hareket fiillerinin anlam boyutuna odaklanarak, Türk lehçeleri arasında yalancı eş değerklik olgusunun karşılaştırmalı çalışmalar açısından taşıdığı önemi dikkate sunmaktadır. Türk lehçeleri arasında biçimsel benzerliğe sahip anlam farklılığına sahip yalancı eş değerklikteki yapıların özellikle aktarım, öğretim konusunda ve sözlükbilim alanlarında dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışma; lehçe öğretimi, aktarımı ve sözlük hazırlama gibi uygulamalı alanlara da katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, Karluk grubu, Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Yalancı Eş Değerklik, Hareket Fiilleri

ABSTRACT

Master's Thesis

Fatıma MELEKOĞLU

Manisa Celal Bayar University

Graduate School of Education

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Yasin KARADENİZ

This study examines the phenomenon of false equivalence observed among motion verbs in Türkiye Turkish, the Uzbek Turkic dialect, and the Modern Uyghur Turkic dialect—all belonging to the Karluk branch of Turkic dialects.

Motion verbs are typically active verbs that express physical movement or change of place. Within the scope of false equivalence, motion verbs can display both semantic and functional variation across different Turkic dialects.

False equivalence refers to the situation where structures that are almost indistinguishable in terms of spelling and pronunciation do not align in meaning or usage across dialects.

In this study, a total of 149 motion verbs were identified in Türkiye Turkish, the Uzbek Turkic dialect, and the Modern Uyghur Turkic dialect. These verbs were analyzed using dictionary definitions supported by example sentences. Despite formal similarities among the motion verbs addressed in the study, the findings reveal that these verbs do not correspond to the same concepts across the dialects, indicating the need for more flexible approaches in defining motion verbs.

By focusing on the semantic dimension of motion verbs, this research emphasizes the importance of the false equivalence phenomenon in comparative studies of Turkic dialects. It underlines that structures exhibiting formal similarity but semantic divergence should be taken into account, particularly in the fields of language transfer, teaching, and lexicography. In this context, the study also aims to contribute

to applied areas such as dialect teaching, inter-dialectal transfer, and dictionary compilation.

Keywords: Turkic dialects, Karluk branch, Türkiye Turkish, Uzbek Turkic dialect, Modern Uyghur Turkic dialect, False Equivalence, Motion Verbs

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu tezde, Karluk grubu Türk lehçeleri ile Türkiye Türkçesindeki hareket fiillerinde yalancı eş değerlik konusu üç ana bölüm halinde ele alınmış, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi arasındaki biçimsel benzerlik gösteren ancak anlam ve işlev bakımından örtüşmeyen hareket fiilleri, yalancı eş değerlik bağlamında tam yalancı eş değer ve kısmi yalancı eş değer olarak iki sınıflandırma halinde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma, söz konusu fiillerin Türk lehçeleri arasında ne derece farklılaştığını ortaya koymayı ve bu alanda yapılacak yalancı eş değerlik konusuyla beraber sözlükbilimsel ya da Türk lehçeleri odaklı çalışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Öncelikle tez süreci boyunca hem akademik hem kişisel gelişimime önemli katkılarda bulunan, bilgi ve birikimiyle çalışmamı yönlendiren danışmanım Doç. Dr. Yasin Karadeniz hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Yüksek lisansa başlamadan önce bu alanda ilerlemem konusunda yön vererek beni yüreklendiren ve fikirleriyle akademik yolculuğuma ışık tutan Doç. Dr. Ferhat Karabulut hocama ve lisans eğitimim boyunca katkı sunan tüm değerli hocalarıma teşekkür ederim.

Tezimin Yeni Uygur Türkçesi okumasının ilk aşamalarında, anadili olması dolayısıyla sunduğu katkı ve desteğinden ötürü Sayın Aynur Baysoy'a da teşekkür ederim.

Hayatım boyunca olduğu gibi tez sürecinde de her zaman yanımda olan, sabrını ve desteğini esirgemeyen annem Leyla Çardak ve ağabeyim M. Fırat Melekoğlu'na şükranlarımı sunuyorum. Varlıklarıyla güç vererek, inancım ile ilerlememe vesile oldular.

Fatma MELEKOĞLU

Manisa, 2025

KISALTMALAR DİZİNİ

TT : Türkiye Türkçesi

ÖT : Özbek Türkçesi

YUT : Yeni Uygur Türkçesi

YED : Yalancı Eş Değer

GTS : Güncel Türkçe Sözlük

ÖTİL : O‘zbek Tilining İzohli Lug‘ati

HZUTİL: Hazırqi Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti

YUTS : Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

TÖÖTS : Türkçe Özbekçe-Özbekçe Türkçe Sözlük

TDK : Türk Dil Kurumu

Lat. : Latince

İng. : İngilizce

mec. : mecaz

nsz. : nesnesiz

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. TT ile ÖT ve YUT Yalancı Eşdeğerlik Türlerinin Dağılımı

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Özbek Türkçesi Transkripsiyon Alfabeti

Tablo 2. Yeni Uygur Türkçesi Arap Harfli Alfabe

Tablo 3. Tespit Edilen Yalancı Eş Değerli Hareket Fiillerinin Sınıflandırılması

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	V
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	IX
İÇİNDEKİLER	X
GİRİŞ	XII
A. KONU	XII
B. AMAÇ	XII
C. YÖNTEM	XIII
D. KAPSAM	XIV
E. SINIRLILIK	XV
F. LİTERATÜR TARAMASI	XV
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1. KURAMSAL ÇERÇEVE	1
1.1.Fiil	1
1.1.1.Fiillerin Sınıflandırılması	4
1.2.Hareket Fiilleri	8
1.3. Eş Değerlik	11
1.4.Yalancı Eş Değerlik	13
1.4.1.Yalancı Eş Değerlik Kavramı	14
1.4.2.Yalancı Eş Değerlik ve Aktarma Sorunları	15
1.4.3. Yalancı Eş Değerlik ve Farklı Adlandırmalar	18
1.4.4.Yalancı Eş Değerlik ile İlgili Çalışmalar ve Yalancı Eş Değerlik Türleri	22
1.4.4.1.Yalancı Eş Değerlik Üzerine Çalışmalar	22

1.4.4.2.Yalancı Eş Değerlik Türleri -----	25
1.4.4.2.1.Tam Yalancı Eş Değerlik-----	28
1.4.4.2.2.Kısmi Yalancı Eş Değerlik-----	30
1.5.Özbek Türkçesi.....	31
1.5.1. Özbek Türkçesinde Fiil-----	32
1.5.2. Özbek Türkçesinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması-----	38
1.5.3. Özbek Türkçesinde Hareket Fiili -----	41
1.5.4 Özbek Türkçesinde Yalancı Eş Değerlik-----	46
1.6.Yeni Uygur Türkçesi.....	50
1.6.1. Yeni Uygur Türkçesinde Fiil-----	50
1.6.2. Yeni Uygur Türkçesinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması -----	53
1.6.3. Yeni Uygur Türkçesinde Hareket Fiili -----	59
1.6.4. Yeni Uygur Türkçesinde Yalancı Eş Değerlik -----	62
İKİNCİ BÖLÜM -----	67
2. İNCELEME -----	67
2.1 Türk Dili ve Türkiye Türkçesi: Anlam ve Kullanım -----	67
2.2. Türkiye Türkçesi-----	68
2.3. Özbek Türkçesi-----	70
2.4. Yeni Uygur Türkçesi -----	74
2.5. Çalışma Kapsamı Dışında Bırakılan Örnek Fiiller-----	82
2.6. Türkiye Türkçesi (TT) ile Özbek Türkçesi (ÖT) ve Yeni Uygur Türkçesi (YUT) Arasındaki Yalancı Eş Değerlik Gösteren Hareket Fiillerinin İncelemesi	91
2.7. İncelenen Yalancı Eş Değerli Hareket Fiillerinin Sınıflandırılması-----	246
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM-----	252
3. SONUÇ-----	252
Kaynakça-----	255

GİRİŞ

A. KÖNU

Bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı kapsamında hazırlanmış olup, Karluk grubu Türk lehçelerinden Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki hareket fiilleri arasındaki yalancı eş değerklik ilişkilerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmada, Türkiye Türkçesi ve ilgili lehçelerde yalancı eş değerklik gösteren 149 hareket fiili tespit edilmiş; bu fiillerin anlam ve kullanım farklılıkları örnek cümlelerle desteklenerek analiz edilmiştir. Böylece, biçimsel benzerliklerine rağmen anlam bakımından farklılıklar taşıyan hareket fiillerinin lehçeler arası anlam kaymaları ve eş değerklik sorunları ortaya konmuş; bu durumun aktarım, öğretim ve çeviri açısından doğurabileceği dilbilimsel sonuçlar değerlendirilmiştir.

B. AMAÇ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye Türkçesinde kullanılan hareket fiillerinin, Karluk grubu Türk lehçeleri içinde yer alan Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki karşılıklarını ele alarak yalancı eş değerklik durumlarını ortaya koymaktır. Yalancı eş değerklik, özellikle lehçeler arası aktarımda, sözlükbilimde ve çeviri çalışmalarında hata kaynağı olabilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada, belirlenen fiillerin anlam ve kullanım açısından ne ölçüde benzerlik ya da farklılık gösterdiği ortaya konmuş, tam ve kısmi yalancı eş değerklikler sınıflandırılmıştır. Ayrıca, biçimsel benzerliğin yanıltıcı olabileceği durumların belirlenmesiyle, bu konuda karşılaşılan kavramsal karmaşanın giderilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Mevcut yalancı eş değerklik çalışmaları arasında, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesinde yalancı eş değerklik veya Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesinde yalancı eş değerklik olarak ayrı ayrı değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bununla beraber fiil kullanımının örneklerine hiç rastlanmamış ya da ayrıntılı olarak yer verilmemiştir.

Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi veya Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesi arasında ayrı ayrı yapılmış çalışmalar bulunmasına rağmen, her iki lehçeyi

bir arada ele alan, hareket fiillerini örnek kullanımlarıyla inceleyen bütüncül bir çalışmanın eksikliği bu araştırmanın temel çıkış noktasını oluşturmuştur.

C. YÖNTEM

Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde yer alan hareket fiilleri arasında yalancı eş değerlik ilişkisi incelenmiştir. Araştırma, betimleyici (deskriptif) yöntem esas alınarak yürütülmüş olup, nitel araştırma yaklaşımları çerçevesinde doküman analizi tekniğinden faydalanılmıştır. İlgili lehçeler arasında fiiller karşılaştırılırken özellikle sözlüklerde yer alan örnek cümlelerle beraber ele alınarak kullanımları analiz edilmiştir. Fiillerin her lehçedeki anlamları örnek cümlelerle birlikte incelenmiş; anlam düzeyindeki benzerlik ve farklılıklar üzerinden yalancı eş değerlik türleri belirlenmiştir. Bu değerlendirme sonucunda fiiller tam veya kısmî yalancı eş değer olarak sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın temel veri kaynağını ilgili lehçelere ait sözlükler oluşturmuştur. Türkiye Türkçesi için Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük* internet sürümünden yararlanılmıştır (<https://sozluk.gov.tr>). Özbek Türkçesi için *O‘zbek Tilining Izohli Lug‘ati I-II* (1981) ile *Özbekçe-Türkçe / Türkçe-Özbekçe Sözlük* (Berdak Yusuf), Yeni Uygur Türkçesi için ise *Hazırqı Zaman Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti I-II* (2011) ve *Uygurca-Türkçe Sözlük* (Emir Necipoviç Necip, 2016) adlı sözlükler başlıca kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Sözlüklerde yer alan fiillerin hepsi tek tek incelenmiş, Türkiye Türkçesindeki fiiller ile biçimsel benzerliğe sahip olanların Türkçe Sözlük’teki varlıkları araştırılmıştır. Sözlükte güncel olarak bulunan mevcut fiiller, Türkiye Türkçesindeki anlamı “hareket fiili” kapsamına girip girmediği bakımından değerlendirilmiştir. Anlam bakımından tamamen veya kısmen farklılaşan fiiller yalancı eş değerlik teşkil ettiğinden incelemeye dahil edilmiştir. Bu kapsamda, ilk aşamada taranan çok sayıdaki fiil arasından değerlendirme için yeterli veya uygun olmayanlar elenmiş ve toplam 149 hareket fiili çalışma kapsamına alınmıştır.

Yeni Uygur Türkçesindeki hareket fiillerinin bir kısmının okunması aşamasında, anadili bu lehçe olan Aynur Baysoy’un desteğine başvurulmuştur. Her fiilin açıklaması, örnek cümlelerle verilmeye çalışılmıştır. Bu örnek cümleler, ilgili

lehçelere ait sözlüklerden alınarak aktarılmış ve fiilin anlamı bağlam içinde gösterilmiştir. Ayrıca, kuramsal çerçevede yalancı eş değerlik kavramı ile ilgili literatür taranmış, daha önce yapılan çalışmalar incelenmiş ve çalışmanın kuramsal temelleri çeşitli kaynaklara dayandırılmıştır. Özellikle “Kuramsal Çerçeve” bölümünde yer verilen Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi içeriğinde yer alan *fiil tanımları*, *fiillerin anlamsal sınıflandırılması*, *hareket fiilleri* ve *yalancı eş değerlik* başlıkları altındaki açıklamalar, söz konusu lehçelerde yazılmış gramer kitapları, akademik yayın, makale ve sözlüklerden yararlanılmış, Özbek Türkçesinden ve Yeni Uygur Türkçesinden aktarım yoluyla araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışma sonunda ise elde edilen fiiller, tam yalancı eş değerlik ve kısmî yalancı eş değerlik olmak üzere iki grupta sınıflandırılmıştır. Her iki grupta da yer alan fiiller alfabetik sıralama esas alınarak tablo şeklinde sunulmuştur.

D. KAPSAM

Çalışmanın kapsamını, Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi için esas alınan sözlüklerdeki hareket fiili kategorisine giren, yalancı eş değeriğe sahip fiillerin anlamları ve kullanımları oluşturmaktadır.

Tezde yalnızca yalancı eş değeriğe sahip hareket fiilleri incelenmiş, diğer fiil türleri kapsam dışında bırakılmıştır. Bu fiillerin lehçelerde kazandığı anlamlar bağlam içinde değerlendirilmiş ve anlam benzerlikleri ‘tam yalancı eş değeriğe’ ve ‘kısmi yalancı eş değeriğe’ olarak sınıflandırılmıştır.

Araştırmanın temel kaynaklarını, *Güncel Türkçe Sözlük* (TDK) (<https://sozluk.gov.tr>), *O‘zbek tilining izohli lug‘ati I-II (1981)*, *Hazirqi Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti I-II (2011)* ve diğer ilgili sözlük ve gramer kitapları oluşturmaktadır. Bu kaynaklarda yer alan fiiller tek tek incelenmiş, anlam bakımından hareket fiili kapsamında olmayan fiiller elenmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda, üç lehçede de yer alan ve hareket fiili kapsamında değerlendirilebilecek 149 yalancı eş değeriğe sahip fiil incelemeye dahil edilmiştir. Anlam karşılaştırmaları detaylı şekilde ele alınan fiiller, çalışma sonunda alfabetik şekilde sıralanmış ve yalancı eş değeriğe türlerine göre tablo halinde sunulmuştur.

E. SINIRLILIK

Çalışmadaki sınırlılıklardan en önemlisi, Türkiye Türkçesi ve özellikle Yeni Uygur Türkçesi kapsamında hareket fiilleri alanında yapılmış araştırmaların ve kaynakların oldukça kısıtlı olmasıdır. Özellikle Yeni Uygur Türkçesiyle ilgili mevcut gramer ve sözlük çalışmaları, hem içerik hem de erişim bakımından kısıtlı olması, çalışmanın temel aşamasında önemli ölçüde zorluk oluşturmuştur. Ayrıca, Yeni Uygur Türkçesinin Arap harfleriyle yazılan orijinal metninin okunmasının zorluğu yanında sayfa görünümündeki silik harfler, Türkiye Türkçesine aktarım aşamasında teknik ve dil bilimsel güçlükleri de meydana getirmiştir.

Lehçelerdeki okunan, tespit edilen fiillerin anlamlarının ve kullanım alanlarının tam olarak kavranabilmesi için ilgili lehçelere ait sözlüklerde yer alan örnek cümlelerin ötesinde, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin konuşulduğu coğrafyada bulunma imkanının olmaması ve günlük yaşamda kullanımına erişememek karşılaştırma sürecini olumsuz etkilemiştir.

Bu bağlamda, fiillerin kullanım özelliklerini açıkça ifade etmek için sözlük kaynaklara bağlı kalmanın, lehçelerin doğal kullanım ortamlarında bulunamamanın inceleme sürecini sınırladığı söylenebilir. Bu durum fiillerin analizinde eksik ve kısıtlı yorumlanmasına neden olabilmektedir.

Bu sınırlılıklar, çalışmanın kapsamını daraltmakla birlikte, aynı zamanda bu alandaki özellikle hareket fiili konusunda kaynak açığını ve ihtiyaçları ortaya koyduğu düşünülmektedir. Daha sonraki yapılacak daha kapsamlı araştırmalar içinde önem teşkil etmektedir.

F. LİTERATÜR TARAMASI

Türk lehçeleri üzerine hareket fiilleri konusunda yapılan çalışmalar, özellikle yalancı eş değerlik bağlamında bakıldığında, yeni araştırmalara rehberlik etme noktasında oldukça sınırlı ve yetersiz kaldığı görülmektedir. Türkolojide karşılaştırmalı lehçe çalışmaları son dönemlerde sayıca artsa da, hareket fiillerine odaklanan ve bu fiilleri yalancı eş değerlik açısından inceleyen araştırmalar yeterli

değildir. Mevcut çalışmaların yine, genel kelime dağarcığı ya da biçimbilimsel yapılar üzerine yoğunlaşmakta olduğu ve fiil semantiği gibi daha özel alanlara yeterince yer verilmediği görülmektedir.

Yalancı eş değerlik, en az iki farklı lehçede ya da dilde biçimsel olarak benzer görünen yapıların anlam veya kullanım açısından tamamen ya da kısmen örtüşmemesi durumudur. Bu kavram üzerine bazı karşılaştırmalı çalışmalar yapılmış olsa da, fiillerin özellikle hareket fiilleri çerçevesinde anlam özellikleriyle ele alınması ve bağlam içindeki kullanımlarına örneklerle yer verilmesi konusunda ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Hareket fiilleri kavramının zengin bir şekilde hareket fiilleri üzerine kuramsal çerçeve ve sınıflandırmaların büyük bir kısmı özellikle Rus dil biliminde kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Türkiye Türkçesi ile diğer Türk lehçeleri arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda yalancı eş değerlik kavramı üzerine çalışmaların sık sık ele alındığı görülse de, bu tür çalışmaların çoğunda hareket fiillerinin özel olarak incelendiği örnekler yok denecek kadar azdır. Ulaşılan çalışma örneklerinden bazıları ise şunlardır: Hanife Alkan Ataman'ın *Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu (Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi Fiil Örneği)* adlı makale çalışması, Sadiye Ertuğ'un *Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Hareket Fiillerinde Yalancı Esdeğerlikler* adlı Yüksek Lisans tez çalışması, Koray Bozaner'in ise *Türkçede Fiil Sınıfları ve Özellikleri* adlı Yüksek Lisans tez çalışmasında "Hareket Fiilleri" çeşitli alt başlıklarıyla¹ ele alınmıştır.

Bu çalışmada ise Karluk grubu Türk lehçelerinden olan Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki hareket fiilleri yalancı eş değerlik bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Hareket fiilleri; fiziksel bir yer değiştirme ya da hareket durumunu ifade eden ve dilde oldukça sık kullanılan fiillerdir. Buna rağmen, bu fiil türü üzerine yapılan karşılaştırmalı semantik çalışmalar son derece sınırlıdır. Özellikle Yeni Uygur Türkçesinde bu alana ilişkin akademik kaynak sayısı oldukça azdır.

¹ "Doğası Gereği Bir Doğrultuya Yönelik Olan Fiiller", "Ayrılma Fiilleri", "Hareket Fiillerinin Tarzi", "Yuvarlanma Fiilleri", "Koşma Fiilleri" ve "Kovalama Fiilleri" başlıklarıyla ele alınmıştır (Bozaner, 2022).

Çalışmada fiillerin tespitinde ve anlamlarının karşılaştırılmasında sözlükler temel kaynak olarak kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi için Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük* (<https://sozluk.gov.tr/>) yanı sıra, Özbek Türkçesi için *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati I-II (1981)* ile Berdak Yusuf'un *Özbekçe-Türkçe / Türkçe-Özbekçe Sözlük*; Yeni Uygur Türkçesi için ise *Hazirqı Zaman Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti I-II (2011)* ve Emir Necipoviç Necip'in *Uygurca-Türkçe Sözlük (2016)* adlı eserler esas alınmıştır.

Alanyazında yer alan mevcut çalışmalar çoğunlukla fiillerin farklı lehçelerdeki kullanımlarını karşılaştırmalı olarak analiz etmemektedir. Bununla beraber, biçimsel olarak benzerlik gösteren fiillerin anlamsal farklılıkları bağlamında yapılan analizlerin azlığı da dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi'nde belirlenen 149 hareket fiilini örnek cümlelerle birlikte inceleyerek, gelecekteki ilgili çalışmalara örnek olmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak araştırma, Karluk grubu Türk lehçeleri ile Türkiye Türkçesi arasında hareket fiillerinde görülen yalancı eş değerlik yapılarını ortaya koymaya çalışarak, Türk lehçeleri arasında karşılaştırmalı semantik incelemelere katkı sağlamayı ve bununla birlikte lehçe öğretimi veya incelemeleri, sözlükbilim ve çeviri gibi uygulamalı alanlara ve araştırmalara destekleyici bilgiler sağlamayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Fiil

Fiiller, Türkiye Türkçesinde dilin temel öğelerinden biri olarak anlam iletme işlevini yerine getirir ve cümlede çoğunlukla yüklem görevini üstlenir. Çekimli hâlleriyle fiiller, özne ile zaman, kip ve kişi açısından uyum sağlayarak cümlenin yüklemine oluşturur. Çekimsiz hâlleri ise eylemin adını ifade eden temel biçimleriyle sözlüklerde yer alır ve iş, oluş ya da hareketi belirtir. Türkiye Türkçesinde fiiller, anlam ve işlev açısından çeşitlilik gösterir; bazı fiiller yalnızca hareketi, bazıları ise oluş veya meydana gelme durumunu anlatır. Bu nedenle fiiller, hem cümle yapısında merkezi bir konuma sahip hem de dilin anlamsal zenginliğini sağlayan temel öğeler arasında yer alır.

Vardar, fiili geleneksel dilbilgisi ve yapısal dilbilim açısından tanımlamış ve şöyle açıklamıştır: “Geleneksel dilbilgisinde, öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı vb.; öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge; yapısal dilbilimde ise çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan dizim kurucu öge” (Vardar, 2002; s. 97). Bu tanımdan hareketle fiil; öznenin yaptığı iş, oluş, kılış veya durumunu zaman, kişi ve sayı kavramlarıyla belirten, çekimlenebilen ve cümlede yüklem görevinde bulunabilen temel söz türüdür. Ancak her fiil yüklem olabileceği gibi, her yüklem fiil değildir; zira isim soylu sözcükler de yüklem görevinde kullanılabilir.

Adalı ise fiil için, “Varlıklarını ancak belli işletim ardılları aracılığıyla ortaya koyabilen bağımlı öncüllere eylem denir” ifadesini kullanmıştır (Adalı, 2004; s. 35).

Fiillerin yer aldığı geleneksel çalışmaların büyük bir çoğunluğunda; fiiller iş, oluş ve hareket kavramları ile verilerek birbirine çok benzeyen özellikleriyle ele alınmıştır. Bu durumu daha çok geleneksel çalışmalarda görmekteyiz. Dil bilimsel çalışmalarda ise, fiiller anlam alanları açısından, yani kılınış (görünüş) özellikleriyle ele alınmıştır. Günümüze kadar yapılan sınıflandırma çalışmalarında ise çoğunlukla

biçim bilgisi açısından incelemeler mevcuttur. Bu sınıflandırmaların da genellikle yapı bakımından fiiller, çatı bakımından fiiller ve çekim bakımından fiiller şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir.

Ergin, “Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller iş ve hareket bildiren sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler. Fiiller hareketi karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini burada tabîî, geniş manası ile alıyor ve nesnelerin zaman ve mekân içerisindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz. Evvelce de söylediğimiz gibi kâinatta bir nesne, diğeri hareket olmak üzere iki unsur vardır” ifadelerini kullanmıştır (Ergin, 1980; s. 141).

Korkmaz, “Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareket ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler: *al-, at-, başla-, bilin-, büyü-, dinlen-, getir-, otur-, ört-, sivril-, tut-, uyu-, uyu-, uza-, ver-, yar-, yaşa-, yeşer-, yıkıl-* gibi” (Korkmaz, 2003; s. 527).

Ergin ve Korkmaz’ın, fiilleri hareketleri karşılayan sözcükler olarak tanımladıkları görülmektedir. Hareketleri ise nesnelerin zaman ve mekân içindeki yer değiştirmeleri; oluş, kılış ve duruş gibi, yani her türlü faaliyetleri kapsayan bir kavram olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Bilgegil, fiil hakkında “gerçek ve itibari varlıklarla nitelikleri bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya -eylem söz konusu edilmeksizin- gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimeler adını alır” (Bilgegil, 1984; s. 260) ifadelerini kullanarak bir tanım yapmıştır.

Banguoğlu ise, bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelimeye fiil adını vermiştir (Banguoğlu, 1990; s. 408). Banguoğlu’nun fiil tanımında, fiillerin zaman ve şahıs bildiren çekimli hâlleriyle yüklem olarak kullanılabileceğine dair herhangi bir vurgu yer almamaktadır.

Gencan da, fiillerin eylem bildiren, varlıkların yaptıkları işler, devinimler, kılışlar veya oluşlarla ilgili durumları zamana ve kişiye bağlayarak ifade eden sözcükler olduğunu belirtmiştir (Gencan, 1978; s. 271).

Hacıeminoğlu, fiillerin hareket, oluş ve tavır bildiren sözler olduğunu ve Türkçede esas itibariyle isimler, fiiller ve edatlar olmak üzere üç farklı kelime grubu bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Türk dilinin zenginliğine dikkat çekerek fiillerin derinlemesine incelenmesinin önemini vurgulamış ve bu alanda kapsamlı çalışmalara gerekliliğini belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1991; s. 13).

Ediskun, fiiller hakkında; isim soylu kelimeler hareket anlatmazlar demiştir ve ardından, “oysaki dilde, bir de varlıkların yardımını isteyen, onların yardımıyla hareket, oluş, kılış -kısaca, eylem- anlatan kelimeler de vardır ki, bunlara fiil (eylem) diyoruz” ifadelerini kullanmıştır (Ediskun, 1999; s. 171).

Güneş, fiilleri olma ya da yapma ifadesi taşıyan, başka bir deyişle hareket kavramlarını adlandırmaya yarayan kelimeler olarak tanımlamıştır. Ayrıca fiillerden hareket ismi türetmeye yarayan *-mAk* ekinin önemine dikkat çekmiş, çekimlenmeyen bir fiilin bu ekle isimleştirildiğini ve ekin esas olarak isim-fiil üretmek için kullanıldığını belirtmiştir (Güneş, 2009; s. 98).

Deny, Türkçede isimlerin çoğunlukla yabancı dillerden geldikleri halde, fiillerin Türkçe asıllı olduklarını belirtmiştir (Deny, 1941; s. 341). Deny’nin ise daha çok fiillerin nasıl oluştuğu konusuna, fiilin morfolojisi üzerinde durduğuna rastlanmaktadır.

Leontik, fiili şu şekilde tanımlamıştır: “Türkçede fiiller iş, oluş, hareket ve durum bildirir. Türkçedeki çekimli bir fiilde, fiil kökü veya gövdesi, kip, zaman, kişi ve sayı unsurları vardır” (Leontik, 2017; s. 109-127).

Yapılan çalışmalar ve ifade edilen tanımlar ışığında, fiiller için ortak kabul edilen görüş, onların esas olarak hareketleri, işleri ve oluşları ifade eden kelimeler olduğudur. Ayrıca, fiillerin kılış, oluş ve durum bildiren yönleri, zaman ve kişi unsurlarıyla ilişkilendirilerek anlam kazanır. Bu bağlamda fiiller, hem cümlede yüklem görevini üstlenen hem de eylemin, hareketin veya oluşun niteliğini gösteren temel dil öğeleri olarak değerlendirilmektedir.

1.1.1.Fiillerin Sınıflandırılması

Dil çalışmalarında, genel olarak fiiller; bildirdikleri özelliklere göre anlam, yapı, içerik, kılış ve çatı gibi çeşitli açılardan sınıflandırılmışlardır. Şekil bilgisi açısından sınıflandırılmalar çoğunluktadır denilebilir. Türkçede fiillerle ilgili Dizdaroğlu (1963), Kükey (1972), Ercilasun (1984), Hacıeminoğlu (1991), İlker (1997)'in çalışmaları da bu niteliktedir. Gramer kitaplarının alt bölümlerinde de fiil yine şekil bilgisi açısından incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Türkçede fiiller anlamsal açıdan da sınıflandırılmıştır.

Seçkin, *IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*'nda, fiillerin hareketi karşılayan kelimeler olarak tanımlandığını ve genellikle iş, oluş ve durum fiilleri olarak sınıflandırıldığını belirtmiştir. Türk dilinde fiillerin genellikle yapısal olarak sınıflandırıldığını ve semantik sınıflandırılmasına yönelik çalışmaların ise son yıllarda görülmeye başlandığını belirtmiştir (Seçkin, 2018; s. 890).

Yine Türk dil bilgisi çalışmalarına bakıldığında fiiller (oluş-kılış) noktasında geçişlilik- geçişsizlik bakımından da dikkate alındığı görülmektedir. Bu konuda;

Ergin, hareketin yönü dışı doğru olan, etkileyeceği nesne şahsın dışında olan fiillerin yapma bildirdiğini ve dolayısıyla geçişli olduğunu, buna karşılık hareketin yönü içe doğru olan, etkileyeceği nesne bağlı olduğu kişi olan fiillerin olma bildirdiğini, böylece de geçişsiz olduğunu belirtmiştir (Ergin, 2009; s. 137-141).

Eker, Türkçede geçişli fiillerin nesneyi belirtililik- belirtisizlik durumuna göre etkilediğini, geçişsiz fiillerin ise cümlede herhangi bir ögeyi etkilemediğini belirtmiş, ayrıca, Türkçede az sayıda fiilde geçişsizlik ve geçişliliğin birlikte bulunduğu, bu durumun da anlamsal olduğunu ifade etmiştir (Eker, 2017; s. 284). Eker'in bu ifadelerine bakıldığında, temel olarak fiillerin anlamsal özelliklerinin, onların geçişli olup olmamasını etkilediği vurgusu dikkat çekmektedir.

Korkmaz, fiillerin çeşitli yönleri göz önüne alınarak ayrı ayrı sınıflandırmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir ve fiilleri içerikleri bakımından üç alt gruba “*Oluş bildiren fiiller, Bir Kılış ve Kılış Bildiren Fiiller, Durum ve Tasvir Bildiren Fiiller*” başlıklarıyla ayırmıştır:

- a. “Oluş bildiren fiiller: Cümlede yüklemın gösterdiği isin olma niteliği taşıdığını, oluşun yapana yöneldiğini belirten, dolayısıyla herhangi bir nesneye ihtiyaç göstermeyen fiillerdir. Yani bunlar geçişsiz fiillerdir: *morar-*, *güzelleş-*, *paslan-* vb.
- b. Bir kılış ya da kılınış bildiren fiiller: Cümlede yüklemın gösterdiği isi yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren, dolayısıyla nesne gerektiren fiillerdir, *adımıla-*, *as-*, *besle-*... gibi.
- c. Durum ve Tasvir bildiren fiiller: Herhangi bir olus ve kılışı değil, yalnızca hareket halinde olmayan bir durumu veya takınılan bir tavrı gösterirler. Genellikle geçişsizdirler: *alış-*, *az-*...” (Korkmaz, 2003; s. 530-533).

Korkmaz’ın tasnifinin, Muharrem Ergin’in ifadelerinde yer verdiği geçişlilik-geçişsizlik konusunda da uyduğu görülmektedir.

Banguoğlu, fiilleri önce anlamsal olarak sınıflamıştır. Fiilleri bir kılışı (*taşı-*), durumu (*sus-*) ve oluşu (*karar-*) anlatan sözcükler biçiminde tanımlamıştır ve sonrasında fiilleri anlamsal açıdan geçişli ve geçişsiz, ardından da kullanışlarına göre çekimli ve çekimsiz olarak ayırmıştır (Banguoğlu, 2015; s. 408-410).

Kükey de Banguoğlu gibi fiilleri anlamsal olarak üç gruba ayırmıştır: iş, oluş ve durum bildiren fiiller olarak sınıflandırmıştır ve bir eylemin, bu anlamlardan yalnızca birini taşıyabileceğini öne sürmüştür (Kükey, 2007; s. 4).

Bilgegil ise, eylemlerin hareket yoluyla oluştuğunu belirtmiştir ve fiilleri temelde kılış, oluş fiilleri olarak tasnif ederken, Kükey’in ifadelerinden biraz farklılık göstererek; bazı eylemlerin ise hem kılış hem de oluş anlamı taşıdığını, hangisinin kastedildiğinin bir varlık ya da niteliğe isnadından sonra anlaşılabilir olmasını belirtmiştir (Bilgegil, 1984; s. 260).

Bacanlı’nın sınıflamasında fiillerin; *haller*, *faaliyetler*, *tek kerelikler*, *dönüşümsüzler*, *başlangıç dönüşümlüler* ve *bitiş dönüşümlüler* (*başarı ve erişim fiilleri*) olarak altı grup halinde sınıflandırıldığı görülmektedir (Bacanlı, 2014).

Hacıeminoğlu fiilleri muhtevalarına göre dört gruba ayırarak, şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. “Hareket bildiren fiiller: *yürü-*, *vur-* gibi,
2. Oluş bildiren fiiller: *büyü-*, *sarar-* gibi,
3. İş bildiren fiiller: *öğret-*, *işit-* gibi,
4. Tavır bildiren fiiller: *beğen-*, *sev-*” gibi (Hacıeminoğlu, 1991).

Dil bilimsel çalışmalara bakıldığında fiil sınıflandırması konusunda Vendler’den söz etmek gerekir; çünkü fiil sınıflandırmalarıyla ilgili ilk önemli çalışma Vendler tarafından yapıldığı bilinmektedir. Vendler (1967) de fiilleri kılınış açısından değerlendirmiştir ve leksikal kılınış dört gruba ayırarak şu şekilde incelemiştir:

1. Durumlar (States): *sev-*, *iste-* vb.
2. Başarımlar (Achievements): *bitir-*, *kazan-* vb.
3. Tamamlamalar (Accomplishments): *oku-*, *yaz-* vb.
4. İşler (Activities): *oyna-*, *koş* vb.

Ardından fiil sınıflandırması çalışmalarını sırasıyla şu isimler izlemiştir: Longacre (1976), Cook (1979), Smith (1991) Vendler ’in dört gruba ayrılan tasnif çalışmasına beşinci bir grup eklemiştir (Biber, ve diğerleri, 1999).

Yıldız ise fiilleri *oluş*, *durum*, *hareket*, *bağlantı*, *mental*, *iletişim* ve *doğa fiilleri* olmak üzere 7 temel kategori ile fiil sınıflandırması yapmıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Yıldız, fiillerin anlamlarının onların sınıflandırmasını etkilediğine değinmiş ve fiillerdeki her anlamın ayrı ayrı değerlendirilip kodlanması gerektiğini belirtmiştir (Yıldız, 2017; s. 360).

Fiillerin tasnifi konusunda yerli ve yabancı birçok dil bilimci, Chafe, Cook, Longacre, Vendler gibi tablolar oluşturmuş ve fiilleri farklı şekillerde sınıflandırmışlardır. Yıldız bu fiil tasniflerinden yola çıkarak, fiillerin en genel haliyle sınıflandırmasını şu şekilde yapmıştır:

1. Oluş Fiilleri

1.1.Varoluş Fiilleri: *doğ-(mak)*, *yaşa-(mak)*, *öl-(mek)*, *diril-(mek)*...

1.2.Olma Fiilleri: *acık-(mak)*, *ısın-(mak)*, *soğu-(mak)*, *üşü-(mek)*, *piş-(mek)*...

1.3.Değişim Fiilleri: *değiş-(mek)*, *sarar-(mak)*, *yaşlan-(mak)*, *küçül-(mek)*, *büyü-(mek)*...

2. Durum Fiilleri: *bekle-(mek)*, *dur-(mak)*, *otur-(mak)*, *yat-(mak)*, *uyu-(mak)*...

3. Hareket Fiilleri: *aç-(mak)*, *al-(mak)*, *çiz-(mek)*, *kaz-(mak)*, *sil-(mek)*, *taşı-(mak)*, *temizle-(mek)*, *yaz (mak)*...

4. Bağlantı Fiilleri: *etkile-(mek)*, *sebep ol-(mak)*, *neden ol-(mak)*, *yol aç-(mak)*...

5. Mental Fiiller

5.1.Biliş Fiilleri: *düşün-(mek)*, *bil-(mek)*, *anla-(mak)*...

5.2.Psikolojik Durum Fiilleri: *sev-(mek)*, *üzül-(mek)*, *tiksin-(mek)*...

5.3.Algı Fiilleri: *gör-(mek)*, *işit-(mek)*, *kokla-(mak)*...

6. İletişim Fiilleri: *konus-(mak)*, *söyle-(mek)*, *sohbet et-(mek)*, *nutuk at-(mak)*, *hitap et-(mek)*...

7. Doğa Fiilleri: *es-(mek)*, *dalgalan-(mak)*, *yağ-(mak)* ... (Yıldız, 2017; s. 361)

Yapılan fiil sınıflandırması çalışmalarının sadece bir kısmına yer verilmiştir. Fiil sınıflandırmalarıyla ilgili yapılan yerli ve yabancı bu çalışmalar, fiillerin kesin çizgilerle farklı gruplara ayrılmadığı, daha doğru bir ifadeyle bu ayrımın pek de mümkün olmadığı ve dolayısıyla kesin adlandırmalar yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Bu duruma güçlü bir örnek olarak; Bilgegil, bazı eylemlerin hem kılış hem de oluş anlamı taşıyabileceğini belirtmektedir (Bilgegil, 1984 s. 260). Bu da, bir fiilin yalnızca tek bir nitelik taşıdığı yönündeki görüşlerle çelişmektedir. Fiillerin gösterdiği benzerlik ya da farklılıklardan hareketle yapılan incelemeler sonucunda, çok çeşitli sınıflandırmaların ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu bağlamda, bizim çalışmamızın temelini oluşturan hareket fiilleriyle de ilgili bir husus öne çıkmaktadır: Kimi çalışmalarda genel olarak kılış fiili olarak adlandırılan eylem başka çalışmalarda hareket fiili olarak adlandırılabilir. Farklı yaklaşımlara bağlı olarak, fiil gruplarının sınıflandırılma yöntemleri dışında, hareket fiillerinin adlandırılmasında da değişkenlik gözlemlenmektedir. Bu sebeple kesin ve evrensel bir fiil sınıflandırmasıyla beraber kesin bir hareket fiili tanımına da ulaşmak oldukça güç görünmektedir.

1.2.Hareket Fiilleri

Hareket fiilleri, bir öznenin durumunda, konumunda veya ilişkisinde bir değişimi ifade eden fiillerdir. Bu değişim, fiziksel bir eylemi *koşmak*, *yürümek* gibi veya soyut bir değişimi *sevinmek*, *düşünmek* gibi mental bir değişim kapsayabilir. Hareket fiilleri için, dildeki dinamik değişimin temel taşıdır denilebilir. Bu fiillerin, sadece fiziksel bir değişimi değil, aynı zamanda duygu, düşünce ve durumdaki değişimi de ifade ettiği söylenebilir. Koşmak, yürümek, uçmak, yüzmek gibi eylemler fiziki olarak gerçekleştirilen hareket fiilleridir. Soyut değişim olarak bahsedilen düşünmek, sevinmek, öfkelenmek gibi duygu ve düşünce eylemlerini de mental hareket fiilleri olarak hareket fiilleri kapsamında incelemek mümkündür.

Fiiller, dillerin temel yapı taşlarından biridir. Fiiller hakkında yapılan tanımlar doğrultusunda ortak görüş olarak; fiiller genel anlamda hareketleri karşılayan kelimeler olmasıdır (Ergin, 2009). Yine genel olarak fiiller iş, oluş ve hareket kavramları üzerinden birbirine benzeyen özellikleri verilmiş ve belirlenen özellikler sınırlı bir çerçevede incelenmiştir. Bu durumda değinilmesi gereken önemli bir durum olarak Türkiye Türkçesindeki hareket fiillerinin her yönüyle incelenip kapsamlı bir tanıma, açıklığa kavuşturulmaması; “Dil bilim içerisinde yer alan çoğu kaynakta da doğrudan *hareket fiili* konusunda kapsamlı bir bilgi, açıklamaya pek rastlanmamaktadır. Rus dili, hareket fiilleri açısından oldukça zengin bir dildir. Rus dilinde bu konuyla ilgili çok sayıda kitap, tez ve bilimsel makale yazılmıştır. Ancak aynı şeyi Türkçe için söylemek mümkün değildir” (Demir, ve diğerleri, 2015; s. 40-53). Yapılan araştırmalarda günümüz Türkiye’indeki gramer kitaplarında Türkçede hareket fiilleri konusunun hemen hemen hiç işlenmediğini görülmüştür. Araştırmalar boyunca ulaşılan makalelerde de bu konuya pek yer verilmediği, bu konuyla ilgili bazı araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir (Demir, ve diğerleri, 2015; s. 40-53).

Hareket fiillerinin yalnızca fiziki eylemleri kapsadığı görüşüne karşın, bazı araştırmalarda durum ve oluş fiillerinin de hareket bildiren fiiller olarak ele alındığı belirtilmiştir. Hareket fiilleri ile ilgili diğer bir durum ise, farklı adlandırmalarla karşımıza çıkmasıdır. Bazı dilbilimciler tarafından hareket fiili olarak da isimlendirebileceğimiz bu fiiller, kılış fiili olarak adlandırılmıştır. Bu konuda Zeynep Korkmaz'ın tanımı örnek gösterilebilir: “b. Bir kılış ya da kılınış bildiren fiiller: Cümlede yüklem gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren, dolayısıyla nesne gerektiren fiillerdir. Örneğin *adım-la-, as-, besle-*” (Korkmaz, 2003; s. 532).

Tahsin Banguoğlu da *al-, taşı-, kaz-* gibi bir hareketi bildiren fiilleri kılış fiili olarak göstermiş ve bu fiillerin söz içinde bir varlık üzerinde etkisi olduğu için geçişli fiiller olduğunu ifade etmiştir (Banguoğlu, 1990; s. 408).

Hirik, hareket fiilleri hakkında “Hareket barındıran fiiller, genel itibariyle canlı bir varlık tarafından gerçekleştirilme eğilimindedir” (Hirik, 2018; s. 137) ifadelerini kullanmıştır.

Yine karşımıza sıklıkla çıkan bir durum olarak, hareket fiilleri ile mental fiiller arasındaki ilişkidir. Bazı çalışmalarda mental fiiller, hareket fiili olarak adlandırılmış ve bunun yanında bir ayırım gözetilmemişken; bazı çalışmalarda ise zihnî bir hareket bildiren fiilin sadece mental fiil olarak incelendiği görülmektedir.

Aydoğmuş'un mental fiil kavramıyla ilgili tanımında, “Duygu, düşünce ve algılarla ilgili fiiller mental fiiller içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla mental fiiller zihinsel hareket sonucu ortaya çıkan fiillerden oluşmaktadır” (Aydoğmuş, 2021; s. 135) şeklindedir.

Mental fiiller üzerine bazı çalışmalar yapan Hüseyin Yıldız da mental fiilleri şu şekilde tanımlar: “Mental durum ve aktiviteleri karşılamaktadırlar. Semantiğinde fizikî bir hareket bulunmaz. Bazı fiiller isteğe bağlı, bazıları istem dışı oluşabilir. Geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Pek çok mental fiil, anlam bakımından kısmen aktif mental hareketleri karşılamaktadır: karar vermek, çalışmak vb. Bazı mental fiiller anlam bakımından diğerlerine nazaran daha fazla durum belirtirler: bir hareketten ziyade bir durumu tanımlarlar ve hoşlanmak, korkmak, nefret etmek ve tercih etmek

gibi duygu ve davranışı gösteren pek çok fiilin yanı sıra inanmak, hatırlamak, anlamak gibi mental durumları da karşılarlar” (Yıldız, 2018; s. 164).

Yaylagül’ün çalışmasında ise “Bir fiil, hareket, durum veya şart belirten bir kelimedir. Bir fiil, fiziksel veya mental bir hareketle ilgiliyse hareket fiili diye adlandırılır; özneyi tanımaya veya tanımlamaya yardım eden bir fiil durum veya olma fiili olarak adlandırılabilir” (Yaylagül, 2005; s. 20) şeklinde ifade edilmiştir. Bu noktada, Yaylagül’ün ifadeleri diğer görüşlerle ayrılmaktadır.

Yaylagül’ün yine belirttiği gibi fiiller, insan dilinde ciddi bir role sahiptirler; cümlede bahsedilen varlıkları zorlar, birbiriyle ilişkilendirirler. Bu sebeple bir fiilin anlamını kazanma sürecini anlamak çok önemlidir (Yaylagül, 2005; s. 20-21).

Levin’in, “İkinci gruptaki fiiller hareketi göstermez; öznenin olma durumuyla ilgili bilgi verir. Örneğin, *oyynamak* fiziksel, *düşünmek* mental, *i-* olma fiilidir. *Koşmak, yürümek, tırmanmak* gibi hareket fiilleri fiziksel bir hareketi gösterirken; *hayal etmek, düşünmek, ummak, inanmak, beğenmek, istemek, anlamak, bilmek, karar vermek, düşünüp taşınmak, planlamak, şaşırmak* gibi fiiller mental bir hareketi gösterir. Oluş fiilleri bir hareketten çok bir durum veya bir şart ifade eder” (Levin, 1993) şeklindeki açıklaması konuyu aydınlatmaktadır.

Seçkin, hareket fiilleri ile mental fiillerin ayrıldığı noktayı açıklamıştır: “*koş-, büyü-, otur-* vb. fiiller gerçekleştirildiğinde ortaya çıkan hareket, bir uzama sahiptir. Buna karşın *düşün-, anla-, arzu et-* vb. fiillerin bir uzama sahip olmadığı görülür. Böylesi bir uzama sahip olmayan fiillerde beklenen hareket zihnin derinliklerinde gerçekleşmektedir. Alanyazında zihnin derinliklerinde gerçekleşen hareketleri karşılayan fiil türüne mental fiil denmektedir. Öznenin eyleme döktüğü her harekette mental bir süreç vardır” (Seçkin, 2018; s. 898). Seçkin’in bu açıklamasının yanı sıra, “Ayrıca kelimeler bağlamlarında anlam kazanacakları için irade fiilleri de bağlamlarına göre zihinsel bir hareketten fiziksel bir çıktıya dönüşebilmektedir” (Seçkin, 2018; s. 899) ifadelerine de rastlanmaktadır.

İşler, hareket fiillerini “Hareket fiilleri öznenin süreklilik gösteren bir durumunu anlatan fiillerdir. Bir fiil, fiziksel veya mental bir hareketle ilgiliyse hareket fiili diye adlandırılır” (İşler, 2021; s. 17) şeklinde tanımlamaktadır.

Hareket fiilleri ile ilgili olarak verilen tanımlar doğrultusunda, hareket kelimesinin hangi anlamda ve hangi fiil türü kapsamında kullanıldığına bakıldığında; hareket fiilleri iki grup halinde *Fiziksel Hareket Bildiren Fiiller* ve *Mental Hareket Bildiren Fiiller* olarak sınıflandırılabilir. Bu durumda hareket fiillerinin *yürümek*, *tırmanmak*, *koşmak* gibi fiziki hareket bildiren eylemlerin yanında; *bilmek*, *şaşırmak*, *düşünmek* gibi mental hareket bildiren eylemlerin (duygu ve düşünce fiilleri) de hareket fiilleri kapsamında değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür. Çünkü zihin *beğenmek*, *düşünmek*, *anlamak* gibi eylemleri gerçekleştirirken de bir hareket halindedir. Dolayısıyla hareket fiillerini sadece fiziksel değişimlerle sınırlamak yerine, soyut ve içsel değişimleri de kapsayacak şekilde tanımlamak, incelemek mümkündür.

1.3. Eş Değerlik

Yalancı eş değerlik konusuna giriş yapmadan önce eş değerlik kavramı hakkında kısaca bilgi vermek, konunun daha anlaşılır olması açısından faydalı olacaktır.

Eş değerlik, iki farklı dil ya da lehçedeki sözcüklerin dil bilimsel, anlamsal ve kavramsal açıdan denk olması, örtüşmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu kavram, çeviri bilimin temel inceleme alanını oluşturmakla beraber dil bilimin de araştırma sahasına girmektedir.

Eş değerlik, özellikle çeviri çalışmalarında tartışmalara neden olmuş ve çevirmenler, kuramcılar bu mesele üzerinde durmuşlardır. Günümüzde hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Eş değerlik kavramı tanımı ve uygulanabilirliği üzerine, çeviribilim alanında farklı düşünceler ortaya atıldığını ve farklı kuramlar geliştirildiğini belirten Karavin *Çeviri Kuramları Bağlamında Eşdeğerlik Kavramının İzini Sürmek* adlı çalışmasında; Eugene Nida, Anthony Pym, Werner Koller ve Gideon Toury gibi kuramcıların çeviriyi “eşdeğer” ilişkiler bağlamında tanımlarken, Snell-Hornby gibi kuramcıların ise “eşdeğerliğin” çeviride kuramsal bir kavram olarak kullanılmasını reddettikleri belirtilmiştir. Bununla beraber Mona Baker gibi kuramcıların ise orta yolu bulmayı tercih ettiğini, “eşdeğerlik” kavramının çeviri araştırmalarına kolay uygulanabilirliği

nedeniyle belli ölçüde kullanılması gerektiğini vurguladıkları ifade edilmiştir (Karavin, 2016, s. 126; Baker, 1992, s. 5-6).

Eş değerlik kavramına, lehçeler arası aktarımda ‘kelime eş değerliği’ yönünden bakıldığında:

Kaynak lehçedeki kelime ile hedef lehçedeki kelimenin ses, temel anlam, çağrışım yönü, kullanım alanı gibi yönlerden tamamıyla uygunluk göstermesi *tam eş değerlik* olarak adlandırılmaktadır.

Kabul edilebilirlik noktasında ise, belirtilen hususlara; kaynak lehçedeki sözcüğün hedef lehçedeki bir sözcüğe düz anlamı, metin bağlamında kullanılışı veya yarattığı etki gibi yönlerden benzerlik göstermesi halinde de kelime eş değerliğinden söz edilebilir. Bu durumda ise *kabul edilebilir eş değerlik* şeklinde incelemek mümkündür.

Uğurlu’nun *Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği* isimli çalışmasında konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Uğurlu, kelime eş değerliği konusunu iki kısımda; “tam eş değerlik” ve “kabul edilebilir eş değerlik” olarak ele almaktadır.

Uğurlu, *tam eş değerlik* kavramını, kaynak anlaşıma birliğinde bir kelimenin bütünüyle, yani ses, düz anlam, metin türüne uygunluk, çağrışım, kullanım şekli gibi yönlerden hedef anlaşıma birliğinde bir eş değerinin -formale, denotative, konnotative, textnormative, pragmatische usw. Äquivalenz- olması şeklinde açıklamaktadır.

Uğurlu, *kabul edilebilir eş değerlik* kavramını ise, kaynak anlaşıma birliğinde bir kelimenin hedef anlaşıma birliğinde bir kelimeye düz anlamı; metin bağlamında kullanılışı, yarattığı etki ve bunun gibi yönlerden benzer olması şeklinde ifade etmektedir. Bu durumda, hedef anlaşıma birliğinde seçilmiş olan kabul edilebilir eş değer kelime, çağrışım vb. yönlerden kaynak anlaşıma birliğindekine ne kadar benzer olursa aktarma veya tercüme o kadar başarılı olur (Uğurlu, 2004, s. 31; Akbaba, 2007, s. 4).

Ardından, kelime eş değerliği konusunda şu üç durumdan söz edilmektedir:

- a. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede bir kelime eş değer olabilir.

- b. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede birden fazla kelime eş değeri olabilir.
- c. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede hiçbir kelime eş değeri olmayabilir (Uğurlu, 2004; s. 29-40).

Sözcük ya da yapılar arasındaki eş değeriğin şu hususlara göre belirlendiği de görülmektedir:

- a. Ses – Benzeşmeyenler, tam benzeşenler, kısmen benzeşenler.
- b. Anlam – Örtüşmeyenler, tam örtüşenler, kısmen örtüşenler.
- c. Köken- Farklı kökenden gelenler, aynı kökenden gelenler (Özeren, 2014; s. 114).

1.4.Yalancı Eş Değerlik

Dil veya lehçe çalışmalarında, kavramsal geçerlilik ve doğruluk önemli yer tutmaktadır. Özellikle çeviri, aktarım ve dilsel analizlerde karşılaşılan “yalancı eş değeri” durumu, dil bilimsel ve uygulamalı alanlarda önemli bir nokta olmasıyla beraber önemli sorunlara da işaret etmektedir. Yalancı eş değeri, bir dilsel ifadenin veya lehçenin, yüzeyde eşdeğer görünmesine rağmen, anlam derinliği veya dilde/lehçede kullanım açısından gerçek eş değeriğten uzak olması durumunu ifade eder. Bu durum, aktarım veya çeviri çalışmalarında dil bilimcilerin, bir dilsel ögenin başka bir dilde veya lehçede gerçekte ne anlama geldiğini tam olarak tespit etmelerine engel olabilmektedir. Yalancı eş değeri, dilsel varyasyonların, kültürel bağlamların ve anlam farklılıklarının göz ardı edilmesine yol açarak, dilsel analizlerde yanıltıcı sonuçlara neden olabilmektedir.

Çalışmanın bu kısmında, yalancı eş değeri kavramının dilsel ve lehçesel bağlamlarda nasıl ortaya çıktığını, karşılaşılan aktarma sorunları noktasında bazı örneklerini ve olası çözüm yollarını ele alarak, yalancı eş değeri konusu incelenmektedir.

1.4.1.Yalancı Eş Değerlik Kavramı

Yalancı eş değer; iki farklı dil veya iki farklı lehçede, ses ve şekil yönünden birbirine benzeyen, yazılış ve söyleniş bakımından aynı olan fakat anlam yönünden farklılık gösteren kelime veya yapılarıdır. Yapı olarak benzeyen fakat anlamda farklılaşan bu ‘yalancı eş değer’ teriminin, yabancı literatürde ise genellikle “false friends” kavramıyla karşılık bulduğu görülmektedir.

Yalancı eş değerlik kavramının ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Yalancı eş değerlik üzerine verilmiş ilk eser mahiyetinde, M. Koessler ve J. Derocquigny tarafından yazılmış olan *Les Faux Amis ou les trahisons du vocabulaire anglais conseils aux traducteurs* adlı sözlük karşımıza çıkmaktadır. Türkçe olarak “İngilizce-Fransızca Çevirmenin Aldatıcı Dostları” şeklinde tercüme edilmiştir. Ayrıca “faux amis” teriminin yanında “aldatıcı kognatalar”, “dillerarası homonimler”, “dillerarası analogizmler”, “sesteş kelimeler” gibi terimlerin de kullanıldığı görülmektedir (Ersoy, 2012; s. 36).

Yalancı eş değer kavramının dünya dillerinde adlandırılması şu şekildedir: “İngilizcede *false friend*, Fransızcada *faux ami*, Almancada *falscher freund*, İtalyancada *falso amico*, İspanyolcada *falso amigo*, Hollandacada *valse vriend*, Belçika dilinde *fâs amisse*, Katalancada *fals amic*, Norveçcede *falske venner*, İsveçcede *falska vänner*, Fince *väärät ystävät*, Galiçya dilinde *falso amigo*, Macarcada *hamis barát*, Rusçada *lojnyye druz'ya perevodçika*, İnterlinguada *false amico* ve Esperanto dilinde *falsa amiko*” (Çakmak, 2013; s. 16-17).

Diller arası yapılmış çalışmalar çerçevesinde bakıldığında, çoğunun Batı dilleri arasında yapılmış çalışmalar olduğu görülmektedir. Türkçe üzerine yapılmış çalışmalarda ise en fazla başvurulmuş kaynağın, Nihal Yetkin tarafından kaleme alınan *Partial False Friends in English-Turkish Translations: Diplomatic Texts (İngilizce-Türkçe Çevirilerde Kısmi Yalancı Eş Değerler: Diplomatik Metinler)* adlı eser olduğu fark edilmektedir (Yetkin, 2011; s. 207-221).

Şenol, Türk araştırmacıların zamanla, yalancı eş değerlik mevzusunu kaynak lehçeden hedef lehçeye aktarmalar çerçevesine taşıdıklarını ve bu noktada araştırmalar yaptıklarını belirterek bu çalışmalardan da önemli veriler elde edildiği bilgisini vermiştir.

Şenol, *Yalancı Eş Değerlik veya Anlam Değişmesi Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme* adlı çalışmasında konuya ilişkin çeşitli bilgileri verdikten sonra yalancı eş değerlik çalışmalarının dört ana başlık altında toplanabileceğini belirterek şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Diller arası yalancı eş değerlik çalışmaları
2. Lehçeler arası yalancı eş değerlik çalışmaları
3. Ağızlar arası yalancı eş değerlik çalışmaları
4. Tarihî metinlerle Çağdaş Türkçe arası yalancı eş değerlik çalışmaları (Şenol, 2020; s. 409-427).

1.4.2. Yalancı Eş Değerlik ve Aktarma Sorunları

Türk lehçeleri arasında yapılmış yalancı eş değerlik çalışmalarında ise 1990'lı yıllarda çağdaş Türk yazı dilleri konusunda bilimsel çalışmaların, aktarma çalışmalarının artmasıyla beraber aktarma problemleri ortaya çıkmıştır. Bu yönde de birçok çalışma yapılmıştır.

Ercilasun, *Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar* (Ercilasun, 1992) ve *Lehçeler Arası Aktarma* (Ercilasun, 1999) adlı çalışmalarında, doğrudan yalancı eş değerlik kavramına değinmemiş olsa da, lehçeler arası aktarma sorunlarını ele alarak bu konuda öncü isimlerden biri olmuştur.

Resulov'un 1995'te Türk Dili dergisinde yayımlanan *Akraba Diller ve 'Yalancı Eş Değerler' Sorunu* adlı çalışması önemli bir yere sahiptir. Resulov yalancı eş değerlik üzerine kaleme aldığı bu çalışmasıyla, Türk lehçelerinde yalancı eş değerlik meselesinden ilk bahseden kişi olarak kabul edilmektedir (Resulov, 1995; s. 916-924).

İlker'in 1996 yılında gerçekleştirilen '3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı'nda bu konudaki gelişimi devam ettiren *Lehçeden Lehçeye Aktarma Üzerine Bazı Düşünceler* adlı bildirisinde; öncelikle aktarma ve tercüme kavramlarının farklılığına değinilmiş, lehçeden lehçeye aktarmanın ölçütleri ele alınmış, bu ölçütler ise:

“ a) Her dilin kendine özgü bir dünyayı anlama ve anlatma yolu olduğu gibi, her Türk lehçesinin de kendine özgü bir dünyayı anlama ve anlatma yolu oluşmuştur.

Aktarmada, bu anlama ve anlatma yolunu tanımak ve ona yaklaşmak gereği söz konusudur.

b) Girişte sözü edilen ve belâgat veya üslup güzelliği gibi kelimelerle anlamlandırabileceğimiz ‘retorik’ de lehçeden lehçeye aktarmada bir ölçüt olmalıdır.

c) Basitleştirme ve genelleştirme olmaksızın aktarma yapmak

ç) Kolaycılığa kaçmamak

d) Karşı lehçenin beslendiği kültür kaynakları, bu lehçeyi konuşan topluluğun siyasî ve ekonomik yapısı ve tarihi hakkında temel bilgilerle donanmış olmak

e) Varsayımlara dayalı aktarmadan kaçınmak

f) Aktarma yapan, farkında olmadan kendi lehçesine ait özellikleri, karşı lehçe üzerine yerleştirebilir. Yerleştirilen bu özellikler o lehçe üzerinde suniliğe yol açabilir. Böyle yerleştirmeler yapılmamalıdır.

g) Lehçelerin kelime hazineleri, girişte sözü edilen sebeplerle kısmen farklılaşmıştır. Aktaranın hem kendi hem de karşı lehçenin kelime hazinesine vakıf olması gerekir.

h) Aktarma yapanın, bir dilin farklı kolları üzerinde çalıştığı, bunların farklı iki dil olmadığı şuurunda olması gerekir’ şeklinde dokuz maddede açıklanmıştır. Ardından bu konuda ortaya çıkabilecek aykırılıklardan biri de “Sesteş kelimelerin, farklı anlam taşımalarına rağmen, kendi lehçelerindeki anlamıyla verilmesi” adlı başlıkla belirtilmiştir. Ayrıca İlker’in sunmuş olduğu ölçütlerin günümüzde yapılan çalışmalarda araştırmacılar tarafından birçok kez kullanıldığı görülmektedir” (İlker, 1999; s. 553-560).

Özkan, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı’nda *Bugünkü Türk Lehçelerindeki İletişimi Zorlaştıran Kelimeler* adlı bildirisiyle yalancı eş değer kelimeler hakkında bilgiler sunmuştur (Özkan, 1999; s. 883-889).

Berdak Yusuf, *Türkçe ve Özbekçede ‘Yalancı Eş Değerler’* adlı çalışması ile bu konu üzerine çalışma yapmış ilk isimlerdendir. Bildirisinde “çevirmenin aldatıcı

dostları” teriminin genel olarak tercüme alanına ait olduğunu, bu sebeple yalancı eş değerler olarak adlandırmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Yalancı eş değer kelimeleri “Rastlantısal Yalancı Eş Değerler” ve “Etimolojik Yalancı Eş Değerler” olarak iki ana başlık altında incelemiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, yalancı eş değerlerin bazı anlaşmazlıklara yol açması noktasında Türkçe-Özbekçe bir sözlük hazırladığını, bu sözlükte yaklaşık 2982 yalancı eş değer türünde kelimenin yer aldığından söz etmiştir (Yusuf, 2000; s. 2083-2087).

Kirişcioğlu da, *Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarmalarda Karşılaşılan Bazı Problemler* adlı çalışmasında, metin aktarma sürecinde ortaya çıkan problemlere değinmiştir ve aktarma sorunlarını yedi başlık altında ele almıştır:

1. Kelimelerde yalancı eş değerlik,
2. Eklerde yalancı eş değerlik,
3. Orijinal metnin aslını koruma,
4. Orijinal metnin aslını uyarlama,
5. Yanlış ek seçimi,
6. Atasözleri ve deyimleri yanlış aktarma,
7. Cümlelerin öğelerini doğru düzgün yerleştirememesi (Kirişcioğlu, 2006; s. 21-35).

Kara, *Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar* başlıklı çalışmasında, birbirine yakın lehçeler arasındaki aktarmaların göreceli olarak kolay olduğunu belirtmiş; ancak kaynak ve hedef lehçelerde yer alan benzer unsurların, aktarmayı yapan kişiyi hata yapmaya sevk ettiğine de değinmiştir (Kara, 2009; s. 1056-1082).

Merhan, *Türkçe ve Özbekçe Eşsesli Sözcük Karşılaştırması* başlıklı çalışmasında Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi arasında eş sesli kelimelerin fazla olmasına dikkat çekmiş ve bu sözcüklerin bir kısmını; “Türkçede Tamamen Farklı Anlamda Olan Eşsesli Sözcükler”, “Türkçede Halk Ağzında Yaşamakta Olan Eşsesli Sözcükler” ve “İlk Anlamı Türkçedeki İlk Anlamla Örtüşmeyen Eşsesli Sözcükler” olarak üç grup altında mukayese etmiştir (Merhan, 2012; s. 1-15).

Özeren, yalancı eşdeğerlerin lehçeler arası aktarmalarda temel bir sorun olduğunu belirtmiş ve yalancı eşdeğerliği “iki lehçe ya da dil arasındaki aynı kökenden gelen sözcük ve yapıların sesçe tam ya da kısmen benzeşmesine veya benzeşmemesine rağmen anlamca örtüşmenin kısmen olması ya da hiç olmaması durumudur” şeklinde açıklamıştır (Özeren, 2014; s. 113).

1.4.3. Yalancı Eş Değerlik ve Farklı Adlandırmalar

Eş değerlik konusunda görülen diğer bir durumun, yapılan çalışmalarda farklı adlandırmaların kullanılmış olmasıdır. Yapılan adlandırmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Yalancı Eş Anamlı Kelimeler (Demir, 1997),
- Sahte Karşılıklar veya Sözde Denkteşler (Resulov, 1995),
- Sesteş Kelimeler (Gedikli, 1998; İlker, 1999),
- İletişimi zorlaştıran kelimeler (Özkan, 1999),
- Aldatıcı Kelimeler (Yıldırım, 2005),
- Dillerarası Benzeşim (Sultanzade, 2010),
- Eş Sesli (Merhan, 2012),
- Yalancı Eş Değerler (Uğurlu, 2000; Akbaba, 2007; Ersoy, 2007; Yıldız, 2009; Ersoy, 2012) (Şenol, 2020).

Adlandırma konusunda görüldüğü üzere, Türk çalışmacılar tarafından *yalancı eş değerler* kullanımı diğer adlandırmalardan daha çok tercih edilmiştir. Bu durum özellikle son çalışmalarda daha yaygın hale gelmiştir.

Bu konuda Türkiye dışında yapılmış olan çalışmalara bakıldığında ise;

- M. Safarov ve K. Tahirov “aldatıcı dostlar”,
- Klein ve Doctor “İnterlingual homographs” (diller arası eş yazılımlar),
- De Gueot ve Comijs “pseudocognates” (sözde kökteşler),
- Gerard ve Scarborough “homographic noncognates” (kökteş olmayan eş yazılımlar),
- Laufer “deceptively transparent words” (aldatıcı şeffaf kelimeler),

- Taylor “misleading cognates” (yanıltıcı kökteşler) gibi farklı terimlerin de kullanıldığı görülmektedir (Ersoy, 2012; Yetkin, 2011, s. 208).

Başkapan’ın ise, sadece ses bakımından tam örtüşme gösteren kelimeleri yalancı eş değer olarak kabul ettiği görülmektedir. Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eş değerleri incelediği yüksek lisans tezi çalışmasında yalancı eş değer adlandırması yerine “tuzak sözler” (Başkapan, 2001) terimini kullandığı görülmektedir.

Yıldız’ın ise bu konuda “Sesteş Yalancı Eş Değerler” terimini tercih ettiği görülmektedir. Bu terim hakkında; “Aynı kavram alanı içinde yer almayıp ve aralarında hiçbir köken bağı olmadığı hâlde, aynı ya da benzer seslerle karşılanan bu kelimeleri ‘Sesteş Yalancı Eş Değer Kelimeler’ şeklinde bir adlandırma kullanarak tanımlamıştır.

Murtazina, bu konuda eş seslilik terimini kullanarak fikirlerini belirtmiştir. Dilin gelişime ve değişime açık canlı bir varlık olması nedeniyle dillerin veya lehçelerin temel birimlerini oluşturan ses, şekil, yapı, sözcüklük açısından farklılık göstermeleri durumunu belirtmiş ve buna bağlı olarak diyalektler arasında eş sesli (homonymy/homophone) ve çok anlamlı (polysem) ilişkilerin ortaya çıktığını söylemiştir. “Eş zamanlı ve eş mekânlı” bir durum olan *eş seslilik* için de Türkçede başlıca üç kaynağın varlığını şu üç madde ile:

1. Ses değişimlerinin (sound change) yol açtığı eş seslilik,
2. Çok anlamlılığın (polysemy) yol açtığı eş seslilik,
3. Alıntı şekillerin (borrowing) yol açtığı eş seslilik (Murtazina, 2023; s. 23) olarak belirtmiştir.

Yalancı eş değerlik üzerine çalışma yapan isimlerden Resulov, kaynak dilde yer alan bir kelimeyle hedef dildeki bir kelimenin köken, yazılış ve söyleniş bakımından aynı, anlamlarının ise farklı olması durumunu yalancı eş değerlik olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bunun için Türkçede “*sahte karşılıklar*” veya “*sözde denkteşler*” de denilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca yalancı eş değerleri üç kısımda şu başlıklarla ele almıştır:

1. Eş adlı (homonim, sesteş) olanlar.
2. Yazılış, söyleyiş ve köken bakımından aynı olup anlamları farklı olan yalancı eşdeğerler.
3. Yazılış, söyleyiş ve köken bakımından aynı olup anlamlarından biri veya birkaçı aynı olan, örtüşen; ancak diğer anlamları ise aynı olmayan, örtüşmeyen yalancı eşdeğerler (Resulov, 1995; s. 917).

Uğurlu, *Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği* başlıklı yazısında ise, Türk lehçeleri arasında tam yalancı eş değer kelimelerin de olduğunu belirtmiş, ardından şu şekilde bir tanımlama yapmıştır: “Bunlar, ses ve yapı bakımından aynı veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen, ancak kavram alanları bakımından hiç örtüşmeyen kelimelerdir. Ayrıca, aynı kaynaktan gelmeyen sesteş “Homonym” kelimeler de buraya dahil edilebilir. Bu tür kelimelerde bir ‘eş değerlik’ten söz edilemez. Meselâ, Ttü. Koş- x Uyg. koş- fiili anlamı eklemektir” şeklinde örneklerle açıklamıştır (Uğurlu, 2004; s. 37).

Yalancı eş değerlik tanımı çerçevesinde Dilek Ergönenç Akbaba ise, Resulov ile aynı doğrultuda görüş bildirmiştir; “Yalancı eş değer ‘Equivalent’, ‘lexikalische Equivalenz’, iki ayrı dilde veya bir dilin iki ayrı lehçesinde bulunan bir kelimenin köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, anlamlarının ayrı olmasıdır” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca, Ergönenç Akbaba yalancı eş değerleri iki başlık altında değerlendirmiştir:

- a. Kökü Eski Türkçede Aynı Olan Kelimeler
- b. Başka Dillerden Alınma Kelimeler (Akbaba, 2007; s. 151-176).

Alkan da her iki lehçede görünüşte aynı, anlamca farklı olan kelimelerin yalancı eş değerli kelimeler olduğunu belirtmiştir. Yalancı eş değerlilik kavramının literatürde farklı şekillerde yer aldığına değinerek; “sahte karşılıklar, sözde denkteşler, tam yalancı eş değer kelimeler, sahte tanış, biçimsel eşteş sözcükler, biçimdeş sözcükler, yalancı eşteş, yanıltıcı eşteş, yalancı eşdeğerlik, aldatıcı kelimeler ve yanlış arkadaş” gibi farklı terimlerle, adlandırmalarda ele alındığını belirtmiştir. Ayrıca yalancı eşdeğerliliğin, ortak söz varlığı ve yapı ortaklıkları bulunan lehçelerde yalnızca kelimeler kapsamında değil; eklerde, seslerde ve kelime gruplarında da görüldüğü bilgisini vermiştir. Kelime düzeyinde yalancı eş değerlilik konusunda ise, tam yalancı

eş değ rlilik ve kısm  yalancı eş değ rlilik olmak üzere iki grup halinde ayırarak incelenebilir olduğunu ifade etmiştir (Alkan, 2012; s. 671-688).

Sultanzade, *Yalancı Eşdeğerlerin Azizliği: Bahtiyar Vahapzade'nin Eserlerinin Türkiye Türkçesine Aktarımı  zerine* adlı çalışmasında; “Kelimelerde Yalancı Eşdeğerlik”, “Kelime Gruplarında Yalancı Eşdeğerlik”, “Eklerde Yalancı Eşdeğerlik”, “Harflerde Yalancı Eşdeğerlik” başlıkları altında değerlendirmeler yapmıştır.

Kelimelerde Yalancı Eş değerlik kısmında yalancı eşdeğerliğe en sık kelimelerde rastlandığını; *Kelime Gruplarında Yalancı Eşdeğerlik* başlığı altında ise, deyim ve kalıp ifadeler gibi kelime gruplarında da yalancı eş değerliğin çok sık görüldüğünü belirtmiştir (Sultanzade, 2010; s. 169).

Akulenko'ya göre de yalancı eş değer terimi; geniş bir anlamda eşanamlı (anlamdaş), eşsesli (sesteş) ve eşk kl  (aynı kökten gelen) sözcüklerden meydana gelmektedir (Akulenko, 1969; s. 371-372).

Karadoğan, Türk lehçeleri arasındaki yalancı eş değer kelimelerin anlam alanlarının örtüşüp  rt şmeme boyutuna ve örtüşme derecelerine göre ikiye ayırmış, “tam yalancı eş değer kelimeler” ve “kısm  yalancı eş değer kelimeler” olarak ele alınabileceğini belirtmiştir (Karadoğan, 2004).

Yalancı eş değerlik konusunda yapılan incelemelerden hareketle, “yalancı eş değerlik” kavramını tanımlanacak olursa; iki dil veya bu dillerin lehçe ve ağızlarında bulunan kelime, kelime grupları hatta ek gibi yapılar karşılaştırıldıklarında biçim, yazılış ve söyleniş olarak aynı olması, fakat anlam açısından farklılık göstermeleri yalancı eş değerlik olarak değerlendirilebilir. Yine yapılan çalışmalara bakıldığında, yalancı eş değer yapılarının, *tam yalancı eş değerlik* ve *kısmi yalancı eş değerlik* olarak iki başlığa ayrılarak incelendiğini ve bu şekilde bir ayrım kullanılarak yapılan çalışmaların sayıca fazla olduğu görülmektedir.

1.4.4.Yalancı Eş Değerlik ile İlgili Çalışmalar ve Yalancı Eş Değerlik Türleri

Yalancı eş değerlik konusu üzerine birçok araştırmacı tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yalancı eş değerlik türleri konusuna geçmeden önce, yalancı eş değerlik konusuyla bağlantılı olarak, aktarma veya çeviri, kardeş lehçelerin ortaklıkları sonucu görülebilen sorunlar gibi çeşitli konuların ele alındığı bazı önemli araştırmalara bu kısımda yer verilmeye çalışılmıştır.

1.4.4.1.Yalancı Eş Değerlik Üzerine Çalışmalar

Yelok'un *Türkiye Türkçesinden Özbek Türkçesine Aktarma Meseleler* adlı çalışmasında, Suat Derviş'in *Fosforlu Cevriye* adlı eserinin Özbek Türkçesine *Fosforli Javriya* adıyla aktarımı üzerinden, aktarıcının edebi unsurları hedef dile ne ölçüde yansıtıp yansıtmadığı incelenmiştir. Çalışma, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi arasında biçimsel benzerlikler olmasına rağmen, özellikle mecaz, deyim ya da kalıp söz gibi anlatım birimlerinin aktarımında dikkatli olunmadığında anlam kaymalarının görülebileceğini ele almaktadır. Aktarımcının söz konusu iki kardeş lehçenin ortaklıklarına fazla güvenerek bazı anlatım unsurlarını eksik ya da hatalı yansıtması sorunu, çalışmada örneklerle irdelenmiştir. Çalışmada özellikle edebî anlatımın çevrilmesindeki, aktarımındaki güçlükler ve lehçeler arasındaki yakınlığın sebep olduğu aktarım hataları üzerinde durulması, yalancı eş değerlik konusuyla önemli bir bağlantı sunmaktadır (Yelok, 2014; s. 84-85).

Musaoğlu'nun *Türkçede Çeviri ve Aktarma* isimli çalışmasında, çeviri kavramı ile aktarma kavramı kuramsal olarak karşılaştırılarak aralarındaki ortak ve farklı yönler belirlenmiştir. Özellikle yabancı dillerden Türkçeye yapılan çevirilerin, Türkiye Türkçesinin söz varlığı, dil bilgisi ve yazım alanlarında sebep olduğu gelişme ve değişimler incelenmiştir. Yalancı eş değerlik konusuyla ilgili olarak çeviri ve aktarma kavramı oldukça önemli olduğundan, bu çalışma içeriğiyle ışık tutmaktadır.

Çalışmada ayrıca Türk yazı dilleri arasında yapılan aktarma çalışmalarında karşılaşılan sözlüksel ve yapısal sorunlara da dikkat çekilmiş; bu çerçevede “aktarma bilimi” ve “aktarma eleştirisi” gibi önemli kavramlar ortaya konmuştur. Türkmen yazar Annaguli Nurmehmet'in eserleri üzerinden örnekler verilen çalışmada, yazı dilleri arası aktarımın incelenmesinin, yalnızca çeviribilimle değil, yeni bir disiplin olarak aktarmabilimle birlikte yürütülmesi gerektiği de vurgulanarak yine önemli bir

noktaya değinilmiştir. Öte yandan, günümüz koşullarında bu alandaki sorunların çözümünde “dil mühendisliği” ve “elektronik çeviri” çalışmalarının da katkı sağlayabileceği öne sürülmüştür (Musaoğlu, 2023; s. 18).

Karaca'nın *Çağdaş Türk Lehçelerinin Söz Varlığındaki Ortaklığa Karşılaştırmalı Bir Bakış* adlı makale çalışmasında, çağdaş Türk lehçeleri arasındaki söz varlığı ortaklığı, M. Swadesh'in temel kelime listesi üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Kırgız, Kazak, Özbek, Azerbaycan, Tatar ve Türkiye Türkçesi gibi lehçeler esas alınarak yapılan bu incelemede, lehçeler arasındaki örtüşme oranları ortaya konulmuştur. Çalışma, söz konusu esas alınan lehçelerin dil mi yoksa lehçe mi sayılacağına dair tartışmaya katkı sunmaktadır. Araştırmada, coğrafi yakınlık veya tarihi bağların olmasına rağmen bazı lehçeler arasında beklentilerin ötesinde benzerlikler olduğu; bazılarında ise farklılıkların özellikle leksik düzeyde belirginleştiği tespit edilmiştir. Fonetik ve morfolojik farklılıkların anlaşılabilirlik üzerindeki etkisinin sınırlı; buna karşılık kelime hazinesindeki farklılıkların daha belirleyici olduğu da ifade edilmiştir. Ayrıca, ortak söz varlığının daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için sadece senkronik değil, tarihi –diyakronik- yaklaşımların da dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Ercilasun'un “ses”, “morfoloji” ve “temel kelimeler”e dayalı yönteminin geliştirilmeye açık olduğu da ifade edilmiştir (Karaca, 2011; s. 1388-1390). Karaca'nın çalışmasında yer verdiği bu önemli noktalar yine yalancı eş değerlik konusu ile yakından ilgili olan Türk lehçeleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik üzerine yapılacak araştırmalara da katkı sunacaktır.

Uğurlu'nun *Türk Lehçeleri Arasında Benzer Kelimelerin Eşdeğerlik Durumu* adlı makalesinde, Türk lehçeleri arasında kullanılan kelimelerin benzerlik ve eş değerlik durumları incelenmektedir. Çalışmada, Türk lehçelerinde birçok kelimenin ortak köklere bağlı olduğu ve buna bağlı olarak belirli ölçüde de birbirine benzediği vurgulanmaktadır. Fakat önemli olan nokta, “benzer kelimelerin” mutlaka kavram olarak “eş değer” olmadıklarıdır. Yani iki lehçede de aynı veya çok yakın biçimde görülen kelimeler, anlam ve kullanım açısından tamamen aynı anlama gelmeyebilir.

Çalışmada, Türk lehçeleri arasındaki kelime hazinesinin benzeşmesinde sadece ortak dil kökeninin değil, diğer yandan tarih boyunca yaşanan göçler, kültürel ve ekonomik ilişkiler, dini ve siyasi etkileşimlerin de çok önemli bir rol oynadığına dikkat çekilmektedir. Örneğin, farklı coğrafyalarda ve tarihsel dönemlerde Arapça, Farsça,

Osmanlıca ve Rusça gibi dillerden alınan unsurlar lehçeler arasındaki benzerlik oranlarını artırdığı öne sürülmektedir. Genel olarak çalışmada şu temel görüş ortaya konmaktadır: Türk lehçeleri arasında “benzer” kelimeler bulunabilir ancak bunlar her zaman “eş değer” değildir. Kelimeler arasında bire bir, bire çok ya da hiç eş değerlik ilişkisi olabilir. Bu nedenle lehçeler arasında doğru bir aktarma ve tercüme yapmak için, kelimelerin kaynak lehçedeki anlam ve kullanımına hakim olunması ve iyi bilinmesine bağlıdır (Uğurlu, 2012; s. 217-221). Uğurlu’nun ifadelerinde görüldüğü gibi yalancı eş değerlik çalışmaları sırasında kelimelerin yalnızca biçimsel benzerliklerine değil kavramsal eş değerliklerine dikkat edilmesi ve özen gösterilmesi gerektiği fikri değerli bir noktadır.

Alkan’ın *Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu (Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi Fiil Örneği)* adlı makale çalışmasında, Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi arasındaki “yalancı eş değerli” kelimelerin aktarım sorunu ele alınmaktadır.

Türk dilinin tarihsel süreçte çeşitli sosyal, siyasi ve kültürel etkenlerle çok sayıda lehçeye ayrılması, bu lehçeler arasındaki söz varlıklarının farklılaşmasına yol açtığı belirtilmektedir ve bu durumun, lehçeler arası anlaşılabilirliği azalttığını ve iletişim problemlerine de neden olduğu dile getirilmiştir. Özellikle fiil örnekleri üzerinden yapılan bu incelemede, aynı biçimde görünen ancak anlam olarak farklılık taşıyan *yalancı eş değerli* kelimelerin aktarma süreçlerinde büyük sorunlara yol açtığı vurgulanmaktadır. Bu tür kelimelerin, Alkan’ın deyimiyle aktarıcılar için adeta bir tuzak olması ifade edilerek, anlam farklılıkları nedeniyle yanlış aktarım riskini artırdığı belirtilmiştir.

Çalışmada, yalancı eş değerli kelimelerin ortaya çıkmasında *çok anlamlılık, anlam genişlemesi, eş soslilik ve anlambilimsel* gelişmelerin önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Özellikle Türkiye Türkçesi yazı dili ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi arasında, 50’den fazla yalancı eş değerli fiil tespit edildiği görülmektedir. Bu fiillerin bazıları Türkiye Türkçesinde anlam değişikliğine uğramış, bazıları ise farklı köklerden gelerek anlamsal açıdan ayrılmıştır. Lehçeler arası aktarmalarda bu tür anlam farklılıklarının bilinmesinin ve dikkat edilmesinin gerekliliğini belirtilmektedir (Alkan, 2012; 685-686).

Çalışmanın temel önemine bakıldığında, doğru ve özenli aktarmaların, Türk toplulukları arasındaki iletişimi güçlendirecek, kültürel birlik ve anlayışını artıracak olmasıdır. Ayrıca çalışmada da belirtildiği gibi bilim, sanat ve edebiyat alanlarında yapılacak karşılıklı aktarım faaliyetlerinin hızlanması, toplumlar arasındaki dilsel ve kültürel engellerin kaldırılmasında da önemli rol oynayacaktır.

1.4.4.2.Yalancı Eş Değerlik Türleri

Yalancı eş değerlik türleri üzerine yapılan tasniflerin bazı noktalarda birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Nerlich ve P. J. Dominguez'in yalancı eş değer sözcükleri "tesadüfi yalancı eş değerliler" ve "semantik yalancı eş değerliler" şeklinde iki gruba ayırdıkları görülmektedir. Tesadüfi yalancı eş değerliler grubuna dahil edilebilecek sözcüklerin; semantik veya etimolojik açıdan bir ortaklık, örtüşme olmaması durumundan söz edilebilir. Semantik yalancı eş değerliler sınıfında yer alabilecek sözcükler içinse; aynı kökene sahip olmalarına rağmen bu sözcüklere bakıldığında anlamlarının birbirlerinden tamamen ya da kısmen farklı olduğu görülmektedir. Dominguez ve Nerlich yalancı eş değeriğe sahip sözcükleri iki sınıfta ele almışlardır:

1. Tam yalancı eş değerler

2. Kısmi yalancı eş değerler (Dominguez, ve diğerleri, 2002; s. 1833-1849)

Türk çalışmacıların bu konudaki değerlendirmelerine baktığımızda da tasniflerinde yalancı eş değeriği genel bir noktada *kısmî yalancı eş değeriği* ve *tam yalancı eş değeriği* olarak iki başlıkta inceledikleri görülmektedir.

Özeren, *Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler* adlı çalışmasında yalancı eş değeriği altı başlıkta tasnif etmiştir:

1. Kökeni aynı, sesçe tam benzeşen ve anlamca kısmen örtüşen yalancı eşdeğerler,

2. Kökeni aynı, sesçe kısmen benzeşen ve anlamca kısmen örtüşen yalancı eşdeğerler,

3. Kökeni aynı, sesçe benzeşmeyen ve anlamca kısmen örtüşen yalancı eşdeğerler,

4. Kökeni aynı, sesçe tam benzeşen ve anlamca örtüşmeyen yalancı eşdeğerler,

5. Kökeni aynı, sesçe kısmen benzeşen ve anlamca örtüşmeyen yalancı eşdeğerler,

6. Kökeni aynı, sesçe benzeşmeyen ve anlamca örtüşmeyen yalancı eşdeğerler (Özeren, 2014 s. 116).

Özeren, bu tasnifin ardından çalışmasının inceleme kısmında ise yalancı eş değeri “Yarı Yalancı Eşdeğerler” ve “Tam Yalancı Eşdeğerler” başlıklarına ayırarak değerlendirmiştir.

Alkan’ın *Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu (Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi Fiil Örneği)* adlı makalesinde, yalancı eşdeğerliliğin, ortak söz varlığı ve yapı bakımından ortaklıkları bulunan lehçelerde yalnızca kelimelerde değil; eklerde, seslerde ve kelime gruplarında da görüldüğünü ifade etmiştir. Kelime düzeyinde yalancı eş değeri hakkında ise; *tam yalancı eş değeri* ve *kısmî yalancı eş değeri* olmak üzere iki grupta incelenebileceği de belirtilmiştir (Alkan, 2012; s. 673).

Yıldız, *Karay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimeler* adlı çalışmasında yalancı eş değerlerin öncelikle aynı kökten gelen ve farklı kökten gelen yalancı eş değerler olarak bu iki ana başlıkta ele alındığı görülmektedir. Aynı kökten gelenlerin *tam yalancı eş değerler* ve *kısmî yalancı eş değerler* olarak ayrıldığını; ardından kendi içlerinde de isimler ve fiiller olarak iki alt başlıkta incelenmiştir (Yıldız, 2009; s. 622-653).

Zal ise *Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve “İki Ağaç” Şiir kitabı Üzerine* adlı çalışmasında yalancı eşdeğerleri iki ayrı başlıkta şu şekilde vermiştir:

1. Anlam Alanları Tam Örtüşmeyen Kelimeler (= Kısmî /Yarım Yalancı Eşdeğer Kelimeler)

2. Anlam Alanları Hiç Örtüşmeyen Kelimeler (= Tam Yalancı Eşdeğer Kelimeler) (Zal, 2009; s. 431-455).

Yıldırım, *Türkmen Türkçesinde Aldatıcı Kelimeler* isimli bildirisinde “aldatıcı kelimeler” olarak adlandırdığı yalancı eş değerler hakkında detaylı bir tasnif çalışması yapmıştır. Yalancı eşdeğer kelimeler önce isimler ve fiiller olarak iki ana başlığa ayrılmıştır. İsimler kendi içinde “Türkçe kökenli kelimelerdeki aldatıcılık” ve “Alınma kelimelerdeki aldatıcılık” başlıklarıyla ele alınmıştır. “Türkçe kökenli kelimelerdeki aldatıcılık” başlığında; “Türkçe kökenli kelimelerin farklı anlamda kullanılmasından kaynaklanan aldatıcılık” ve “Türkçe kökenli kelimede meydana gelen ses değişikliklerinden kaynaklanan aldatıcılık” olarak alt başlıklar verilmiştir. İkinci başlık da kendi içinde iki alt başlığa şu şekilde; “Var olan bir ses değişikliğini dikkate almamaktan kaynaklanan aldatıcılık” ve “Olmayan bir ses değişikliğini varmış gibi değerlendirmekten kaynaklanan aldatıcılık” ayrılmıştır. “Alınma kelimelerdeki aldatıcılık” da yine iki şekilde; “Alınma kelimelerin farklı anlamda kullanılmasından kaynaklanan aldatıcılık” ve “alınma kelimelerde meydana gelen ses değişikliklerinden kaynaklanan aldatıcılık” olarak incelenmiştir. Fiiller ana başlığı ise kendi içinde şu şekilde; “fiillerin farklı anlamda kullanılmasından kaynaklanan aldatıcılık” ve “Ses değişikliklerinden ve ses farklılıklarından ileri gelen aldatıcılık” olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır (Yıldırım, 2005; s. 765-792).

Ertuğ’un *Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Hareket Fiillerinde Yalancı Eşdeğerlikler* adlı yüksek lisans tezi çalışmasında yalancı eşdeğerliğe sahip kelimeleri “kısmî yalancı eşdeğerler” ve tam yalancı eşdeğerler” başlıkları altında iki grup halinde incelemiştir (Ertuğ, 2007).

Kırömeroğlu, *Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Yalancı Eş Değerler* isimli yüksek lisans tezi çalışmasında yalancı eş değer kelimeleri üç başlık altında; “Türkçe kökenli yalancı eş değerler”, “Yabancı kökenli yalancı eşdeğerler” ve “kelime başında ses değişmesi bulunan yalancı eşdeğerler” olarak incelemiştir (Kırömeroğlu, 2011).

Ersoy, *Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler* adlı müstakil eserinde yalancı eş değerleri öncelikle “tam yalancı eş değerler” ve “kısmi yalancı eş değerler” olarak iki ana başlığa ayırmıştır. Habibe Yazıcı Ersoy’un bu

eserinde, yalancı eş değerlik çeşitli alt başlıklarla ele alınarak detaylı bir inceleme yapıldığı görülmektedir (Ersoy, 2012).

Yalancı eş değerlik ve türleri üzerine yapılmış çeşitli çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Bazı çalışmalarda yalancı eş değerlik özelliğine sahip kelimelerin herhangi bir sınıflandırma yapılmadan verildiği görülürken, bazı çalışmalarda ise birtakım ayrımlara başvurulmuş, çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Yaygın olarak tam yalancı eş değerlik ve kısmî yalancı eş değerlik terimleri tercih edilmiş kelimelerin köken ve kavram alanları bakımından örtüşme oranı esas alınarak sınıflandırma yolu izlenmiştir.

1.4.4.2.1. Tam Yalancı Eş Değerlik

Tam yalancı eş değerlik, İngilizcede “*completely false friends*”, “*total false friends*”, “*absolute false friends*”; Fransızcada “*faux-ami complets*”, “*faux-amis absolus*”, “*faux-amis stricts*”; Almancada “*unehrliche (absolute) falsche freunde*” gibi terimlerle adlandırılmaktadır (Aktaş, 2015; s. 7).

Tam yalancı eş değerlik kavramını, Asker Resulov “salt yalancı eş değeri” (Resulov, 1995; s. 921) olarak adlandırmaktadır. Uğurlu’nun “anlam alanları hiç örtüşmeyen ‘gerçek’ yalancı eş değerli sözcükler” (Uğurlu, 2000; s. 64) ve “tam yalancı eş değerler” (Uğurlu, 2004; s. 29) terimini kullandığı; Karadoğan’ın ise, “tam yalancı eş değerli sözcükler (Karadoğan, 2004)” olarak adlandırdığı görülmektedir.

Uğurlu, *Lehçe İçi Aktarmada Yalancı Eş Değerlik* adlı çalışmasında, kelimeler kapsamında yalancı eş değeriği açıklamış ve iki sınıfta tasnif edilebileceğini belirtmiş ve ardından tam yalancı eş değerlik ve kısmî yalancı eş değerlik başlıkları altında inceleme yapmıştır. Tam yalancı eş değerlik hakkında ise, kaynak lehçeye ait metinde yer alan bir kelimenin, hedef lehçenin dilinde de aynı şekilde veya dönüştürülebilen bir şekilde yer alması; fakat her iki kelimenin, kavram alanları bakımından birbirleriyle hiç uyuşmaması, örtüşme göstermemesi veya karşılamaması durumu olarak açıklama yapmıştır. Bu tür kelimelerin, “kavram alanları hiç örtüşmeyenler”- “tam yalancı eş değerler” olarak adlandırılabilirliğini belirtmiştir (Uğurlu, 2011; s. 1877-1890).

Uğurlu, yalancı eş değeriğin sadece Türkçe kökenli kelimelerde değil, yabancı kökenli kelimelerde de olabileceği bilgisini vermiştir (Uğurlu, 2011; s. 1877-1890).

Buradan da anlaşılacağı üzere, eş değerklik incelemelerinde kelimenin kökeni, kaynak ve hedef arasındaki örtüşme derecesini belirlemek açısından oldukça önemlidir. Örnek olarak; Eski Anadolu Türkçesi’nde Farsça aslındaki gibi cān-bāz kelimesi “canını feda eden” gibi anlamları karşılarken, Türkiye Türkçesi’nde cambaz kelimesi genel bir bağlamda “hilekâr” (TDK s. 1590) anlamını vererek tam yalancı eş değerk kelime özelliği kazanmaktadır (Uğurlu, 2011 s. 1877-1890).

Karadoğan, tam yalancı eşdeğer yapılar için; kaynak lehçe ile hedef lehçe arasında düzenli ses denklikleri görülmesi ve aynı kaynaktan gelmelerine rağmen kullanım alanları veya görevleri bakımından hiç örtüşmeyen yapılar olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadelerin yanında aynı kaynaktan gelmeyen sesteş (homonym) yapıya sahip kelimelerin de tam yalancı eşdeğer yapılara dâhil edilebileceği bilgisini vermiştir (Karadoğan, 2004; s. 1591–1602).

Karadoğan, doktora çalışmasında ise bu konuyu ek bazında ele alarak açıklamış ve kaynak lehçe ile hedef lehçe arasında ses yönünden eş olan veya lehçeler arası düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen, fakat kullanım yeri veya görevi bakımından hiç örtüşmeyen ek ya da benzeri yapılar için *tam yalancı eş değerk ekler* tanımını vermiştir. Bu tanımın ardından, Türk lehçeleri içinde aynı kaynaktan geldiği halde kullanım alanları hiç örtüşmeyen eklere nadiren rastlandığı bilgisi vermiştir (Karadoğan, 2004; s. 39).

Zal, aynı kaynaktan geldikleri bilinen ancak anlam alanları hiç örtüşmeyen tam yalancı eş değerklik özelliği taşıyan kelimeler için; *anlam alanları hiç örtüşmeyen kelimeler (=tam yalancı eş değerk)* adlandırmasını kullanmıştır (Zal, 2009; s. 439).

Özeren, *Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler* adlı çalışmasında “Tam Yalancı Eşdeğerler” başlığını kullanarak; kökenleri bakımından aynı olan fakat anlamları açısından hiç örtüşmeyen sözcükler yalancı eşdeğerlerdir şeklinde tanımlanmıştır ve “salt yalancı eşdeğerler” , “kavram alanları hiç örtüşmeyenler”, “tam yalancı eşdeğer” de denildiğini belirtmiştir (Özeren, 2014; s. 113-117).

Bu çalışmanın merkezinde yer alan Karluk grubu Türk lehçeleri gibi, diğer Türk lehçelerine de bakıldığında aynı kökten geldikleri için -kavram alanlarının aynı

olabileceği- kaynak lehçe ve hedef lehçe arasında aktarma yapılırken çok zor bir çalışma olmayacağı düşünülebilir. Fakat aynı kökten gelen, temelde aynı dilden doğan lehçeler arasında da zamanla ses, kavram alanları dolayısıyla örtüşme derecelerinde görülen farklılaşmayla tam yalancı eş değerlik veya kısmî yalancı eş değerlik baş göstermektedir. Kelimenin (veyahut eklerin, kelime gruplarının) her yönüyle incelenmesi gerekmektedir; çünkü bilindiği üzere lehçeler arası aktarma sorunlarının çoğunlukla yalancı eş değerlik kaynaklı olduğu görülmekte, karşılaşılan benzerlikler hata yapma şansını arttırabilmektedir. Bu sebeple doğrudan lehçeler arası aktarımda yalancı eş değerlik çalışmaları kadar, bu çalışmalar sırasında yapılabilecek hatalar ve getirdiği diğer sorunların da ele alındığı çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Yapılan çalışmalar ve elde edilen bilgiler doğrultusunda tam yalancı eş değerlik özelliği taşıyan yapılar için; iki dil veya lehçe arasındaki sözcüklerin ses denkliliği bulunması, yazılış biçimi, hatta köken olarak aynı olmasına rağmen anlamsal açıdan birbirlerini karşılamamaları, kullanılış görevlerinin tamamen farklılık göstermeleri halinde bu yapıları tam yalancı eş değerlik sınıfında değerlendirmenin mümkün olduğu söylenebilir.

1.4.4.2.2.Kısmî Yalancı Eş Değerlik

Kısmî yalancı eş değerlik terimi İngilizcede *partial false friends*, Almancada *halbährliche (partielle) falsche freunde*, Fransızcada ise *faux-amis partiels*, *semi faux-amis*, *en anglais semi-false friends* gibi terimlerle adlandırılmaktadır (Aktaş, 2015; s. 7).

Çalışmalarında kısmî yalancı eş değerlik konusunda değerlendirme yapan isimlerden: Uğurlu “bire çok eş değeri” (Uğurlu, 2004; s. 33) ; Resulov “göreceli yalancı eş değeri” (Resulov, 1995; s. 917), Karadoğan “kısmî yalancı eş değeri” (Karadoğan, 2004 s. 1502) terimlerini kullanarak, kısmî eş değeriye sahip sözcük veya yapıları ele almışlardır.

Uğurlu, kısmî yalancı eş değeri; “kaynak metinde geçen bir kelimenin, hedef okur kümesinin dilinde de aynen veya dönüştürülebilen şekilde bulunması; ancak her iki kelimenin kavram alanlarının birbirini bütünüyle örtmemesi veya her bağlamda karşılamaması durumu” olarak açıklamış ve bu tür kelimelerin -kısmî yalancı eş

değerlerin- “kavram alanları tam örtüşmeyenler” olarak adlandırılabilceğini belirtmiştir (Uğurlu, 2011 s. 1882).

Karadoğan, kısmi yalancı eş değerlik terimini, “kaynak lehçedeki bir kelimenin ses ve yapı bakımından aynı olan veya lehçeler arası düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen şeklinin hedef lehçede bulunması; ancak bu iki kelimenin anlam alanlarının tam olarak değil de kısmî oranda örtüşmesi” olarak açıklamış ve kısmî yalancı eş değerliğin iki şekilde olduğunu ifade etmiştir. Birinci durumda, aynı kaynaktan gelen kelimeler iki lehçede de zamanla temel anlamlarının yanında yan anlamlar kazanabilmekte ve böylelikle söz konusu olan kelimenin temel anlamı her iki lehçede de birbirini karşılarken, yan anlamlarında örtüşme görülmemektedir. İkinci durumda ise, lehçelerden birinde aynı kaynaktan gelen bazı kelimelerin anlam genişlemesi ya da daralmasına uğramasıyla, diğer lehçedekinden farklı anlamlara gelebilmektedir (Karadoğan, 2004, s. 104; Karadoğan, 2004).

Zal, *Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve “İki Ağaç” Şiir kitabı Üzerine* isimli çalışmasında, konuyu “Anlamı Tam Örtüşmeyen Kelimeler” -kısmî/ yarım yalancı eşdeğerlik- başlığı altında ele aldığı görülmektedir (Zal, 2009). Kaynak lehçede yer alan bir kelimenin lehçeler arası düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen, ses ve yapı bakımından aynı olan; fakat anlamlarının tam olarak değil de kısmen örtüştüğü durumlar olarak değerlendirmektedir (Zal, 2009; s. 438).

Yalancı eş değeriğe sahip sözcükleri “tesadüfi yalancı eş değeriiler” ve “semantik yalancı eş değeriiler” şeklinde iki kısımda ele alan Dominguez ve Nerlich’e göre, kısmî yalancı eş değeri sözcüklerin semantik bakımdan kısmen örtüşen sözcükler olduğu görülmektedir (Dominguez, ve diğeri, 2002; s. 1835-1836).

1.5.Özbek Türkçesi

Özbek Türkçesi, Karluk grubu Türk lehçelerinde yer alan, geniş bir coğrafyada konuşulan ve köklü bir tarihi geçmişe sahip olan bir lehçedir. Orta Asya'nın kültürel, edebi ve siyasi sahnesinde önemli bir yer tutan Özbek Türkçesi, yüzyıllar boyunca farklı topluluklarla olan etkileşimler sonucunda zengin bir dilsel mirasa sahip olmuştur. Bu lehçenin yapısal özellikleri, zengin söz varlığı ve ifade gücü, onu diğeri Türk lehçeleri gibi bazı ayrıcalıklara sahip bir konuma getirmiştir. Özellikle fiiller

noktasında bazı çalışmacılar, hareketi ve durumu ifade etme biçimleri konusunda Özbek Türkçesinin farklılıklarına dikkat çekmişlerdir. Bu farklılıklar, bazen benzer gibi görünen ancak anlam ve kullanım açısından ayrışan kelimeler ve yapılarla karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu farklılıklar ise ‘yalancı eş değerlik’ kavramı çerçevesinde incelenmektedir. Böylelikle lehçedeki inceliklerin ve zenginliklerin daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında da, Özbek Türkçesinin fiil yapılarına dair Özbek dil bilimcilerinin görüşlerine yer vererek, devamında aynı şekilde Özbek Türkçesi çerçevesinde hareket fiillerinin ve yalancı eş değerlik konusunun nasıl değerlendirildiği ele alınmaktadır.

1.5.1. Özbek Türkçesinde Fiil

Özbek gramerciliğinde fiil kavramına baktığımızda; iş, oluş, kılış ve hareketi bildiren ve eylemin gerçekleşme durumu hakkında bilgi veren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalarda da belirtildiği gibi; fiillerin diğer kelime türlerine göre karmaşık bir yapısının olmasının yanında diğer kelime gruplarına göre zengin bir dilbilgisi kategorileri sistemine sahip olduğu görülmektedir.

Özbek dil bilimi alanında fiil kategorisinin leksik-semantik ve dilbilgisel yapısının incelenmesi, aydınlatılması 1940’lı yıllara kadar okullarda kullanılan ders kitaplarındaki genel bilgilerle sınırlı kaldığı görülmektedir (Sadikova, 1975; s. 5).

Sadikova *Fe’l Stilistikasi* adını taşıyan kitabında, fiil konusunda 1940’lı yıllara kadar gelişmiş derecede çalışmaların olmadığını, fiil kavramına dair bilgilerin okul ders kitaplarıyla sınırlı kaldığını ifade ederken, sadece Prof. E. D. Polivanov’un çalışmasının bu noktada bir istisna olduğunu belirtmiştir (Sadikova, 1975; s. 5). 1940’lı yıllardan itibaren Rus dil bilimi ve Sovyet Türkolojisinde bilime dayalı bir değişim başladığı görülmektedir. Sadikova’nın da belirttiği gibi Özbek dilinin ilk bilimsel gelişimi hususunda, Özbek gramerinin ilerlemesinde başlıca E. D. Polivanov, A. N. Kononov, V. V. Reşetov gibi tanınmış çalışmacıların büyük katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. (Reşetov, 1946; Kononov, 1948).

Hacıyev’in *Fe’l* adlı eserinde, yeni Özbek Türkçesi açısından fiillerin yapısı, fiil şekilleri ve özellikleri üzerinde durulmuş, konu kapsamlı bir şekilde ele alınarak incelenmiştir. Bu bakımdan Hacıyev’in eseri, Özbek Türkçesi üzerine yapılmış dil çalışmaları arasında önemli bir yere sahiptir. Hacıyev’in fiili hangi yönlerden

incelediğini ve hangi başlıklarla ele aldığını belirtmek, Özbek Türkçesi gramerinde hangi adlandırmalarla kullanıldığına dair bilgi verecektir. Eserde fiil şu başlıklarla ele alınmıştır:

- A. Umümiy Ma'lûmotlar (Genel Bilgiler),
- B. Fe'l Yasalişi (Fiil Kuruluşu): Yordamçi Fe'llar (Yardımcı Fe'llar), To'lıqsiz Fe'l (Eksik Fiil),
- C. Fe'ning Tuslenişli va Tuslenişsiz Formalari (Fiilin Çekimli ve Çekimsiz Biçimleri),
- D. Fe'ning Grammatik Kategoriyalari (Fiilin Gramer Kategorileri):
 - Nisbat Kategoriyasi (Çatı Kategorisi),
 - Bo'lishli ve Bo'lishsizlik Kategoriyasi (Olumlu ve Olumsuzluk Kategorisi),
 - Mayl Kategoriyasi (Kip Kategorisi),
 - Zamon Katego'riyasi,
 - Şaxs-son Kategoriyasi (Şahıs-sayı Kategorisi)
- E. Sifatdoş (Sıfat-fiil), Ravişdoş (Zarf-fiil), Harakat Nomi (İsim-fiil; kılış ismi) (Naskali, 1997).

Haciyev, fiillerin hareket manasını bildirici kelimeler olduğunu belirtmiştir. Dilbilgisinde eylem kavramının oldukça geniş bir yere sahip olduğunu dile getirmiştir. Yatmak, uyumak gibi fiillerle ifade edilen durumları; korkmak, ürpermek, sevinmek, kahırlanmak gibi fiillerle ifade edilen zihinsel değişiklikleri, yine fiillerle ifade edilen biyolojik süreçleri çiçeklenme, büyüme vb. olayları kapsadığını açıklamıştır. Gramerde geniş bir yere sahip olduğunu belirttiği fiiller hakkında hareketine, iş ve kılışına göre de ayrıldığı bilgisini vermiştir (Haciyev, 1973; s. 4).

Haciyev'in eserinden de hareketle Özbek Türkçesinde fiillerin leksik-gramatik özelliklerine göre; 1) Bağımsız Fiiller (Müstaqıl fe'llar) ve 2) Yardımcı Fiiller (yordamçi fe'l) olarak iki ana gruba ayrıldığı görülmektedir. Aynı zamanda fiiller, bir eylemin durumu hakkında bilgi verirken, bir nesnenin de durumu ve diğer yapılarla olan ilişkisini de bildirmektedir ve Bağımsız fiiller de 'nesneli fiiller' ve 'nesnesiz fiiller' olarak ayrılmıştır (Haciyev, 1973; s. 4-5).

Kamalov, Reşetov, İbrahimov, ve Tursunov tarafından hazırlanan *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili I* adlı eserde, "Fiil" başlığı altında "Hareket ifade eden kelimeler

fiil olarak adlandırılır: Çalışmak, koşmak, bilmek, gitmek, gelmek gibi kelimeler fiil grubuna ait kelimelere örnektir” ifadeleriyle fiil açıklanmıştır (Kamalov, ve diğerleri, 1966; s. 264-266).

Fiillerin hareket bildirmelerinin yanı sıra zihinsel değişiklikleri, durumları ve karşılıklı ilişkileri de ifade ettiği belirtilmiştir. Uyumak, uzanmak, oturmak gibi fiiller bir durumu ifade ederken; sevinmek, korkmak gibi fiiller zihinsel değişiklikleri; mavileşmek ve büyümek gibi fiillerin ise biyolojik değişiklikleri ifade eden kelimeler olduğu örneklerle açıklanmıştır. Fiillerle ifade edilen eylem kavramı, bir yandan kişi, zaman ve kip kategorileriyle, diğer yandan ise derece (aspekt) kategorisiyle sıkı bir bağlantıya sahip olduğu belirtilmiştir ve bunların fiiller için morfolojik açıdan önemli, temel kategorileri oluşturduğu görülmektedir (Kamalov, ve diğerleri, 1966; s. 264-266).

Mirtaciyev’in *Hozirgi O‘zbek Tili* isimli eserinde fiil hakkında iş, hareket ve durumu bildiren bir kelime grubu olduğundan söz edilmektedir. Eylemi ifade eden kelimelere (vurmak, açmak gibi) iş, eylem durumu denildiği görülmektedir; hareket ifade eden kelimeler (yürümek, girmek gibi); hal ifade eden kelimeler (uzanmak, yorulmak gibi) bakış-durum ifade eden kelimeler (görmek, bakmak gibi); sezgi ifade eden kelimeler (işitmek, bilmek, tatmak gibi); taklit-tasvir ifade eden kelimeler (takırdamak, kükremek gibi) şeklinde fiiller açıklanmıştır. (Mirtaciyev, 1992; s. 107)

Çalışmada *Fe‘l* başlığı altında fiillerin özellikleri ve sınıflandırılmasından bahsedilmektedir. Fiiller, sözlerin özelliklerine göre geçişli (o‘timli fe‘l) ve geçişsiz (o‘timsiz fe‘l), olumlu/ olumsuz, hangi işlevsel formda oldukları, derecesi, çatı, kip, zaman, şahıs ve sayı gibi kategorilere ayrılmaktadırlar. Çalışmada fiiller yapılarına göre üç gruba ayrılarak;

1) *Basit fiiller*, 2) *Bileşik fiiller* ve 3) *Düzenli fiiller* şeklinde incelenmiştir (Mirtaciyev, 1992; s. 122).

Hozirgi O‘zbek Adabiy Tili I Qism adlı çalışmada da fiil konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Eserde *fe‘l* başlığı altında fiilin tanımı verilmiş ve özellikleri açıklanmıştır. Çalışmada fiil, hareket anlamını ifade eden sözcükler olarak tanımlanmıştır. Dilbilgisinde kavramının oldukça geniş bir yere sahip olduğuna

değinilen fiil: *koş-*, *atla-*, *kaldır-*, *yaz-*, *uç-* gibi eylemleri; *uyu-*, *ayakta dur-* gibi hareket barındırmayan *düşünmek* gibi durumları ve *çiçeklenmek*, *büyümek* gibi biyolojik süreç/oluş eylemlerini de içerdiği belirtilmiştir. Eserin bu kısmında belirtilen bir diğer önemli nokta ise; fiil grubuna ait tüm kelimelerin ortak özelliğinin, zamana bağlı olarak meydana gelen bir olayı ifade etmeleridir. Bu ortak özellik nedeniyle, tüm fiiller ortak bir soruyu yanıtlamaktadır (Şoabdurahmonov, ve diğerleri, 1980; s. 325).

Fiillerin, leksik-semantik ve dilbilgisel özellikleri bakımından diğer kelime türlerine göre son derece karmaşık olduğuna değinilmektedir ve bu çalışmada, Özbek dilinde fiiller leksik-gramatik özelliklerine göre iki ana gruba: 1) Bağımsız Fiiller (Mustaqil fe‘llär) ve 2) Yardımcı Fiiller (yordämçi fe‘l) şeklinde ayrılarak incelenmiştir (Şoabdurahmonov, ve diğerleri, 1980; s. 326).

Kemal’ın *Hozirgi Zamon O‘zbek Tili* adlı 1957 yılında neşredilen çalışmasında Özbek Türkçesinin ses ve şekil bilgisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışmada fiil, bir hareket ya da durumu ifade eder şeklinde açıklanmıştır. Fiil, olumlu ya da olumsuz biçimde olmasıyla diğer kelime gruplarından ayrılır; aynı zamanda kip (Özb.: mäyl) ve derece gibi kategorilerle de karakterize edilmektedir. Fiil çekimlenerek ilişki (şahıs-sayı; Özb.: şaxs-sân), zaman ve durum gibi anlamları belirtir. Fiilin işlevi aynı zamanda cümlelerin önemli bir parçası olmasıdır (Kemal, 1957; s. 306).

Çalışmada *fiilin anlam ve gramer bilgisi* alt başlığıyla yer alan kısımda; hareket veya durum belirten fiillerin bu anlamsal özelliğinin, *hareket fiilleri* ve *durum fiilleri* olmak üzere iki gruba ayrılmasının temelini oluşturduğu belirtilmiştir. Fiilden anlaşılan bu eylem ve durum genellikle bir kişi ya da nesneyle ilişkilendirilir. Hareket kavramının ise gramerde çok geniş anlamda kullanıldığına değinilmiştir. Örnek olarak *koş-*, *oku-*, *yürü-*, *hareketlen-* gibi açıkça fark edilen devingen eylemlerin yanı sıra; duymak, dinlemek, görmek, hatırlamak, koklamak, ağlamak, uyarmak, uyuklamak, yaşamak vb. eylemlerini içerdiğini, oysa yaşlanmak gibi fiziksel bir durumu gösteren olguların ise alışıl gelmiş anlayışımızda hareket olarak kabul edilmediği belirtilmiştir (Kemal, 1957; s. 377-378).

O‘zbek Tili Grammatikasi I Tom Morfologiya adlı eser iki ciltten oluşmaktadır. Özbek Türkçesinin morfolojik açıdan incelendiği bu cilt oldukça hacimli bir eserdir. Eserde incelenen her bir konu, Özbek gramerciliğinde önemli isimler tarafından

hazırlanarak oluşturulmuştur. Önsözünde, eserin hazırlanmasında katkıda bulunan kişiler tanıtılmaktadır: A.G. Gulamov, Ş. U. Rahmatullaev, M. Sadikova, M. A. Askarova, A. Hacıyev, S. F. Fuzailov, Ş. Şoabdurahmanov, R. K. Kungurov'dur (Gulamov, ve diğerleri, 1975; s. 6).

Eserde *fiil* başlığı altında, Özbek gramerindeki fiil konusunu inceleyen A. Hacıyev'dir. İlk olarak fiillerin, hareket anlamını bildiren kelimeler olduğu belirtilmiştir. Bu hareket kavramının ise, gramerde çok geniş bir yere sahip olduğuna değinilmektedir. Fiillerin bildirdiği durumları (*yat-*, *dur-* gibi), psikolojik değişiklikleri (*üzül-* gibi), biyolojik süreçleri (*çiçeklen-* gibi) ve benzeri olayları içerdiği açıklanmıştır. Hacıyev, bunların her birinin kendine özgü özel yönlerinin olmasına rağmen, hepsinin ortak bir yanı olduğuna da değinerek, hepsinin zamanla bağlantılı olarak gerçekleşen olaylar olduğunu ifade etmiştir. Buna bağlı olarak, hareket-olaylarını bildiren kelimelerin hepsinin “ne yapmak?” sorusuna cevap verdiğini dile getirmiştir. Onların bir gruba dahil edilmesinde “fiil” olarak adlandırmasında bu özelliğin esas alındığı görülmektedir. Fiiller, leksik-gramatik özelliklerine göre iki ana gruba ayrılmaktadır: 1. “Bağımsız fiiller” ve 2. “Yardımcı Fiiller” (Gulamov, ve diğerleri, 1975; s. 365).

Sadikova'nın *Fe'l Stilistikasi* eserindeki fiillere ayrılan kısımda fiil tanımı şu şekilde yer almaktadır: Kişi veya nesnenin iş, hareket ve durumu hakkında bilgi veren bağımsız kelimelere fiil denir. Demek ki, fiiller hareket anlamı bildiren kelimelerdir (Sadikova, 1975; s. 148).

Sadikova, Özbek gramerciliği kapsamında yer alan diğer çalışmalarda da belirtildiği gibi dilbilgisinde hareket kavramının oldukça geniş olmasına değinmiştir. Ardından fiillerin, ifade ettikleri hareketin veya durumun türüne göre bazı sınıflara ayrıldığını belirterek bu grupları on madde halinde örneklerle sunmuştur.

Sadikova'nın eserinde fiillerin leksik-gramatik özelliklerine göre sınıflandırılması ise, iki ana grup halinde:

1. *Bağımsız Fiiller*

2. *Yardımcı Fiiller* (Sadikova, 1975; s. 149) olarak ele alınmıştır.

Abdurrahmanov, Rafiyev, ve Şadmankulova'ya ait çalışmada, iş hareket ve durum anlamlarını ifade eden kelimelere fiil adı verildiği belirtildikten sonra; fiilin, nesne ve isimle bağlantılı olduğunu ve eylemin aktif durumunu anlattığı ifade edilmiştir. Örnek olarak: *Rüstem okudu ve yazdı, Dilara dinledi ve sağlıklı bir şekilde uyudu* cümleleri verilmiştir. Yazdı, okudu fiillerinin *hareket*; dinledi, uyudu fiillerinin *durum* anlamını ifade ettiği açıklanmıştır (Abdurrahmanov, ve diğerleri, 1992; s. 160).

Kılıçev'in *O'zbek tili amaliy stilistikasi (grammatika) (t.t. Özbek Dilinin Uygulamalı Üslubu)* adlı eserinde fiil hakkında; diğer kelime türlerine göre daha zengin olduğunu, bu bağlamda karmaşık gramer kategorilerine ve bu kategorilere özgü çeşitli şekiller sistemine sahip olduğunu ifade edilmiştir. Bir fiilin kendisinde, hareket süreci ve onun tanımı, hareketin hızlı veya yavaş yapılması, tekrarlanması, yapılması veya yapılmaması, eylemi yapanın sayısı, yapılma zamanı gibi bir dizi semantik-gramatik incelikler ifade edildiği belirtilmiştir. Hatta eylemi ifade eden tek bir kelimenin bile basit bir cümleyi oluşturduğu ileri sürülmüştür; geldiler, gitti, okuyor gibi örnek kelimeler verilmiştir (Kılıçev, 1992; s. 54).

Sapayev'in *Hozirgi O'zbek Tili (Morfemika, so'z yasalişi va morfologiya)* adlı eserinde, fiil hakkında yapılan tanıma bakıldığında; bir kişinin veya nesnenin yaptığı işi, hareketi ve durumu bildiren bağımsız sözcüklere *fiil* adı verildiği belirtilmiştir. Esasen, fiillerin hareket bildiren kelimeler olduğu bilgisi verilirken, bu *hareket* kavramının ise gramerde çok yönlü olduğu, geniş bir yer tuttuğuna da değinilmiştir. Bu kavram: uyumak, kalkmak, yatmak gibi fiillerin ifade ettiği durumu; korkmak, çekinmek, zevk almak gibi fiillerin ifade ettiği psikojik/ zihinsel değişimleri; büyümek, yeşermek, güllenmek(çiçeklenmek-çiçek açmak) gibi biyolojik süreçleri ve benzeri olayları kapsamaktadır (Sapayev, 2009; s. 148).

Sapayev'in fiil hakkında yaptığı tanım ve belirttiği görüşler Özbek Türkçesinde fiili inceleyen diğer dil bilimcilerin ifadeleriyle aynı doğrultuda olduğu görülmektedir.

Yapılan çalışmalarda “fiil” konusu ele alınırken genel olarak hareket bildiren ve bağımsız kelimeler olduğu belirtilmiştir. Hareket kavramına özellikle dikkat çekilerek bu kavramın gramerde çok geniş bir yere sahip olmasına sık sık değinildiği görülmüştür (Sapayev, 2009; Hacıyev, 1973; Sadikova, 1975; Mirtaciyev, 1992).

1.5.2. Özbek Türkçesinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması

Sadikova, *Fe'l Stilistikasi* adlı çalışmasının on birinci bölümü olan “Fillerin Semantik-Stilistik Özellikleri” ana başlığı altında, *I. Fiillerin Anlamsal Grupları (Stilistik Anlam Çerçevesi)* alt başlığına yer verilerek, burada konuyla ilgili çeşitli çalışmacılar tarafından ortaya konulan fiillerin anlamsal sınıflandırılmaları Rus dil bilimi ve Türk dilleri çerçevesinde verilmiş ve bu noktada görüşler belirtilmiştir (Sadikova, 1975; s. 60-62). Ardından *I. Hareket Fiilleri* (Sadikova, 1975; s. 63-78) başlığıyla hareket fiilleri konusu açıklanmıştır.

Sadikova, *I. Fiillerin Anlamsal Grupları (Stilistik Anlam Çerçevesi)* adlı kısımda, fiillerin semantik açıdan gruplandırılması ve bu sorun üzerinde bilimsel çalışma yapılması noktasında hem Rus dil biliminde hem de Türk dillerinde birçok dil bilimci bilim insanının dikkatini çektiğini vurgulamış, ancak araştırmacıların bu karmaşık temaya yaklaşımlarında ve sınıflandırmalarında birlik olmadığını da belirtmiştir. Örneğin;

L. M. Vasilyev, “Rus Fiilinin Semantik Sınıfları” adlı doktora tezinde, fiilleri semantik açıdan dört büyük gruba ayırarak inceler, bunlar ise:

1. Duygu Fiilleri (Duyguları ifade eden fiiller),
2. Entelektüel Faaliyet Fiilleri (Zihinsel- Bilişsel faaliyetleri ifade eden fiiller/ Düşünme fiilleri adlandırmasına da sahip fiil grubudur)
3. İletişim Fiilleri
4. Davranış Fiilleri (Vasilyev, 1971) olduğu görülmektedir.

Vasilyev, bu grupları ise kendi içlerinde küçük gruplara ayırmıştır ve çalışmanın özetinde bu bölümlere yaklaşık on bin fiil formu gruplandırıldığını (Vasilyev, 1971; s. 176) not etmiştir. Sadikova'ya göre ise, Vasilyev'in yaptığı bu sınıflandırma, sağlam mantıksal gramer temeline sahip olmakla birlikte tüm dillerin fiillerine uyduğu görüşündedir (Sadikova, 1975; s. 60). Kimi çalışmalarda bu sınıflandırmanın bazı ufak farklılıklarla da olsa benimsendiği görülmektedir.

Türk lehçelerinde fiillerin semantik gruplandırmasının temelini oluşturacak nitelikte ilk çalışmalar ise, N. K. Dimitriyev tarafından ortaya konulmuştur. *Türk Dillerinin Yapısı* adlı eserinde fiilleri semantik açıdan şu şekilde dört gruba ayırmıştır:

1. İletişim Fiilleri: *söyle-, konuş-, anlat-* gibi,
2. Algı Fiilleri: *gör-, duy-, kokla-, tat-, hisset-* gibi,
3. İş Fiilleri: *üret-, çalış-, yap-* gibi,
4. Hareket Fiilleri: *dön-, koş-, git-, gel-* (Dimitriyev, 1962; s. 579-592).

Prof. Z. Budagova, *Azerbaycan Dilinin Grameri* adlı eserinde, Azerbaycan Türkçesindeki fiilleri beş anlamsal gruba ayırarak incelemiştir. Bunlar: I. Nutuk (iletişim) fiilleri, II. Sezgi (Duyu) fiilleri, III. Faaliyet (İş) ifade eden fiiller, IV. Hareket fiilleri ve V. Durum fiilleri (Budagova, 1960; s. 91-94) şeklindedir.

L. N. Karitonov, *Yakut Dilinde Fiil Köklerinin Türleri* adlı doktora tezinin özetinde, fiilleri anlamsal açıdan üç ana gruba ayırarak şu şekilde sınıflandırmıştır: 1. Hareket ve Durum Fiilleri, 2. Ses Taklidi Fiilleri (Yansıma fiiller olarak da adlandırılan fiil grubudur), 3. Mecazi Fiiller (Karitonov, 1954).

Kuliyev'in *Azerbaycan ve Türkmen Dillerinde Fiil Yönetimi* adlı doktora tezi özetinde, fiilleri on farklı semantik gruba ayırdığı görülmektedir. Bunlar:

1. İş-kılış Fiilleri
2. Algı Fiilleri
3. İletişim Fiilleri
4. Duyu Fiilleri
5. Zihinsel Fiilleri
6. Hareket fiilleri
7. Mental Fiilleri
8. Ses Taklidi Fiilleri
9. Mecazi Fiiller
10. Doğa Olaylarını Bildiren Fiiller (Kuliyev, 1968; s. 9-13) şeklindedir.

Bu sınıflandırmalardan da anlaşılacağı üzere, doğada meydana gelen çeşitli hareketler, durumlar, algı ve etkilenme gibi olayların; sonsuz çeşitlilik gösterdiği, karmaşık ve küçük denilebilecek özelliğe sahip olduğu fikrine ulaşılmaktadır. Bu tür

olayların neredeyse tamamı dilde fiil formlarıyla temsil edilmektedir. Bu nedenle, bunların sözlüksel-anlamsal özellikleri inceleme noktasında çeşitli zorluklara yol açmaktadır. Bu noktada Sadikova'nın çözüm odaklı görüşü ise şu şekildedir:

Sadikova, fiillerin anlamsal açıdan gruplandırılmasına dair çalışma yapılırken, incelemeyi daha kolay bir şekilde yürütmek için grup sayısını bu kadar arttırmadan, önce büyük gruplar -daha kapsayıcı- belirleyerek, örneğin önce fiilleri iki büyük gruba ayırarak -hareket ve durum fiilleri gruplarına ayırdıktan sonra onları kendi içlerinde daha küçük gruplar halinde incelemenin uygun olacağı görüşünü sunmuştur (Sadikova, 1975; s. 61).

Sadikova'nın fiilleri anlamsal açıdan türlerine göre gruplandırması ise şu şekildedir:

1. İş Fiilleri: *Sallan-, uyandır-, vur-, dokun-, dal-* gibi.
2. Zihinsel Fiiller: *dal-, keşfet-, düşün-* gibi.

Bu madde ile açıklanmak istenen fiillerin, zihinsel aktiviteleri ifade edici olduğu anlaşılmaktadır. Örnekler arasında yer alan *dalmak* fiili ile; örneğin bir konuyu araştırmaya dalmak manasının kastedildiği söylenebilir.

3. Duyu Fiilleri: *sez-* gibi.

Sezmek fiili ile hissetmek, duymak, algılamak anlamlarının kastedildiği söylenebilir.

4. Mental Fiiller: *Gül-, üzü-, kork-, endişelen-* gibi.
5. İletişim Fiilleri: *Konuş-, anlat-, söyle-, açıkla-* gibi.
6. İşaret Etme Fiilleri: *başını sall-, elini göster-, parmağını göster-, boynuyla işaret et-, gözleriyle işaret et-, ima et-* gibi örnekler verilmiştir.
7. Fiziksel Durum Fiilleri: *üşü-, yorul-, sakınle- veya yatış-* gibi.
8. Doğal Durum Fiilleri: *eri-, buzlan-, don-* gibi.
9. Hareket Fiilleri: *yürü-, bat-, titre-* gibi.
10. Doğal Olaylarını Belirten Fiiller: *Çiçeklen-, kavrul-, parla-, kuru-, bükül-, uç-* gibi. (Sadikova, 1975; s. 148-149)

Sapayev, fiilleri ifade ettikleri hareket veya duruma göre on madde de sınıflandırmıştır:

1. İş Fiilleri: *Çalış-* gibi.
2. İletişim Fiilleri: *Keşfet-, düşün-* gibi.
3. Algı Fiilleri: *Duy-, algıla-* gibi.
4. Mental Fiiller: *Gül-, sevin-, üzül-* gibi.
5. Konuşma Fiilleri: *Söyle-, anlat-* gibi.
6. İşaret Fiilleri: *İşaret et-, gözünü kıs-, göz süz-, dudağını bük-* gibi fiiller örnek gösterilmiştir.
7. Fiziksel Durum Fiilleri: *Ağrı-, yorul-, halsizleş-, iyileş-, güçlen-*.
8. Doğal Durum Fiilleri: *Eri-, don-* gibi.
9. Duyu Fiilleri - Görme Duyu Fiilleri: *Bak-, gör-, seyret-, gözetle-* gibi.
10. Doğa Olaylarını Belirten Fiiller: *Çiçekle-, kuru-, sol-, büyü-* gibi (Sapayev, 2009; s. 148-149).

On madde halinde verilen bu fiil türleri sınıflandırması ve her bir maddeye örnek olarak verilmiş eylemlerin, Özbek Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne aktarımı sırasında kullanım alanları bakımından farklı anlamlara sahip olabileceği görülmüştür. Bu durumun sadece iki lehçe arasında görülmemesiyle beraber yalnızca Özbek Türkçesi söz konusuyken de fiillerin çeşitli yönlerden anlam değişmesine uğradığı görülmektedir. Bu bağlamda, anlamları doğru bir şekilde kavramak için cümle içinde kullanımlarını çeşitli örneklerle görmek önemlidir. Aktarım noktasında karşılaşılan bu durum, aynı zamanda çalışmanın ana amacına hizmet etmektedir.

1.5.3. Özbek Türkçesinde Hareket Fiili

Fiil, genel anlamıyla hareket bildiren bağımsız bir sözcük türüdür. Fiiller, neyi ifade ettiğine -yani anlamına- göre çeşitli türlere ayrılarak (hareket fiilleri, durum fiilleri gibi) incelenebilir. Özbek Türkçesinde fiilin semantik bir yönü olarak hareket fiillerine bakıldığında;

Hareket fiilleri, Özbek Türkçesi'nde önemli bir dilbilgisi unsurudur. Canlılara özgü (insan, hayvan, doğadaki canlılar) veya cansız nesnelere özgü hareketi bildirmektedir. Hareket fiili, farklı şekillerde ortaya çıkabilir ve farklı anlamsal gruplara ayrılabilir.

Fiilin anlamsal açıdan sınıflandırılması konusunda yapılmış çalışmalara bakıldığında konuşma fiilleri, zihinsel faaliyet bildiren fiiller gibi sınıflandırmalar hareket fiillerinden ayrı ele alınırken bazı çalışmalarda hareket fiilinin türleri olarak da ele alındığı görülmektedir.

Madina, bu konudaki görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

Hareket Fiilleri:

- a. İletişim Fiilleri: Konuşmacı ve dinleyici arasındaki bilgi aktarımı ve bilgi alma faaliyetlerini kapsamaktadır. *Konuş-, fısılda-, açıkla-, söyle-, anlat-, mırıl-da-, duy-, dinle-* gibi fiiller örnek teşkil etmektedir.
- b. Zihinsel Faaliyet Fiilleri: *Oku-, düşün-, hayal et-, yorumla-, hatırla-* gibi.
- c. Fiziksel Faaliyet Fiilleri: *Koş-, vur-, pişir-, ek-, terle-, aç-* gibi eylemleri kapsamaktadır (Madina, 2023; s. 324).

Farklı şekillerde de belirtildiği gibi hareket fiilleri, herhangi bir hareketi bildirmek, eylemin amacını ifade etmek, bir şeye veya bir nesneye yapılan etkiyi- durum veya davranışı değiştirme faaliyetini bildirmek, herhangi bir hareket-işi yapmak veya faaliyeti, bir etkinliği göstermek amacıyla kullanılır (Madina, 2023). Bu da hareket fiillerinin yine geniş bir yelpazede kullanılabileceği anlamına gelmektedir.

Sadikova'nın *Fe'l Stilistikasi* adlı çalışmasında da hareket fiilleri konusu oldukça ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Hareket, somut (harekete iten nesneler görünür biçimde) olabilir veya soyut (harekete iten nesneler gizli) olabilir. Bu tür hareketler ise, şartlı olarak aktif ve pasif hareketler olarak adlandırılmıştır ve esasen, insan bedeni aracılığıyla gerçekleştirilen hareketlerin kastedildiği de belirtilmiştir.

A. *Somut (devingen) hareket*: Ayak, el, yüz, ağız, gövde hareketlerinde, insan bedeninde hareket ettirilen bölge açıkça görülmektedir.

1. Ayak hareketi: Bu hareket esasen;

a) “Yürümek” fiili ile verilmektedir. Yürüyüş hareketindeki çeşitli karakter ve tavırların kullanılmasında ise her türlü gramer ve stilistik yöntemlerden

faaydalanılmaktadır. Yürüyüş, esasen canlı nesnelere aittir. Yürüyüş, ayakları (belli bir yerde) hareket ettirerek yapılır. Yürüyüş hareketindeki çeşitli durumlar (tempo, yoğunluk ile ilgili durumlar) anlatılırken de çoğunlukla fiiller kullanılmaktadır: *yürümek* fiili tek başına kullanıldığında yürüyüş hareketindeki bütün yöntemleri, içindeki tavırları tam anlamıyla açamaz. Bunun için dilde leksik araçlar (tasvirleri kullanma), morfolojik araçlar (fiiller, yardımcı fiiller kullanma), sintaktik-stilistik yöntemler (tasviri yollarla anlatma) kullanılır. Mesela “yürümek” fiilinin kendisi yardımcılık görevi üstlendiğinde yürüyüş hareketinden çok daha fazla, başka anlamlar da çıkmaktadır.

- b) Yürüyüş şekillerindeki çeşitlilikleri, anlam inceliklerini ifade etmeye hizmet eden yardımcı fiillerin kendileri de aynı zamanda bağımsız fiil vazifesi görerek “yürümek” fiiline sinonimik yani: “yürümek” ve “dolaşmak” gibi birbirine çok yakın anlamlı kelimeler/ iki yakın anlamlı olma durumu bir seçenek olabilir.
- c) 3) “Yürümek”, “koşmak” -büyük adımlar atarak yürümek gibi- fiilleri bağımsız anlamlı fiiller olmakla birlikte, yürüme hareketindeki hızı, yoğunluğunu ifade eden fiillerdir. Bunların rivayet formları, “gitmek”, “gelmek”, “geçmek”, “gitmek” gibi bağımsız fiillerle birlikte kullanılır: “koşarak gitti” gibi.
- d) Yürüme sırasındaki, yürüme hareketiyle bağlantılı olan vücut, gövde hareketleri de rivayetler yoluyla gösterilir, örneğin, “Çayı sonra kendiniz afiyetle içersiniz, dedi o, *ayağa kalkan Ayşe*’ye...” gibi.

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere sadece bir hareket fiili çeşitli yönlerden ele alınmaktadır. İlk dört maddesine yer verilen bu incelemeler, eserde on beş madde halinde ayrıntılı olarak devam etmektedir. Örnek olarak çalışmaya dahil ettiğimiz bu dört madde de olduğu gibi gövde, kol, baş, ağız gibi uzuvların hareket ettirilmesiyle meydana gelen eylemler incelenerek bu eylemler *hareket fiilleri* olarak açıklanmıştır (Sadikova, 1975; s. 63-66).

Örneğin, *konusmak* eyleminin, insana özgü bir hareket olduğu belirtilmiş ve konuşmanın hareket olarak adlandırılma sebebi ise; bu işlemin *ağız- dil+boğaz + ses* kullanılarak, ses tellerinin titreşimi-boğaz-dil-ağız bir hareket meydana getirmesi

sonucu *konus-* eyleminin gerçekleştiği şeklinde açıklanmıştır (Sadikova, 1975 s. 72). Bu ifadelerin dışında, insanın ağzı ve nefes yoluyla: *üfle-, tükür-, esne-, hapşır-, öksür-*; *iğne-, öğüt-, sür-, yut-* gibi hareketlerin ise sadece doğal, fiziksel durumlarla ilgili olduğu (fiziksel hareket) yani ifade anlamı olmadığı da belirtilmiştir.

Sadikova, hareket fiillerine ayrıca *gül-, mimik(pantomim), ağla-, bak-* fiilleri ile; *duy-, gör-* gibi duyu fiillerini de dahil etmenin mümkün olduğunu belirterek, bu ifadesiyle bazı çalışmacıların belirttiği birçok görüşten ayrıldığı görölmektedir.

Çalışmada; hissedilen, algılanan ve tüm duyu fiillerinin *soyut(pasif) hareket fiilleri* kapsamında değerlendirildiği açıkça ifade edilmiştir (Sadikova, 1975; s. 63-78).

Özbek Türkçesi gramerciliği dahil dil tarihine bakıldığında, *hareket* anlamlı, dilsel birimin, iki yönde; kelimelerin leksik-semantik gruplarına göre incelenmesi ve kelime şekillerinin gramatik kategorilerine göre incelendiğini görölmektedir. Çalışmalarda sık sık belirtildiği gibi; Fiil, hareket veya durumu ifade eden bir dil kategorisidir ve hareket kelimesinin gramerdeki geniş anlamı nedeniyle, kimi zaman durum bildirici yönü -durum fiilleri- de hareket fiilleri kapsamında değerlendirildiği görölmektedir (Abdugafurovna, 2022).

Abdugafurovna'ya ait bildiride; Eyüp Gulomov'un fiili, hareket ve durumu ifade eden bir kelime grubu olarak ele alırken, aynı zamanda hareket fiilleri ve durum fiilleri olarak temel bir ayrım yaptığını belirtmiştir.

Gulomov, hareket fiillerini, bir hareketin veya eylemin gerçekleştiğini ifade eden fiiller olarak tanımlamaktadır ve devingen bir özelliğe sahip olan; *koş-, oku-, yürü-* gibi eylemleri bu kategoriye dahil etmektedir. Duymak, hatırlamak gibi eylemleri ve yaşlanmak gibi fiziksel olayları ise durum fiilleri olarak kabul ettiği belirtilmiştir (Gulomov, 1954).

Muhamedova'nın, durum fiilleri dışındaki tüm fiillerin hareket arketipine sahip semantik bir alanı oluşturduğu düşüncesinde olduğu görölmektedir. Fiilleri asıl anlamına göre önce hareket ve sonra durum fiilleri olarak ayırmıştır. Muhamedova, doktora tezinde, Nematov ve Salkalamanidzelar'ın makalelerinde yer alan yatmak, tutmak, oturmak, uzanmak gibi durum fiillerinin hareket fiilleri olarak yorumlandığını; Haliqov'un çalışmasını incelemesi sonucunda ise sallanmak, sızlamak, yaşlanmak,

iyileşmek gibi durum fiillerinin hareket fiili kapsamında incelendiğini kaydetmiştir (Muhamedova, 2007; s. 46).

Haciyev, fiil kavramını hareket anlamını bildiren kelimeler olarak tanımlarken, bununla birlikte uyumak, yatmak gibi durum bildiren fiilleri; korkmak, ürkmek gibi psikolojik değişiklikleri (mental fiilleri); çiçeklenme, büyüme gibi biyolojik süreçleri ifade eden fiillerin bildirdiği biyolojik süreçleri ve benzeri anlamları vurgulamaktadır. “Gramerdeki ‘hareket’ kavramının çok geniş olması”ndan (Haciyev, 1973; s. 4) yola çıkarak, hareketi genel anlamda tüm fiillere özgü kabul etmektedir ve bu nedenle Haciyev’in fiilleri bir anlamsal gruba ayırmadığı düşünülmektedir. Çalışmasında, Özbek Türkçesi’nde bulunan birçok fiilin ayrıca ele alınarak analiz edildiği görülmektedir.

Kemal’ın *Hozirqi Zamon O‘zbek Tili* adlı eserinde, “Fiilin Anlamı ve Gramer Bilgileri” başlığı altında ilk olarak fiilin, hareket veya durumu ifade eden bir kelime türü olduğu ve bu leksik özelliğin ise, fiillerin iki gruba ayrılmasının temelini oluşturduğu belirtilmiştir. Bunlar: *Hareket Fiilleri* ve *Durum Fiilleri* (Kemal, 1957; s. 377) olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiilden anlaşılan bu hareket ve durum genellikle kişi veya nesneyle bağlantılıdır. Hareket fiilleri şahıs-sayı, zaman, şekil, nisbet, amaç bakımından şekillenmektedir. Bunları ise şu şekilde açıklamak mümkündür: Şahıs-sayı (şaxs-son), fiilin ifade ettiği hareketin yapıldığı kişinin veya kişilerin sayısını ifade etmektedir. Zaman, fiilin ifade ettiği hareketin yapıldığı zamanı ifade etmektedir. Şekil ise, fiilin ifade ettiği hareketin türüdür. Nisbet yani fiil çatısı (Fe‘l nisbatı – Fe‘l derecesi) fiilin ifade ettiği hareketin başka bir harekete göre durumunu belirtir. Amaç, fiilin ifade ettiği hareketin amacını ifade eder.

Kemal, *hareket* sözünün gramerde çok geniş anlamda kullanıldığına dikkat çekmiştir. Özbek Türkçesi gramer çalışmalarında da bu görüşe sıklıkla rastlanmaktadır.

Hareket kelimesi ile; *koş-*, *oku-*, *yürümek*, *kıpırda-* gibi *hareketli* özelliği açıkça anlaşılan hareketleri ifade etmekle birlikte; *duy-*, *dinle-*, *gör-*, *hatırla-*, *kokla-*, *düşün-*, *yat-*, *uyan-*, *uyu-*, *ak-*, *karar-*, *yaşa-*, *yaşlan-* gibi olayları da kapsadığı belirtilmiştir. Kemal, örnek olarak verilmiş bu eylemlere dair; “oysa yaşlanmak gibi fiziksel durumu gösteren olaylar, alışlagelmiş anlayışımıza göre, hareket olarak görülmez.” şeklindeki

görüşünü belirterek, bu noktaya dikkat çekmiştir. Hareket kelimesinin gramerde bu kadar kapsamlı olmasından, geniş bir anlam yelpazesinde kullanılmasıyla, durum anlamını da içine dahil ederek “fiil – hareket belirten söz türü” şeklinde bir ifade kullanımının mümkün olduğu görülmektedir. Çalışmada bu hususun açıklaması ise; “fiil, durumu zamanla bağlayarak, hareket tarzını ifade eder” şeklinde belirtilmiştir (Kemal, 1957; s. 378).

Özbek Türkçesi gramer çalışmalarında fiil ve fiilin semantik açıdan incelenmesi noktasında hareket fiilleri üzerine çeşitli görüşler belirtilmiştir. Fiilin, temelde bir hareketi-hareket anlamını bildirici olmasıyla beraber, gramerde hareket kavramının çok yönlü, geniş bir manada yer alması noktasında birçok çalışmacının aynı görüşte olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak hareket fiillerinin ise, dil bilim çalışmalarında hala tartışma konusu olduğu söylenebilir. Özbek gramerciliğinde hareket fiilleri çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

Kimi çalışmacılar, sadece değişken, aktif bir özelliğe sahip eylemleri (*koş-, yürü-* gibi) hareket fiili kategorisinde incelerken (Gulomov, 1954); kimi çalışmacılar ise “hareket” kelimesinin gramerde geniş kapsamlı olmasını sık sık vurgulayarak fiilin, durum bildirici (durum fiili) yönünü zamanla bağlayarak hareketi ifade edebileceğini belirtmiştir (Kemal, 1957). Özellikle Sadiqova’nın çalışmasında “hissedilen, algılanan ve tüm duyu fiillerinin *soyut(pasif) hareket fiilleri* kapsamında değerlendirilmesi” konuya farklı bir bakış açısı imkânı sunmaktadır (Sadikova, 1975; s. 63-78).

Hareket fiillerine dair, genel olarak anlaşılan şudur ki; canlı varlıklar (insan, hayvan) veya cansız nesnelere özgü veya onlar tarafından bir etkileme, durum,yön değiştirme özelliğine sahip -genellikle devingen- eylemler hareket fiili olarak değerlendirilmektedir. Sadiqova’nın da belirttiği gibi, hissedilen ve algılanan fiillerin ayrıca duyu fiilleri olarak ele alınmasından ziyade *soyut(pasif) hareket fiilleri* kapsamında değerlendirmek de mümkündür.

1.5.4 Özbek Türkçesinde Yalancı Eş Değerlik

Bu bölümde, Özbek Türkçesinde “yalancı eş değerlik” olgusunu inceleyen Özbek dilbilimcilerin çalışmalarından bazılarına değinilmiştir. Bu çalışmalarda, “yalancı eş değerlik” kavramının ayrıntılı bir incelemesine geçmeden önce, ilk olarak “eş değerlik” kavramının genel çerçevesi ele alınmıştır.

Yalancı eş değerklik kavramının Özbek Türkçesi'ndeki yerine bakıldığında *Nato* 'g'ri *Ekvivalentlik* olarak karşılık bulmaktadır. Yalancı eş değerkliğı ifade etmek için ayrıca “So‘zlarning Nato‘g’ri o‘xşashligi (yanlış/hatalı sözcük benzerliğı)” ve “soxta do‘stlar (yalancı dostlar)” adlandırmaları da tercih edilmektedir (Azamova, ve diğerkleri, 2023; Arifova, 2023).

Kalyapina'nın *The Definition Of The Translator's False Friends* adlı çalışmasında yalancı eş değerkliğın tanımı üzerinde durulmaktadır. Farklı lehçelerde veya İngilizce gibi yabancı dillerde farklı anlamlarda kullanılan kelimelere *pseudo-equivalents* “sözde eşdeğerkler” veya *false friends of the translator* “çevirmenin sahte dostları” adı verildiğı belirtilmektedir. Çalışmada *false equivalent* “yanlış eşdeğerk” adlandırmasıyla ele alınan yalancı eş değerk, yabancı bir dile kısmen veya tamamen yakın veya ses bakımından benzer olan; ancak anlam farkı taşıyan kelimeler olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda kişinin-çevirmenin, iki veya daha fazla şeyin aralarında gözle görülür farklar bulunmasına rağmen, yalnızca benzer özelliklere sahip olmaları nedeniyle eş değerk olduğunu iddia etmesiyle ortaya çıkan bir yanlışlı denilebileceğine de dikkat çekilmektedir (Kalyapina, 2023; s. 913-917).

Bu konuda fikirlerine yer verilen R. A. Budagov'un da yalancı eş değerkler hakkında, görünüş olarak birbirine benzeyen ancak işlevsel olarak birbirine benzemeyen sözcük birimleri olması görüşünde olduğu belirtilmiştir (Kalyapina, 2023 s. 913-914).

Azamova ve Hocaliyev'e ait olan *Tilda ekvivalentlikning ifodalanishi va uning turlari* adlı çalışmada, dildeki eş değerklik ifadesi, türleri ve çevirideki rolü ele alınmıştır. Mevcut sözlüklerde eş değerkliğın, “bir anlamda eşitlik, eşit anlam, eşit değerk”, “bir şeye eşit veya başka bir şeye bir şekilde uyumlu olan ve onun yerini alabilecek şey” olarak tanımlandığı belirtilmiştir (Azamova, ve diğerkleri, 2023 s. 173-176).

Eş değerklik (ekvivalentlik) terimi (*Lat. Aequivalens*- ‘eşit anlam’), dil birimlerinin anlamları arasındaki uyumluluk derecesini ifade etmektedir. Karşılaştırmalı dil biliminde tam eş değerklik, kısmî eş değerklik ve sıfır eş değerklik düzeyleri karşılıklı olarak farklılaşmaktadır.

Eş değerklik sorunu ise, uygulamada en başta tercüme metinlerde kendini göstermektedir; çünkü eş değerklik kavramının oluşumuna ilişkin temel zorluklar öncelikle bu kavramın anlamsal, yapısal, işlevsel, iletişimsel, pragmatik ve diğer özelliklerle ilişkili çok düzeyli heterojen olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bunlarında çeviride korunması gerekmektedir (Azamova, ve diğerleri, 2023; s. 173-174).

Arifova'nın *Ekvivalenti Bo'lmagan Grammatik Birliklarning Tilshunoslikda O'rganilishi Xususiyatlari* adlı çalışmasında, dil bilimde eş değerk ve eş değerk olmayan kelime dağarcığının karmaşıklığı ele alınmaktadır (Arifova, 2023; s. 17-21).

Çalışmada, araştırmacıların çeviribilimde eş değerklik ve eş değersizlik düzeyleri üzerine farklı görüşlere sahip oldukları belirtilmiştir. Örneğin, V. N. Komissarov'a göre eş değerk, bir konuşma birimi tarafından gerçekleştirilen, işlevi yerine getirebilen başka bir konuşma birimidir. Komissarov'a göre, "eş değerk" kavramı çevirinin önemli özelliklerini ortaya çıkarmaktadır ve modern çeviri çalışmalarının merkezî kavramlarından biridir. Diğer yandan, örneğin S. Vlahov'a göre, "eş değerklik" iki dilin ilgili birimlerinin anlambilimi, yan anlamı ve arka planı arasındaki tam benzerlik anlamına gelirken; R. Levisky'nin "eş değerklik" ve "yeterlilik" terimlerini birbirinin yerine kullanabildiği görülmektedir.

Dil bilimciler sadece eş değerklik alanını incelemekle kalmamış, aynı zamanda eş değeri olmayan kelime çalışmalarına da önem vermişlerdir. Örneğin, V. Kostomarov, V. N. Bazylev'in görüşlerine göre eş değerk olmayan kelimeler, sözlük katmanında yer alan ve herhangi bir yabancı dildeki leksik kavramlarla tam olarak karşılaştırılamayan kelimelerdir. Farklı dillerde eş değersiz kelimelerin varlığı doğaldır. Çünkü her dil, kendi tarihsel, kültürel ve coğrafi geçmişine özgü kavramları ifade etmek için leksik birimlere ihtiyaç duyar. Bu kavramlar, diğer dillerde tam olarak karşılanabilecek kavramlar olmayabilir (Arifova, 2023; s. 16-21).

Çalışmada, I. A. Sternin, Z.D. Popova ve M. A. Sternin'in dil araştırmalarında boşluklu birlikler ve eş değersiz birlikler hakkındaki görüşleri de belirtilmiştir. L. A. Sternin, Z. D. Popova, M. A. Sterminar çalışmalarında, eş değerk olmayan birim ifadesiyle boşluk *Lakuna* (İng. *Lacuna*) birim kombinasyonunu vermektedir. Bahsedilen boşluk birim, bir dilde var olması gereken fakat o dilde bulunmayan

birliğin başka bir dilde var olmasıdır. Bu çalışmacıların hemfikir oldukları nokta ise; eş değer olmayan birim, bir dilde var olan ancak diğerinde bulunmayan birimdir (Arifova, 2023 s. 18-19). Boşluklu birlikleri, eş değersiz birlik kavramıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu doğrultuda Arifova da lakuner birimin, eşdeğer olmayan bir birim ifadesiyle verileceğini belirtmiştir (Arifova, 2023; s. 19).

Batirova ve Zülayha tarafından ortaya konulan *Lacuna atamasining lingvomadaniy ahamiyati* adlı çalışmada Lacuna terimi ve önemi ele alınmaktadır.

Farklı dilleri ve kültürleri karşılaştırma sürecinde ortaya çıkan ‘lakuna’ (*Ing. lacuna*) terimi, zamanla dil biliminde sık kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bu kavram dil bilim, kültürel çalışmalar, çeviribilim ve teori alanlarındaki çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Yabancı bir dilde tam karşılığını bulmanın zor olduğu veya böyle bir kelimenin hiç bulunmadığı bağlamlarda kullanılan bir terimdir. Lakuna, kelime-terim (x)’in ikinci dilde karşılığının bulunmaması durumudur ve bu sebeple boşluk anlamı taşımaktadır (Batirova, ve diğerleri, 2023; s. 294).

Yalancı eş değerlik çalışmaları, dilsel birimlerin anlamsal ilişkilerini ve eş değerliklerini inceleyen bir dil bilim alanı olduğundan bu çalışmalarda farklı dillerdeki kelimeler, gramer yapıları veya deyimler karşılaştırılır ve anlamsal açıdan ne kadar eş değer oldukları belirlenir. Bu noktada sözlükler, yalancı eş değerlik çalışmaları için önemli bir kaynak niteliğindedir. Kelimelerin anlamlarını, kullanımlarını ve eşdeğerliklerini belirlemede, örnekler ve kullanım bağlamları sunmaları açısından önemli bir rol oynayan çalışmalardan bazıları ise şu şekildedir:

- Ahmet Bican Ercilasun’un *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II* adlı eseri (Ercilasun, 1991-1992),
- Yusuf Berdak ve Mehmet Mâhur Tulum’ a ait olan *Özbekistan Türkçesi- Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi* adlı eser (Yusuf, ve diğerleri, 1994),
- Mevlüt Gültekin ve M. Asıf Yoldaş’a tarafından ortaya konulan *Afganistan Özbekçesi- Türkçe Sözlük* adlı çalışma (Gültekin, ve diğerleri, 2002),
- Emek Üşenmez, Saidbek Boltabayev ve Gülşah Tuğlacı tarafından hazırlanan *Özbekçe Türkçe Sözlük* çalışması (Üşenmez, ve diğerleri, 2016),
- Nurullah Altay’ın *Özbek Tili Sözlüğü* adlı eseri (Altay, 2008),

- Nasiba Yusupova'nın *Türkçe- Özbekçe Sözlük* adlı çalışması (Yusupova, 2018),
- Hikmet Koraş, Fatma Açık ve Zamira Öztürk tarafından hazırlanan *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük* adlı sözlük çalışması ise 40.000'den fazla kelime ve deyim içermetedir. Özbek Türkçesinin Türkiye Türkçesi ile arasındaki farkları ve lehçeleri de ele alması sebebiyle de başvurulabilecek değerli bir çalışmadır (Koraş, ve diğerleri, 2023),
- Emine Gürsoy Naskali'ye ait *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu* (Naskali, 1997),
- Ertuğrul Yaman ve Nizamiddin Mahmud'un *Özbek Türkçesi–Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi–Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu* adlı çalışması (Yaman, ve diğerleri, 1998),
- Muzaffer Salihcan, A. Murat Tilav ve A. Veli Nişan tarafından ortaya konulan *Pratik Türkçe-Özbekçe Konuşma Kılavuzu* (Salihcan, ve diğerleri, 1992) gibi çalışmalar bu konuda başvurulabilecek değerli kaynaklar içerisinde.

1.6.Yeni Uygur Türkçesi

Bu kısımda, Yeni Uygur Türkçesi kapsamında fiil, fiillerin anlamsal açıdan sınıflandırılması, hareket fiilleri ve Yeni Uygur Türkçesinde yalancı eş değerlik başlıkları ele alınacaktır. Konular, Yeni Uygur Türkçesi araştırmacılarının çalışmalarında ve yabancı kaynaklarda bu lehçeyle ilgili yapılmış incelemeler ve çeşitli görüşlere yer verilerek değerlendirilecektir. İlgili konular Uygur Türkü araştırmacılar ve bazı diğer yabancı kaynaklar tarafından nasıl değerlendirildiği ele alınacaktır.

1.6.1. Yeni Uygur Türkçesinde Fiil

Yeni Uygur Türkçesinde varlıkları bildiren ve sayı, durum, çekim kategorilerine göre değişen kelimeler bir türe ayrılarak 'isim' olarak adlandırılmaktadır. Fiile bakıldığında ise, varlıkların hareketini bildiren ve zaman, kip, hal, kişi gibi gramer kategorilerine göre değişen kelimeler ise başka bir türe ayrılarak

fiil olarak adlandırılır. Örneğin: *yaz-*, *işle-*, *otur-*, *yarat-*, *şaşır-* gibi (Tömür, 1987, s. 25; Goca, 1993).

Yeni Uygur Türkçesi gramerindeki sözcük türleri içerisinde fiil türü, en zengin sözcük türü olarak bilinmektedir. Hâmit Tömür'ün *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi (Morfolojiye)* adlı eserinde de fiilin en zengin sözcük türü olduğu belirtilmesiyle beraber ayrıca fiillerin birden fazla morfolojik şekli ve gramatik anlamı taşıyabildiği de ifade edilmiştir (Tömür, 1987 s. 32)

Gaydarov, Sadvakasov ve Talipov tarafından ortaya konulan *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Morfolojiya i Sintaksis* adlı eserde belirtildiğine göre, cümlelerin temel taşı olarak ifade edilen fiiller; hareket, durum ve oluş bildiren kelimelerdir. Bir cümlelerin anlamını ve işlevini belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Fiillerin anlamında zaman, kişi, olumluluk/olumsuzluk ve etken/edilgen durum gibi özelliklerin bulunduğu da belirtilmiştir. Bu nedenle fiiller genellikle cümlelerin çekirdek ögesidir. Cümlelerin genel yapısı ve anlamsal ilişkileri, genellikle fiilin etkisinde ve farklı fiil biçimlerinin kullanımında kendini gösterir. Ancak fiil, cümlede eylemi, durumu veya oluşu ifade etmenin yanı sıra sıfat fiillerde niteleyici, yardımcı fiillerde ise ek fiil görevi de üstlenebilir. Özellikle bileşik cümlelerde yardımcı fiiller, çoğunlukla bileşik cümlelerin çekirdek ögesi olduğu da belirtilmiştir (Gaydarov, ve diğerleri, 1966).

Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi adlı eserin sekizinci bölümünü oluşturan Peillär (Fiiller) başlığı altında ilk olarak fiil kavramı açıklanmaktadır. Davranışsal eylemleri, zihinsel etkinlikleri veya değişim süreçlerini ifade eden kelimeler fiil olarak adlandırılmaktadır. *Destekle-*, *savun-* gibi fiiller davranışsal eylemlere örnek gösterilmiştir; *kork-*, *özle-*, *üzül-*, *endişelen-* gibi fiiller psikolojik aktiviteleri ifade eden eylemlerdir; *genişlet-*, *arttır-*, *azalt-*, *yaşlan-* gibi fiil örnekleri ise değişim sürecini ifade eden eylemler olarak açıklanmıştır. Ardından fiilin, esas olarak cümlede yüklem görevinde kullanıldığı da belirtilmiştir. Eserde fiiller yapılarına göre basit fiil ve birleşik fiil olarak iki kategoriye ayrılmaktadır (Shiliang, 1987; s. 271-275).

Kaşgarlı'nın *Modern Uyğur Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında, Uygur Türkçesi bünyesinde oldukça zengin bir sisteme sahip olan fiillerin cümle yapısında oynadıkları rolün önemi vurgulanmıştır. Kaşgarlı'ya göre, Türkiye Türkçesinde ve

onun bir lehçesi olan Uygur Türkçesinde fiiller çeşitli kullanım ve fonksiyonel özellikleriyle Türk cümlesine sadelik ve açıklık kazandırır. Bununla beraber, Türkçedeki cümle yapısını ve kuruluşu kavrayabilmek için fiilin merkez konumda incelenmesi gerektiği ifade edilmiş ve fiilin dil bilgisi içindeki önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Çalışmada fiiller, hareketi karşılayan kelimeler olarak açıklanmıştır ve gramerlerde hareketi belirten kelime çeşidine fiil adı verildiği ifade edilmiştir. Fiillerin kullanım sahasına çıkan şekillerinin ise çekimli şekilleri olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple kelime olarak fiil demek çekimli fiil demektir. Örneğin *yizivatimen* “yazıyorum”, *işenmeñlar* “inanmayınız” fiilleri gibi. Kaşgarlı’ya göre, fiilin en önemli hususiyetlerinden biri de hareket, hal bildirmesidir. Fiil bu bakımdan diğer kelime gruplarına nisbeten cümle yapısı imkanları çok yüksek ve zengin kelime grubudur ve cümlenin esas unsuru sayılmaktadır. Örneğin: *oynavatidu* “oynuyo”. Kaşgarlı’ya göre fiil en genel tanımıyla hareket ve hali bildirerek, derece, zaman, şahıs, geçişli/geçişsiz, olumlu/olumsuz gibi semantik özelliklere sahip olmasından bahsederek, bunların gramatik ifadesi olan morfolojik özelliklerini de ele almıştır (Kaşgarlı, 1992; s. 151-153).

Weiwueryu Dongci Cihui Yiyu Cihui Guji Yanjiu (Modern Uygurca Fiil Sözcük Dağarcığı ve Anlam Sözlüğü Oluşturulması Üzerine) adlı çalışmada ilk olarak fiil kavramı tanımlanmış ve ardından fiilin anlamsal sınıflandırması üzerinde durulmuştur. Yeni Uygur Türkçesinde fiil kavramı; eylemleri, zihinsel faaliyetleri ve durum değişikliklerini ifade eden kelimeler fiil olarak açıklanmıştır. Yeni Uygur Türkçesinde fiillerin konuşmada daha geniş bir rol üstlendiği, konuşmanın daha büyük bir bölümünü oluşturduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla gramer özelliklerinin daha fazla, karmaşık olduğu bilgisi de eklenmiştir (Ayşan, ve diğerleri, 2017; s. 169-170).

Yeni Uygur Türkçesinde fiiller iş, oluş, durum bildirmekle beraber hareket manasını bildirici sözcüklerdir. Yeni Uygur Türkçesi gramer çalışmalarında, sözcüğün eylem sayılabilmesi için çekim ekleri atıldıktan sonra kalan bölüme “-mek” eki getirilebilmesi gerektiği ifadelerine de rastlanmaktadır. Örneğin *köridu* “görecektir”- *kör-* “görmek” (Yılmaz, 2009; s. 67). Fiil Uygur Türkçesinde de başka kelime gruplarına nispeten çok zengin bir yapıya sahip olmasıyla beraber cümlenin esas unsuru rolünü de üstlenmektedir. Dolayısıyla fiilin semantik çevresi de çok geniştir.

1.6.2. Yeni Uygur Türkçesinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması

Hareket fiilleriyle ilgili çeşitli görüşleri bildirmeden önce, Yeni Uygur Türkçesinde fiillerin anlamsal açıdan hangi kategorilere ayrıldığı ve fiillerin hangi başlıklarla ele alındığı hakkında bir bilgi vermek; Yeni Uygur Türkçesindeki hareket fiillerinin daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

Dil bilimcilerin, fiilleri anlamsal olarak sınıflandırırken genellikle üç grup ikili anlamsal kriter kullandığıda görülmektedir. Bu ölçütler şu şekilde olabilmektedir:

1. *Hareket ve Durum*: Bu özellik çiftine göre fiiller, durum fiilleri ve hareket fiilleri olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki fiil türü arasındaki en önemli fark ise; durum fiillerinin değişiklikleri yansıtmaması, hareket fiillerinin ise durağan olmaması ve değişkenliği yansıtmamasıdır. Yani durum fiilleri değişimleri değil, durağanlığı ifade eder. Hareket fiilleri ise etkinliği, değişikliği ifade eder.
2. *Sürekli/ Anlık*: Bu da fiilin kendisinde bulunan başka bir anlamsal özellik çiftidir. Fiilin anlattığı durum bir süre sonra tamamlanabileceği gibi bir anda da (anlık) tamamlanabilir. Sürekli fiiller, bir süre devam ettirilebilir; anlık fiiller ise bir anda tamamlanır ve devam ettirilemez.
3. *Sınırlılık/ Sınırsızlık*: Bu, bir fiilin içsel yapısıyla ve fiilin bir sonuca ulaşp ulaşmadığıyla ilgili anlamsal bir özelliktir. Sınırlı (Telic) fiiller doğal bir son noktaya sahiptirler. Son noktaya kademeli olarak yaklaşırlar. Bir eylemin tamamlanması veya bir sonucun elde edilmesini ifade ederler “yemek-bir yemeği bitirmek” gibi. Sınırsız (Atelic) fiiller ise, doğal bir son noktaya sahip değildirler. Süreklilik ve tekrar içerirler. Bir eylemin devam etmesini veya bir durumun varlığını ifade ederler “konuş” , “düşün-” (Ahemati, 2017; s. 30).

Yeni Uygur Türkçesinde fiilin semantik bilgi tabanını geliştirmeyi amaçlayan *Xiandai Weiwueryu Dongci Cihui Yiyu Cihui Guji Yanjiu (Modern Uygurca Fiil Sözcük Dağarcığı ve Anlam Sözlüğü Oluşturulması Üzerine)* isimli çalışmada, fiilin anlamsal sınıflandırılması incelenmiştir. Ayrıca, Yeni Uygur Türkçesinde fiillerin anlamsal sınıflandırması üzerine bilgiler sunan bu çalışmada hareket fiilleri kısaca değişim gösteren, durağan olmayan eylemler olarak açıklanmıştır.

Çalışma, Yeni Uygur Türkçesindeki fiillerin anlamsal yönünün epeyce karmaşık olduğuna dikkat çekmektedir. Şöyle ki; her bir fiil farklı bağlamlarda, farklı ek bileşenlerle ve farklı cümlelerde çeşitli anlamlar taşıyabilmektedir. Bu nedenle, Yeni Uygur Türkçesindeki fiillerin anlamsal sınıflandırması oldukça karmaşık ve zor bir mesele olduğu görülmektedir. Çalışmada fiiller anlamsal yönden şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1) Durum Fiili

‘Statik’ kelimesi, hareketsizliği ve değişmezliği ifade etmektedir. Yeni Uygur Türkçesi fiillerinde, anlamı her zaman aynı kalan ve hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın diğer kelimelerle oluşturduğu anlamı değişmeyen bir grup fiilin varlığından bahsedilmektedir. Bu fiillerin, statik ilişkileri ve durumları ifade ettiği belirtilmiştir. Örneğin: *otur-*, *yat-*, *dur-* gibi.

2) Mental Fiil

Yeni Uygur Türkçesi fiillerinde *gül-*, *ağla-*, *öfkelen-*, *sevin-*, *üzül-* gibi duyguları ve psikolojik aktiviteleri ifade eden bir grup fiil de bulunmaktadır. Bu fiillerin anlamsal alanları dilde bağımsız bir yere sahiptir.

3) Hareket Fiili

Eylemlerin değişim ve gelişimini, hareketliliği (hareket değişimleri) ve değişim halindeki veya değişim halinde değerlendirilen durumları ifade etmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde de fiiller, farklı bağlamlarda farklı davranışları ifade edebilir. Ayrıca çalışmada belirtildiği gibi sürekli değişimi ve hareketi ifade eden fiiller de mevcuttur. Örneğin: *yoğur-*, *yaz-*, *konus-*, *yürü-*, *oku-* gibi.

Hareket fiilleri kendi içinde de alt kategorilere ayrılmaktadır:

- a. Değişim: *bozul-*, *değiş-*, *art-* gibi.
- b. Düşünme: *aydınlan-*, *bilinçlen-*, *hayal kur-* gibi.
- c. Fiziksel hareket: *yürü-*, *koş-*, *oyna-* gibi.
- d. Duyusal Algılama: *gör-*, *işit-*, *hisset-* gibi.
- e. Tüketim: *iç-*, *ye-*, *harca-* gibi (Ayşan, ve diğerleri, 2017; s. 169-170).

Çalışmada dikkat çeken diğer bir durum ise, ‘yemek’, ‘içmek’, ‘harcamak’ gibi fiillerin “tüketim” adlandırmasıyla ayrıca değerlendirilmesidir.

Ayrıca çalışmada, bu anlamsal sınıflandırmaların her birinin kendine özgü bir anlama sahip olduğu ve her birinin sadece kendine ait eylemleri içerdiği de belirtilmiştir.

Fiillerin ifade ettiği davranış ve eylemlere göre sınıflandırılmasına göre fiillerin anlamsal ayrımları iki çeşittir:

1) Somut Anlamsal Boyut

Somit anlamsal boyutu ifade eden fiiller, kimin yaptığına veya ne tür bir eylem olduğuna bakılmaksızın, fiilin neyi ifade ettiğini açıkça gösterme -bir bakışta veya duyulduğunda hemen anlaşılma- özelliğine sahiptirler.

2) Soyut Anlamsal Boyut

Soyut anlamsal yöne sahip fiiller kapsamında, davranışsal veya psikolojik aktiviteler olduğu görülmektedir. Bu fiiller, kişinin eylemini ifade edebileceği gibi hayvanların veya nesnelerin hareketlerini de ifade edebilirler (Ayşan, ve diğerleri, 2017 s. 170).

Modern Uyurca Fiillerin Anlamsal Sınıflandırması adlı çalışmada da Yeni Uyur Türkçesi’ndeki fiillerin anlamsal kategorileri üzerinde durulmuştur. Fiillerin anlamsal kategorileri şu şekilde gösterilmiştir:

1) Oluş Fiilleri

İnsan iradesinden neredeyse bağımsız olan bir eylem veya hareket durumunu, doğal bir olay veya süreci ifade eder. Örneğin: *büyyü-*, *eri-* gibi.

2) Organ Fiilleri/ Bedensel İşlevler

Organ fiilleri, insan ve hayvanların organlarında anında veya kısa sürede meydana gelen eylemlerdir. Organ fiilleriyle ifade edilen eylemler, gerçekleştirildiğinde daha doğal olur, istemsizdir ve kısa süreli olabilir. Örneğin: *tükür-*, *öksür-*, *hapşır-* eylemleri gibi. Aynı zamanda, bu fiiller gerçekleştirilirken ses çıkabilir, bu nedenle fizyolojik fiillerle ifade edilen eylemlerin çoğu onomatope ile simüle edilebilir (bir

şeyin sesini veya hareketini taklit eden bir kelime veya kelime öbeği).
Örneğin: *havla-*, *hıçkır-* gibi.

3) *Hareket Fiilleri*

Yeni Uygur Türkçesinde en sık kullanılan hareket fiilleri *kel-* “*gelmek*” ve *bar-* “*gitmek*” eylemleridir. Bu iki fiil, diğer hareket fiillerine göre ifade ettiği eylem ve anlam yelpazesi nispeten geniştir. *Çalış-* gibi fiiller kasıtlı olarak gerçekleşen hareket fiillerini ifade ederken; *düş-* gibi kasıtsız hareketleri ifade eden fiiller de vardır. Bu durumda hareket fiilleri, kendi içinde *kasıtlı eylemler* ve *kasıtsız eylemler* olarak ayrılmaktadır.

4) *Doğa Olayları Fiilleri*

Doğa olayları fiilleri, doğadaki hava değişimleriyle ilgili olan fiillerdir. Bazı dillerde, hava durumu fiilleri yağmur, kar, fırtına gibi nesneleri içerir ve fiil kendi içinde bir özneye sahiptir. Örneğin İngilizce’de “snowfall (kar yağışı)”, “rainfall (yağmur yağışı)”, “blizzard (kar fırtınası)” gibi.

Ancak Yeni Uygur Türkçesinde durum farklıdır. Hava durumu fiillerinde, nesnenin ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Nesne aynı zamanda fiilin edilgen ögesidir. *Yağ-* (Yağmur, kar yağması), *es-* (rüzgar esmesi) gibi.

5) *Durum Fiilleri*

Bu fiiller, bir şeyin nispeten sabit konumlardaki eylemlerini veya *durumlarını* ifade etmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde bu kategoriye giren bazı fiiller şunlardır: *tur-* “*durmak*”, *oltur-* “*oturmak*”, *çömel-*, *yat-*, *és-* “*asmak*” gibi.

6) *İş/ Kılış Fiilleri*

İş-kılış fiilleri, öznenin kasıtlı ya da kendiliğinden yaptığı hareketleri ifade eder ve dış etkenlerden bağımsızdırlar. Bu tür fiiller, eylemin etkisini alan nesne ya da edilgen öge üzerinde doğrudan bir kontrol sağlar. Diğer önemli bir nokta ise şudur: anlamsal özelliklerine göre hareket, durum ya da her iki özelliği birden taşıyabilir. Örneğin: *oku-* “*okumak*”, *oyni-* “*oyynamak*” gibi.

7) Süreç Fiilleri

Süreç fiilleri, oluş fiilleri gibi bir eylemin veya durumun değişim sürecini ifade eden geçişli fiillerdir. Bu fiiller, genellikle bir durum değişimini de ifade etmektedirler. Süreç fiilleri, oluş fiillerini de kapsamaktadır. Örneğin: pişmek, öğrenmek gibi.

8) Geçişli Fiiller

Bu fiiller bir şeyin var olmaya başlamasını veya bir durumun ortaya çıkmasını sağlayan fiillerdir. Bu fiiller genellikle bir şeyi yaratmayı, üretmeyi veya oluşturmayı ifade eder. Örneğin: *doğ-*, *ateşle-*, *inşa etmek/ yap-* gibi. Bu üretken veya oluşturuca özellikteki fiiller ile İş fiillerini birbirinden ayırmak zor olabilmektedir.

9) Bilişsel Fiiller

Bilişsel fiiller, zihinsel bir durum veya süreçle ilgili; düşünme, anlama, öğrenme, hatırlama ve unutma gibi zihinsel süreçleri ifade eden fiillerdir. Bu fiiller için, bir kişinin bilgi edinme, işleme ve kullanma şeklini tanımlar denilebilir. Örneğin: *bil-*, *anla-*, *öğren-* gibi.

10) Algı Fiilleri

Algı fiilleri aynı zamanda duyuşal fiiller olarak da adlandırılmaktadır. Algı fiilleri, görme, işitme, koklama, tat alma ve dokunma gibi duyuşlarla ilgili eylemleri ifade eden fiillerdir. Deneyimlenen duyuşal hisler ve algıları ifade eden fiillerdir. Örneğin: *gör-*, *işit-*, *kokla-*, *tat-* gibi.

11) Mental Fiiller

Mental fiiller, korku, sevgi, öfke, üzüntü, mutluluk, heyecan ve endişe gibi duyuşları ifade eden fiillerdir. Öznenin iç dünyasıyla ilgili fiillerdir. Örneğin: *kork-*, *sev-*, *kız-*, *üzül-*, *sevin-* gibi.

Ayrıca mental fiillerin, hareket fiilleri ve bilişsel fiillerden ayırt edilmesi zor olabilir. Hareket fiilleri, bir kişinin yaptığı veya gerçekleştirdiği bir eylemi ifade eder; mental fiiller ise duyuşal durumu ifade eder. Bilişsel fiiller ise, düşünsel yönü ifade eder.

12) İletişim Fiilleri

İletişim fiilleri, insan konuşmasıyla ilgili eylemleri ifade etmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde; *déyış*-“söyleşmek”, *sözlä*- “konuşmak”, *gepleş*-“karşılıklı diyalog kurmak”, *kéngüş*- “müzakere etmek”, *gäp qil*- “sohbet etmek”, *sora*- “sormak”, *walaqla*- “seslenmek”, *javab bär*- “cevap vermek” gibi fiiller iletişimi, konuşma fiillerini oluşturmaktadır.

13) Emir Fiilleri

Bir şeyi yapılmasını sağlayan veya emreden fiillerdir. Bu fiiller genellikle geçişlidir, yani bir nesneye (tamamlayıcı) ihtiyaç duyarlar. Örneğin: *zorla-*, *yasakla-*, *izin ver-* gibi (Aytulla, 2017; s. 112-113).

Uygur Dili Fiillerinin Semantik Kategorileri ve Özellikleri adlı çalışmada ise Yeni Uygur Türkçesindeki fiiller anlamsal yönden incelenirken; ‘durum fiilleri’ ve ‘hareket fiilleri’ olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmıştır. Bu iki temel kategorinin incelenmesinde ise; “durağanlık”, “süreklilik” ve “sınırlılık” olmak üzere üç grup anlamsal özellik kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak, durum fiilleri ve hareket fiilleri hakkında şu şekilde genel bir tanım yapılmıştır:

Durum fiilleri, doğası gereği, özünde durağan bir durumu ifade eder ve failin bir durumunu aşamalardan veya değişikliklerden yoksun, istikrarlı olarak tasvir etmesine olanak tanımaktadır.

Hareket fiilleri ise, sürekli ve değişken olarak bir hareket içerir. Süreçleri veya olayları tanımlamaktadır. Çalışmada hareket fiilleri kendi içinde şu özelliklere göre ayrılmaktadır;

- a. Etkinlik fiilleri,
- b. Tamamlama fiilleri,
- c. Sonuç fiilleri,
- d. Anlık fiiller (Ahemati, 2017; s. 30-31) olarak farklı alt kategorilere ayrılmaktadır.

Görüldüğü üzere, Yeni Uygur Türkçesinde fiiller anlamsal yönden oldukça zengindir. Çalışmalarda çeşitli kategorilerle ele alınan fiillerin, çok yönlü anlam özelliklerine sahip olması, anlam karmaşasına da sebep olmaktadır. Her ne kadar farklı kategorilere ayırıp, anlamsal açıdan sınıflandırma yapılmaya çalışılsada, fiilleri

semantik açıdan keskin çizgilerle ayrı kategorilerde değerlendirmek oldukça zordur. Yeni Uygur Türkçesinde fiillerin semantik yönden sınıflandırılması konusunda yapılmış çeşitli çalışmalardan yine anlaşılan şudur ki, genel olarak durum fiilleri ve hareket fiilleri her sınıflandırma çalışmasında önemli, temel anlamsal kategoriler niteliğindedir. Ancak çalışmacılar bu temel kategorilerin alt kategorilerini belirlemek, adlandırmak konusunda tek bir yönetime bağlı kalmamışlardır.

1.6.3. Yeni Uygur Türkçesinde Hareket Fiili

Yeni Uygur Türkçesinde hareket fiilleri, bir şeyin veya bir kimsenin yerini, durumunu veya zamanını değiştirmesini bildiren fiil türüdür. Kimi çalışmalarda bu fiillerin genellikle “-maq” / “-mek” eki ile oluşturulduğu da görülmektedir. Örneğin: *gel-, at-, oku-* (Tömür, 1987; s. 62).

Hazırqi Zaman Uygur Tili adlı eserde hareket fiilleri, mastar ekleri ile beraber ele alınmıştır. Uygur Türkçesinde de mastar olarak kullanılan “-mak/-mek” eki, bir yandan fiilin hareket dinamiğini ifade ederek fiillerle uyum sağlar, diğer yandan ise eklerle çekimlenebildiği için isim özelliği de taşır. Mastar eklerinin de fiillerde aktif, hareketli süreç özelliğini ifade ettiği belirtilmektedir: *at-, git-, kurtar-* gibi (Gaydarov, ve diğerleri, 1966; s. 249-251).

Kaşgarlı *Modern Uygur Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında, fiiller hareketi karşılayan kelimelerdir şeklinde tanımlayarak, hareket manasının gramerdeki zengin yönüne dikkat çekmektedir. Uygur Türkçesinde de fiil kategorisinin en temel ifadesi, onun hareketi belirten leksik manasından ibaret olduğu ifade edilmiştir. Kaşgarlı’ya göre ise bu hareketler nesnelerin veya kişilerin mekan ve zaman içindeki yer değiştirmeleridir. *İşle-* “çalışmak”, *ber-* “vermek”, *kıl-* “yapmak” gibi fiiller bu duruma örnek olarak verilmiştir (Kaşgarlı, 1992; s. 151).

Modern Uygurca Fiillerin Anlamsal Sınıflandırması adlı çalışmada hareket fiilleri kategorisinde, *çalış-* gibi kasıtlı olarak gerçekleştirilen hareket fiilleri ve *düş-* gibi kasıtsız hareketleri ifade eden fiillerin yer aldığı belirtilmiştir. Çalışmada hareket fiilleri konusunda, *kasıtlı eylemler* ve *kasıtsız eylemler* olarak bir ayrıma gidildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Yeni Uygur Türkçesinde en yaygın kullanıma sahip hareket

fiillerinin *kel-* “*gelmek*” ve *bar-* “*gitmek*” fiilleri olduğu ifade edilmiştir (Aytulla, 2017; s. 113).

Modern Uygurca Fiil Sözcük Dağarcığı ve Anlam Sözlüğü Oluşturulması Üzerine adlı çalışmada hareket fiillerinin, “*Hareket Fiilleri*” başlığıyla ele alındığı görülmektedir. Ardından çeşitli alt kategorilere ayrılarak; “a.Değişim: *bozul-*, *değiş-*, *art-* gibi; b.Düşünme: *uyan-* “*ayılmak, aydınlanmak, bilinçlenmek*” gibi; c.Bedensel aktivite: *yürü-*, *koş-*, *oyna-* gibi; d.Duyusal Algılama: *gör-*, *işit-*, *hisset-*; e.Tüketim: *iç-*, *ye-*, *harca-* şeklinde incelenmiştir. Özellikle düşünme fiilleri ve duyu fiilleri de hareket fiilleri kapsamında değerlendirilmesi dikkat çeken bir noktadır (Ayşan, ve diğerleri, 2017; s. 170).

Yeni Uygur Türkçesinde hareket fiilleri *Uygur Dili Fiillerinin Semantik Kategorileri ve Özellikleri* adlı çalışmada “*Hareket Fiilleri*” başlığıyla ele alınmıştır. Çalışma iki ana anlamsal kategori; durum fiilleri ve hareket fiilleri çerçevesinde kurulmuştur. Bu fiil sınıflandırılmasında ise; “*durağan/ hareketli*”, “*süreklilik/ anlık*” ve “*sınırlılık/sınırsızlık*” şeklinde üç grup anlamsal özellik esas alınmıştır.

Hareket fiili, özünde bir hareketliliği, değişimleri ifade etmekte ve süreçleri veya olayları ifade etmektedir. Ayrıca kendi içinde anlamsal yönden “a.Aktif/ Etkinlik fiilleri, b.Tamamlama fiilleri, c.Sonuç fiilleri, d.Anlık fiiller” olarak alt kategorilere ayrılmaktadır.

- a. Aktif/ Etkinlik fiilleri: [+hareketlilik], [+süreklilik], [+sınırsızlık] gibi anlamsal özelliklere sahiptir. Bazı homojen fiziksel aktivitelerin yanı sıra zihinsel aktivite süreçlerini de ifade etmektedir. Etkinlik fiili, devingen bir olayı (hareketli olayın hedefi, sonucu veya bitişi yoktur) yansıtmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde, aktif fiillerin sayısı oldukça fazladır. Eylem ve davranışlarla ilgili fiillerin yanı sıra; beynin düşünme faaliyeti sürecini ifade eden fiillerde aktif fiiller kategorisinde yer almaktadır.
- b. Tamamlama fiilleri: [+hareketlilik], [+süreklilik], [+sınırlılık] gibi anlamsal özellikleri vardır. Doğal bir bitiş noktasına sahip fiillerdir (nihai doğal sonuç).
- c. Sonuç fiilleri: Anlık durum değişikliğiyle sonuçlanan bir olayı ifade eder. Bu tür fiiller [+hareketlilik], [+anlıcılık], [+sınırlılık] anlamsal özelliklerine

sahiptirler. Sonuç fiilleri, bir hareketin veya durumun başlangıcıyla bitişi arasındaki sürenin çok kısa olduğunu ifade eder, fakat söz konusu eylemin süresi değil sonucudur. Örneğin : bardak yere *düştü* ve *kırıldı*.

- d. Anlık fiiller: Sonuç fiilleriyle karıştırılabilmektedir. Anlık fiiller, bir defalık eylemleri ifade eder. [+hareketlilik], [+anlıklık], [+sınırsızlık] anlamsal özelliklerini taşırlar. Süreç aşamaları yoktur. Yeni Uygur Türkçesinde *köz qıs-* “göz kırpmak”, *jäynäkla-* “dirsekle vurmak” gibi anlık fiillere; fizyolojik eylemlerle ilgili *kikir-* “hıçkırmak”, *yotal-* “öksürmek” gibi fiillerde dahil olabilmektedir (Ahemati, 2017; s. 30-39).

Pek çok bilim insanının, aktif fiillerin zengin içeriği barındırdığını tespit etmesi de belirtilmiştir. V. Valin ve J. Lapolla gibi bilim insanlarının *Syntax: Structure, meaning and function* adındaki çalışmasında da, hareket fiilleri; yer değiştirme, ışık yayılımı (aydınlatma), ses yayılımı, performans (davranış/ eylem), tüketim, üretim/ yaratma, tekrarlayan eylem, algı ve kullanım gibi farklı kategoriler atfedilmiştir (Valin, ve diğerleri, 1998; s. 115-116).

Hareket fiilleri, Uygur Türkçesi grameri alanında farklı görüşlerle, farklı kategorilerde ele alınmıştır. Uygur Türkçesinde hareket fiilleri, canlı varlıkların veya cansız nesnelerin yer değiştirmesini veya durumunu değiştirmesini ifade eden fiillerdir. Bu fiillerin, genellikle bir fiil köküne “-maq” veya “-mek” eklerinin getirilmesiyle oluşturulduğunu söylemek mümkündür (Tömür, 1987). Örneğin: *Yürümek* “Yürümek”, *Ketmek* “Gitmek” gibi daha çok hareket barındıran, durağan olmayan eylemler hareket fiilleri olarak kabul edilmektedir. Uygur Türkçesinde yer alan hareket fiilleri, cümlelerde çeşitli görevler üstlenebilirler, yüklem, tamlama ve birleşik fiil gibi dil bilgisi birimlerinin oluşmasında da rol oynaması gibi.

Farklı dil ve lehçelerde de rastlanabildiği gibi Uygur Türkçesinde de kimi hareket fiili özelliğine sahip eylemler durum anlamı da taşıyabilmektedir, yani çoğu fiil için durağanlık ve süreklilik arasında mutlak bir sınır olmadığı görülmektedir. Bu ve benzeri sebeplerin, konuyla ilgili gramer çalışmalarındaki görüş farklılıklarına neden olduğu da söylenebilir. Bununla beraber, Yeni Uygur Türkçesi gramerinde, hareket fiillerinin farklı ölçütler kullanılarak birkaç büyük anlamsal kategoriler yerine

daha küçük ve daha ayrıntılı alt kategorilerle ele alınarak incelendiğini, Yeni Uygur Türkçesi gramerciliğinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

1.6.4. Yeni Uygur Türkçesinde Yalancı Eş Değerlik

Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ortak bir atadan gelse de zamanla farklı coğrafyalarda, farklı siyasî ve kültürel etkiler altında gelişmeleri sonucunda, aralarında farklılaşmalar oluşmuştur. Bu farklılaşmaların en önemli örneklerinden biri de *yalancı eş değerlik* olgusudur. Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde aynı şekilde yazılan veya telaffuz edilen; fakat anlamsal açıdan farklılık gösteren yalancı eş değerliğe sahip kelime veya kelime öbekleri görülmektedir.

Örneğin “*Tapmak*” kelimesine bakıldığında, Türkiye Türkçesinde “*tap-* (I) İlah olarak tanınan varlığa karşı inancını bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde göstermek. (II) mec. Tutku ile sevmek, bağlanmak. (III) Birine çok değer vermek (TDK, 2011; s. 2266)” anlamına gelirken; Yeni Uygur Türkçesinde “*tapmaq*: Bulmak. *Izlep tapmaq*- TTü. *Arayıp bulmak* (Necip, 2013; s. 389) anlamına gelmektedir. Yazılış olarak aynı fakat anlam açısından farklılık göstermesiyle yalancı eş değerliğe sahip bir kelime örneği olduğu görülmektedir ve bu tür kelimeler “*yalancı eş değerlik*” olarak adlandırılmaktadır.

Diğer dil veya lehçelerde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde de yalancı eş değerliklerin oluşmasına etki eden unsurlara bakıldığında, ilk olarak ‘ortak etimoloji’ sebep gösterilebilir. Kelimeler ortak bir atadan türemiş olabilir, ancak zamanla anlamları veya kullanım alanları değişmiş olabilir. Ayrıca kelimeler diğer dil veya lehçelerle karşılaştırıldığında benzer şekilde görünebilir veya telaffuz edilebilir. Yalancı eş değerlik noktasında diğer önemli unsur ise aktarımdır. Kelime veya yapılar bir dilden veya lehçeden diğerine aktarılırken anlamları değişime uğrayabilir.

Yeni Uygur Türkçesinde yalancı eş değerlik incelenirken, diğer dil ve lehçelerde de gözlemlenen, kelimenin hem ses hem de anlam bakımından birden fazla anlam taşıdığı eşseslilik ve çok anlamlılık olgusunun göz ardı edilmemesi gerekir. Yeni Uygur Türkçesi üzerine çalışmalar yapan dil bilimcilerin de yalnızca sözlüklerdeki eşseslilik olgusuna, yani sesteş sözcükler ve çok anlamlı kelimelerin incelemesine dikkat etmekte olduğu bazı kaynaklarda da dile getirilmiştir (Abdurrahman, 2007; Hasiyat, ve diğerleri, 2020).

Abdurrahman'ın *Modern Uygur Dilinin Eşsesli Yapısı Üzerine Bir Araştırma* adlı incelemesinde Yeni Uygur Türkçesinin aynı ses ve şekle sahip ancak farklı anlamlara sahip çok fazla dil olgusuna sahip olduğu belirtilmektedir. Yeni Uygur Türkçesinin çok anlamlı yapısı, eş seslilik durumu, iki veya daha fazla anlamı ifade eden, aynı yazı biçimine sahip bir dizi sembolden oluşan bir dil yapısını ifade etmesiyle açıklanmaktadır (Abdurrahman, 2007; s. 11). Bu homografik, çok anlamlı, sesteş yapıların incelenmesinin, Yeni Uygur Türkçesi öğretimi ve yabancı dil araştırmaları, yanlış anlam ve yanlış yorumlama, dilin veya lehçenin zengin ve renkli hale getirilmesi gibi durumlar açısından büyük önem taşıdığına da değinilmektedir. Yeni Uygur Türkçesi eşsesli, çok anlamlılığa sahip yapılar açısından oldukça zengindir ve özellikle karşılaştırmalı dil biliminde ise, çok anlamlılık açıklanması ve anlaşılması en zor dil olgusu olarak ifade edilmektedir (Abdurrahman, 2007; s. 46).

Çalışmada belirtildiği gibi dil, biçim ve anlam birleşimidir, biçim olmadan anlam olamaz, biçim olmadan da yalnızca anlamın olması düşünülemez. Ancak dil ekonomiktir ve bazen biçim ve anlam birebir örtüşmemektedir. Biçim ve anlam arasındaki ilişki bazen bire bir, bazen de bire iki veya bire üç olabilir. İfade edilen biçim-anlam ilişkisiyle anlaşılacağı üzere, bir yazı biçiminde iki veya daha fazla anlama sahip yapılara çok anlamlı yapı denir. Bu yapılar ise yalancı eş değerlikle doğrudan ilişkili olabilmektedir. İki dil veya lehçe arasında karşılaştırılan kelime veya yapı, yazı sisteminde biçimsel olarak benzerlik gösterirken anlamsal yönden farklılık gösterebilmektedir. Bilindiği üzere yalancı eş değeriğe sahip kelimelerin incelenmesinde, 'eşsesli kelimeler' adlandırmasının da tercih edildiği görülmektedir.

Yeni Uygur Türkçesi ile ilgili yalancı eş değeriğe bağlamında Türkiye'de yapılmış bazı çalışmalara bakıldığında:

Güngör'ün *Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesinde Yalancı Eş Değerler -İsim ve İsim Soylu Kelimeler Örneği* adlı çalışmasına bakıldığında lehçeler arası aktarımda önemli problemlerden birini teşkil eden yalancı eş değeriğe meselesi, Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi bağlamında ele alınmaktadır. Kaynak ve hedef lehçelerin yazı dilindeki kullanımları esas alınarak isim ve isim soylu sözcüklerin listelenerek incelendiği görülmektedir.

Çalışmada yalancı eş değer yapılar, kelimenin, ses ve yapı veya sadece ses bakımından aynı olan veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği kolayca bilinen şeklinin, hedef lehçede bulunması ancak bu iki kelimenin kavram alanlarının birbirine eş değer olmaması durumu şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca “sahte karşılıklar, aldatıcı kelimeler, sözde denkteşler” gibi farklı adlandırılmaların kullanıldığı da belirtilmektedir. Çalışmada bu kavram üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildikten sonra, Yeni Uygur Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında, isim ve isim soylu kelimeler incelendikten sonra, sonuç olarak Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında isim ya da isim soylu 568 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin 184’ünün ‘kısmi yalancı eş değer’, 384 tanesinin ise ‘tam yalancı eş değer’ kelime niteliğinde olduğu ortaya koyulmuştur. İki gruba ayrılan bu yalancı eş değerler ise, tekrar iki alt başlıkta “Türkçe Kökenli Kelimeler” ve “Yabancı Kökenli Kelimeler” olarak incelenmiştir (Güngör, 2017; s. 133-171).

Ataman’ın *Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu-Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi Fiil Örneği* adlı çalışmasında Karluk (Güneydoğu) lehçe grubuna giren Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi’nin söz varlığında yer alan yalancı eş değerliğe sahip fiiller üzerinde durulmaktadır. Bu lehçeler ile Türkiye Türkçesi yazı dili arasında yalancı eş değerli fiiller tespit edilmekte ve anlam farklarına dikkat çekilmektedir. Çalışmada Özbek Türkçesi ile ilgili incelemenin ardından, Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında 75 yalancı eş değere sahip fiil tespit edilmiştir.

Ataman’ın çalışmasında belirttiği gibi, lehçelerde görülen anlam farklılıklarının çok anlamlılık, eş seslilik, anlam genişlemesi gibi anlambilimsel olayların etkisiyle meydana geldiği görülmektedir (Ataman, 2012; s. 671-688).

Yöyen’in *Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Yalancı Eş Değerler* adlı tez çalışmasında, Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi yalancı eş değer kelimeler bakımından eş zamanlı olarak karşılaştırılmıştır. Çalışmanın giriş kısmında ilk olarak yalancı eş değerliklerin birer aktarma ve çeviri sorunu olabileceğine değinilmiş ve eş değerlik, eş seslilik ve eş anlamlılık tanımları yapılmıştır. Çalışmada, Emir Necipoviç Necip tarafından hazırlanmış olan ve İktil Kurban’ın Rusçadan Türkçeye çevirisini yaptığı Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü ve Güncel Türkçe Sözlük kaynaklarından faydalanılmakla sınırlandırıldığı belirtilmiştir. Bu kaynaklarla

beraber, yalancı eş değeriğe sahip kelime taramalarında altı ciltlik *Uygur Tilinin İzahlık Lugiti* esas alınarak değerlendirme yapıldığı da belirtilmiştir.

Çalışmada inceleme yapılırken iki lehçenin ses özellikleri dikkate alınmış ve yalancı eş değeri kelimeler; kısmi ve tam yalancı eş değeri olarak ayrılırken kelimelerin türevlerine, isim-fiil şekillerine yer verilerek ele alınmıştır. Yöyen'in çalışmasında, kelimeler kökenlerine göre sınıflandırılarak yalancı eş değeri kelimeler değerlendirilmiştir (Yöyen, 2019).

Alkayış'ın *Çağdaş Türk Şiveleri Arasında Aktarma Meseleleri (Yeni Uygur Türkçesi – Türkiye Türkçesi Örneği)* adlı incelemesinde ilk olarak Uygur Türkleri ve alfabeleri üzerine bilgi verilmiştir. Çağdaş Türk şiveleriyle yazılmış eserleri bir şiveden başka bir şiveye aktarırken dikkat edilmesi gereken hususlara dikkat çekilmiş ve bu hususların başında “ek, kelime, kavram ve cümleleri” aynı etkiyi yaratacak biçimde çevirmek geldiği belirtilmiştir. Bu sayede anlam veya şekil bulanıklığının ortadan kalkacağı ifade edilmiştir (Alkayış, 2009; s. 61-62).

Çalışmada Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki aktarma meseleleri “fiil kipleri, sıfat-fiiller, zarf-fiiller” konuları üzerine durulmuştur. Bu konular “Fiil Kiplerinde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri”, “Sıfat-Fiillerde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri”, “Zarf-Fiillerde Karşılaşılan Aktarma Meseleleri” şeklinde üç ana başlıkta ele alınmıştır. Alkayış'a göre; Çağdaş Türk lehçeleri arasında çeviri yapılırken dikkat edilmesi gereken bazı noktaların varlığıdır. Dikkat edilmesi gereken hususların başında da fiil kipleri, sıfat-fiiller ve zarf-fiillerin doğru aktarımı gelmektedir (Alkayış, 2009; s. 60-70).

Yeni Uygur Türkçesinde yalancı eş değeri kelimeleri konusuyla ilgili yapılan çalışmalarda ise karşılaştırmalı dil bilim alanında kaynak kısıtlılığı görülmektedir. Bu noktada sözlükler, yalancı eş değeri kelimeleri ayırt etme noktasında önemli kaynaklardır. Sözlükler, kelimelerin anlamlarını ve kullanımlarını belgelediği için yalancı eş değeri kelimeleri ayırt etmede önemli bir araçtır. Özellikle, birden fazla Türk lehçesi için hazırlanmış sözlükler, karşılaştırma yapma ve yalancı eş değeri kelimeleri belirleme imkânı sunmaktadır.

Günümüzde, Türkologlarca Yeni Uygur Türkçesini, Eski Uygur Türkçesinden ayırmak için “Yeni Uygurca”, “Modern Uygurca” ya da “Çağdaş Uygurca” adları kullanılmaktadır. “İlk Yeni Uygurca sözlükler ise batılılarca hazırlanmıştır” (Yıldırım, 2019; s. 541-544).

1880 yılına tarihlenen Robert Barkley Shaw’a ait Yeni Uygurca-İngilizce sözlüğü, ilk Yeni Uygurca sözlük olma özelliği taşımaktadır. Bu sözlük 226 sayfa olup 1-208 arası Shaw’ın hazırladığı Yeni Uygurca-İngilizce sözlüktür. 209-226 sayfalar arası sözlüğün ek kısmı olup J. Scully tarafından hazırlanan Yeni Uygurca-İngilizce kuş ve bitki adları sözlüğüdür (Yıldırım, 2019 s. 544; Shaw, 1880; Shaw, 2014).

Whitaker’a ait 1909 yılında yayımlanan *Yeni Uygurca Sözlüğü* ise az hacimli bir eserdir. Yeni Uygurca-İngilizce sözlük bölümü 22 sayfadan oluşurken İngilizce-Yeni Uygurca sözlük bölümü ise 15 sayfadır. Ayrıca eserde, sözlük kısmından önce Yeni Uygurca gramer bilgisi sunulmaktadır (Whitaker, 1909).

Abdulla tarafından hazırlanan *Türkçe-Uygurçe luğet* otuz binden fazla sözcüğün girildiği belirtilen bu sözlükte, Türkçe madde başları büyük ölçüde Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük’ün 4. baskısı (1966) ile Pars Tuğlacı’nın Okyanus Ansiklopedik Sözlük’ü (1971) temel alınarak seçilmiştir (Abdulla, 1989; Yıldırım, 2019; s. 546).

Schwarz’ın *An Uyghur-English Dictionary* adlı sözlük çalışması ise oldukça hacimli bir eserdir. Schwarz, bu 1083 sayfalık hacimli sözlüğün başlarında öncelikle Uygurlar ve Uygurca ile ilgili kısa bilgiler vermektedir (Schwarz, 1992). Schwarz, sözcüklerin anlamlarını vermekle yetinmeyip sözcüklerin tanımlanmasında açıklık ve kolaylık sağlamak amacıyla zaman zaman resimlere de başvurmuştur (Yıldırım, 2019; s. 545).

Emir Necipoviç Necip tarafından hazırlanmış olan *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* çalışmalarda sıkça başvurulanan bir sözlük kaynağıdır. Bu eserin Rusçadan Türkçeye çevirisi ise İklil Kurban tarafından yapılmıştır (Necip, 2013). Çalışma, Türkiye’de Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine ilk sözlük olması yönüyle de değer kazanmaktadır (Koraş, 2009; s. 778).

Yeni Uygur Türkçesi ile ilgili yalancı eş değerlik konusunda çalışma yapılırken, başvurulabilecek en önemli kaynaklardan biri de altı ciltlik *Uygur Tilinin İzahlık Lugiti* (I. cilt (a-p) 809 s.; II. cilt (t-h) 908 s.; III. cilt (d-f) 946 s.; IV. cilt (k-l) 946 s.; V. cilt (m-ü) 904 s.; VI. cilt (v-y) 784 s.) gösterilebilir (Türk Dil Kurumu, 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 1998).

İKİNCİ BÖLÜM

2. İNCELEME

2.1 Türk Dili ve Türkiye Türkçesi: Anlam ve Kullanım

Türk dili, tarihi ve çağdaş lehçeleri ile bir bütünlük arz eder. Türkiye’de kullanılan Türkçe ise Türk dilinin Oğuz kökenli batı koluna aittir ve bu lehçeye *Oğuz Türkçesi* ya da *Türkiye Türkçesi* adı verilir (Alkaya, ve diğerleri, 2018; s. 1).

Türk Dili, Türkiye’de yaşayan Türklerin ana dili ve Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi dili olan Türkçe’yi de kapsayan daha geniş bir kavramdır. En geniş anlamıyla Türk Dili; Çuvaşça ve Yakutça gibi uzak lehçeleri de dahil ederek yaklaşık 20’si yazılı dile dönüşmüş, toplamda 50 civarında tarihî ve çağdaş Türk lehçesinin ortak adıdır (Alkaya, ve diğerleri, 2018; s. 4).

Konunun daha iyi anlaşılması için şunları da eklemek yerinde olacaktır ki 19. ve 20. yüzyıllarda Türk dillerinin sınıflandırılması konusunda farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Türk lehçebilimin kurucusu sayılan Wilhelm Radloff başta olmak üzere Lazar Budagov, J. Nemeth, P. M. Melioransky gibi yabancı Türkologlar Türk dilinin kolları için *lehçe* terimini kullanırken, diğer kolları için *dialekt* terimini kullanmışlardır. Reşit Rahmeti Arat ise bu konuda daha nüanslı bir yaklaşım benimseyerek ‘Çuvaşça ve Yakutça için *lehçe*’, Türk dilinin diğer kolları için *şive* terimini kullanmayı tercih etmiştir (Alkaya, ve diğerleri, 2018; s. 8).

Bu bilgiler doğrultusunda asıl değinilmek istenen nokta şudur ki; zaman içerisinde özellikle Sovyetler Birliği’nde yaşanan siyasi ve kültürel gelişmeler, Türk dillerinin sınıflandırılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sovyet Türkologları ve Batılı meslektaşları, Türk dilinin farklı kollarını bağımsız diller olarak kabul etme eğilimi göstermişlerdir. Rus Türkologlar ve Avrupalı Türkologlar ‘lehçe’

yerine dil kelimesini kullanmaya başlamışlar ve Türk dilinin her bir kolunu ayrı ayrı dil olarak değerlendirmişlerdir. “Bu kullanımın etkisi olarak *Fundamenta Turcica* gibi önemli bir referans çalışmasında da *Türk dilleri* terimi yer almıştır” (Bulut, 2017 s. 330). Bununla beraber önemli atılım yirminci yüzyılın başlarından itibaren yapılmıştır. Bu dönemde Sovyetlerdeki Türk coğrafyalarında “*Azeri dili, Kazak dili, Tatar dili, Türkmen dili...*” gibi adlandırmaların kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Bu şekilde bakıldığında hepsinde ‘... dili’ tarzında bir kullanım Türkçeden ayrı bir dili ifade etmektedir (Bulut, 2017; s. 330-331).

Dünya genelinde, *Türkçe* adı sıklıkla Türkiye’de konuşulan Türkçeyi ifade etmek için, *Türkiye Türkçesi* yerine kullanılmaktadır. Türkiye’de konuşulan dil aslında, Türkçe’nin tek ve değişmez bir formu değil, aksine bu dilin coğrafi ve tarihsel süreçlerle şekillenen bir parçasıdır, bir Türk lehçesidir ve *Türkiye Türkçesi* olarak adlandırılır.

2.2. Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesi’nin gelişim sürecine bakacak olursak; “Türkiye Türkçesi kelimenin tam anlamıyla 13. yüzyıldan itibaren Anadolu ve diğer Osmanlı topraklarında kullanılan ve Batı Türkçesi de denen dönem; dar anlamıyla da Batı Türkçesinin Eski Anadolu (Oğuz) Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinden sonra gelen üçüncü devresidir. Batı Türkçesi genellikle aşağıdaki dönemlere ayrılır:

1. Eski Anadolu Türkçesi (13. yüzyıl - 15. yüzyıl sonu)
2. Osmanlı Türkçesi (15. yüzyıl - 20. yüzyıl başı)
3. Bugünkü Türkiye Türkçesi (20. yüzyıl başından günümüze kadar süren dönem)” (Yıldırım, ve diğerleri, 2007; s. 32).

Türkiye Türkçesi 1908’den sonra başlayan dönemin adıdır. Bu dönem yabancı unsurların oranı bakımından Batı Türkçesinin en temiz dönemidir (Ergin, 1972, s. 16-17; Özdağ, 2019, s. 21-22). Cumhuriyet dönemiyle başlayan süreç, Türkçenin yapısal ve işlevsel olarak önemli dönüşümler geçirdiği bir dönemi temsil eder. Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren başlatılan dil reformları ile Türkçe, Osmanlıcanın karmaşık yapısından ve yabancı dil etkilerinden arındırılmaya çalışılmıştır. Arapça ve

Farsça kökenli olan ve Osmanlıcada sıkça kullanılan karmaşık tamlamaların yerini, Türkçe dilbilgisi kurallarına uygun daha sade ve anlaşılır yapılar almıştır. Bu sayede, Batı Anadolu Türkçesi merkez alınarak oluşturulan yeni Türkçe, yabancı dil etkilerinden arınmış ve öz Türkçe özelliklerini daha belirgin hale getirmiştir. Türkiye Türkçesi'nin bu yeni çağdaş dil anlayışının uygulandığı, özellikle 20. yüzyılın başlarında “Millî Edebiyat” akımı ve Türkçecilik hareketi önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte 1911 yılında Genç Kalemler genel merkezinde bir grup aydın, Türkçenin sadeleştirilmesi ve halkında anlayabileceği bir yazı dili yolunda büyük çaba göstermiştir. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntemi gibi isimlerle, Osmanlıcanın karmaşık ve ağır dil birimlerine karşı çıkarılabilir, İstanbul Türkçesi'ne dayalı, daha basit ve milli bir yazı dili oluşturmak amacıyla ‘Yeni Lisan’ hareketini başlatmışlardır. Bu hareket, Türkiye Türkçesinin değişimli bir dönüşüm sağlayarak, Türkçeyi yabancı unsurlardan arındırıp herkesin anlayabileceği bir lisan haline getirmeyi hedef edinmişlerdir ve “Osmanlı Türkçesinin bütün kurallarından temizleyip *İstanbul Türkçesine* dayalı milli bir yazı dili oluşturmak istemişlerdir” (Yıldırım, ve diğerleri, 2007 s. 32). “XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Türkçesi olarak bilinen bu tarihten sonrası da *Çağdaş Türkiye Türkçesi* olarak adlandırılabilir” (Türk, 2018; s. 48-49).

Türkiye Türkçesi, köklü bir geçmişe sahip olup günümüzde Anadolu'nun ötesinde dünyanın birçok farklı köşesinde konuşulmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde resmî dil olarak kabul edilmesinin yanı sıra, Balkanlar ve Avrupa'daki Türk toplulukları tarafından da yaygın şekilde kullanılmaktadır. Özellikle göç hareketleri sayesinde Türkiye Türkçesi, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Japonya, Güney Kore, Avustralya, Lübnan ve Libya gibi ülkelerde yaşayan Türk kökenli topluluklar arasında canlılığını sürdürmektedir. Kosova'da ise, özellikle Prizren, Priştine ve Mamuşa gibi şehirlerde Türkiye Türkçesi önemli bir yere sahiptir. Bu durum, tarihsel süreçte yaşanan göçler ve kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak da gösterilebilir (Öztürk, 2020; s. 26). Öztürk'ün çalışmasında da belirttiği gibi 1960'larda çok sayıda Türk'ün iş sebebiyle Almanya'ya göç etmesinin de etkisiyle, günümüzde “Türkiye Türkçesinin en yoğun kullanım sahasının bulunduğu ülke Almanya'dır” (Öztürk, 2020; s. 27).

Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, Türk harf devrimi yapılmış ve Arap alfabesinin Türkçe’nin yapısına uymaması sebebiyle 1 Kasım 1928 tarihinde Latin Harfleri Kanunu’nu kabul edilmiştir (Kara, 2020, s. 115; Özkan, 2013, s. 356).

Türkiye Türkçesi sekiz ünlü harf “a, e, ı, i, o, ö, u, ü” ve yirmi bir ünsüz harf “b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z” ile yirmi dokuz harfe sahiptir (Yıldırım, ve diğerleri, 2007 s. 34-35).

2.3. Özbek Türkçesi

19. yüzyılın ortalarından itibaren Özbekistan coğrafyasında konuşulan Özbek Türkçesi, 20. yüzyılın başlarında önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm özellikle 1930’lu yıllarda Sovyet Rusya tarafından, Türkistan Hanlıklarının (Fergana Hanlığı, Hive Hanlığı, Buhara Hanlığı) işgal edilmesiyle başlar. Türkistan'daki farklı hanlıkların bir araya gelmesiyle oluşan yeni siyasi ortam, Özbek Türkçesinin de gelişimini etkilemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan Yeni Özbek Türkçesi, Karluk, Kıpçak ve Oğuz gibi çeşitli Türk lehçelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş karma bir yapıya sahiptir. Dilin bu karma yapısına ek olarak, Farsça ve Rusça dillerinin de etkisi görülmektedir “Eski ve Orta Türkçe devirleri alt taban, Farsça ve Rusça ise üst taban oluşturmaktadır”. Özellikle Sovyet döneminde yaşanan baskı ve dayatmalar eşliğinde yoğun Rusça etkisi sebebiyle Özbek Türkçesi çok sayıda Rusça kelime almıştır. Bu durum, Özbek Türkçesinin tarihsel gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak ifade edilebilir (Üşenmez, 2017; s. 465).

Günümüzde Özbekistan topraklarında yaşayan Kıpçak, Karluk ve Oğuz gibi Türk boylarının çeşitli kollarının varlığı, Özbek Türkçesinin dilsel yapısı üzerinde belirgin bir etki yaratmıştır. Bu durum Özbek Türkçesinde büyük ana ağız gruplarının ve küçük alt grupların ortaya çıkması şeklinde dile yansır (Yıldırım, 2017; s. 121). Özbek Türkçesindeki çeşitlilik için, dilin tarihi boyunca süregelen göçler, siyasi değişimler ve coğrafi engeller gibi faktörlerin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Özbek Türkçesini ana hatlarıyla ele alacak olursak, Özbek Türkçesi “Çağatayca’nın bir devamı niteliğindedir (Öztürk, 2007; s. 293). Uygur Türkçesi ile Türk yazı dilinin Güney-Doğu grubunda yer alır. Bu gruba Karluk veya ayak – tağlık grubu” da denilmektedir (Tekin, 1989, s. 142; Yıldırım, 2017, s. 121). Yine Tolkun’un

alışmasında belirttiği gibi; “Türkçenin Güney-Doğu grubunda Yeni Uygurca ile genellikle Türki, ağatayi, Şark Türkçesi veya Doğu Türkçesi adlarıyla anılan Özbek Türkçesi, tarih itibariyle Uygur, Karahanlı ve ağatay Türkçelerinin, bugünkü temsilcilerindendir” (Tolkun, 1994; s. 6).

Özbek Türkçesi, ağdaş Türk lehçeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan lehçe Özbek Türkçesidir. Özbekistan’da resmi dil olarak kullanılmasının yanı sıra, Kazakistan’ın güney kesimi, Türkistan’ın kuzey bölgeleri, Kırgızistan ve Türkmenistan’ın sınır bölgelerinde de yaygın konuşma dilidir (Buran, ve diğerleri, 2018; s. 148).

“Özbek Türkçesi standart dili fonetik olarak çoğunlukla Fergana ağzına, morfolojik olarak da Taşkent ağzına dayanır”. XX. asrın otuzlu yıllarında şekillenmeye başlayan bugünkü Özbek Türkçesini oluşturan diyalekt ve ağızlar, etnolojik açıdan *Karluk -Çigil-Uygur*, *Kıpçak* ve *Oğuz* olmak üzere üç büyük lehede² birleştirilir. Ayrıca bu lehçelerden, genelde, Karluk-Çigil-Uygur lehçesinin günümüz Özbek Türkçesi yazı dilinin standartlarını belirlemede önemli bir yere sahip olduğu da belirtilmektedir (Yıldırım, 2017; s. 121-122-123).

Özbek Türklerinin kullandıkları alfabeler şu şekilde sıralanabilir: *Arap alfabesi* (1930 yılına kadar), *Latin alfabesi* (1930-1940 yılları arasında), *Kiril alfabesi* (1940 yılı sonrası), *yeni Latin alfabesi* (1993), *Özbek-Latin alfabesi* (1995) (Öztürk, 2007; s. 293).

Yeni Latin alfabesi ise 1991 yılında Özbekistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra tartışılmaya başlanmış sonucunda ortak Türk alfabesinden biraz farklı olan yeni Latin alfabesi 1993 yılında kabul edilmiştir. Ancak bu alfabe de İslam Kerimov’un onayıyla 1995 yılında değiştirilmiş ve Türk fonetiğine uymayan daha kusurlu bir hale gelmiştir. 1995 tarihli Özbek-Latin alfabesi, İngiliz-Latin alfabesi temel alınarak hazırlanmıştır ve ortak Türk alfabesinde ya da Türk-Latin alfabelerinin

² Bu lehçe gruplarından “Kıpçak lehçesi grubu: Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi vb. ile ilişkilendirilirken; Oğuz lehçesi grubu: Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile genel ortak özelliklere sahipken; Karluk- Çiğil -Uygur lehçesi grubu ise doğrudan Uygur Türkçesine yakındır (Yıldırım, 2017; s. 121-122-123).

hiçbirinde bulunmayan işaretler yer almaktadır. Buran ve Alkaya'nın hazırlamış olduğu çalışmada da bu durum "Harf sırasında Türkiye Türkçesi yerine İngiliz alfabesinin, harflerin telaffuzunda ise batı dillerinin ve Rusçanın esas alınması, ayrıca h, x, k, q, g, ğ gibi ünsüzlerin kalın ve ince sıralı kelimeler için ayrı ayrı kullanılması ve Türkçenin temel ünlülerinden olan ı ve ü ünlülerini gösteren harflerin bulunmaması başlıca olumsuzluklardır" şeklinde dile getirilmiştir (Buran, ve diğerleri, 2018; s. 149).

Özbek Türkçesinde 10 ünlü harf vardır; ancak bu sesler alfabede 7 harf olarak *a-ä, ı-i, o-ö, u-ü* sesleri ortak birer işaretle *yuvarlak â* da *o* harfi ile gösterilir. Bir de 23 ünsüz harf mevcuttur ve Kiril alfabesindeki sıralanışına göre bu ünsüzler *b, v, g, d, c/j, z, y, k, l, m, n, p, r, s, t, f, x, ts, ç, ş, q, ğ, h* harfleridir. Ayrıca ñ (ng) ünsüzü de ayrı bir işaretle gösterilmemesine rağmen kullanılmaktadır (Alkaya, ve diğerleri, 2018; s. 151-152).

Özbek Türkçesindeki ünlü harflerin özellikleri ise:

a: Türkiye Türkçesindeki gibidir ve *x, q, ğ* ünsüzlerinin yanında *a* telaffuzu esastır (ince okunmaz) kalın ünsüzlerle birlikte kullanılır örn. *xalq (halk), qavât (kat), faqat (yalnızca)* gibi,

ä: *a* ile *e* arasında bir sestir. *x, q, ğ* gibi kalın ünsüzler haricinde diğer tüm ünsüzlerle şu şekilde kullanılır: örn. *kelgän (gelen), pärväriş (bakım)*,

â: Özbek Türkçesindeki yuvarlak *a* ünlüsü, diğer Türk lehçelerinden farklılaşan karakteristik bir ses özelliğidir. Bu ünlü, geniş, açık ve yuvarlak bir yapıya sahip olup, telaffuzda *o* ünlüsüne yakın bir ses izlenimi verir. Hem Türkçe kökenli hem de yabancı dillerden alınmış kelimelerdeki uzun *a* sesleri, bu yuvarlak telaffuzla gerçekleşir örn. *bâş (baş), âşxânâ (mutfak)* gibi,

e: yarı dar, ince ünlüdür. TT'ndeki *e*'den daha dardır ve yalnızca ilk hecelerde bulunur,

ı: sesi, Özbek Türkçesinde *ı* ile *i*, aynı harfle gösterilir. Bu harf *x, q, ğ* ünsüzleri yanında '*i*' olarak; diğer ünsüzlerle (*x, q, ğ* ünsüzlerinin dışında) ise '*i*' şeklinde telâffuz edilir,

o: alfabede ö ile aynı harfle gösterilir. x, q, ğ ünsüzlerinin yanında kullanılır : *qoçqâr (koç), qorquv (korku)*,

ö: Yuvarlak, geniş, ince bir ünlüdür. x, q, ğ (kalın) ünsüzlerin dışında diğer ünsüzlerin tamamıyla kullanılabilir: *yötäl (öksürük), böläk (bölük, parça; başka)*,

u: u ve ü ünlüsü alfabede aynı harfle gösterilir ve yanında bulunduğu ünlünün durumuna göre tespit edilir. Yani x, q, ğ ünsüzlerinin yanında u olarak telaffuz edilir örn. *xuftân (yatsı), qudä (dünür), xuşboy (hoş kokulu)*,

ü: Dar, yuvarlak, ince bir sestir. x, q, ğ ünsüzlerinin dışında diğer ünsüzlerle birlikte ü olarak telaffuz edilir: üç, tügämâq (bitmek), kütmäq (beklemek) gibi (Buran, ve diğerleri, 2018, s. 151; Gülensoy, 2022, s. 6).

Ayrıca Özbek Türkçesindeki bazı önemli noktalar da şöyledir:

- I. “TT’ndeki G- (< ET. K-) ile başlayan Türkçe kökenli kelimeler, Özbek Türkçesinde ET’deki biçimlerini koruyarak K- ile başlarlar: köç “göç”, kel- “gelmek”, kerek “gerek” (< ET. kergek), kit- “gitmek” gibi,
- II. TT’ndeki D- (< ET. T-) ile başlayan Türkçe kökenli kelimeler, Özbek Türkçesinde ET’deki biçimlerini koruyarak T- ile başlarlar: tokkız “dokuz”, toğrı “doğru”, tur- “durmak” (DE-MEK fiili istisnadır),
- III. TT’ndeki C’li Türkçe kökenli kelimeler Özbek Türkçesinde Ç-’ye dönüşür: aççik “acı”, temirçi “demirci”, yolçı “yolcu”,
- IV. TT’ndeki önses V- şu kelimelerde B- olur: barmak “varmak”, bermäk (Gülensoy, 2022; s. 6-7).

Tablo 1. Özbek Türkçesi Transkripsiyon Alfabeti

KİRİL	LATİN	KİRİL	LATİN
A a	Aa (Ää)	P p	R r
Б б	B b	C c	S s
В в	V v	T t	T t
Г г	Gg (Ğğ)	Y y	(Ü ü) U u
Д д	D d	Ф ф	F f

Е е	E, (y)e	Х х	X x
Ё ё	Yâ yâ	Ц ц	Ts ts
Ж ж	C c (J j)	Ч ч	Ç ç
З з	Z z	Ш ш	Ş ş
И и	İ i (I ı)	Ъ	(Kesme)
Й й	Y y	Э э	E e
К к	K k	Ю ю	Yu yu (Yü yü)
Л л	L l	Я я	Yä yä
М м	M m	Ў ў	O o (Ö ö)
Н н	N n	Қ қ	Q q
О о	Å å	Ғ ғ	Ğ ğ
П п	P p	Х х	H h

2.4.Yeni Uygur Türkçesi

Türk dil ailesinin önemli bir kolunu oluşturan Uygur Türkçesi, kökenlerini 15. yüzyıldan itibaren gelişen Çağatay Türkçesine dayandırır; tarihi gelişim itibari ile Orhun, Uygur, Karahanlı ve Harezmi dönemlerinin devamı olan Çağatay Türkçesinin devamı niteliğindedir, değerli bir mirasçısıdır (Yeloğlu, 2019; s. 6).

Yeni Uygur Türkçesi, Özbek Türkçesi ile Türk dilinin sınıflandırılmasında genel olarak Güneydoğu-Karluk, Uygur, Doğu- grubu Türk dilleri içinde gösterilmektedir. Bu gruba tağlık grubu da denilmektedir (Yıldırım, 2017; s. 120-121) ve Talat Tekin, çalışmasında Yeni Uygur Türkçesini dokuzuncu grup olan *tağlık* grubunda Özbek Türkçesiyle beraber şu şekilde “IX. tağlık grubu: 1. ağız alt grubu: Özbekçe (Yazı dili) 2. eğiz alt grubu: Yeni Uygurca (yazı dili)” değerlendirmiştir. (Tekin, 1989; s. 167). Yeni Uygur Türkçesi, Radloff’un tasnifine göre Doğu diyalektlerinden Abakan diyalektiğinde; Samoyloviç’in tasnifine göre II. d- grubu (Uygur Kuzey Doğu), z- alt grubunda; Räsänen’in tasnifine göre III. Kuzey-Doğu grubu, zalt grubunda (Tekin, 1989; s. 141-168); Baskakov’un tasnifinde “D. Karluk grubu modern: Özbekçe (Kıpçak diyalektleri hariç) Uygur (Salar ve Hoton diyalektleri dahil)” şeklinde; J. Benzing ve K. H. Menges de Türk lehçelerini alt gruplara ayırırken “(d) *Doğu Türkçesi (Uygurca grubu)*: 1- Özbek 2- Yeni Uygur” olarak sınıflandırmışlardır (Tavkul, 2003; s. 16,18-19)

Türk dili tarihi içerisinde çok değerli bir yere sahip bu lehçe günümüzde *Yeni Uygur Türkçesi* olarak adlandırılmaktadır. Uygur Türkçesi, tarihsel süreçte başlıca iki farklı dönemde ele alınmaktadır. İlk olarak Göktürk yazısının etkisiyle şekillenen Eski Uygurca yani Göktürk yazı dilinden sonra eser vermeye başlayan tarihî dönem; ikincisi ise 20. yüzyılda yeniden yazı dili olarak kullanılan ve Yeni Uygur Türkçesi dediğimiz dönemdir” (Abdureşit, 2020; s. 53). Çağdaş Uygur Türkçesi için, Eski Uygur Türkçesi ile karışıklığa yol açmamak amacıyla şu adlandırmalar da kullanılmaktadır; ‘Yeni Uygurca’, ‘Yeni Uygur Türkçesi’, ‘Çağdaş Uygurca’ veya ‘Çağdaş Uygur Türkçesi’ gibi terimler, dilin güncelliğini ve tarihsel bağlamını vurgulamak için kullanılmaktadır (Yeloğlu, 2019; s. 6).

Yeni Uygur Türkçesi bugün çok geniş bir coğrafyada, büyük bir Türk nüfusu tarafından konuşulmaktadır; başta Doğu Türkistan-Sincan Uygur Özerk Bölgesi-gelmektedir ve bölge Çin’in kuzeybatısında bulunan özerk bir bölgedir³. Çin Halk Cumhuriyeti’nde Şincan⁴ Uygur Özerk bölgesinde yaşayan Uygur Türkleri kendi yazı dillerini kullanmaktadırlar. Ayrıca Kazakistan’da da önemli konuşur sayısına sahiptir. Yeni Uygur Türkçesi Çin ve Kazakistan, Moğolistan’ın yanı sıra Özbekistan, Kırgızistan, Afganistan, Avustralya, Belçika, Kanada, Almanya, İsveç, Tacikistan, Suudi Arabistan ve Türkiye’ye göç eden Uygur Türkleri tarafından da konuşulmaktadır. Günümüzde oldukça geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Bununla beraber geçmişle olan bağlantısı ve konuşulduğu coğrafya gereği Arap, Fars, Çin ve Rus dillerinin etkisi altında kalmıştır (Bahşi, 2022; s. 4102).

Çağdaş Uygur Türkçesi, temel olarak üç ana ağızdan oluşmaktadır bunlar: *Merkezî ağız*, ve *Lopnur ağızı* ve *Hoten ağızı*’dır. Bu ağızlar, kendilerine özgü şiveleri barındırmakla beraber yazı dili ile konuşma dili arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Bu üç ağız içinden daha çok Lopnur ağızı ile Hoten ağızı gramer ve kelime bakımından edebi ağızdan da oldukça farklılık göstermektedir. Habibe Yazıcı Ersoy’un çalışmasında da bu durum sebep gösterilmiş ve Merkezî ağız, ortak edebi dilden büyük oranda ayrılmaması nedeniyle Çağdaş Uygur Türkçesi edebî dilinin bu

³ “Şinjiang bölgesi; Moğolistan, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi devletlerle komşudur. Şinjiang’ın yüzölçümü 1.660.000 km² olup, Çin’in 6/1’ini teşkil eder. Bu özerk bölgenin baş şehri Urumçi’dir” (Goca, 2009; s. 47).

⁴ “Çin, Doğu Türkistan’ı işgal ettikten sonra, 1884 yılında Doğu Türkistan’a “Yeni Topraklar” anlamına gelen Şincan adını vermiştir” (Cinkara, 2019; s. 337)

ağza dayandırıldığı belirtilmiştir (Ersoy, 2007, s. 362; Goca, 2009, s. 47). Bu ağızların özellikleri ise şu şekildedir:

1. Merkezî ağız: Doğuda Kumul'dan başlayıp, Güney Batıda Yeken (Yarkent)'e kadar olan geniş bölgede kullanılan, Çağdaş Uygur yazı dilinin oluşmasına temel olan ağızdır ve *Ürümçi şivesi*, *Kumul şivesi*, *Turfan şivesi*, *İli (Tarançı) şivesi*, *Kâşgar-Atuş şivesi* olmak üzere altı şive yer almaktadır. En yaygın kullanıma sahip Merkezî ağızdır; “kapsama alanı Uygurların yaşadığı bölgenin 4/3 ü kadar geniştir” (Goca, 2009; s. 48), “bu ağızı kullanan Uygurların nüfusu Uygur nüfusunun yüzde 80’ini kapsamaktadır” (Erdoğan, 2007; s. 134).
2. Hoten Ağızı: Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin güneybatısında yer alan Hoten, Niye, Çiriye, Kiriye, Lop ve Guma bölgelerinde konuşulan yerel bir ağızdır (Ersoy, 2007; s. 362). Hoten ağızı ise beş şiveden oluşur; *Karikaş şivesi*, *Guma şivesi*, *Elçi şivesi*, *Lop şivesi* ve *Keriye şivesi*'dir. Ayrıca Hoten ağızında Arapça ve Farsçanın etkisi diğer ağızlara göre oldukça fazladır (Goca, 2009; s. 52).
3. Lopnor Ağızı⁵: Tarım Nehri'nin orta ve aşağı havzasına kadar uzanan kısmında yaşayan büyük bir çoğunluğu yani Lopnor halkının, ayrıca ‘Kara Koşunlular’ (Ersoy, 2007; s. 362) da denilen bu yerlilerin kendine özgü bir ağızdır. Lopnor ağızı Uygur Türkçesinin yanı sıra Kırgız Türkçesinin özelliklerini de yansıtmaktadır (Aliyeva, 2005; s. 175). S. Yefimoviç Malov da Lopnor ağızı için “anasından ayrılan Kırgız dili” ifadelerini kullanarak bu yakın benzerliği dile getirmiştir (Goca, 2009; s. 54).

Uygur Türkçesi tarihi gelişim ve aşamaları açısından 1. *Eski Uygurca Devri*, 2. *Orta Uygurca Devri*, 3. *Yakın Uygurca Devri*, 4. *Yeni Uygurca Devri* olarak dörde ayrılmaktadır (Kaşgarlı, 1992; s. 4) ve bununla bağlantılı olarak Uygur Türklerinin kullandığı alfabelerde tarihsel süreç içinde çeşitlilik göstermektedir. Eski Uygurca döneminde Köktürk, Brahmi, Tibet, Soğd ve Mani alfabeleri kullanılmış olup, bu dönemde yazılmış eserlerin önemli bir kısmı Soğd yazısından türeyen ve Uygur yazısı

⁵ “Lopnor ağızı üzerine en kapsamlı çalışmalar; N. M. Prjevalskiy, S. E. Malov, E. R. Tenişev ve M. Osmanov’a aittir” (Aliyeva, 2005; s. 175) .

adıyla bilinen bir alfabe ile kaleme alınmıştır. Karahanlılar döneminde, 10. yüzyıl sonlarına doğru İslamiyet'in kabulüyle birlikte, Arap alfabesinin kullanımı yaygınlaşmıştır ve 20. Yüzyılın başlarına kadar kullanılan tek alfabe olmuştur (Ersoy, 2007; s. 362-363).

20. yüzyılın başlarından itibaren başlayan dilsel ve siyasi değişimler sonucu, Doğu Türkistan'da yüzyıllar boyunca kullanılan Çağatay Türkçesi, yerini Yeni Uygur Türkçesine bırakmaya başlamış ve devamında çeşitli alfabeler kullanılmıştır. Ancak bu dönemi “20. yüzyıl, dünyada bilimin geliştiği, Türkistan coğrafyasında ise birçok konuda hasarların olduğu yüzyıldır” (Kaşgarlı, 2021; s. 13) şeklinde özetlemek daha doğru olacaktır; çünkü Türkistan coğrafyasında alfabe değişikliği siyasi otoritelerin denetiminde gerçekleştirilmiş ve açıklama olarak modernleşme ile kalkınma öne sürülmüştür. Fakat alfabede yapılan bu değişiklikler yalnızca dilde reform amacı taşımamış, aynı zamanda kültürel kimlik üzerinde baskı kurularak asimilasyonun önemli bir aracı olmuştur; Batı Türkistan'da yaşayan ve önemli bir nüfusa sahip olan Uygur Türkleri, Sovyetler Birliği'nin işgal ettiği diğer Türk halklarına uygulanan alfabe politikalarının etkisi altında kalmış ve bu noktada diğer Türk halklarıyla ortak benzer bir süreci paylaşmışlardır. Öte yandan, Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri ise, bağlı oldukları Çin'in siyasi ve sosyal dinamikleri doğrultusunda farklı alfabeler kullanmışlardır (Kaşgarlı, 2021; s. 13).

20. yüzyılın başlarına kadar Arap harflerine dayalı bir alfabe kullanan Uygur Türkleri, 20. yüzyılın ortalarında Sovyetler Birliği'nin etkisiyle 1930- 1947 yılları arasında Latin alfabesi kullanmışlardır. 1947 yılından sonra günümüzde de kullandıkları Kiril alfabesine geçmişlerdir. 1960 yılında ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin politikaları doğrultusunda Uygur Türkçesi için Latin alfabesi temelli bir sistem-pinyin⁶ kabul edilmiş ancak bu uygulama da uzun ömürlü olmamıştır (Bahşi, 2022; s. 4104). 1957 yılında Uygur aydınları, Orta Asya'daki diğer Türk boylarıyla kültürel bağları güçlendirmek amacıyla Kiril esaslı bir Uygur alfabesi tasarlamışlardır, fakat Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki siyasi gerginlik sebebiyle bu taslak Çin yönetimi tarafından reddedilmiştir. Bunun yerine ise Latin alfabesi esaslı bir Uygur

⁶ “Pinyin: Büyük Çince-Rusça Sözlük'te kelimenin tam anlamıyla *hecelerin birleştirilmesi, transkripsiyon, seslendirme, Çince dilinin romanizasyon sistemi* olarak verilmektedir. Şu anda Çin Cumhuriyeti'nde, Pinyin sistemi (Çin fonetik alfabesi), Standart Çince hiyeroglifleri harf çevirisi ile fonetik gösterimi için kullanılan modeldir” (Bahşi, 2022; s. 4104)

yazı sistemi kullanılmaya başlanmıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Latin alfabesi kullanımda kalmış, ancak 1976'da Kültür Devrimi'nin sona ermesiyle dil politikalarında yeni düzenlemelere gidilmiştir.

1983 yılında, Uygur Türkçesi için Arap harfleri esas alınarak fonetik özellikleri iyileştirilmiş yeni bir alfabe geliştirilmiş ve böylece resmi olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1 Ocak 1984 tarihinden itibaren Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri, fonetik esaslara dayalı olarak geliştirilen Uygur-Arap alfabesini kullanmaya başlamıştır. Kazakistan ve Kırgızistan'daki Uygur toplulukları ise bu alfabeyi Kiril alfabesiyle birlikte gayri resmî olarak kullanmayı sürdürmektedirler (Kaşgarlı, 2021; s. 26).

Sonuç olarak bakıldığında Uygur- Arap Alfabesi, Uygur- Kiril Alfabesi, Uygur- Latin Alfabesi olmak üzere üç alfabe kullanılmaktadır. 1983 yılında kabul edilen ve Arap harfleri esas alınarak düzenlenen fonetik Uygur alfabesi, Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerinin resmî yazı dili olmuştur. Bu alfabe uzun yıllar boyunca eğitim, resmî belgeler ve basın-yayında kullanılmıştır. Fakat 2017 yılı sonrası Çin hükümeti, özellikle Sincan bölgesinde Çince'yi (Mandarin dili) daha da ön plana çıkarmaya başlamış ve uygulanan yeni dil politikaları çerçevesinde, eğitim alanında Çince kullanımının zorunlu hale getirilmesiyle birlikte Uygur alfabesinin kullanım alanı daralmıştır.

Millward'ın *Eurasian Crossroads (Avrasya Kavşağı: Sincan'ın Tarihi)* adlı çalışmasında da yer verdiği gibi, 2017 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yerel dillerin kullanımını sınırlamak amacıyla yeni bir dil politikası uygulamaya başlamış; bu kapsamda Uygurca eğitim veren okullar kapatılmış veya Çince müfredatla değiştirilmiştir. Bu süreçte Arap harfli Uygur alfabesinin resmî ve eğitim alanındaki kullanımında büyük düşüş yaşanmıştır. Bu alfabe daha çok halk arasında günlük iletişimde yaşatılmakta ve Uygur Türklerinin kişisel yaşamlarında hala bu alfabeyle yazmakta ve dil, edebiyat, müzik ve dini uygulamalarında önemini korumaktadır (Millward, 2021; s. 124-136).

Yeni Uygur Türkçesinde *a, e, é, i, o, ö, u, ü* olmak üzere sekiz ünlü ses vardır. Ünlü-ünsüz uyumu ise: *q, ğ, x* ünsüzlerinden sonra, kalın ünlüler olan *a, u, o* ünlülerinin ve *k, g, h* ünsüzlerinden sonra ince ünsüzler olan *é, e, i, ü, ö* ünlülerinin gelme olayıdır. Bununla beraber *q, ğ, x* ünsüzlerinde ünlü-ünsüz uyumunu *é, e, i*

ünlüleri; *k, g, h* ünsüzlerinde ise ünlü-ünsüz uyumunu, *a, o, u* ünlüleri bozmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde tonlu ünsüzler *b, d, c, g, ğ, l, m, n, ñ, r, v, z, j, y* ünsüzleri, tonsuz ünsüzler ise *ç, f, h, x, k, q, p, s, ş, t* ünsüzleridir (Coşkun, 1998; s. 797-798).

Çalışmada yalancı eş değerliğe sahip kelimelere yer verildiğinden ses uyumu ve fonetik değişimler önem arz etmektedir.

Yeni Uygur Türkçesi'ndeki ünlü harflerin özellikleri şu şekildedir:

a: Kalın, düz ve geniş bir sestir.

e: Türkiye Türkçesi'ndeki “e” ile karşılaştırıldığında daha kapalı ve dardır. Uygur Türkçesinin aslı kelimelerinin ilk hecesinde görülürken yabancı dilden giren kelimelerin ise bütün hecelerinde görülebilir.

é: Kapalı “e” ünlüsü, Türkçe kelimelerde yalnızca ilk hecede bulunurken; yabancı kelimelerde ilk hece dışında diğer hecelerde de yer almaktadır.

ı/i: Yeni Uygur Türkçesi'nde “ı” sesi yerine, bu sese daha yakın telaffuz edilen “i” kullanılmaktadır; “ı” ünlüsü “i”leşmiş olduğundan, alfabede “ı” ve “i” ünlüleri tek bir harf ile gösterilebilmektedir. Önemli bir nokta olarak; kalın ünsüzlerin yanında “ı” telaffuzu kendini hissettirmektedir. Ayrıca “ı” ünlüsünün bulunmaması, bazı sözcüklerde büyük ünlü uyumunun bozulmasına neden olmuştur.

o: Kalın, yuvarlak ve geniş bir sestir. “a” ve “ı” seslerine göre daha geridedir.

ö: İnce, yuvarlak ve geniş bir sestir. “i” ve “ü” seslerine göre daha arkadadır.

u: Kalın, yuvarlak ve dar bir sestir. Kalın vokaller içerisinde en arkada yer alır.

ü: İnce, yuvarlak ve dar bir sestir.

Yeni Uygur Türkçesi'ndeki ünsüz harflerin özellikleri ise şu şekildedir:

q: Kalın ve gırtlığa yakın telaffuz edilir. Bu ünsüz, “i” sesinin “ı” ya yakın telaffuzunda da etkili olmaktadır: *qılmaq* “kılmak” (s. 288), *quduq* “kuyu”, *qiziq* “zevkli” (Ersoy, 2007; s. 367).

ğ: Bu ses daha kalın, belirgin ve gırtlığa yakındır: *ğalip* “galip, yenen”, *ğazat* “gaza”, *tamğa* “damga” (Ersoy, 2007; s. 366).

x: Bu ünsüz Arap telaffuzundaki gibi gırtlaktan hırıltılı, sızıcı olarak çıkmaktadır: *xotun* “*hatun*”, *toxti* “*durmak*”, *xiyal* “*hayal*” (Ersoy, 2007; s. 367)

ŋ: damak n’sidir ve bu ses sıkça kullanılır. Arka damak ile genizden çıkan, tonlu ve sürtünmesiz bir ünsüzdür. Yeni Uygur Türkçesindeki kelimelerde, kelime içerisinde ve sonunda bulunurken, alıntı kelimelerde bulunmamaktadır: *köŋül* “*gönül*”, *çoŋqur* “*derin*”, *kaŋri* “*geniş*” (Ersoy, 2007; s. 367)

f: Bu ünsüz, sadece yabancı dillerden girmiş kelimelerde görülmektedir. Bu diş-dudak ünsüzü; tonsuz, sürekli ve sürtünmelidir. Bazı alıntı kelimelerde de kelime içinde yer alan “f” ünsüzlerinin, Yeni Uygur Türkçesi’nde “p” harfine dönüştüğü görülmektedir: *péqir* “*fakir*” (s. 401), *fabrika* “*fabrika*”, *fond* “*fon*”, *fonetika* “*fonetik*” (Ersoy, 2007; s. 366).

j: Bu ünsüzün kullanım alanı oldukça kısıtlıdır. Bu diş eti ünsüzü tonlu, sürekli ve sürtünmelidir. Kelime başında Eski Türkçedeki “y” sesi, Yeni Uygur Türkçesinde “j” ünsüzüne dönüşmüştür: *jil* “*yıl*”, *jigit* “*yiğit*”, *julmaq* “*yolmak*” (Ersoy, 2007; s. 367).

y: Bu ünsüz ön damak, akıcı, tonlu ve sürtünmesiz özelliktedir. Alıntı kelimelerde kelime başında görülmezken, kelime içinde ve sonunda “y” ünsüzü korunmuştur ve Arapçadan Yeni Uygur Türkçesine girmiş kelimelerin açık son hecesinde bulunan “i” ünlüsü kısaltarak yerine “y” ünsüzü gelmiştir: *penniy* “*fennî*” (Necip, 2016; s. 398).

m: Çift dudak ünsüzü, tonlu ve genizden çıkan sürtünmesiz bir ünsüzdür. Yeni Uygur Türkçesindeki kelimelerle alıntı kelimelerin başında, içinde ve sonunda bu ünsüz korunmuştur.

l: Ön damak ünsüzü, akıcı, tonlu, sürtünmesizdir. Kelime başında, içinde ve sonunda bulunan “l” ünsüzü korunmuştur.

r: Yeni Uygur Türkçesinde ön ses olarak kullanılmamaktadır. Ancak Arapça ve Farsçadan girmiş kelimelerde ön seste, kelime içinde ve sonunda bulunmaktadır.

b: Çift-dudak ünsüzüdür ve “p” ünsüzünün tonlusu, süreksiz, sürtünmelidir. Alıntı kelimelerdeki “b” Yeni Uygur Türkçesinde korunmuştur.

d: Diş-diş eti ünsüzü, “t” ünsüzünün tonlusudur, süreksiz ve sürtünmelidir. Yeni Uygur Türkçesi’ne Arapça ve Farsçadan girmiş kelimelerde ön seste bulunan “d” ünsüzü korunmuştur.

c: Diş eti ünsüzü, süreksiz ve sürtünmelidir. Genellikle alıntı kelimelerde önde, içte ve son seste bulunan “c” ünsüzü korunmuş; ancak Eski Türkçede iç sesteki “c” Yeni Uygur Türkçesinde “ç” ünsüzüne dönüşmüştür .

ç: Diş eti ünsüzü, tonsuz, süreksiz ve sürtünmeli ünsüzdür.

g: Ön damak ünsüzü, “k” sesinin tonlusu, süreksiz ve sürtünmelidir: “kömmek: gömmek (s. 248)”.

t: Genellikle korunduğu görülen bu ünsüz diş-diş eti ünsüzüdür, tonsuz, süreksiz ve sürtünmelidir.

k: Yeni Uygur Türkçesinde kelime başında ve sonunda ve alıntı kelimelerde korunan bu ünsüz ön damak ünsüzüdür, tonsuz, süreksiz, sürtünmelidir.

v: Yeni Uygur Türkçesi’nde ve bağlacı dışında kelime başında görülmeyen v ünsüzü diş-dudak ünsüzüdür, tonlu, sürekli ve sürtünmelidir.

z: Yeni Uygur Türkçesinde kelime başında bu ünsüz bulunmamaktadır. Ancak kelime içinde ve sonundaki “z” korunmuştur. Alıntı kelimelerde ise korunduğu görülen “z” ünsüzü diş-diş eti ünsüzüdür, tonlu, sürekli ve sürtünmelidir.

s: Diş-diş eti ünsüzü, “z” ünsüzünün tonsuzudur. Sürekli ve sürtünmelidir.

ş: Diş eti ünsüzüdür. Tonsuz, sürekli ve sürtünmelidir.

h: Yeni Uygur Türkçesi’nde kelime içinde ve sonunda bu sese rastlanmamaktadır. Gırtlak ünsüzüdür, tonsuz, sürekli ve sürtünmelidir. Alıntı kelimelerde ise kelime başında, içinde ve sonunda bu ses korunmuştur.

n: Diş-diş eti, genizden çıkan, tonlu ve sürtünmesiz bir ünsüzdür.

Tablo 2. Yeni Uygur Türkçesi Arap Harfli Alfabe

Yazı Çevrimi	Sonda	Ortada	Başta	Yazı Çevrimi	Sonda	Ortada	Başta
a	ا	ا	ا	l	ل	ل	ل
b	ب	ب	ب	m	م	م	م
c	ج	ج	ج	n	ن	ن	ن
ç	چی	چی	چ	ñ	ئڭ	ڭ	-
d	د	د	د	o	و	و	و
e	ه	ه	ه	ö	ۆ	ۆ	ئۆ
é	ې	ې	ى	p	پ-	پ	پ
f	ف	ف	ف	r	ر-	ر	ر
g	گ	گ	گ	s	س	س	س
ğ	غ	غ	غ	ş	ش	ش	ش
h	-	ھ	ھ	t	ت	ت	ت
x	خ	خ	خ	u	ۇ	ۇ	ئۇ
i	ى	ى	ئى	ü	ۇ	ۇ	ئۇ
j	ژ	ژ	ژ	v	ۋ	ۋ	ۋ
k	ك	ك	ك	y	ي-	ي	ي
q	ق	ق	ق	z	ز-	ز-	ز

2.5. Çalışma Kapsamı Dışında Bırakılan Örnek Fiiller

Bu çalışmada yalnızca yalancı eş değeriğe sahip hareket fiilleri incelenmiştir. Hareket fiilleri özelliğine sahip olmayan diğer fiil türleri ve eş değeriğe sergileyen fiiller kapsam dışında bırakılmıştır. Sözlük taraması sırasında kaydedilen ancak incelemeye dahil edilmeyen bazı fiiller bu kısımda örnek olarak sunulacaktır. Böylece

incelemenin amacı daha net bir şekilde ortaya konacak ve kapsamın sınırları açıklığa kavuşturulmuş olacaktır.

belgile- (TT), belgilä- (ÖT), belgili- (YUT)

TT: Belgi ile göstermek (GTS).

ÖT: (I) İşaret koymak, işaret koyarak belirginlik oluşturmak; ayırmak. (II) Bir belirtiyi işaret ile göstermek. (III) Bir özelliği, yapıyı ve bunun gibi şeyleri esaslarıyla açıklamak. (IV) Önceden kararlaştırıp planlamak. (V) Belirlemek, kararlaştırmak. (VI) Bir amaç için karar vermek, plan yapmak. (VII) İşaret koymak; belirlemek (s. 100).

YUT: (I) İşaretleme işi; belirlemek. (II) Tayin etmek (YUTS, 40, UTIL I, 443).

Türkiye Türkçesinde *belgile-* fiili, öz anlamıyla yalnızca ‘belgi ile göstermek’ işlevini taşımakta olup, hareket fiili niteliği göstermemektedir. Buna karşılık Özbek Türkçesinde (*belgilä-*) ve Yeni Uygur Türkçesinde (*belgili-*) fiil, işaret koymaktan planlamaya kadar daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. YUT’daki kullanımları da ÖT ile kısmi anlam benzerliği gösterse de TT’daki *belgile-* fiili, hareket fiili işlevi taşımadığı için çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

boşa- (TT), bo‘şä- (ÖT), boşu- (YUT)

TT: Eşlerden birinin diğeriyle kanunlara göre nikâh bozmak, aile ilişkisini kesmek, bırakmak (GTS)

ÖT: bo‘şä- I. : (I) Bağlı bulunulan birinden veya bir şeyden özgür olmak, kurtulmak. (II) İşten ayrılmak, işi bırakmak; istifa etmek. (III) Kurtulmak. (IV) Yalnız kalmak; boş kalmak. (V) Boşalmak, kurtulmak (ÖTİL I, 166)

bo‘şä- II. : (I) Gevşek, yumuşak olmak (arazinin nemli ve boş olması gibi). (II) Gerginliğini veya sertliğini kaybetmek, sallantılı veya dengesiz hale gelmek, gevşemek. (III) Kurtulmak; kaçmak. (ÖTİL I, 166)

YUT: (I) Herhangi bir şeyden veya bir yerden ayrılmak, kopmak. (II) Gevşemek, rahatlamak. (III) Evliliği sona erdirmek (UTIL I, 140).

Türkiye Türkçesinde *boşa-* fiili, esas olarak ‘eşlerden birinin diğeriyle kanunlara göre nikâh bozmak, aile ilişkisini kesmek, bırakmak’ anlamını taşımakta

olup, hareket fiili işlevi göstermemektedir. Özbek Türkçesinde (*bo‘şā-*) fiil, bağlı bulunulan birinden veya bir şeyden kurtulmak, işten ayrılmak, yalnız kalmak gibi farklı anlamları kapsamakta; ayrıca gevşemek, rahatlamak gibi fiziksel ve mecazi anlamları da içermektedir. Yeni Uygur Türkçesinde (*boşu-*) fiil, herhangi bir şeyden ayrılmak veya evliliği sona erdirmek anlamında kullanılmaktadır. Ancak TT’deki *boşa-* fiili fiziksel bir hareket veya yer değiştirme bildirmediği ve soyut bir sosyal süreci ifade ettiği için çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

cilvelen- (TT), jilvālān- (ÖT), jilvelen- (YUT)

TT: Fıkırdamak, cilve yapmak (GTS)

ÖT: (I) Bütün zarafetin ve güzelliğin öne çıkması. (II) Renkli olmak, rengarenk parlamak; canlı, ışıltılı, hareketli hoş görüntü vermek: “ay ışığı nehrin üzerinde cilveleniyor”, “yeşil yeşil asma yaprakları sabahın erken saatlerinde parlıyor” (ÖTİL I, 278).

YUT: Parlamak, ışık saçmak; nurlanmak, hareketli ışık yansımaları (UTIL I, 391).

Türkiye Türkçesinde *cilvelen-* fiili, fıkırdamak veya cilve yapmak anlamında, insana özgü davranış ve tavırları ifade eden bir fiildir. Fiziksel bir yer değiştirme veya somut bir hareket bildirmediği için hareket fiili niteliği taşımaz ve bu nedenle çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Özbek Türkçesinde (*jilvālān-*) ve Yeni Uygur Türkçesinde (*jilvelen-*) ise fiil, doğal hareketler, ışık yansımaları veya estetik unsurları betimlemekte; bu bağlamda TT’deki kullanım, ÖT ve YUT’deki anlamlarla tam yalancı eş değerlik oluştursa da hareket fiili işlevi göstermemektedir.

çıkış- (TT), çıqış- (ÖT) çıqış- (YUT)

TT: (I) Bir kimseye hoş gitmeyen bir davranışından dolayı sert sözler söylemek, azarlamak: “... gelinine bir kez olsun çıkışmadı...” (II) nsz. Yeter olmak; yetmek: “parası çıkışmadı” (GTS)

ÖT: (I) Birlikte; işe gitmek, yola çıkmak, bir yere gitmek veya oradan ayrılmak. (II) Uzlaşma, ittifak, geçinmek, birlikte yaşamak veya barınmak (III) Biriyle anlaşarak kaçak iş yapmak (ÖTİL C.II, 374).

YUT: (I) Anlaşmak, geçinmek. Zor bir durumdan çıkmak. (II) Yeni bir işe girişmek, başlamak. (III) Beraber çıkmak; biri veya birileriyle bir yere gitmek, yola çıkmak (UTIL I, 440).

Türkiye Türkçesinde *çıkış-* fiili, bir kimseyi azarlamak, sert söz söylemek veya bir durumun yeterli olmamasını ifade eden soyut bir eylemi kapsamaktadır. Fiziksel bir hareket veya yer değiştirme bildirmediği için hareket fiili niteliği taşımamaktadır ve bu nedenle çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. ÖT ve YUT'de ise *çıkış-* fiili somut hareketleri ve birlikte bir yere gitmek, işe başlamak gibi sosyal eylemleri ifade etmektedir; TT'deki kullanımın kapsamı ise yalnızca insana özgü soyut davranışlarla sınırlıdır.

demle- (TT), demle- (ÖT), demli- (YUT)

TT: (I) Çay, kahve, bitki çayları vb.ni kaynar suyun içine attıktan sonra renk ve koku vermesi için bir süre bekletmek; demlendirmek. (II) Pilav piştikten sonra bir süre bekleterek kıvama gelmesini sağlamak; demlendirmek. (III) mec. Yazı, şiir vb.ni tamamladıktan sonra yayımlamayıp bir süre bekletmek. (GTS)

ÖT: (I) Bir şeyin içine hava veya gaz basmak, onu hava veya gazla damlatarak doldurmak. (II) Kısık ateşte buhar çıkmayacak şekilde pişirmek, demlemek. (III) Boğmak, kapamak (ÖTİL I, 207).

YUT: (I) Yemek, çay pişirmek için su dökmek. (II) Bir işin sonuna gelmek, sonunu görmek; tamamlamak: ben işimi demledim (UTIL I, 503).

Türkiye Türkçesinde *demle-* fiili, çay, kahve veya pilav gibi maddeleri piştikten sonra kıvam ve lezzet kazanması için bekletmek veya yazı, şiir gibi ürünleri yayımlamadan önce bir süre bekletmek anlamlarını taşımaktadır. Bu fiil, fiziksel bir yer değiştirme veya somut hareket bildirmediği için hareket fiili niteliği taşımamakta ve bu nedenle çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Özbek Türkçesinde (*demle-*) fiil, bir şeyi hava veya gazla doldurmak veya kısık ateşte pişirmek gibi fiziksel süreçleri ifade ederken; Yeni Uygur Türkçesinde (*demli-*) yemek veya çay pişirme eylemi ile bir işin sonunu görmek anlamında kullanılmaktadır. TT'deki *demle-* fiili, yalnızca bekleme veya olgunlaşma süreçlerini ifade ettiği için, hareket fiili işlevi göstermemektedir.

gözet- (TT), közet- (ÖT), közet- (YUT)

TT: (I) Bakmak, korumak, özen göstermek; himaye etmek: o, küçük yetim çocukları hep gözetir (II) Göz önünde bulundurmak, önem vererek ayrı tutmak, kovmak. (III)nsz. Beklemek, kollamak: “fırsat kollamak” (IV) Sonuca yaklaşıırken bütün ayrıntı ve etkenleri dikkate almak. (V) Kayırmak;iltimas etmek (GTS).

ÖT: (I) Birine veda etmek için onunla birlikte bir yere gitmek, onu bir yere götürmek; eşlik etmek. Uğurlamak. (II) Anlamak, bilmek için; yakından bakmak, incelemek. (III) Göz kulak olmak, takip etmek. (IV) Bir amaç için bir şey yapmak (ÖTİL I, 402).

YUT: (I) Korumak; muhafaza etmek. (II) Bekçilik yapmak (YUTS, 261).

Türkiye Türkçesinde *gözet-* fiili, bakmak, korumak, özen göstermek, himaye etmek veya fırsat kollamak gibi anlamları kapsamaktadır. Fiziksel bir yer değiştirme veya somut bir hareket içermediği için klasik anlamda hareket fiili olarak sınıflandırılmaz; bunun yerine insan veya nesne üzerinde gerçekleşen denetim, izleme ve koruma eylemlerini ifade eden soyut bir eylem niteliğindedir. Bu sebeple çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

kayır- (TT), qayir- (ÖT), qayir- (YUT)

TT: (I) Himmet etmek, koruyarak başarısını sağlamak, yardımcı olmak. (II) Bir kimseyi başka kimselerin veyahut işin zararı pahasına tutmak, desteklemek. (III) İltimas etmek, birine haketmediği halde kolaylıklar sağlamak (GTS).

ÖT: (I) Katlamak, tersine çevirmek. (II) Bükmek. (III) Ayırmak, döndürmek için bükme: “mısır koçanlarını bükerek saplarını ayırmak”. (IV) Eğmek, bir yöne döndürmek, çevirmek. (V) mec. Geri döndürmek; doğru yola koymak, doğru yolu bulmak. (VI) Geri almak: “böylece baharda kaybettiğimiz on beş günü geri kazanmış olduk” (ÖTİL C.II, 537)

YUT: (I) Geri vermek, iade etmek, geri göndermek. (II) Bir şeyi veya birini başka bir yöne çevirmek, yönünü değiştirmek (III) Kumaş vb. ters döndürmek; katlamak. (IV) Engel olan bir şeyi çıkarmak; kenara çekmek. (V) Geri döndürmek. (VI) Geri almak (UTİL II, 759).

Görüldüğü üzere *kayır-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki kullanımları, kişiler arası ilişkilerde koruma, iltimas etme ve destekleme gibi toplumsal bir tutum ifade eder; fiziksel bir hareket, yön değiştirme veya yer değiştirme anlamı taşımamaktadır. Dolayısıyla TT'deki *kayır-* fiili hareket fiili özelliği göstermemekte ve bu sebeple inceleme kısmına dahil edilmemiştir.

kaytar- (TT), qaytar- (ÖT), qaytar- (YUT)

TT: (I) İş yapmaktan kaçmak. (II) İade etmek; geri çevirmek (GTS).

ÖT: (I) Çekmek, çevirmek, döndürmek: *Traktorni o 'ngga qaytaring-* “*Traktörü sağa çevirin*” (II) Bir şeyi yerine koymak veya sahibine göndermek, iletme, teslim etmek. (III) Tekrarlamak. (IV) Etek vb. giysiyi katlamak. (V) Herhangi kötü, uygunsuz bir davranıştan kaçınmak veya bu davranışlardan kaçınmaya teşvik etmek; “İçmeyi bırak”. (VI) Doğru yoldan döndürmek; dinden çıkartmak. (VII) Geri püskürtmek; yok etmek, saldırmak. (VIII) dinî- etnik grup Defetmek; “Hinduların Hannah’ı da, ne Müslüman hocanın ne de Hannah büyüsunü geri döndürmesine izin vermeyin” (IX) Reddetmek, kabul etmemek (geri dönmemek), iade etmek. (X) Kusmak/ istifra etme (ÖTİL C.II, 541).

YUT: (I) Geri çevirmek, geri dönmek; döndürmek. (II) İade etmek, bir şeyi aldıktan sonra yerine koymak. (III) Tekrarlamak; soru vb. tekrar etmek. (IV) Geri çekilmek. (V) Cevap vermek; itiraz etmek; selam vermek; göndermek (UTİL II, 758).

Türkiye Türkçesinde *kaytar-* fiili “iş yapmaktan kaçmak” ve “iade etmek, geri çevirmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Birinci kullanımda fiil, eylemden geri durma, yükümlülüğü yerine getirmeme gibi davranışsal bir durumu; ikinci kullanımda ise reddetme işlevini karşılamaktadır. Her iki durumda da fiilin anlamı, fiziksel bir hareketin gerçekleşmesi değil, bir edimin ertelenmesi, reddedilmesi ya da kaçınılması üzerine kuruludur. Bu nedenle TT'deki *kaytar-* fiili, hareket fiili özelliği taşımamakta ve bu sebeple inceleme kısmına dahil edilmemiştir.

mayış- (TT), mäyiş- (ÖT), -- (YUT)

TT: Çok yemekten, sıcaktan veya zevkten gevşemek (GTS).

ÖT: (I) Bükmek, eğilmek (çoğunlukla uzuvlarda). (II) Buruşmak, eğrilmek, çarpılmak (ÖTİL I, 442).

YUT: --

TT'deki kullanımında fiil, bedensel bir gevşeme, isteksizlik ve rehavet hâlini ifade etmektedir. Anlam, herhangi bir yer değiştirme, yön değiştirme ya da uzuvların aktif biçimde gerçekleştirdiği bir hareket içermemektedir; daha çok pasif bir durum değişikliği söz konusudur. Dolayısıyla TT'deki *mayış-* fiili hareket fiili özelliği taşımamakta ve bu sebeple inceleme kısmına dâhil edilmemiştir.

nişanla- (TT), nişânlä- (ÖT), nişanli- (YUT)

TT: (I) Bir çiftin evlenme işinin kararlaştığına belirti olarak parmaklarına yüzük takmak; yavuklamak. (II) Bir hedefi vurmak için silah, taş vb.ne belli bir doğrultu vermek. (III) Nişan koymak, bir şeyin yerini belirtmek, işaretlemek (GTS).

ÖT: (I) Tatil, uğurlu gün vb. törenle kutlamak; uygun hediyelerle karşılamak. (II) İşaret koymak, işaretlemek (ÖTİL I, 504).

YUT: İşaret ile belirlemek; işaretlemek (YUTS, 362)

Türkiye Türkçesinde *nişanla-* fiili üç farklı anlam taşımaktadır: İlk anlamında fiil, toplumsal/kültürel bir kurum olan evlilik öncesi bağlanmayı ifade etmekte olup fiziksel hareket fiili özelliği taşımamaktadır. İkinci ve üçüncü anlamlarda ise fiil, yön verme ve işaret koyma işlevi üzerinden kısmen hareket unsuruna yaklaşırsa da, Türkiye Türkçesindeki kullanım alanı esasen işaretleme veya hedef belirlemeyle sınırlıdır. Dolayısıyla TT'deki *nişanla-* fiili, hareket fiilleri kapsamında değerlendirilemeyeceği için inceleme kısmına dahil edilmemiştir.

oyla- (TT), oylä- (ÖT), oyla- (YUT)

TT: Oya sunmak veya oya koymak (GTS).

ÖT: Düşünmek (TÖÖTS, 373)

YUT: Akla getirmek; düşünmek (UTİL II, 1145).

Fiilin Türkiye Türkçesindeki kullanımı siyasi, toplumsal veya kurumsal bağlamda bir topluluğun tercihlerini belirtmesiyle ilişkilidir. Semantik alanı yalnızca “seçim/karar verme” sürecine odaklanmıştır. Herhangi bir fiziksel hareket, yön

değiştirme ya da yer değiştirme eylemini karşılamadığı için hareket fiili özelliği göstermemektedir ve bu sebeple çalışmaya dahil edilmemiştir.

payla- (TT), päylä- (ÖT), payli- (YUT)

TT: Azarlamak (GTS).

ÖT: (I) Birisi veya bir şeyin olmasını, gelmesini beklemek, izlemek. (II) Bir olay veya olayın gerçekleşmesini ummak, beklemek (“...evlenmeyi bekleyen akrabalar vardı”). (III) Birinin ya da bir şeyin güvenliğini ve bütünlüğünü korumak. (IV) Takip etmek, gözetlemek. (V) Hedef almak (ÖTİL I, 596).

YUT: (I) İzlemek, takip etmek. (II) Gözetlemek (UTIL I, 198)

Fiil Türkiye Türkçesinde yalnızca “azarlamak” anlamında kullanılmakta olup bu kullanım, fiziksel hareket ya da yön değiştirme değil, sözlü bir davranış niteliğindedir. Dolayısıyla fiil, hareket fiili özelliği göstermemektedir ve bu sebeple çalışmaya dahil edilmemiştir.

sözle- (TT), so‘zlä- (ÖT), sözli- (YUT)

TT: Evlendirmek üzere söz kesmek (GTS).

ÖT: (I) Konuşmak, bir fikri sözlü olarak ifade etme. (II) Anlatım yapmak, nutuk atmak. (III) mec. İfade etmek, tezahür etmek: “bahar doğanın güzelliğinden bahseder (so‘zlär)” (O‘TİL. C. II:94-95).

YUT: (I) Bir fikir beyan etmek. (II) Konuşmak, söylemek (UTIL I, 628).

sözle- fiili Türkiye Türkçesinde “evlendirmek üzere söz kesmek” anlamında kullanılmakta olup bu kullanım fiziksel bir hareket, yön değiştirme veya yer değiştirme eylemi içermemektedir; fiilin eylemi daha çok sözlü bir anlaşma veya beyan niteliğindedir. Dolayısıyla TT’deki *sözle-* fiili hareket fiili özelliği taşımamaktadır ve bu sebeple inceleme kapsamına dâhil edilmemiştir.

şaşır- (TT), şaşir- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) nsz.Ne yapmak gerektiğini bilememek, nasıl davranacağını kestirememek, içinden çıkamamak; tanılamak: “Genç kızlar erkeklerin iltifatlarına nasıl karşılık vereceklerini şaşırmışlardı.” (II)nsz. Herhangi bir durum karşısında şaşkınlık duymak;

şaşmak, tuhaflaşmak tanılamak, hayret etmek. (III) nsz. Doğru, gerçek ve gerekli olanı ayırt edemeyecek duruma gelmek; sapıtmak, tanılamak: “... hele söz söylediler mi eli ayağı dolaşır, ya kalbi bulamaz ya nabzı şaşırır.” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyi hızlı bir şekilde yapmak, acele etmek. (II) Heyecanlandırmak, acele etmeye sebep olmak (ÖTİL C.II, 426).

YUT: --

Türkiye Türkçesinde *şaşır-* fiili “ne yapacağını bilememek, nasıl davranacağını kestirememek”, “şaşkınlık veya hayret duymak” ve “doğruyu ayırt edememek, sapıtmak” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu kullanımlar tamamen zihinsel ve duygusal bir süreci ifade etmektedir; bedensel bir hareket, yön değiştirme veya yer değiştirme içermemektedir. Bu nedenle TT’deki *şaşır-* fiili hareket fiili özelliği göstermemektedir ve inceleme kapsamına dahil edilmemiştir.

tap- (TT), tãp- (ÖT), tap- (YUT)

TT: (I) İlah olarak bilinen tanınan varlığa karşı inanç ve bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde göstermek. (II) mec. Tutku ile sevmek, bağlanmak: “Halkın bana taptıklarını anlıyorsun.” (III)mec. Birine çok değer vermek (GTS).

ÖT: (I) Genel olarak kayıp, aranan şeyi veya kişiyi bulmak. (II) Aniden yakalamak. (III) Keşfetmek, araştırmak, gözlemlemek; çalışma sonucunda bulmak. (IV) Bilinmeyi tespit etmek; çare bulmak. (V) Hesaplamak, bilmek. Genel olarak iş, bazı sebepler vb. sonucu sahip olmak, başarmak. (VI) Bazı isimlerle bileşik fiil oluşturur (ÖTİL C.II, 204).

YUT: (I) Arzu edilen veya kayıp bir şeyi veya kimseyi arayıp; bulmak. (II) Düşünerek keşfetmek, bulmak. (III) Önemli bulmak. (IV) Kazanmak (UTIL I, 244).

Türkiye Türkçesinde *tap-* fiili “ilâh olarak bilinen varlığa karşı inanç ve bağlılığını göstermek”, “tutku ile sevmek, bağlanmak” ve “birine çok değer vermek” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu anlamlar tamamen zihinsel, duygusal ve toplumsal bir yönelimi ifade eder; fiilin konusu bedensel bir hareket, yön değiştirme veya yer değiştirme eylemi değildir. Yani eylem kişinin içsel bağlılık ve değer verme durumu üzerinden gerçekleşir. Bu nedenle TT’deki *tap-* fiili hareket fiili özelliği taşımamakta ve inceleme kapsamına dâhil edilmemiştir.

2.6. Türkiye Türkçesi (TT) ile Özbek Türkçesi (ÖT) ve Yeni Uygur Türkçesi (YUT) Arasındaki Yalancı Eş Değerlik Gösteren Hareket Fiillerinin İncelemesi

1. aç- (TT), âç- (ÖT), aç- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek: *Öğrenci kapıyı açıp sınıfa girdi.*” (II) “Engeli kaldırmak: *Karla kapanan yolu açmak.*” (III) “Sarılmış, katlanmış, örtülmüş veya iliklenmiş olan şeyleri açık duruma getirmek: *“Kadın hamalı dışarı çıkardı, sonra çantasını açıp birkaç lira çıkardı.”* (IV) “Bir şeyi, bir yeri oyarak veya kazarak çukur, delik oluşturmak.” (V) “Tıkalı bir şeyi bu durumdan kurtarmak: *Su borusunu açmak.*” (VI) “Alanını genişletmek: *Anıtın çevresini açmak.*” (VII) “Birbirinden uzaklaştırmak: *Kollarını açtı.*” (VIII) “Düğümü veya dolaşmış bir şeyi bu durumdan kurtarmak: *Yumağı açmak.*” (IX) “Bir toplantıyı, etkinliği başlatmak.” (X) “Bir kuruluşu, bir iş yerini işler duruma getirmek.” (XI) “Bir aygıtı, bir düzenegi çalıştırmak.” (XII) “Alışverişi başlatmak: *“Güvenoyu başarısızlığından sonra transfer piyasasını açtı.”* (XIII) “Rengin koyuluğunu azaltmak: *Bu boyayı biraz daha açmalı.*” (XIV) “Yakışmak, güzel göstermek: *Bu renk odayı açtı.*” (XV) “Ferahlık vermek.” (XVI) “Geçit sağlamak: *İki oda arasına kapı açtık.*” (XVII) “Bir konu ile ilgili konuşmak.” (XVIII) “Avunmak veya danışmak üzere söylemek, içini dökmek: *Size derdimi açmaya geldim.*” (XIX) “Satranç, poker vb. oyunları başlatmak.” (XX) “Yapmak, düzenlemek: *Sınav açmak.*” (XXI) *nsz* “Ayırmak, tahsis etmek: *Sizin için üst katta bir oda açtık.*” (XXII) “Görünür duruma getirmek: *Kollarını göğsünü açmış.*” (XXIII) “Gökyüzü bulutların dağılmasıyla aydınlanmak: *Hava açtı.*” (XXIV) “Bitki çiçekli duruma gelmek.” (XXV) “Sıkıntısını gidermek, içine, gönlüne ferahlık vermek.” (XXVI) *mec.* “Sıkılğanlığını, utangaçlığını gidermek.” (XXVII) “Savaşla almak.” (XXVIII) *tıp* “Yarmak: *Çıbanı açmak.*” (GTS).

ÖT: (I) Girişi veya çıkışı mümkün kılmak, yolu kapatan bir şeyi itip kaldırmak, kapı, pencere vb. kapalı durumdan açık konuma getirmek: *Dervāzāni âçmāq- “Pencereyi açmak”, Xâtin çıkıp eşikni âçdi- “Kadın çıkıp kapıyı açtı.”* (II) Çözmek veya çıkarmak ve insan vücudunun kapalı, giysili bir bölümünü, bir kısmını açık hale getirmek: *Kükrekni âçmāq- “Göğsünü açmak/ göğsün üzerindeki kıyafet vb. soyamak.”* (III) Tıkanıklığı ya da engeli kaldırmak, herhangi bir şeyin yolunu açmak, geçiş sağlamak: *Yo’lni âçmāq- “Yolu açmak/ Engeli kaldırmak.”* | Herhangi bir nesnenin hareket engeline son vermek, çalıştırmak: *Gāzni âçmāq- “Gazı açmak/ serbest bırakmak.”* (IV)

Yaymak, sermek, katlı veya kapalı bir şeyi gererek açmak: *Zântıqni açmâq-* “*Battaniye, yorgan sermek, açmak*”, *Yâmândân qâç, yâxşigâ qulâç aç-* “*Kötüden kaç, iyiye kucak aç*” (V) İnşa edilen, kurulan bir işletmenin faaliyete başlaması: *Mäktâb açmâq-* “*Okul açmak/ eğitim başlamak*” (VI) Keşfetmek, bulmak: *Yängi yulduz açmâq-* “*Yeni bir yıldız bulmak/keşfetmek*”. (VII) Yeni bir şey yaratmak, başlatmak, bir toplantı veya etkinlik başlatmak: *O‘zbek âyim qârä kiyib, ta‘ziyâ açdi-* “*Özbek kadın kara giyerek taziye düzenledi/ başlattı*”. (VIII) Bir şeyin bir olayın bazı yönlerini açıklamak, açıklığa kavuşturmak; açıkça ifade etmek, söylemek; sır açmak: *Hâqıqatni açmâq-* “*Gerçeği açığa çıkarmak*”, *Gäpnin tägini gäp açär-* “*Sözün gerçeğini başka söz açar*” (IX) Kadının paraici (feraca) taşımaya başlamasına, dolayısıyla evlilik ilişkisine girmesine izin vermek ya da bu ilişkiyi başlatmak, bu yönde niyet bildirmek: *Mullä Nârqo‘zi cähl bilän üning ‘xâtininin’ älämini bâsmâqçı bo‘ldi: E, häni men seni açmân deb yürübmän-kü-* “*Molla Narkozi, öfkeyle onun karısının acısını yatıştırmak istedi: “Ee, hani? Ben seni kendime eş alacağım diye dolaşp durmuşum ya!”*” (X) Güzelleştirmek, gösteriş katmak: *Kiyim qız xusnini yänä dä açıbdı-* “*Giyisi, kızın güzelliğini tekrar ortaya çıkarmış/ daha da güzelleştirmiş*” (XI) Güçlendirmek, geliştirmek, büyütme: *Kişi fikrini kitâb açädi-* “*Kitap kişinin zihnini açar/güçlendirir, geliştirir*” (XII) Bir yumurtaya basıp, yumurtadan civciv çıkarmak: *Tâvuq o‘ntä co‘cä açıbdı-* “*Tavuk on civciv çıkardı*”, *Müsiçä bälä açıbdı-* “*Kuş yumurtasından yavru çıktı*” (ÖTİL I, 553-554).

YUT: (I) Bir engeli ortadan kaldırmak; zemini temizlemek, bir yeri tıkayan su yolu vb. herhangi bir şeyi temizlemek; açmak, giriş-çıkış yapılan kapalı bir yoldan geçilebilmesi için imkân sağlamak, bir kapı, pencere vb. açık duruma getirmek: *Üniŋğa de eşikni açsun-* “*Ona söyle de kapıyı açsın*” (Tatlı 2011, 84). (II) Kilitli veya kapalı bir kutu vb. bir şeyi veya bir yeri anahtarla açmak: *Sandıqni açmaq-* “*Sandığı açmak*”, *Qolupni açmaq-* “*Kol açmak/ kapı kolu, ya da mekanik bir kolu açmak*”. (III) Katlanmış, toplanmış, sarılmış nesneleri açmak, yaymak, sermek: *Dastixan açmaq-* “*Sofra örtüsünü açmak/ Sofrayı kurmak*”, *Koçaq açmaq-* “*Yorganı veya battaniyeyi açmak*”, *Kigiz açmaq-* “*Çadır örtüsünü açmak*”. (IV) Renk uyumu yakalamak; rengi açmak. (V) Söz başlatmak, açıklamak; bir konuyu açmak. (VI) *mec.* Kucak açmak; destek olmak. (VII) *mec.* Gizli bir bilgiyi veya duyguyu, hissi anlatmak: *Sir açmaq-* “*Gizli bir şeyi açığa çıkarmak, sırrını açmak*”. (VIII) Bir topluluğu bir amaç doğrultusunda bir araya getirerek bir durumu, konuyu tartışmak ya da bir işi, amacı

duyurmak, açmak: *Meclis açmaq- “Kurul, toplantı açmak/ başlatmak”* (UTIL I, 36-37).

Üç lehçede de *aç-* fiili, temel olarak kapalı durumdaki bir şeyi açık duruma getirme anlamını paylaşmaktadır. Temel anlamdaki ortaklık dışında diğer anlamlara bakıldığında, TT VI., VII., XII., XV., XXI., XXIV., XXVI., XXVII. anlamlar ÖT ve YUT’de doğrudan karşılık bulmamaktadır. Mecazi anlamlar da farklılık göstermektedir. Örneğin, *konuyu açmak* ifadesi, TT’de bir konuşmayı başlatmak anlamına gelirken; ÖT’de bir meseleyi açıklığa kavuşturmak anlamında kullanılmaktadır. YUT’de de meclis açmak-bir topluluğa bir konuyu tartışmak ya da bilgi vermek amacıyla açmak şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında aynı mana verdikleri düşünülebilir fakat kullanım alanlarındaki çeşitliliklerin beraberinde anlamsal farklılıkları da getirebileceği görülmektedir. Temel anlamda ve diğer birçok anlamda örtüşme görülmesi yanında TT’deki birçok maddenin yine söz konusu lehçelerde bulunmaması, TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik olduğunu göstermektedir.

2. ağ- (TT), ağ’- (ÖT), ağ- (YUT)

TT: “Yükselmek, yukarı doğru çıkmak; inmek: *Katrardan çıkan duman dupduru göğe ağdıkça ağdı.*” (GTS).

ÖT: (I) Bir tarafa yatmak, yönelmek, diğer yana pozisyon almaya başlamak, kaymak, eğilmek: *Kemä o ‘ng māmānga ağdı- “Gemi sağ tarafa eğildi”*. (II) Düz bir yoldan veya işaretlenmiş yönden sapmak: *Uçāq yo ‘nālišdān ağ’di- “Uçak rotadan saptı”*. (III) *mec.* Doğru yoldan sapmak, kaymak. (IV) Gözleri bir yöne çevirmek, başka yöne doğru bakmak: *Civān ko ‘zlāri sekin yergä ağ’di- “Delikanlının gözleri yavaşça yere döndü”* (ÖTİL I, 563-564).

YUT: (I) Bir tarafa doğru yönelmek, yana doğru kaymak, eğilmek, eğri duruma gelmek: *Harwédiki yön sol terefke ağip, harwé başliganda, harwékeş hárwéni derhal toxtatti- “Trenin yönü sola doğru eğilince, tren devrilmeye başlayınca makinist treni hemen durdurdu”*. (II) Belirli bir yoldan veya yönelimden sapmak, kenara çıkmak, sınırı aşmak: *Ayroplan hava yoli yönilişdin ağdı- “Uçak, hava yolu rotasından saptı”*. (III) *mec* Duygusal, zihinsel olarak bir tarafa yönelmek; dikkatini, ilgisini veya

gönlünü bir şeye kaptırmak; gönlü kaymak: *Nime üçündü yüriqim bir dinla ağıp, sarasmige çoşup qaldim- “Niçin gönlüm bir anda kaydı da, karmakarışık duygulara kapılıp kaldım”* (IV) Bir tarafa doğru yönelmek; sapmak. (V) *mec.* Bir kişi ya da düşünceye yönelmek, taraftar olmak; bir kişinin tarafını tutarken diğerini tutmaya başlamak: *Hazırqi zamanda kim emeldar bolsa, kişiler şunin tereptarı bolup, uninga ağdu- “Günümüzde kim yetkiliyse/ iktidardaysa, insanlar onun tarafını tutuyor ve ona yöneliyor”* (UTIL I, 114).

Üç lehçede de *ağ-* fiilinde temel anlamda ortaklık görülmemekle beraber, fiil TT’de yalnızca “yukarıya doğru çıkmak” anlamı taşımaktadır. Bu anlamda, genellikle dumanın yükselmesi gibi doğal olaylarda veya nesnelerin fiziksel olarak yükselmesi durumlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. ÖT’ de ise “eğilmek”, “sapmak” ve mecazi anlamda “doğru yoldan çıkmak” gibi anlamlara gelmektedir. Yani, fiziksel bir yükselmeden ziyade, bir durumun veya hareketin yönünün değişmesi anlamında kullanıldığı görülmektedir. YUT’ de ise daha geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülen fiil, “yaslanmak”, “çizgiyi aşmak”, mecazi anlamda “gönlü kaymak” ve “taraf değiştirmek” gibi manalara sahiptir. Bu sebeple, *ağ-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

3. ağdır- (TT), -- (ÖT), ağdur- (YUT)

TT: (I) “Ağmasına sebep olmak: *Gazilerin gürz ve bozdoğan vuruşları cenk meydanının tozunu gökyüzüne ağdırdı.*” (II) “Yük veya terazide denge bozularak bir yanı yukarı gelmek” (GTS).

ÖT: --

YUT: (I) Dikkat, ilgi, bakış birinden başka birine veya başka bir yere yöneltmek: *Men uningğa perwasizliğinen köz yugurttum, közümnı osman Akinıng sualliriğa “nämilärmidu?” dep qizginçilik bilen cawab beriwatqan Abdullağa ağdurdum- “Ona umarsızca bir göz gezdirdim, ardından bakışlarımı ‘neler olabilir ki?’ diyerek Osman Akı’nın sorularına ilgiyle cevap vermekte olan Abdullah’a çevirdim”* (II) Bir yerdeki hakimiyet son bulmak, yıkılmak; devrilmek: *1830- yıl 7- ayning 27- künidin sulalisini ağdurup taşlıdı- “1830 yılının 7. ayının 27. gününden itibaren hanedanı/ tahtını devirdi/bıraktı”* (III) Birine atılan haksız suçlamayı kaldırmak, suçu temize çıkartmak:

'çetke bağlanan unsur' dégen cinayet bilen on yıl törmide yatqandum, "ötkişlik güruh" yoqitilghandin kéyin, bu naxaq éngiz ağdurulup taşlandı.- "Aykırılığa bağlı unsur adlı suçla on yıl cezaevinde yatmışım, eski kuşağın grubu ortadan kaldırıldıktan sonra bu asılsız damga silinip/ temize çıkarılıp atıldı" (UTIL I, 112).

Özbek Türkçesi'nde *ağdır*- fiiline karşılık bulunamamıştır. TT ile YUT'deki anlamları karşılaştırıldığında ise; TT'de temel olarak bir şeyi havaya kaldırma, dengeyi bozma anlamlarına gelmektedir. Savaş sahnelerindeki tozun havaya kalkması veya bir terazinin dengesinin bozulması gibi durumları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. YUT'de ise fiil dikkati, bakışı başka tarafa yöneltme ve hakimiyet, yönetim devrilme, son olarak suçu temizleme gibi daha çok soyut ve fiili anlamlara yönelmiştir. Ortak bir anlamdan söz edilemediğinden *ağdır*- fiili TT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriye sahiptir.

4. akla- (TT), âqla- (ÖT), aqli- (YUT)

TT: *hukuk* "Bir kimseyi suçsuz veya borçsuz olduğu yargısına vararak temize çıkarmak; tebriye etmek, iبرا etmek: "Bir kitabın çok satmasında o kitabı aklayıcı nedenler pek özel durumlara bağlıdır" (GTS).

ÖT: (I) Kireç veya tebeşir gibi beyaz maddelerle boyamak, temizlemek: *Devârni âklañ*- "Duvarı badanalayın/ beyaza boyayın". Temizlemek: *uyni âqlañ*- "evi temizleyin" (II) Yemek; yoğurt, lor yapmak, yiyecek-içecek beyaz gıda eklemek: *çâyga süt âräläştirmâq*; *Toybeka, Kumuşning çâyini âqlap ber-çi*- "çaya süt eklemek; *Toybeka, Kumuşun çayı beyaz olsun/ süt katıp ver*". (III) Metal nesnelerin yüzeyine kalay sürmek; bakır tencerelerin beyazlatılması (ÖTİL I, 558).

YUT: (I) Beyazlatmak; beyaza boyamak, badana yapmak; temizlemek: *héyit yeqinleşiwatidu, şunı öylärni aqlap üçün haqxanidin 30 kilogram häñ sétiwaldim*- "Bayram yaklaşıyor, bu yüzden evleri badanalamak için Hakhanî'den 30 kilogram kireç satın aldım" (II) Soyup ayırmak, dış kabuğunu almak; çeltik (pirinç), mısır gibi tahılların hasadı ve sonrası temizlemek, öğütmek; un vb. elde etmek: *konak aqlimaq*- "koçanlı haldeki mısırı ayıklamak/ temizlemek", *şal gurüç aqlimaq*- "pirinç ayıklamak", *Töğimen çēpasidin kütülgändin kéyin, xalq téximu qızıp kētip, gurüç aqlaydıgan*- "Değirmencinin cezasından sonra halk daha da kızarak pirinç

ayıklamaya/ temizlemeye başladı". (III) Suçsuzluğu ispatlamak; günahsız olmak: *u sotta aqlinip çıktı* (Necip 2016, 8)- "*o mahkemede aklanıp çıktı*". (IV) *mec.* Saf ve temiz özellikte olmak; kötülüklerden arınmak (UTIL I, 141).

akla- fiili üç lehçede de anlam bakımından farklılık göstermektedir. Fiil özellikle TT'de dar bir anlam alanıyla yalnızca hukuki bir anlam taşımaktadır. ÖT ve YUT' de çeşitli kullanım alanları ve fiziksel eylemler öne çıkmaktadır. ÖT' de yer alan anlamlara bakıldığında TT'deki *akla-* fiili ile hiçbir noktada örtüşmemektedir. Bu sebeple fiil TT ile ÖT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

YUT' de ki III. anlamın, TT'deki anlamla örtüştüğü görülmektedir. Fakat tam olarak aynı anlamı ifade etmemesinin yanında, YUT' daki diğer manaların TT'de olmaması *akla-* fiilinin TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik olduğunu göstermektedir.

5. alış- (TT), alış- (ÖT), alış- (YUT)

TT: (I) "Bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabilmek: *Muhtaç değiliz ama ben çalışmaya alıştım.*" (II) "Yadırgamaz duruma gelmek, kanıksamak: *Dar ve alıştığımız çerçeveye içinden çıkmak bizi şaşırtacağı için onu istemeyiz.*" (III) "İntibak etmek, uymak: *Bu mesleğe alışmış gibi görünüyor.*" (IV) "Bağımlı hale gelmek: *Kötü şeylere alışmak çok kolaydır.*" (V) "Isınmak: *Birdenbire ona alıştığını hissediyor ve bu işe ayrıca şaşıyordu.*" (VI) Evcil duruma gelmek -yabani hayvanlar. (VII) "Ateş almak; tutuşmak." (VIII) "Dayanıklılık kazanmak" (GTS).

ÖT: alış- I: Takas etmek, değişim yapmak; karşılıklı değiştirmek: *Bu kitâbni başqa o'nma kitâbgâ hām âlişmâymân-* "*Bu kitabı başka on kitapla da takas etmem*" (ÖTİL I, 40).

alış- II: (I) Almak (birlikte): *âşdân yemâgân bo'lsâñiz, siz hām âlişñ- dedi-* "*yemekten yemediyseniz onu da alabilirsiniz-* dedi" (II) Karşılıklı vuruşmak, dövüşmek, savaşmak; boğuşmak: *yâqa âlişmâq: ikki qo'sni yâqa âlişip ketti-* "*iki komşu birbirine girip/ dövüşüp ayrıldılar*". (III) Her türlü engeli aşmak, onu ortadan kaldırmak için durmadan çalışmak. (IV) Tartışmak, hak aramak; üstün gelmeye çalışmak (ÖTİL I, 533).

YUT: Bir durumdan memnun olmamak ve karşı tarafa kızmak; karşılıklı sert bakmak, öfkeli bakışmak: *Ademler topi meniñ bu qılğanımğa narazi bolup alişti. Bâzilär ğudunşışti- “İnsanların çoğu benim bu yaptığım şeye kızdı. Bazıları da homurdandı”* (UTIL I, 181).

alış- fiili TT ile ÖT ve YUT lehçelerinde anlam açısından tamamen farklılık göstermektedir. TT’deki temel anlam, daha çok zamanla dayanıklılık kazanmak, uyum göstermek şeklindedir ve yalnızca VII. maddedeki anlamı bir hareket fiili manası taşımaktadır. ÖT’ de zengin anlamlar taşıyan, YUT’ de ise dar bir anlam alanına sahip olan *alış-* fiili TT ile hiçbir noktada benzerlik göstermediğinden; TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

6. alkışla- (TT), âlqışlâ- (ÖT), alqışli- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını ifade etmek için iki eli ses çıkaracak şekilde birbirine vurmak: *Biz hayranları onu şiddetle alkışlardık.*” (II) “Bir işi, bir düşünceyi, bir sözü beğenmek, takdir etmek” (GTS).

ÖT: (I) Memnuniyeti ifade etmek (sözlerle), övmek, tebrik etmek için; iki el coşkulu birbirine vurmak ve beğeni ya da övgü sözleriyle kutlamak: *o ‘zbekistân SSR xalq ârmismi Yusufcân âkâ moqsân yaşğâ kirgân küni xalq uni külüb-külüb âlqışlâydi- “Özbekistan SSC halk sanatçısı Yusufcan’ın doksanuncu yaş gününü halk kahkalarla(şenlik içinde) alkışlayarak kutladı”* (ÖTİL I, 535).

YUT: Memnuniyet, beğeni ve saygıyı bildirmek, tebrik etmek; hayranlık duyulan bir kişiyi (şarkıcı, şair vb.) bulunan ortamda karşılamak amacıyla *hoş geldiniz* ifadesi olarak iki eli birbirine vurarak ses çıkarmak; beğenilen bir işi de övmek amacıyla toplu şekilde tezahürat etmek veya el ile alkışlamak: *şâ’ir öziniñ jängivâr şî’irini oqup bulğandîn keyin, öz ornida olturdi. Köpçilik qizğan çavan çelip alqışlidi- “şair, kendi savaşçı şiirini okuduktan sonra yerine oturdu. Kalabalık coşkuyla bağırıp alkışladı”* (UTIL I, 170).

alkışla- fiili TT’de ve ÖT’de temel olarak beğenme, memnuniyet ifadesi olması açısından örtüşmektedir. Ayrıca sözlerle övgü ve takdir bildirmek anlamı taşımaktadır. YUT’ de *alkışla-* fiili TT ile neredeyse eş değer biçimde olduğu görülmektedir. Fakat

YUT’ de değer verilen, hayranlık duyulan bir kişiyi karşılamak amacıyla *hoş geldiniz* ifadesi için kullanılması farklılık göstermektedir. TT’de de aynı kullanım değeri taşıdığı bilinse de sözlük anlamda yer almamaktadır. Bu sebeple fiil TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

7. anıkla- (TT) anıqla-(ÖT) -- (YUT)

TT: Hazırlamak (GTS).

ÖT: (I) Kontrol ederek incelemek ve netleştirmek. Net bir şekilde ortaya çıkarmak, hesaplayıp tanımlamak: *yig’ımlardän biri kim ekänligimni anıqläb äldi- “grubun içindeki biri kim olduğumu belirledi”* (II) Tahsis etmek, belirlemek: *mäclis künini anıqlämäq- “toplantı tarihini belirlemek”* (ÖTİL I, 47).

YUT: --

anıkla- fiili ÖT’ de daha geniş bir anlam yelpazesine sahip olmakla birlikte TT ve ÖT arasında anlam açısından tam yalancı eş değerlik oluşturmaktadır. Fiil YUT’de tespit edilememiştir.

8. arala- (TT), ârälä- (ÖT), arili- (YUT)

TT: “İki şeyi ikiye ayırmak arasında açıklık oluşturmak: *Kapısını hafifçe araladı.*” (II) “Seyrekleştirmek: *Şu sandalyeleri biraz aralayınız*” (GTS).

ÖT: (I) Ortasından, içinden yürümek, geçmek; etrafta dolaşmak, gezmek: *Ähmädcân.. nemislär bütälärni (çalılıq) âräläp yüz ellik metrgä yäqın kelgändä, üstmä-üst ikki sidrä o ‘q yağdırdi- “Ahmedcan.. Almanlar çalılıkları aralayarak (içinden geçerek) yüz elli metreye yaklaşınca, arka arkaya iki el ateş etti”* (II) Gizlice içeri girip ortaya çıkmak, sinsice sızmak, saklanmak: *Qışlâqqa bo ‘rilär âräläb qâldi- “Köye kurtlar gizlice dolanarak/sinsice sızarak geldi”* (III) Bir şeyin arasına karışmak; seyrek- tek tük, ara sıra belirlemek: *Qâri bittä-ikkitä âq ârälägän ço ‘qqı sâkâlinin üçini üşläb ilcäydi- “İhtiyar, tek tük beyazlar karışmış uzun sakalının ucunu tutup sallıyordu”* | Bir şey zaman aralıklarıyla olmak, düzensiz tekrarlanan eylemler: *Ba ‘zän hâr kün ba ‘zän kün âräläb keçqurün Unsinni ko ‘rgäni ‘yo ‘lçi’ Şâkir âtänikigä keldi- “Bazen*

her gün, bazen gün atlayarak akşamları Ünsin'i görmeye 'Yolcu' Şakir babası gile gelirdi" (ÖTİL I, 540).

YUT: Gezmek; arasından geçmek, bir yerin içinden ortasından yürüyerek geçmek: *U baġni arilap yürüdü- "O bahçe içinde geziyor"* (YUTS, 19).

TT, ÖT ve YUT lehçelerindeki *arala-* fiilinin anlamları incelendiğinde, ÖT ve YUT arasında hareket ve yer değiştirmeye ilgili ortak anlamlar görülmektedir. Bu durum, söz konusu lehçeler arasında kısmi yalancı eş değerklik olduğunu göstermektedir. Ancak, TT'deki *aralamak* fiilinin fiziksel bir eylem ve sonuç üzerine odaklanması, herhangi bir ortaklık görülmemesiyle beraber diğer iki lehçedeki anlamlardan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. TT'de fiil somut olarak bir şeyin arasında açıklık oluşturmak ve seyrekleştirmek anlamı taşıırken; ÖT'de fiil, bir şeyin arasından, ortasından geçmek, gezmek, gizlice gelmek, tek tük seyrek belirlemek, karışmak, bir eylemi ara sıra yapmak gibi zengin bir anlam alanına sahiptir. YUT'de ise dar bir anlam alanına sahip olan fiil yalnızca gezmek, bir yerin arasından, ortasından yürüyüp geçmek, dolaşmak anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla, *arala-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam bir yalancı eş değerklik sergilemektedir.

9. art- (TT), ârt- (ÖT), art- (YUT)

TT: (I) *hlk.* "Büyük heybe." (II) "Çoğalmak: *O zaman bedava binme olasılığı artardı.*" (II) "Harcandıktan, yenildikten sonra geriye bir miktar kalması" (III) "Değerin fazlalaşması" (GTS).

ÖT: ârt- I: (I) Çoğalmak: *mehnätdän do'st ârtär, g'ıybätdän düşmân. Mäqâl- "emekle dost çoğalır, dedikoduyla düşman. Atasözü".* (II) *mec.* Güçlenmek, çoğalmak, büyümek: *Âtäbek to'g'risidägi täşviş bâyägidän o'n qaytä ârtgän edi- "Atabek hakkındaki endişe, az öncesine göre on kat artmıştı".* (III) Fazla olmak; birikerek aşmak: *Bu âş o'n kişigä yetib ârtädi- "Bu yemek on kişiye yeter ve artar/ fazla bile gelir"* (IV) Üstüne çıkmak, belirli bir sınırı, zamanı veya standardı aşmak: *Üstä bährämning yüräkbüru'g b'olgänigä o'n beş künçädän ârtibdi- " Usta Behram'ın yürek burkuşu/ kalp acısı yaşammasının üzerinden on beş günden fazla geçmiş"* (ÖTİL I, 543).

art- II: (I) Bir yükü bir şeye (genellikle taşıt) koymak, yerleştirmek, üzerine veya içine yüklemek: *O‘q dârilärni ätlärgä ärtib, qälgänläri o ‘zimiz yälkäläp äldiq- “Mermileri atlara yükleyip, kalanlarını kendimiz omuzlayarak aldık/ taşıdık”. (II) mec. Yük koymak; iftira atmak: Bilsäng dedi Xâci, mening üstimgä mündä ‘g tühmät ärtişdän üyäl bälä!- “Bilsen, dedi Hoca, benim üstüme böyle bir iftira atmakla utanmaz mısın, çocuk!” (ÖTİL I, 543).*

YUT: art- I: (I) Çoğalmak, aşmak: *başlanguç mäktäpnin ottura sinipliridin boluču siniptin bashlap, balilarnin äqilliq bilimi yildin-yilğa artip baridu- “İlkokulun orta sınıflarından sonraki sınıflardan itibaren, çocukların zihinsel bilgisi yıldan yıla artmaktadır” (II) Çoğalarak gelişmek, büyüme; gittikçe çoğalmak: yağ-dawanlar qalğançä keyin, xuşallıqı baratip arttı- “yağma ve savaşlar sona erdikten sonra, sevinçleri gittikçe arttı”. (III) Belli bir sınırı, miktarı veya noktayı aşmak, geçmek: Özini artıqça nerse qılıp qoydu- “Kendisine fazlasıyla (gereğinden fazla) bir şey yapmış oldu” (UTIL I, 61-62).*

art- II: (I) Bir eşya vb. arabanın üst kısmına yerleştirmek, yüklemek; binek hayvan üzerine yük koymak: *sinişmişän atqa yuk artma. Maqal- “Denenmemiş ata yük yükleme. Atasözü” (II) mec. Bir kimsenin sorumluluğunu çoğaltmak. (III) mec. Saygınlığın, değerin yükselmesi. (IV) mec. Bir kişiye iftira atmak, haksız yere suç yüklemek (UTIL I, 61).*

Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi lehçelerindeki *art-* fiilinin anlamları incelendiğinde, fiilin temel anlamı olan “çoğalmak, artmak” tüm lehçelerde ortak olduğu görülmektedir. Ancak, bu temel anlamın yanı sıra her bir lehçede farklı ayrıntılar ve ek anlamlar da bulunmaktadır. Özellikle ÖT ve YUT’de kullanılan mecazi anlam TT’de yer almamaktadır. Bu durumda, fiilin kullanım alanlarında ve çağrışımlarında farklılaşma söz konusudur. Bu sebeple ÖT ve YUT’de kullanılan *art-* fiili TT ile kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

10. as- (TT), âs- (ÖT), as- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyi aşağıya sarkacak bir biçimde bir yere ilştirip sarkıtmak; talik etmek: *Lambayı tam pencerenin karşısına astı.*” (II) “Üzerine takınmak: *Kılıcını beline asmış, atına atladığı gibi hızla uzaklaşmış*” (III) “Bir kimseyi boğazından ip vb. geçirip

sallandırarak öldürmek; idam etmek: *Onu da asmışlar. Murdar gebermiş*” (IV) *mec.* “Gitmek zorunda olunan bir yere özürsüz gitmemek.” (V) *mec.* “Görevi olan bir işi özürsüz yapmamak” (GTS).

ÖT: (I) Darağacına asılarak öldürmek: *xazinä hisâbini âliş üçün kelgân devânveklârni o’ldirib, o’rdä dârvâzäsigä âsdi-* “hazine hesabını almak için gelen divan görevlilerini öldürüp, sarayın kapısında astı” (II) Sabitlemek, çivileyerek asmak. (III) Bel, boyun veya omuzda taşımak için; *beliñizg’a bir qılıç asıñ-* “belinize bir kılıç asın”. (IV) Yerine koymak/ takmak, sabitlemek, kurmak, yerleştirmek/ monte etmek: *Träktârgä küil’tivâtâr âsdi-* “Traktöre kültivatör taktı” (ÖTİL I, 545).

YUT: (I) Bağlamak, sabitlemek amacıyla kancalamak; süs amacıyla kolye vb. takı takmak: *marcan asmaq-* “kolye (genellikle kırmızı taşlı takı) takmak”. Kitap, çanta vb. taşımak amacıyla boyna, bele bağlamak, takmak: *qılıç asmaq-* “kılıç, silah takmak/ kuşanmak”. (II) Bir kimseyi asarak öldürmek: *Darğa asmaq-* “Darağacına asmak” (UTIL I, 102).

as- fiili TT ile ÖT ve YUT’de temel anlamda “bir şeyi sabitlemek” ve TT III. anlam, ÖT I. ve YUT II. anlamlarına bakıldığında idam etmek anlamının ortak olduğu görülmektedir. Fakat TT’de daha geniş anlam yelpazesine sahip bu fiilin ek anlamları ve özellikle mecazi anlamları ÖT’ de ve YUT’ de bulunmamaktadır. Sonuç olarak *as-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

11. aş- (TT), âş- (ÖT), aş- (YUT)

TT: (I) “Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek: *İki gündür sarp dağ yollarından aşıyoruz*” (II) Süre bitmek. (III) Geçmek: “*Üstelik çekingenliğin de kaybolmuş hatta sokulganlığı aşarak girişkenlik derecesini bulmuştu.*” (IV) “Erkek hayvan dişiyle çiftleşmek” (V) *argo* “Görünmeden kaçmak: *Herif çoktan aşmış*” (GTS).

ÖT: (I) Adet veya büyüklük bakımından artmak; büyümek, artırmak: *Xarâcâtdän beş so’m âşib qâldi-* “Harcamalardan beş som (Özbekistan para birimi) arttı/kaldı” (II) Belirli bir süre sınırını geçmek; geç kalmak, gece yarısını geçmek: *Vaqt yârim keçädän âşdi-* “Vakit gece yarısını geçti”. (III) Mal fiyatının artması, üstüne fiyat eklemek,

artırmak: *Başqa bir rəqib ilmäsın, degän ändişä bilän baqqäl häm bir tängäläb aşaverdi-* “Başka bir rakip fark etmesin diye endişelenerek bakkal, birer birer fiyat artırmaya devam etti” (IV) Güçlendirmek; bir şey daha dikkat çekici, etkili olmak: *İşgä häväsi aşdı-* “İşe olan hevesi arttı” (V) Gelişmek, bir üst seviyeye çıkmak: *Sâtüvçinin mäläkəsi aşdı-* “Satıcının yetkinliği arttı”, *Siyâsiy ângimiz aşmâqdä-* “Siyasal bilincimiz artmakta” (VI) Bir hususta veya alanda başkalarını aşmak, üstün olmak, geride bırakmak: *Ägär yensäng, zo‘r kelgäng, âşsäng, daim seni to‘ygä başläymän-* “Eğer kazanırsan, üstün gelirsən, başarırsan, seni her zaman düğüne götürürüm” (VII) Belirli bir engeli, sınırı veya yüksekliği geçmek: *Devârdän aşmâq-* “Duvarı aşmak/ atlayıp geçmek”, *Süv to‘g‘ândän aşib tüşyâpti-* “Su bentten taşarak akıyor”. (VIII) Elden ele, bir kuruluştan diğerine veya üst düzeye aktarım: *İş tergâvdän südgä aşdı-* “İş soruşturmada mahkemeye geçti” (IX) Hamur hakkında; Çoğalmak, kabarmak, mayalanmak (ÖTİL I, 556).

YUT: (I) Miktarın fazlalaşması, çok olması, git gide çoğalmak: *Qarañ bu ametni, bir addiy çarwiçiniñ ikki yillik amanät pulı 5 miñ yüennige yétip, şäxsi çarwisi 100 toyaqtın aşip ketti-* “Şu talihi bir bakın, sıradan bir çobanın iki yıllık emanet parası 5 bin yuene ulaştı, kişisel sürüsü de 100 hayvandan fazlaya çıktı”. (II) Belirli bir zaman ya da süre sınırını aşmak, vakti aşmak; geç olmak: *Vaqt yerim keçidin eşip ketti-* “Randevu zamanımı/geçerli zamanımı geçtim/ aştım” (III) Olması gereken miktarının üstünde olmak, malın değerinden fazla fiyat biçmek: *U kelişni sétivalğan aslı bahasidin 70 yuen aşurup sattı-* “O halıyı satın aldığı gerçek fiyatın/değerin üzerine 70 yuan ekleyerek sattı” (IV) Bir şeyin ya da his, duygu etkisi şiddetlenmek, yoğunlaşmak: *hevisi aşti-* “isteği arttı, hevesi coştı”, *gemim aşti-* “hüznüm, kederim çoğaldı/aştı” (V) Daha iyi bir seviyeye ulaşmak; konum veya nitelik olarak yukarıya çıkmak, terfi etmek (VI) Bir kişi veya grubu seviye, başarı yönünden geride bırakmak, bir alanda başkalarından üstün olmak: *Yezilarğa selişturğanda köp eşip ketti-* “Yazılarla karşılaştırıldığında onları büyük ölçüde geçti/başarı yönünden aştı” (VII) Bir sınırı, engelin, zor bir yol üstesinden gelebilmek, geçmek: *Davandın aşmaq-* “Dağ geçidini aşmak/geçebilmek” (UTIL I, 109).

aş- fiilinin temel anlamı olan “geçmek, fazla olmak” manası, üç lehçede de ortak bir nokta oluşturmaktadır. Ancak bu anlamın nüansları ve kullanım alanları lehçeler arasında farklılık göstermektedir. Örneğin, TT’de “süre bitmesi” anlamına karşılık, ÖT’ de “belirli bir sınırı geçmek” anlamı denk gelmektedir. YUT’ da farklılıklar

görülse de verilen III. ve IV. anlam TT’de verilen I. ve II. anlamla örtüşmektedir. Fakat TT IV. ve V. anlam diğer iki lehçede de yer almamaktadır. Bu nedenle TT ile ÖT ve YUT arasında da kısmi yalancı eş değerlik söz konusudur.

12. aşır- (TT), âşir- (ÖT), aşur- (YUT)

TT: (I) “Yüksek veya geçilmesi zor bir yerin üstünden diğer yanına geçirmek: *Partizanlar sınırdaki dağ geçitlerinden hocayı sırtlarında aşırıldılar, İsviçre’ye, özgürlüğe ulaştırdılar.*” (II) argo “Başkasına ait bir şeyi izinsiz olarak almak: *Borcunu ödeyemeyecek fakat bavulunu oradan nasıl aşırabilecekti?*” (III) Tehlike içinde bulunan bir şeyi acele kaçırmak: “*Padişahı aralarına aldılar ve harem kapısından içeriye aşırıldılar*” (IV) edebiyat “Başkasının eserinden parçalar alıp kendisininmiş gibi göstermek; intihal yapmak” (GTS).

ÖT: (I) Sayı arttırmak; verimi arttırmak için: 1. *Tâvuqlâr sâhini âşurmâq- “Tavukların/ yumurtaların sayısını arttırmak”, 2. Deryâ süvini bâhâr tâşirâr, âdâm qadrini mehnât âşirâr. Mâqâl- “Denizin suyu baharda taşar, insanın değeri ise emekle artar. Atasözü”* (II) Birine vermek; ödemek, satmak. (III) Mübalağa etmek, abartmak: *Yo’q, siz cûda âşirib yübârdingiz, Sâyfullaxo’câ, dedi bâşini çâyqab, sizlârnikidâ küniğâ üç-to’rt mähâl emäs bir mähälginä issiq âvqat er edim- “Hayır, siz çok abarttınız Seyfullah Hoca, dedi başını sallayarak, sizde günde üç-dört değil, yalnızca bir öğün sıcak yemek yedim”* (ÖTİL I, 554-555).

YUT: Birden fazla kişi, kolektif bağlamda bir işi, görevi, hedefi öngörülenden daha iyi yapmak, daha iyi seviyeye taşımak; aşırmaq: *Ular birinçi pesilde gilem toquş vezipsini 44 pirsent aşurup orunlidi- “Onlar ilk çeyrekte halı dokuma görevini %44 oranında aşarak yerine getirdiler”, Bu ordunun abruyini aşurdi- “Bu ordunun itibarını artırdı/yükseltti”* (UTIL I, 110).

aşır- fiilinin üç lehçedeki anlamlarına bakıldığında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. TT’de bu fiil, temel olarak fiziksel bir geçiş, izinsiz alma, acele kaçırma ve edebi noktada intihal gibi anlamlara gelmektedir. ÖT’de baktığımızda fiil, sayıyı arttırma, verme, abartma gibi daha çok soyut ve miktarla ilgili anlamlara yönelmiştir. YUT’de ise kolektif bağlamda hedeflenenden daha iyi başarı sağlama gibi daha çok sosyal ve hiyerarşik ilişkilerle ilgili anlamlara geldiği görülmektedir. Bununla beraber

diğer lehçelerde, TT'deki anlamlarla ilişkili bir mana görülmemektedir. ÖT ve YUT'deki ilk anlamlar benzerlik gösterse de birbirinden farklılık gösterdiği için iki lehçe arasında da kısmi yalancı eş değerlikten söz etmek doğru olmayacaktır. Bu sebeple *aşır-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

13. at- (TT), ât- (ÖT), at- (YUT)

TT: (I) “Bir cismi bir yöne doğru fırlatmak: *Taşı göle attı.*” (II) “Bir şeyi yere doğru bırakmak.” (III) “Bir kimsenin ilişkisini kesmek.” (IV) “İçine koymak: *Mutlaka yemeklerimize biber atmayı âdet edinmişiz*” (V) “Rastgele bir kenara koymak” (VI) “İp, halat, zincir gibi şeylerin bir ucunu ulaştırmak: *Vapurdan iskeleye attılar*” (VII) “Bir yerden başka bir yere taşımak: *Hazır araba varken eşyayı eve atalım*” (VIII) “Sille, tokat vurmak” (IX) “Top, tüfek vb. silahları patlatmak” (X) “Kurşun, gülle, ok vb. şeyleri hedefe fırlatmak: *Ona üç kurşun attı, vuramadı*” (XI) *nsz* “Bir işi ertelemek: *Bu konunun tartışılmasını gelecek haftaya attılar*” (XII) “Örtünüp korunmak için bir şeyi üzerine almak: *Yahya Kemal ise onu kendi gibi bir afete vurgun birisi olarak niteledikten sonra sırtına kırmızı bir şal atarak kan rengine bürünmüş bir şekilde gösterir.*” (XIII) “Suç vb.ni bir başkasına yüklemek: *Suçu onun üzerine attılar*” (XIV) “Kovmak, dışarıya çıkarmak, ilgisini kesip uzaklaştırmak” (XV) “İstenilmeyen bir şeyi kendi malı olmaktan çıkarmak.” (XVI) “Kullanılması gelenek hâline gelmiş bir şeyi kullanmaktan vazgeçmek: *Şapka inkılabıyla fesi attık.*” (XVII) “Çıkarmak, dışarıya vermek: *Yabancı cisimleri vücut atar*” (XVIII) “Patlayıcı maddelerle havaya uçurup yıkmak: *Köprüyü dinamitle attılar*” (XIX) “Yay ve tokmakla ditmek, kabartmak: *Pamuğu atmak*” (XX) “Herhangi bir nesnenin üzerindeki boya dağılmadan yarılmak” (XXI) “Yapışık olduğu yerden ayrılmak.” (XXII) “Kalp, nabız vurmak, çarpmak.” (XXIII) “Sıkıntı dolayısıyla giyilen bir şeyi çıkarmak: *Sıcak basınca sırtındaki ceketini attı.*” (XXIV) “Yazılı veya banda alınmış bir metinden bazı bölümleri çıkarmak” (XXV) “Değerini eksiltmek” (XXVI) “Yazılmış bir şeyi göndermek, yollamak: *Mektup atmak*” (XXVII) “Birini terk etmek” (XXVIII) *argo* “Kendi istediği gizli bir yere götürmek” (XXIX) *argo* “Yalan veya abartmalı söz söylemek: *Gene atmaya başladı*”. (XXX) “teklifsiz konuşmada İçki içmek: *Şimdi arzu buyrulursa dostluğumuzu takviye için şöyle bir iki kadeh atalım*” (GTS).

ÖT: (I) Elde sıkıca tutulan bir nesneyi uzağa veya hedefe doğru atmak: *Yärmät piçâqni süg'urib âlib, uzâqqa âtdi-* “Yarmet bıçağı çekip çıkararak aldı, uzağa attı” (II) Şiddetle bir yöne veya yere fırlatmak ya da atılmak: *Ât özini dâryâgâ âtdi-* “At kendini nehre attı” (III) Kavgada kaldırıp yere atmak, devirmek (rakibi): *U, Sıdıqcân hâzir kürâşdâ râqıbını yânbâşgâ âlib âtgân-* “O, Sıdıqcan şu anda güreşte rakibini yan tarafa alarak yere fırlattı.” (IV) Bir kimseyi ya da bir şeyi zorla hareket ettirmek; çekmek, sürüklemek: *Nâs âtmâq-* “Zorla çekiştirmek”, *Şü vaqtdâ kimdir, bürnâki âtgânde qaytâ-qaytâ âpşurdi-* “O sırada birisi, önceden yaptığı gibi tekrar tekrar çekti/sürükledi” (V) *mec.* Terk etmek, bırakmak: *Qo 'lingdân kelgânçâ çıkar yâxşi ât, Yâxşilik qıl, bâlâm, yâmânlikni ât-* “Elinden geldiğince iyi sözler söyle, iyilik yap evladım, kötülüğü bırak/ terk et” (VI) *mec.* Bitkiler hakkında; Çıkarmak, yayılmak: *Çeçäk âtmâq-* “Çiçek açmak/ yayılmak”. (VII) Silahla saldırmak; taş, mermi, mayın vb. ateş etmek. (VIII) Ateşli silahla yaralamak veya öldürmek: *O 'rdäk âtdi-* “Ördeği vurdu”. (IX) Kuvvetle itmek; uçurmak. (X) *mec.* Ortaya atılmak; bir topluluk, konu, görüş vb. dahil olmak: *Dästlâb bu gânci dädängiz o 'zlâri o 'rtägâ âtdilâr-* “Öncelikle, bu gençler kendileri babalarının aralarına katıldılar”. (XI) Uçmak; hızlıca hareket etmek veya hızla kaymak: *Yäxmäläk âtmâq-* “Kar veya buz üzerinde kaymak, sürüklenmek” (ÖTİL I, 549- 550).

YUT: (I) Bir şeye veya bir yöne doğru bir şey fırlatmak: *Topqa qarâp taş âtma-* “Topa bakarak taş atma”, *Taş atqangâ aş at. Maqal-* “Taş atana aş at. Atasözü” (II) Bir şeyi sertçe bırakmak, koymak. (III) Tüfekle ateş açmak. (IV) Vurmak. (V) *Tömür atmaq-* “Nabız atmak”. (VI) *Çeçek atmaq-* “Çiçek açmak” (UTIL I, 22-23).

Üç lehçede de *at-* fiilinin temel anlamı “fırlatmak, atmak” olarak ortalık göstermektedir. Ek anlamlarda ise önemli farklılıklar görülmektedir. Özellikle TT'deki “ertelemek”, “suç atmak”, “vazgeçmek” gibi anlam yönü diğer lehçelerde barınmamaktadır. TT'de geniş anlam yelpazesine sahip bu fiilin birçok anlamı ÖT ve YUT'de bulunmamaktadır. Bu sebeple *at-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik oluşturmaktadır.

14. ata- (TT), ata- (ÖT), ati- (YUT)

TT: “Birini bir göreve getirmek; nasbetmek, tayin etmek: *Doğu’ya atanan bir arkadaşları hakkında konuştuklarını işitiyorum...*” (GTS).

ÖT: (I) Adlandırmak, isim vermek: *Xâkim ‘Teşâbây’ deb atagân kişi fasih âfândi bilân nimâ haqıdadir qızâşib...* - “*Hakim, ‘Teşebay’ diye adlandırdığı kişi Fasih Efendi ile ne hakkında tartışıyordu...*” (II) Bir şeyi özel bir amaçla, kişi ya da olaya ithaf etmek: *Gâzetâ g’alâbâ bâyrâmigâ âtâb çıkarılğân-* “*Gazete, Zafer Bayramı’na ithafen çıkarılmıştır*” (III) Bağışlamak (ÖTİL I, 61).

YUT: (I) Ad koymak, ad takmak, dile getirmek veya anmak: *Kişiler uni ‘Evliya Ata’ dep ataydu-* “*İnsanlar ona ‘Evliya Ata’ diyerek hitap ederler*”. (II) Bağışlamak; hasretmek, vermek. (III) Niyette bulunmak, bir şeyi yapmayı istemek ya da içine doğmak: *Könlüğe çükdi-* “*Yapmaya niyet etti/ arzuladı*” (UTIL I, 26).

ata- fiilinin TT’deki anlamı diğer iki lehçeye göre daha sınırlı bir anlam taşımaktadır. TT ile karşılaştırıldığında, ÖT ve YUT’de bir amaca veya göreve adanmak, tayin etmek anlamları bulunmamaktadır. Bu sebeple TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik görülmektedir.

15. atış- (TT), âtiş- (ÖT), atiş- (YUT)

TT: (I) “Karşılıklı olarak söz söyleyerek tartışmak: *Yoksa gene babasıyla atışıp işi mi bırakmıştı.*” (II) “Saz şairlerinin belirli bir ayak üzerine karşılıklı deyiş söylemek.” (III) “Çocuk oyunlarında ebeyi ya da takımda olanları belirlemek için karşılıklı olarak adım atmak.” (IV) “Ok vb. atarak yarışmak: *Önce ok atıştılar. Sonra kargı ve daha sonra kılıç muharebesine giriştiler.*” (GTS).

ÖT: Karşılıklı ateş etmek, ateş açmak, çatışmak veya alay etmek (TÖÖTS, 285): *Xalvâ şâgirdlâr: ‘Tuziksiz-ku ustâ’, deb mengâ piçing âtişdilâr-* “*Bazı öğrenciler bana, ‘Usta ama tatsız biriymiş’ diye laf attılar/ alay ettiler*” (Qodiriy 2008, 106).

YUT: (I) Bir şeyi beraber silmek. (II) Karşılıklı atmak; atışmak: *Top étişip oynimaq-* “*Karşılıklı top atarak oynamak*” (YUTS, 141).

atış- fiilinin TT’de verilen anlamlarıyla ÖT ve YUT’de verilen anlamlar karşılaştırıldığında bir ortaklık görülmemektedir. ÖT I. anlam TT I. anlam ile ilişkilendirilebilir. Fakat TT’deki bu anlam sözlü tartışma ile sınırlı kaldığından ÖT I. anlam ile denklik kurulamamaktadır. Lehçeler arasında herhangi bir anlamda ortaklık görülmediğinden; *atış-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

16. atla- (TT), âtla- (ÖT), atli- (YUT)

TT: (I) “Bir engeli sıçrayarak veya fırlayarak aşmak: *Kızın fırlayıp gittiğini gören Tahir duvardan atladi.*” (II) “Yüksek bir yerden alçak bir yere, ayaküstü gelecek bir biçimde kendini bırakmak: *Çukura atlamak.*” (III) “Binmek: *Atlasam bir vapura, şehre insem diyorum.*” (IV) “Basında haberi zamanında verememek veya diğer gazetelerden öğrenmek.” (V) “Okuma, yazı yazma, sayı sayma vb. işlerde bazı bölümleri üstünkörü geçmek.” (VI) “Sınıfı okumadan geçmek:” *O çok zekiydi, birinci sınıfı atladi.* (VII) “İnmek: *Otomobilden atlayıp vapura doğru seğirten bir adama tutup sual sorulur mu?*”(VIII) *mec.* “Yanılmak, aldanmak.” (IX) *mec.* “Bir işe sonucunu düşünmeden hemen girişmek.”

ÖT: (I) Adım atmak, adımlamak, düzenli adımlarla yürümek: *Eñ âldindä, bâääyrâq tegida tikka âtläb o ‘g’lim bârâdi.- “En önde, bayrak altında dimdik yürüyerek oğlum giderdi”* (II) Atlamak; ata binmek, at üstünde yol gitmek: *Märg ‘ılân degän yürtdän ât âtlab, tuyä qo ‘mläb kel emiş-dä, bir äyginä turmay ket emiş- “Margılan denilen yurttan atla gelip, deveyle yük taşıyıp gelmiş de, bir ay bile kalmadan gitmiş”* (ÖTİL I, 549).

YUT: (I) Üstünden geçmek, sıçrayarak aşmak: *U sol tereptiki yan öyniñ taş supisğa çıqıp, bosuğidın atlayı dep toroşığa, sol tereptiki...- “O, sol taraftaki yan evin taş basamağına çıkıp, eşiğinden atlayacak gibi durarak...”* (II) Adım atmak, yürümek, adımlamak: *Ayağ atlimisa, baş yugurmeydu- “Ayak adım atmazsa, baş da işlemez”* (III) Belirli bir kısmı atlayarak geçmek, yazılı metinde yer alan bazı kısımları okumadan geçmek, atlamak: *Nahiye atlap oqumaq- “İlçeyi atlayarak okumak/ ilgili kısmı okumadan geçmek”, Men xetni atlap oqudum, xetning axirida aceyp sözler bar edi- “Ben mektubu atlayarak okudum, mektubun sonunda ilginç sözler vardı”* (IV) Bir engeli, zorluğu, sınırı aşarak ilerlemek: *Yavuz textini güm eylep, davanlar atlığan*

batur, beşiğa yağdı yamğurdek- “Yavuz tahtını yok sayarak düşmanların üzerine giden yiğit, başa yağmur gibi yağdı” (UTIL I, 21-22).

atla- fiilinin TT’deki II., IV., VII., VIII., IX. anlamları, ÖT ve YUT lehçelerinde görülmemektedir. Ancak, TT’deki bir araca *binmek* anlamı ÖT’de mevcuttur. YUT’daki I., VI. anlamlarıyla da örtüşmesi sebebiyle ÖT ve YUT’daki *atla-* fiili TT ile kısmi yalancı eş değerlidir.

17. *atlan-* (TT), *âtlän-* (ÖT), *atlan-* (YUT)

TT: (I) “Ata binmek: *Az sonra ulaklar oba beylerine haber ulaştırmak için atlanmışlardı.*” (II) *nsz* At edinmek. (III) *nsz* “Sıradakinden bir sonrakine geçilmek” (IV) “Atlama işi yapılmak: *Burası atlanacak yer değil! Bu yazıda birkaç satır atlanmış*” (GTS).

ÖT: (I) Ata binmek: *O’rmänjän (Ähmedäviñ) bir gälini... ätlängäni üzängigä äyaq qäyâyätgänidä eslädi- “Ormancan (Ahmedovun) bir defasında ata binmek için ayağını üzengiye koyarken bunu hatırladı”* (II) Bir yere gitmek için bir şeyi hazırlık yapmak; hazırlanmak: *Siz klemäsdän äldin men bir yergä ätlänip türgän edim- “Siz gelmeden önce ben bir yere gitmeye hazırlanmıştım”* (III) *mec.* Bir hedefi gerçekleştirmek için hazırlanmak, hedefe ulaşmak için çaba göstermek: *Yängi g’aläbälär säri ätlänmäq- “Yeni zaferlere doğru hazırlık yapmak”* (ÖTİL I, 549).

YUT: (I) Ata binmek: *Ular atliq kelgän, ular bilen birinçi düyniñ äzalarimu atlinip bille kelişkändi- “Onlar atla gelmişler, birinci dünyanın üyeleri de onlarla beraber ata atlayıp gelmişti”* (II) Bir yere varmak için veya yola çıkmak için hazırlanmak: *Hazir aldinqi septe küreş qızımaқта, men pat yeqında bu muqeddes cenge atlinmen- “Şu anda ön cephe savaş kızışmakta, ben de yakında bu kutsal savaşa hazırlanıyorum”* (III) Bir işi yapmadan önce hazır hale gelmek: *Biz ezalar bilen meslihetleşkendin keyin, Qarlıq tağnıñ suyni ekilişke atlinmiz, dedi- “Biz üyelerle danıştıktan sonra, Karlık Dağı’nın suyunu ekmeye hazırlanıyoruz, dedi”* (UTIL I, 20).

Fiilin temel anlamı olan *ata binmek* üç lehçede de ortak olduğu görülmektedir. TT’de bu fiil daha çok hareket ve geçiş anlamlarına yönelik kullanılırken; ÖT’de bir hazırlık yapma süreci, hazırlanmak- bir hedefe ulaşmak için kararlı olmak, hedef belirleme

yani harekete geçişten önceki süreci ifade ettiği görülmekte ve aynı durumun YUT için de geçerli olduğu, hazırlık-başlangıç anlamlarına yönelik kullanıldığı görülmektedir. ÖT ve YUT için eş değerlik söz konusuysa bu iki lehçede de kullanılan *atlan-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

18. *atlat-* (TT), -- (ÖT), *atlat-* (YUT)

TT: (I) “Atlama işi yaptırmak.” (II) “Basında diğer ilgililerden evvel bir haberin yayımlanmasını sağlamak.” (III) *mec* “Kötü bir durumu sarmak geçiştirmek: *Bana sorarsanız işin en zor kısmını atlattık.*” (IV) *mec*. “Görüşmek, konuşmaktan kaçmak.” (V) *mec* “Bir işi savsaklamak.” (VI) *mec* “Birini aldatmak: *Onları da ara sıra atlatanlar bulunur.*” (VII) Ekmek (GTS).

ÖT: --

YUT: <atla-> fiilinden; Derece, kademe atlamak, sınıf atlatmak: *Eytimni yeriqtin atlitip öttüm. Mektep muzakirä qilip xalidämining üçünçi sinipta oqusa, yätişip kätäläyduqanliqni nüzärdä tutup sinip atlattı- “Eğitimimi bir kademedan atlatıp geçtim. Okul, Halidem’in üçüncü sınıfta okuduğunu, yetişip ayrılabilceğini göz önünde bulundurarak sınıf atlattı”* (UTIL I, 20).

ÖT’de bu fiile rastlanmamıştır. Temel anlamda TT ve YUT arasında hiçbir ortaklık olmamasıyla beraber TT’de temel anlamı dışındaki ek anlamlar YUT’de görülmemektedir. *atlat-* fiili YUT’da yalnızca “derece, sınıf, kademe atlamak-atlattırmak” manasıyla yer almaktadır. Sözlükte de fiilin kullanımı hakkında verilen örnek cümle sadece bu anlamı barındırmaktadır. “Sınıf atlat-” TT’de günlük konuşmada kullanılsa da sözlük anlamda yer almamaktadır. Bu nedenle *atlat-* fiili TT ile YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

19. *avla-* (TT), *âvlä-* (ÖT), *avli-* (YUT)

TT: (I) “Bir avı diri veya ölü olarak ele geçirmek; tutmak.” (II) *mec* “Tuzağa düşürmek, kurnazlıkla kandırmak” (GTS).

ÖT: (I) Av ile uğraşmak, avlanıp yakalamak: *tilki ävlä-, bähq ävlä-: ko 'ldän bähq ävläyäsänmi?- "tilki avlamak, balık tutmak/ avlamak: Gölden balık mı avlıyorsun?"* (II) Gizlenerek yakalamak, tutmak: *bäşqa yär egäleri keçäläri bältä k'otärib, ädäm ävlär yürgän bir vaqtdä bu ädämning -qärining- şündäq deb çiqışi kättä gär edi- "Başka yerin sahipleri geceleri balta kaldırıp/ ellerine balta alıp insan avına çıktıkları bir zamanda, bu adamın -yaşlının- böyle konuşması büyük bir cesaretti"* (III) *mec.* Gasp etmek, aldatmak, kandırmak (ÖTİL I, 518).

YUT: Yabani hayvanları, kuşları ve diğer av hayvanlarını tuzak, kapan, kısıkaç veya basma gibi araçlarla yakalamak veya eğitilmiş hayvanlar -örneğin, doğan, şahin, kartal- kullanarak avlamak, av peşine düşmek: *Keyin avlap tağqa çık, yarni azdep bağqa çık. Maqal- "Sonra avlayarak dağa çık, ya da başka bir yoldan çık.- Atasözü"*. (II) Meşgul ederek tuzağa düşürmek. (III) Kaçan şeyi yakalamak, hile ile kandırmak; tutup yakalamak (YUTİL II, 1144).

avla- fiili üç lehçede de "yakalamak" manası etrafında toplanmıştır. Fakat vurgu, bağlam yönünden bir farklılık vardır; TT I. anlamda "bir avı ölü ya da diri ele geçirmek" kapsayıcı, genel bir mana ifade edilmiştir. ÖT ve YUT'de ilk olarak bir hayvan avlamak açıkça ifade edilmiştir. ÖT'de tilki avlamak, balık tutmak; YUT'de kuş vurup avlamak örnekleri bu durumu açıklar niteliktedir. Ayrıca TT'de I. *avin ölü veya diri ele geçirilmesi, tutulması* anlamı ifadesi ile ÖT I. *av ile uğraşmak, avlanmak* ve YUT I. *av peşine düşmek* ifadelerinin kullanım açısından denklik sağlamamaktadır. Diğer mecazi anlamların da aynı şekilde, bağlamdaki ufak farklılıkları görülmektedir. Bu sebeple *avla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

20. ayaklan- (TT), äyäqlän- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) "Çocuk yürümeye başlamak." (II) "Hastanın iyileşmesi yürüyebilir duruma gelmesi." (III) "Ayağa kalkıp gitmeye yeltenmek." (IV) *mec.* "Toplu bir biçimde zor ve şiddet kullanarak devlet güçlerine karşı gelmek." (V) *mec.* "Uyanıp kalkmak, uyanmak: *Sazlı köyü ayaklandığı zaman gökyüzü daha esmerdi ve ayaz insanın yüzünü ısıırıyordu"* (GTS).

ÖT: Başkaldırmak; karşı gelmek, ayağa kalmak: *Qämbäg'al bätträklär biz tāmāndü, hāzir hämmä ülärgä -düşmängä- qârşi äyâqlängän.- "Fakir köylüler artık bizim tarafta, şimdi hepsi düşmana karşı ayaklanmış/başkaldırmış durumda"* (ÖTİL I, 523).

YUT: --

TT ve ÖT arasında *ayaklan-* fiili karşılaştırıldığında, temel anlam açısından ve TT'de yer alan diğer anlamlarla örtüşmemektedir. Fakat TT'deki IV. madde bir karşı çıkma, başkaldırma anlamını kapsadığından tam yalancı eş değerlikten söz etmek mümkün değildir. YUT' de tespit edilemeyen *ayaklan-* fiili TT: IV. anlam itibarıyla, TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

21. ayır- (TT), äyir- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) "Bir bütünü parçalara bölmek: *Elmayı ikiye ayırmak.*" (II) "Bir bütünden bir parçayı herhangi bir amaçla bir tarafa koymak: *Günün fıkralarından bu kitaba ayırdıklarım pek azdır.*" (III) "Bir yeri bir engelle bölmek." (IV) "Birbirinden uzaklaştırmak; fasletmek: *Paraydı bunlar, anayı kızdan ayıran*" (V) "Nitelik değişikliğini, fark etmek, anlamak." (VI) "İki veya daha çok kimse arasındaki uzlaşmayı, anlaşmayı bozmak: *Karı kocayı ayırmak.*" (VII) "Farklı davranmak, ayrı tutmak." (VIII) "Bir şey veya yeri bir kimsenin hizmetine sunmak için tahsis etmek: *Odayı çocuklara ayırmak*" (GTS).

ÖT: (I) Bütünden parça almak veya parça almak için bölerek ayırmak: *Tuxum särig'ını âqidän äyirdi-* "Yumurtanın sarısını beyazından ayırdı" (II) Sınıflandırmak; tasnif bölümlendirmek: *To'y bekäsi, Mirzäkärimbäyning xâtini, äyällärni üç güruhqä äyirgän edi-* "Düğün bekçisi, Mirzäkärimbay'ın eşi, kadınları üç gruba ayırmıştı" (III) Uzaklaştırmak için, vazgeçirtmek, bıraktırmak. (IV) Mahrum bırakmak, bozmak, yok etmek: *Uni yâr äldigä kiriş minütining yäqınlığı, yâr näfäsining yäqınlığı es-huşidän äyiräyâzgän edi.- "Yılanın bulunduğu yerin birkaç dakikalık yakınlığı ve yılanın nefesinin yakınlığı, onu akıl ve ruh sağlığından mahrum bırakmıştı/bozmuştu."* (V) Yan yana duran herhangi bir şeyi birbirinden ayırmak, birbirinden koparmak. (VI) Seçmek, ayırt etmek, farklı davranmak: *Biz millät äyirmäyimiz.- "Biz millet ayırmayız"* (VII) Kayırmak; iltimas etmek (ÖTİL I, 32).

YUT: --

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi arasında ayır- fiili incelendiğinde, kısmi yalancı eş değerlik taşıdığı görülmektedir. TT’de fiilin anlamları daha geniş bir yelpazeye sahiptir ve I. “bir bütünü parçalara bölmek” ve VII. “farklı davranmak” gibi bazı anlamları ÖT’ de birebir karşılanmaktadır. Ancak ÖT’deki I. “bütünden parça almak” ve VI. “seçmek, ayırt etmek” anlamları TT’deki benzer kullanımlarıyla yalnızca kısmi bir örtüşme göstermektedir. Bu durum, TT’de fiilin kullanımında anlam genişlemesi yaşandığını ve bağlama göre anlamlarının daha detaylı bir şekilde farklılaştığını ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, TT’deki VI. “iki kişi arasındaki uzlaşmayı bozmak” ve VIII. “bir şeyi tahsis etmek” anlamlarının ÖT’ de doğrudan bir karşılığının bulunmaması, TT’nin daha geniş anlam katmanları içerdiğini göstermektedir. Benzer şekilde, ÖT’de IV. “mahrum bırakmak, bozmak” ve VII. “kayırmak; iltimas etmek” gibi anlamlar TT’de birebir karşılanmamaktadır. Bu durum, fiilin her iki lehçede de kendine özgü anlam özellikleri geliştirdiğini, TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşıdığını göstermektedir.

22. aylan- (TT), äylän- (ÖT), aylan- (YUT)

TT: “Bir yerin çevresinde dolanmak; gezmek” (GTS).

ÖT: (I) Kendi eksenini etrafında hareket etmek veya bir daire çevresinde dönmek: *o ‘z o ‘qi ätrâfidä äylänädi- “Kendi eksenini etrafında dönüyor”* (II) Dolaşmak, hareketler yaparak yürümek: *G‘ulâmcân .. şähär äylängänişdi- “Gulamcan .. şehirde dolaşmılar”* (III) Başka bir duruma geçmek (pozisyon değiştirmek), başka bir hâl olarak dönüşmek: *Yâmg‘ır äsmä-sekin yärgä äyländi- “Yağmur yavaşça yere indi/ döküldü”* (IV) Bir yerde dolanıp durmak veya daire şeklinde dolaşmak. (V) Dolaşmak; piyasada olmak, geçerli olmak: *Qapitälning äylänişi- “Sermayenin dolaşımı”* (ÖTİL I, 33).

YUT: Bir şeyin etrafından dolaşmak, dönmek, seyretmek gezmek: *Aylinip ötdi- “Dolaşıp geçti”. Aylinip çıqdi- “Gezdi, dolaştı çıktı”. Béşim ayliniwatidu- “Başım dönüyor”. Köñlüm ayliniwatidu- “İçim/ midem bulanıyor”. Uniñ közide yaş aylandı- “Onun gözü yaşardı/ gözyaşıyla çevrildi”. Aylinip qalmaq- “Uğraşıp, oyalanıp kalmak/ meşgul oluvermek”* (YUTS, 28).

Türkiye Türkçesi'ndeki *aylan-* fiili, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi'nde verilen karşılıklarla temel anlamda örtüşse de bu fiiller arasında kısmi yalancı eş değerlik bulunmaktadır. TT'de fiil, daha somut ve sınırlı bir anlama sahipken, ÖT'de “kendi ekseni etrafında hareket etmek” ve “pozisyon değiştirerek dönmek” gibi ek soyut anlamlar içermektedir. Ayrıca ÖT'de “zaman geçirmek, sohbet etmek” gibi günlük kullanımlarda anlam genişlemesi gözlenirken, YUT'deki *aylan-* fiili TT'ye daha yakın bir anlam alanına sahiptir. Bu durum, fiilin ÖT'de farklı bağlamlara uyarlanarak genişlemesi ve TT ile YUT'de daha somut kalmasıyla açıklanabilir. Fiil özellikle YUT'de kullanım açısından çeşitlilik göstermektedir ve TT ile anlamca uzaklaşmaktadır. Sonuç olarak *aylan-* fiili üç lehçede de bazı farklılıklar gösterse de “dönmek” anlamı noktasında örtüşmektedir. Bu sebeple TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik bulunduğunu göstermektedir.

23. ayrıl- (TT), äyiril- (ÖT), ayrıl- (YUT)

TT: (I) “Ayırma işine konu olmak: *Geçen hafta, Akşehir'de Nasrettin Hoca törenine ayrılmıştı.*” (II) “Bir yerden, bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak: *Arkadaşlarından ayrıldığını, tam ters yola düştüğünü sezinlemedi bile*” (III) “-den boşanmak; birlikteliğe son vermek: *Adamdan ayrılmak istediğini söyledi*” (GTS).

ÖT: (I) Ayrı olmak, bir kimsenin yanından uzaklaşmak: *Ulär bir-biridän cirä äyirmäydilär. Bälä änäsinin yänidän äyirilgisi kelmäsdä- “Onlar birbirinden kolaylıkla ayrılmazlardı. Çocuk annesinin yanından ayrılmak istemiyordu”* (II) Kaybetmek (ÖTİL I, 34).

YUT: (I) Bir yerden, bir grup veya topluluktan kopmak; ayrılmak, kalabalıktan uzaklaşmak, oradan çıkmak: *dädi: Baturdin äyirilgusi kelmigen Kamal- “dedi: Batur'dan ayrılmak ismeyen Kamal”* (II) Uzaklaşmak, vazgeçmek: *işanni dep eşektin ayrıldım. Maqal- “İnanç/iman için eşekten indim/ vazgeçtim.-Atasözü”* (UTIL I, 213).

TT ve ÖT arasında bazı anlamlarda örtüşme “bir yerden veya bir şeyden uzaklaşmak” bulunurken, TT'de I. “ayırma işine konu olmak” ve III. “boşanmak” anlamlarının ÖT'de doğrudan karşılanmaması, bu iki lehçe arasında kısmi yalancı eş değerlik olduğunu göstermektedir.

TT ve YUT karşılaştırıldığında ise, TT II. anlam ile YUT'daki temel anlamın örtüştüğü görülmektedir. Fakat TT'deki III. anlam YUT'da bulunmamaktadır. Ayrıca YUT'da mevcut olan II. "bir şeyden mahrum kalmak" anlamı da boşanmak ifade etmediğinden TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik söz konusudur. Sonuç olarak *ayrıl-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

24. az- (TT), âz- (ÖT), az- (YUT)

TT: (I) "Taşkınlıkta ileri gitmek: *Çocuklar azdı.*" (II) "Deniz, ırmak vb. su yükseltisinin artarak kabarması, taşması: *Deniz azdı.*". (III) "Yara, hastalık etkili, tehlikeli duruma gelmesi: *Bazılarının bronşiti, bazılarının romatizması azmış.*" (IV) "Cinsel duyguları artmak." (V) "Çamaşırın artık ağartılamaz duruma gelmek." (VI) "Hayvanlar iki ayrı ırktan doğmak: *Katır, atla eşekten azmış bir hayvandır.*" (VII) "Bitkilerin aşırı büyümesi." *Otlar azdı* (GTS).

ÖT: (I) Kilo kaybetmek ve zayıflamak; hastalık derecesinde çok zayıflamak: *Bir terining içidä qo 'y neçä bâr semirib, neçä bâr âzär. Mâqâl- Bir sürünün içinde bazı koyun şişmanlar, bazı koyun zayıflar.- Atasözü*". (II) Doğru yoldan sapmak, yolunu şaşırmak: *Yo 'ldän âzmâq- "Yoldan sapmak/çıkmaq"* (III) Aklını kaybetmek, yanlış düşünmek (ÖTİL I, 524-525).

YUT: (I) Yolunu şaşırmak, kaybetmek; zayıflamak, eksilmek: *At azsa, tayğa egişer. Maqal- "At zayıflarsa/ yoldan çıkarsa taya yaslanır.-Atasözü"* (II) Yanılmak, hata yapmak: *Hesabatta azmaq- "Yanlış hesaplamak"*, *Gepte azmaq- "Söz, konuşma hata yapmak"* (III) Doğru yoldan çıkmak, yanlış yola sapmak; yanlışla yönelmek veya düşünmek: *Egri kişi azdu, toğra kişi üzdü. Maqal- "Eğri kişi saptı, doğru kişi uzaklaştı. Atasözü"* (UTIL I 1990, 85).

TT'de *az-* fiili çok anlamlı bir yapıya sahiptir. Taşkınlaşmak (I), suyun kabarması (II), hastalığın ilerlemesi (III), cinsel arzusunun artması (IV), çamaşırın artık ağartılamaz duruma gelmesi (V), hayvanların iki ayrı ırktan doğması (VI) ve bitkilerin aşırı büyümesi (VII) gibi oldukça çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. ÖT'deki *âz-* fiili ise birincil anlam olarak kilo kaybetmek, zayıflamak (I), yolunu şaşırmak (II) ve yanlış düşünmek, aklını kaybetmek (III) gibi anlamlar taşımaktadır. Benzer biçimde, Yeni Uygur Türkçesi'ndeki *az-* fiili de yolunu kaybetmek, zayıflamak, eksilmek (I); hata

yapmak (II) ve doğru yoldan çıkmak, yanlış düşünmek (III) anlamlarında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi'ndeki *az-* fiilinin anlamları ile bu lehçelerdeki karşılıkları karşılaştırıldığında doğrudan örtüşen bir anlam bulunmamaktadır. Bu nedenle, TT ile ÖT ve YUT arasında *az-* fiilinin tam yalancı eş değerlik taşıdığı sonucuna varılmaktadır.

25. bağışla- (TT), bağ'ışlā- (ÖT), béğışli- (YUT)

TT: (I) "Herhangi bir kötü davranış sonucunda ceza vermekten vazgeçmek, affetmek: *Çocuk elindeki çiçek demetini kumandanın ayağı altına atarak, babamı bağışlayınız, diyordu.*" (II) "Bir kimse, kuruluş veya ülke aynı veya nakdi varlıklarını kendi iradesi ile bir başka kişi, kurum veya tüzel kişiliklere karşılıksız olarak devretmek; hibe etmek, bağış yapmak, bahşetmek, teberru etmek: *Ödünç aldığı parayı bile kendinden daha ihtiyaçlısına bağışlayan ancak bir masal adamıdır, değil mi?*" (III) "Bir kişinin üzerinde bulunan görevi ve sorumluluğu kaldırmak. Görevden almak." (IV) *mec.* "Hoş görmek: *Sizleri meraka sokmamı aranızda bulunmamın sevincine bağışlayın*" (GTS).

ÖT: (I) Sunmak, vermek: *Ägär ko 'rsäm edi yänä yârimni, bæg 'ışlârdim hämmä yo 'g 'u bârimni-* "Eğer yarimi bir kez daha görebilseydim, sahip olduğum her şeyi, varımı yoğunu bağışlardım/ verirdim" (II) Feda etmek, emer harcamak, vermek; adamak: *Yusüffân qızıq Şäkärjânâv o 'ziniñ bütün âñni häyâtini o 'zbek milliy sän 'âtiti rivâjlântirişgä bağ 'ışlâdi-* "Yusufcan Qızık Şekercanov, bütün bilinç ve hayatını Özbek milli sanatını geliştirmeye adadı"

(III) Bir şeyi, genellikle kitap/ yazma eser vb. birine veya bir şeye ithaf etmek, belirlemek: *Şâir bo 'lsäm yâmân mi? Hämmä şe 'rlärimni yâlgiz sizgä bağ 'ışlârdim-* "Şair olsam kötü mü? Bütün şiirlerimi yalnız size ithaf ederdim/ adardım" (IV) Dua okuyup sevabını evliyalara ya da ölmüş kişilerin ruhuna bağışlamak (ÖTİL I, 89).

YUT: Hediye vermek; armağan etmek (YUTS, 43-44).

TT'deki *bağışla-* fiilinin anlamları, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi'ndeki karşılıklarıyla ele alındığında, aralarında kısmi yalancı eş değerlik bulunduğu görülmektedir. TT'de bu fiil; birini affetmek (I), karşılıksız olarak bir şeyi vermek ya da hibe etmek (II), bir kimseyi görevinden almak (III) ve mecaz olarak hoş görmek

(IV) gibi anlamlar taşımaktadır. ÖT’de ise fiil; bir şeyi sunmak veya vermek (I), feda etmek, emek harcamak, adamak (II), bir eseri ithaf etmek (III) ve dua ederek sevabını başkasına bağışlamak (IV) gibi anlamlara gelmektedir. YUT’da ise anlam alanı daha sınırlıdır ve fiil yalnızca “hediye vermek, armağan etmek” anlamında kullanılır.

Bu fiilin lehçelerdeki anlam karşılıkları değerlendirildiğinde, TT II. anlam “karşılıksız olarak bir şeyi vermek” ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki vermek, sunmak anlamları arasında örtüşme vardır. Ancak TT’deki I. anlam “affetmek” ve III. anlam olan “görevden almak”, diğer lehçelerde bulunmamaktadır. Aynı şekilde, ÖT’de yer alan III. anlam “ithaf etmek” ve IV. anlam “ruhlara dua ile bağışlamak” da TT’de fiilin anlam alanı içinde doğrudan karşılık bulmaz. Ayrıca YUT’de fiilin yalnızca armağan etmek anlamında kullanılması, bu lehçede anlam alanının daha da dar olduğunu göstermektedir.

Üç lehçede de *vermek*, *sunmak* anlamında örtüşme görülmesi ve diğer anlamlardaki farklılıklar nedeniyle *bağışla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

26. bas- (TT), bâs- (ÖT), bas- (YUT)

TT: (I) “Vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak: *Bastığın yerlerde güller açtı, sarıldı ayaklarına.*” (II) “Küçük çocuk ayakta durabilmek” (III) “Bir şeyin üzerine kuvvet vererek itmek: *Motor çalıştıktan sonra debriyaja basarsınız*” (IV) “Sıkıştırarak yerleştirmek: *Peyniri küpe basmak*” (V) “Bası işi yapmak; tabetmek.” (VI) *nsz.* “Kaplamak: *Yollarını ot basmış, çamları yükselip saçaklarına el atmış olan bu büyük köşk*” (VII) “Bir şey üzerinde kalıp, mühür vb.yle iz yapmak.” (VIII) “Bir yere baskın yapmak: *Ölen kızın intikamını almak için köyü basıp yakmış*” (IX) “Bir kimse bir yaşa girmek: *On dokuz yaşına yeni basmış, ürkek ve utangaç bir kızdım*” (X) *nsz.* “Duman, sis vb. bir yere çökmek: *Şehri akşamüstü sis basmıştı.*” (XI) *nsz.* “Basınç yaparak sıvı ve gazları itmek: *Pompa bozulmuş, suyu basmıyor. Otomobilin lastiğine hava basmak.*” (XII) *nsz.* “Kümes hayvanının kuluçkaya yatması.”(XIII) “Uygunsuz vaziyette yakalamak” (XIV) *nsz. mec* “Bir şeyin etkisinde kalıp eziklik, üzüntü ve ağırlık duymak: *Yüreğinin acısını duyuyordu. Sıkıntı basmış, terlemeye başlamıştı. İzin istedi*” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyin üzerine adım atmak; ayak basmak: *Q'rbāqani bāssāñ, vaqirläydi- "Kurbağaya basarsan vak vak eder"* (II) Güç kullanarak sertçe sıkmak; fiziksel bir baskıyla bir hareketi engellemek: *äsqar ätä häm turmāqçı bo'lgän edi, äqsäqäl etib kelib elkäsiddän bāsdı- "Askar dede tam kalkmak üzereydi ki, aksakal (ihtiyar ve saygın kişi) gelip omzuna bastırdı"* (III) fiz. Basınç kuvveti, bir madde kendi ağırlığı veya elastik kuvveti ile baskı yapmak: *Süyuqlıklär här tāmāngä bärävär küç bilän bāsādi- "Sıvılar her yöne eşit kuvvetle baskı yapar"* (IV) Basmak, yayınlamak, basılı harflerle çıkarmak: *Bu yerdä o'tgän məcārāni Qumrixāngä äytib bering, hikâyä qılıb yāzsın, älbättä, bāsib çiqarāmız, dedi- "Burada geçen olayı Kumruhana anlatıp verin, hikaye şeklinde yazsın, elbette basıp çıkarırız, dedi"* (V) Biriktirmek, üst üste koyup yığmak, istiflemek: *Biznin Qaländärbây küzdä kāmāg'allärnin paxtäsini ärzän-ärzän sātib ālib, sārāyigä bāsib ko'ydi- "Bizim Qalandarboy sonbaharda fakirlerin pamuğunu ucuz ucuz satın alıp, sarayına istifledi/ üst üste yığdı/ biriktirdi"* (VI) Bir yüzeye basmak; döşemek, yerleştirmek: *Yo'lgä şāx bāsmāq- "Yola ayak basmak/ adım atmak", Süvni üç-to'rt çäqırım yūqāridän ikki yāg'igä çim bāsib, ko'tärib keliş lāzim bo'lädi- "Suyu üç-dört kilometre yukarıdan iki yana çim basarak/ döşeyerek, kaldırıp getirmek lazım olur"* (VII) Sürmek, çekmek: *Yüzläri xuddi ālmädäy täräng. Bir cüft quräläy ko'zi sürmä bāsgändäy qārä- "Yüzleri sanki bir elma kadar derin. Bir çift silah gibi gözleri, sürme çekilmiş/ sürülmüş gibi siyahtı"* (VIII) Yürümek, ilerlemek, yol almak: *Bizning yigitni häm, qattä mäsāfäni piyädä bāsgäni üçünmü, küç xilä. Betāqat qılğan edi- "Bizim delikanlı da büyük mesafeyi yürüyerek yol adığı için mi, güçlü görünüyordu. Sabırsızlık etmişti"* (IX) Kaplamak, sarmak: *Uni müzdek ter bāsdı- "Onu soğuk ter bastı", Qo'zini üyqu bāsdı- "Gözlerini uyku bastı"* (X) Engellemek, sakinleştirip kontrol altına almak; baskı uygulamak: *Räis qo'ng'irāq çälib, g'āvurnı bāsdı- "Başkan telefonla arayıp düşmana baskı uyguladı"* (XI) Güç ve zor kullanarak baskın yapmak, zorla girmek: *Kündüz küni nāmāzgār pāytidä o'g'ri bāsdı- "Gündüz vakti, namaz kılınan sırada hırsız baskın yaptı"*. (XII) Bir yer veya bir şey yıkılmak, çökmek: *Bu āg'ıl bāsib qālmäsä, deb qo'rqamän- "Bu ahır yıkılıp, ayakta kalmazsa diye korkuyorum"* (XIII) Çalışarak elde edilen bir şey-para vb. başka bir şey için hepsini kullanmak: *İşlägän häqını qarzigä bāsib qālibdi- "Çalışarak kazandığı parayı borcuna yatırıp kalmış"* (XIV) Bir şeye ya da kimseye üstün gelmek; bastırmak: *Hāligi gäcäkdär cüvān ikki qo'lini häm, āvāzini häm bäländ ko'ytärib g'alä-g'āvurr, şāvqınnı bāsib tüşdi- "O çiçekli genç kadın, hem ellerini hem de sesini yükselterek gürültüye, şamataya baskın çıktı/ bastırdı"* (XV) Kıvırmak, katlamak veya

bastırarak düzeltmek: *Dästürxânnin çetini bâsmâq-* “Sofra bezinin kenarını bastırmak/düzeltilmek” (XVI) Keçe, keçemsi kumaş vb. dokumadan özel bir yöntemle işlemek, sıkıştırarak, bastırarak işlemek: *Keçgäçä bâsib işlädik, cüda tâlıqdim-* “Akşama kadar bastırarak/ keçe işlemi çalıştık, çok yoruldum” (ÖTİL I, 133-134).

YUT: (I) Yol yürümek, ayak basmak, bir yere gitmek: *el basmiğan yerde köp yürme-* “başkalarının gitmediği/ayak basılmayan yerde çok yürüme” (II) Bir şeyin üstüne ya da içine başka bir şey koymak, yerleştirmek; doldurmak: *Maşiniğa oğut basmaq-* “Arabaya gübre doldurmak/yerleştirmek” (III) Yukarıdan aşağıya doğru kuvvetle güç uygulamak, bastırmak, vurmak: *Asım ünün mürsidin basti-* “Asım onu omzundan kuvvetle bastırdı” (IV) Kaplamak, bir şeyin üzerini kapamak, bürümek: *havanı tuman basti-* “havanın üzerini sis kapladı”, *ayrilganni qar basar, bolüingenni boran. Maqal-* “ayrılığı kar basar, bölünmüşü fırtına sarar. Atasözü” (YUTİL I, 111-112).

TT’deki *bas-* fiilinin I. maddede yer alan temel anlamı “ayak basmak, adım atmak” ÖT ve YUT’de temelde ortaklık göstermektedir. Bununla beraber TT VIII. anlam ile ÖT XI. anlam eş değer olmasa da benzerlik göstermektedir. YUT IV. anlam, TT’nin VI. ve X. anlamlarıyla doğrudan örtüşmektedir. Diğer yandan, özellikle TT II., V., IX., XII. anlamları diğer lehçelerle farklılık göstermektedir. Yine diğer maddelere bakıldığında da TT’deki anlamların çoğu ÖT ve YUT’de tam bir ortak manada kesişmemektedir. Bu sebeple *bas-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

27. bastır- (TT), bâstir- (ÖT), bastur- (YUT)

TT: (I) “Basma işi yaptırmak: *kitap bastırmak*” (II) “Basma işini yapmak: *Çok güçlüydü, bastırdı, omuzlarını yatağa yapıştırdı adeta*” (III) “Zararlı bir olayı önlemek: *Yangını bastırmak.*” (IV) “Durdurmak: *Oradaki ayaklanmaları bastırdık, yığınla şehit verdik! Bulgaristan’da, Sırbistan’da, Karadağ’da bütün ayaklanmaları bastırdık.*” (V) “Üstünlüğünü göstermek: *Şişman, kısa boylu bir yüzbaşı usulsüzlükte, inatta hepimizi bastırıyor*” (VI) “Bir kumaşın kenarını kıvrırıp dikmek.” (VII) “Gidermek: *heyecanını ne yapsa bastıramıyor*” (VIII) “Hemen söylemek: *Cevabı bastırdı.*” (IX) *nsz.* “Beklenmedik bir anda kalabalık bir halde ansızın birinin yanına veya bir yere gitmek: *Ama bir evi tek başına çeviren, o evin düzeninden sorumlu*

kadınlar ansızın bastıran konuktan her zaman tedirgin olurlar.” (X) *nsz. “Birdenbire gerçekleşmek ve çok etki göstermek: Kış bastırıldığında bu sığağa rahmet okursunuz.”* (XI) *“Baskı yapmak, üzerine düşmek: Köyün ihtiyarları da Feyziye'nin babasına bastırmışlar, onları bağışlatmışlar”* (XII) *hlk. “Kümes hayvanlarını kuluçkaya yatırmak”* (GTS).

ÖT: (I) Basmak; 1.Güç ve zor kullanarak baskın yapmak, zorla girmek: *düşmān bâstirib keldi- “düşman baskın yaptı”* 2. Aniden gelmek, ansızın ortaya çıkmak: *Qâlxâzning täcribäkârläri yâqın o'rtädä nâgähân bâstirib kelişlâri äni edi- “Kolhozun tecrübeli/uzman çalışanlarının yakın zamanda beklenmedik şekilde baskın yaparak gelmeleri neredeyse kesindi”* (II) İsyan durdurmak, bastırmak: *Xân qurâli xalqning qânini to'kib, zo'rlik bilän isyänni bâstirdi- “Han kral, halkın kanını dökerek, zor kullanarak isyanı bastırdı”* (III) Ağır bir cisimle kapamak veya ağır bir şeyle üzerine örtmek: *Tüvâqning üstidän tâş bâstirdi- “örtünün üstüne taş bastırıldı”* (IV) Bir noktaya baskı yapmak: *Dästurxânnig çetini bâstirdi- “Sofra bezinin kenarını bastırdı (rüzgârda uçmasını önlemek için)”* (ÖTİL I, 134).

YUT: (I) *Bas-* fiilinin tamamlayıcısı. (II) Sakinleştirmek, isyan yatıştırmak: *Qorali yoq esyançini basturuş sizningmu qolingizdin kelidu- “Silahsız bir insanı bastırmak da sizin elinizden gelir”* (YUTİL I, 110-111).

bastır- fiili TT’de oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Diğer lehçelerdeki kullanımına bakıldığında; ÖT’de anlam bakımından TT’deki bazı kullanımlarla örtüşmektedir. Özellikle güç ve zor kullanarak baskın yapmak (ÖT I) ve toplumsal olayları bastırmak (ÖT II) kullanımları, TT’deki III. ve IV. anlamlarla doğrudan eşleşmektedir. Bunun yanı sıra, fiziksel olarak bir nesnenin üzerine baskı uygulama ya da ağır bir nesneyle örtme eylemleri (ÖT III, IV), TT’deki II., XI. anlamlarla sınırlı ölçüde benzerlik göstermektedir. Ancak ÖT’de fiilin kullanımı daha somut ve eylem odaklıdır. Fiilin YUT’deki kullanımı daha sınırlıdır. Bununla beraber hem TT hem de ÖT ile benzer şekilde “sakinleştirmek, isyanı yatıştırmak” anlamlarında kullanılmakta (YUT II) ve bu yönüyle TT’nin III., IV. anlamlarıyla örtüşmektedir. Sonuç olarak *bastır-* fiilinin TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik ilişkisi olduğu görülmektedir.

28. bağla- (TT), bağ'lä- (ÖT), bağli- (YUT)

TT: (I) “İp, bağ ya da başka bir araçla bir şeyi bir yere veya birkaç şeyi birbirine tutturmak, birleştirmek: *Gemiye iskeleye bağladı*” (II) “Kumaş,ip, tel gibi şeyleri uçlarını birbiri arasından geçirmek amacıyla düğümlemek: *ip ipe bağlamak*” (III) “Yaraya ilaç koyup bezle sarmak: *Yarayı bağlamak.*” (IV) “Paketlemek, denk yapmak: *Yatakları bağlamak. Eşyayı bağlamak.*” (V) “Anlaşma yapmak: *İşleri bugün sözleşmeye bağladı.*” (VI) “Uyulması zorunlu olmak: *Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.*” (VII) “Eklemek, bir araya getirmek, birleştirmek.” (VIII) “Başka bir işle uğraşamaz durumda olmak.” (IX) “Sona erdirmek, bitirmek, tamamlamak.” (X) “Geçiş engellemek: *Bütün yolları bağlamışlar*”. (XI) “Birini söz veya yazı ile bağlamak, taahhüt etmek, angaje etmek.” (XII) “Büyü, muska vb.nin aracılığıyla birinin birtakım isteklerini veya yetkinliğini engellemek, yok etmek.” (XIII) “Yoğurt, yara vb. yüzey üzerinde katman oluşmak; tutmak: *Hem öylesine bir yağmur ki toprağın yüzü kaymak bağladı ve Mehmet'le babasını 'kaymak kıran' tırmıklar ile bir hayli uğraştırdı.*” (XIV) *mec.* “Gönlünü kazanmak: *Bu davranışınız beni size bağladı.*” (XV) *mec.* “Birinde bir şeye karşı ilgi, istek uyandırarak o şeye ilgi, yakınlık duymasını sağlamak.” (XVI) *mec.* “Bütün ilgisini bir yerde yoğunlaştırmak: *Kızım, ne yapsak da seni bu eve bağlayabilsek acaba?*” (GTS).

ÖT: (I) Düğümlemek (ip vb.): *İplärning uçını bağ'läb uzäytirmäq-* “İplerin uçlarını bağlayarak uzatmak” (II) Bağlamak; bakımı üstlenilen hayvanlar hakkında: *Qo'yni bağläb bāqmāq-* “Koyunu bağlayıp/sahipliğini yapıp bakmak/beslemek”, *Bu yerdä itni bağ'läsän, turmäydi-* “Bu yerde köpeğini bağlasan durmaz”. (III) Bir şeyi ip, bağ vb. bir şeyle bir yere iliştmek, tutturmak, asmak: *Ahmädcännin ârqasigä bağ'läb älgän sümkäsigä, filätävnin elkäsigä minä pârçäsi tekkän edi-* “Ahmetcan'ın sırtına bağlayarak astığı çantasına, Filatov'un omzuna dokunan bir parça vardı” (IV) Zorlayarak alıkoymak, hapsedmek: *Qaptärning qanätlärini bağ'lämäq-* “Güvercinin kanatlarını bağlamak” (V) Bir araya toplamak; demet yapmak, destelemek: *Piçän bağ'lämäq-* “Saman bağlamak/destelemek” (VI) Sarmak, dolamak; takmak: *Ro'mäl bağ'lämäq-* “Başörtüsü bağlamak”, *Kämär bağ'lämäq-* “Kemer/kuşak takmak/bağlamak” (VII) Yara almış ya da ağrıyan bir yere bant ile sarmak. (VIII) Kurmak (su yolu vb.). (IX) Bir düşünceye bağlanmak (X) Duygusal olarak bağlanmak, tutulmak (ÖTİL I, 142).

YUT: (I) Bir şeyi düğüm yapmak, sıkıca bağlamak: *Betinkining buğquçni bağlimaq- “Yüzündekinin bağınu/bağcığını bağlamak”* (II) İp, bağ, bağcık gibi şeylerle bir nesneyi hareket edemez hâle getirerek sıkıca bağlamak: *buynini bağlağan et ovğa yarimaydu- “boynuna (hayvan) bağlanan et av için uygun olmaz”* (III) İlişki kurmak, inşa etmek: *Muhebbet bağlimaq – “Sevgi, aşk temelleri atmak/kurmak”* (IV) Bir şeyi başka bir şeyle ilişkilendirmek, bağlantı kurmak; bir sonuca bağlamak: *Mesililerni bir birge bağlap qaraş kerek- Meselelere birbirleriyle ilişkili biçimde bakmak/ bütün olarak ele almak gerekir”* (V) Kaplamak, yapışmak: *şirne bağlimaq- “şire yapışmak”* (VI) Bitiştirmek, yaslamak: *Supa bağlimaq- “Sedire yaslamak”* (VII) Bir kimsenin gönlünü çelmek, esir etmek, kendine hayran bırakıp bağlamak: *Çiraylıq yüzün bilen meni özünge bağlidin- “Güzel yüzünle beni kendine bağladın/ esir ettin”* (VIII) Zorla bir kimsenin gözünü bağlamak, görmesini engellemek: *Callat kelip, uning közlirini bağlapti- “Cellat gelip onun gözlerini bağladı/kapattı”* (IX) Tutmak, engellemek: *sü bağlimaq- “su bağlamak/ kesmek”* (YUTIL I, 118).

TT ile ÖT ve YUT’de *bağla-* fiili temel anlamda bir ip vb. ile bir şeyi başka bir şeye veya yere tutturmak olarak ortaklık göstermektedir. Üç lehçede de *bağla-* fiili anlam açısından oldukça çeşitlilik göstermektedir. TT’de XII. “büyü ile bağlamak” anlamı diğer lehçelerde görülmemektedir ve aynı şekilde XIII. madde de diğer lehçelerden tamamen farklılık göstermektedir. Tüm bunlara bakıldığında *bağla-* fiilinin TT’deki tüm anlamları ÖT ve YUT’de karşılanmadığından, TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

29. bekin- (TT), bekin- (ÖT), béqin- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Direnmek.” (II) *nsz. hlk.* “Tıkanmak: *Gaz ocağının deliği bekinmiş açılmıyor”* (GTS).

ÖT: Kendini gizlemek, saklanmaya çalışmak: *Áftâbdän bekinmâq- “Güneşten saklanmak”, O’ygä bekinmâq- “Oyuk bir yere saklanmak”, Şerbek içkärigä sirg’anib tüşdi-dä, devâr tägigä bekinä qâldi- “Şerbek içeri doğru süzülerek girdi ve duvar dibine gizlenip kaldı”* (ÖTİL I, 98).

YUT: (I) Etrafına bakınmak. (II) Boyun eğmek, itaat etmek veya tabi olmak (YUTS, 44).

bekin- fiilinin her bir lehçede tamamen farklı anlamlara sahip olduğu görülmektedir. TT'deki anlamlar ÖT ve YUT ile farklılık göstermektedir. Bu sebeple *bekin-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

30. bula- (TT), bulä- (ÖT), buli- (YUT)

TT: (I) “Bir nesnenin her yanını bir şeye değdirerek üstünü onunla kaplamak; belemek: *Okunu yayına taktı ve yanındaki katrana buladı.*” (II) “Bir şeyi başka bir maddenin içine sokmak, batırmak” (GTS).

ÖT: Genellikle kirli ya da bulaşıcı bir şeye batırmak ya da bulaşan tüm sıvı veya nesneyle kaplamak; kirletmek, bulandırmak, batırmak: *Qârgä bulämâq- “kara bulaşmak/ kire bulaşmak”, Sâçimdän târtib tüprâqqa bulämâqçı meni u xâtin- “O kadın, saçından başlayarak beni toprağa bulamak istiyor”* (ÖTİL I, 148).

YUT: (I) Zor kullanarak başkalarının malını elinden almak, talan etmek, yağmalamak: *Mamut çayan- xelqtin bulivalğan mal-çarvıların aldığa selip mañar çeğıda, üdul kelgen bir qazçe öyge ot qoyuvetip, tağ eçiğe qarap tikivetti- “Mamut çayan, halkın bulup aldığı mal-çavdarlarını alıp, önüne koyarak, sonra gelen bir kazı evin içine atıp, çatının içine doğru bakarak dikildi”* (YUTİL I, 155).

bula- fiilinin Türkiye Türkçesi'ndeki anlamlarıyla, ÖT'deki anlam kısmen yakınlık göstermektedir. TT'de bir nesnenin her yanına -herhangi- bir şeyin kaplayacak şekilde bulaşması ifade edilirken; ÖT'de *bula-* fiilinin kirletecek, pis bir şeyin bulaşmasından söz edilmektedir. Yani fiilin TT'deki genel ifadesine karşın -olumsuz- farklı bir ifadeyle kullanılmaktadır. Bu sebeple fiil eş değeriğe değil, TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değeriğe taşımaktadır.

YUT'ne bakıldığında ise fiil, *yağma etmek, soymak* anlamıyla TT ile tamamen farklı bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple *bula-* fiili TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahipken, TT ile YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sergilemektedir.

31. bur- (TT), bur- (ÖT), bur- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyi iki ucundan tutup eksenini etrafında ters yönlerde doğru çevirmek bükmek: *Bazı sıkı zamanlarda öyle olur ki sırtımdan çıkan gömleği elimde burup sıkıdığım zaman, tekmeden çıkmış çamaşır gibi zırlı zırlı su akar.*” (II) “Hadım etmek.” (III) “İğdiş etmek” (hayvanların erkeklik bezlerinin alınması, özellikle at vb.). (IV) “Ağza kekre tat vermek: *Bu ayva ağzımı burdu*” (V) “Mide, bağırsak sancımak” (GTS).

ÖT: (I) Hareketin yönünü değiştirmek, farklı bir yöne çevirmek, döndürmek: *çävändâz âtini ârqagâ burib, süv âqımgâ qarâb ketdi. – “Süvari atını geriye çevirip suyun akışına doğru gitti.*” (II) Belirli bir yöne döndürmek, yöneltmek; boynunu çevirmek, yüzünü dönmek vb: *Sälimbâyvâççâ äççig ‘lännib, yüzini meskär burdi.- “Selimbay birden öfkelenip yüzünü küçüğe çevirdi”* (III) *mec.* Yöneltmek, çevirmek: *Pärtiyä xalqınıñ küç- g ‘yrätini cüv müämmäsini han qılışgâ burdi.- “Parti, halkın güç ve gayretini su sorununu çözmeye yöneltti.”* (IV) Büzmek, sıkmak şekil vermek: *Xaltäniñ âg ‘zini burmâq- “Çantanın ağzını büzmek”* (ÖTİL I, 151).

YUT: (I) Başka yöne çevirmek, döndürmek, eğmek: *Adil beşini yérım burup, Qadirğa bir qärâp qoydi- “Adil başını biraz eğip/ çevirip Kadire bir bakış attı”* (II) Bir cismi döndürmek, burmak, çevirmek; genellikle vida gibi dönen nesneler çevirmek: *şeitni burmaq- “vidayı çevirmek”* (III) Hareket yönünü değiştirmek, çevirmek: *U maşını oñga burup, uçqandin heydidi – “O, arabayı sağa çevirip hızla sürdü”* (IV) *mec.* Yöneltmek, döndürmek. (V) *mec.* Başka bir tarafa taşımak, çevirmek (YUTIL I, 151).

bur- fiilinin temelde “çevirmek, döndürmek, bükmek” manalarının üç lehçede de karşılık bulduğu görülmektedir. TT I. anlamı haricinde II., III., IV. maddeler ÖT ve YUT’de görülmemektedir. Temel anlamı dışında diğer anlamların farklılık göstermesi sonucunda TT’ndeki *bur-* fiili ÖT ve YUT ile kısmi yalancı eş değerlik oluşturmaktadır.

32. boğuş- (TT), bo‘g‘ış- (ÖT), boğuş- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Karşılıklı olarak birbirinin boğazına sarılmak, dövüşmek.” (II) *nsz* “Mücadele etmek: *Kumar, talihle alt alta, üst üste boğuşmaktır.*” (III) *nsz. mec* “Altından kalkmaya çalışmak; çabalamak” (GTS).

ÖT: (I) Boğmak, engellemek -birlikte: *Süvni bo‘g‘ışibdi- “Suyu durdurdular/ kestiler”* (II) *mec.* Yaka paça kavga etmek, dövüşmek, boğuşmak: *O‘rtädä ço‘kib qalgän tank üçün birpäs qızg‘ın bo‘g‘ışdik- dedi Päxâmâv.- “Ortada batmış kalan tank için bir süre hararetle şekilde boğuştuk, dedi Pexomov”* (ÖTİL I, 168).

YUT: (I) Boğ- fiilinin birlikte yapılan -müşterek- şekli: *Ularñiñ emmisi özlärini yığqan oğutni tağarliga eylişip, egizlärni boğuşup yänä yügrüp ketiştı- “Onların amcaları, topladıkları gübeyi dağa taşıyıp, ağızlarını boğup (bağlayıp), tekrar koşup gittiler”* (II) Yaka paça boğuşmak, kavga etmek, dövüşmek: *U öziñi öñşäp, saymiqqa taşlandı, ikkisi boğuşup kättı- “O, kendini toparlayıp düşmana atıldı, ikisi boğuşarak/ dövüşerek gittiler”* (YUTİL I, 142).

TT’de *boğuş-* fiili; birine fiziksel olarak sarılmak, mücadele etmek ve mecaz yolla bir zorlukla baş etmeye çalışmak gibi anlam alanları mevcuttur. ÖT’de *bo‘g‘ış-* fiili ise esasen *bo‘g‘moq (boğmak)* fiilinin müşterek hali olup, ‘*Süvni bo‘g‘ışibdi*’ örneğinde görüldüğü gibi *bir şeyi (örneğin suyu) bastırmak, durdurmak* anlamı taşımaktadır. Bu kullanım, TT’deki *boğuşmak* fiilinin anlam alanıyla örtüşmemektedir. Ancak, mecaz anlamda “*yaka paça kavga etmek*” biçiminde de kullanılabilmesi ve karşılıklı mücadeleyi ifade eden kullanımlara da rastlanması, söz konusu fiilin kimi bağlamlarda TT’deki anlamlarına yaklaşabildiğini göstermektedir. YUT’de ise fiil hem fiziksel mücadele hem de müşterek çaba anlamında kullanılırken, örneklerde görüldüğü üzere temel anlamda *boğmak, bağlamak* gibi bir mana taşımaktadır. Bu bağlamda, *boğuş-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

33. canlan- (TT), cänlän- (ÖT), canlan- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Gücü artmak, güçlenmek, diri hale gelmek: *Biraz oyalandıktan sonra canlanan parmaklarını beyaz tuşlarda koşturarak çalmaya başladı.*” (II) “Hareket geçmek: *Bir kere gözlerime baksanız anlardınız / Sizin için kalbimde canlanan emelleri*”. (III) “Geçmiş yaşanan bir olay veya durumun yeniden hatırlanmak: *Necati’nin o gün bir kere bile aklından geçmeyen bir isim, uzaklaşmış hatıraları*

arasından canlandı” (IV) *nsz. mec* ‘Etkinlik artmak, hareketlilik kazanmak veya yenilenmek” (GTS).

ÖT: (I) Yaşam belirtilerini göstermek, tetiklenmek, harekete geçmek, durumu iyileşmek, güçlü hale gelmek: *Däm âlib, änçä cänländim- “Bir süre dinlendikten sonra, oldukça canlandım”, Şähärdä rämaqıcän bo‘lib qalgän mällär yäylävdä cänlänib qalıbdi- “Şehirde biraz solgun kalan çiçekler, yaylada canlanmış/ yaşam bulmuş”* (II) Hareketlenmek, heyecanlanmak. (III) Kalabalık olmak, hareketlenmek: *Gävcüm, âbây bo‘lmâq: Kündüz birlärdän keyin to‘yxânä cänli qâldi- “Kalabalık olmak, hareketlenmek: Öğleden sonra düğün salonu canlı hale geldi”* (IV) Gelişmek, ilerlemek; işlerin hareketlenmesi. (V) *mec.* Neşelenmek: *Yo‘lçiniñ ângidä mit mäyzäräläri cänlänär- “Yolcunun yüzünde gülümsemeler canlanır”* (ÖTİL I, 288).

YUT: (I) Cansız bir şey canlı bir varlığa dönüşmek. (II) Toprağın canlanması, uyanması: *uzaqtın buyan uyquda yatqan yer-zeminmu başqıça canlınıp ketti- “Uzaktan beri uykuda olan olan toprak (doğa) bile farklı bir şekilde canlandı”* (III) Bir insan veya topluluğun coşkulanması: *Nurdan hanım birdenla canlandı- “Nurdan Hanım aniden canlandı”* (IV) Heyecanlanmak. (V) Bir işi yapmak için harekete geçmek (YUTİL I, 372).

canlan- fiili üç lehçede de “yaşam belirtisi göstermek”, “hareketlenmek”, “yenilenmek” gibi benzer temel anlamlara sahiptir. ÖT’ de “kalabalık olmak” anlamı farklılık gösterirken, Yeni Uygur Türkçesi’nde ise “Toprağın canlanıp, hareketlenmesi” gibi kullanım farklılıkları da görülmektedir. Anlamlar karşılaştırıldığında fiil cümledeki bağlamına göre çeşitlik gösterebilmektedir. Bununla beraber TT III. anlam *geçmiş bir olay- hatıraların canlanması* ÖT ve YUT lehçelerinde karşılık bulunmamıştır. Bu sebeple *canlan-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik söz konusudur.

34. ciltle- (TT), cildle- (ÖT), cildli- (YUT)

TT: Kitaba cilt yapmak: *“İzmir’de bir dost bu divanı pek zarif bir biçimde ciltledi”* (GTS).

ÖT: Bir şeyi kaplamak, cilt takmak, kılıf geçirmek: *Yâstıqlärni cildlämä*- “Yastıkları ciltlemek / Yastıkları kılıfla kaplamak” (ÖTİL I, 279).

YUT: Bir şeyin üzerini kaplamak, örtmek; ciltlemek: *U kitablardin beşni qızıl kön bilen cildliğaniken*- “O, kitaplardan beşini kırmızı deriyle ciltlemiş” (YUTİL I, 391).

TT’de *ciltle*- fiili, daha sınırlı bir anlamda yalnızca kitaplar için kullanılan, bir kitabın dışını estetik veya koruyucu amaçla kaplamak anlamına gelmektedir. ÖT’ de ki *cildle*- fiili, “yastıkları ciltlemek- kılıflamak” gibi örneklerde görüldüğü üzere sadece kitapla sınırlı kalmayıp, yastık gibi gündelik eşyalara da uygulanabilmekte ve bu yönüyle daha geniş bir anlam alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde YUT’de *cildli*- fiili, kitapların “kırmızı deriyle ciltlemek” örneğinde olduğu gibi kitap bağlamında kullanılsa da, genel anlamda bir nesnenin üstünü örtmek ya da kaplamak eylemini ifade etmektedir. Bu bağlamda bakıldığında, her üç lehçede kullanılan fiiller biçimsel olarak benzerlik gösterse de anlam alanları arasında bazı farklılıklar bulunabilmektedir. Özellikle ÖT’de kullanımın kitaptan ziyade gündelik eşya düzeyine genişlemiş olması, fiilin bağlamsal karşılığının TT’deki *ciltle*- fiili anlamıyla tam eş değerlik derecesinde örtüşmediğini göstermektedir. Bu nedenle söz konusu fiil için lehçeler arasında tam eş değerlikten söz etmek mümkün değildir; ancak temel anlamda örtüşebildikleri için TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerliğe sahiptir.

35. çağla- (TT), çağ’lä- (ÖT), çağlı- (YUT)

TT: (I) *nsz*. “Su köpürerek ve ses çıkararak coşkun bir biçimde akmak: *Bir gün nehirler gibi çağlayarak derinden*” (GTS).

ÖT: (I) Hazırlamak, hazırlık yapmak: *âtni egärläb, çağ’läb älib kel!*- “Atı eyerleyip, hazırlayıp getir!” (II) Tahmin etmek, öngörmek, varsaymak: *Qo ‘yniñ go ‘ştini qançä çağ’lädiñiz?*- “Koyunun etini ne kadar tahmin ettiniz?”. (III) Nişan almak; hedef tutmak (ÖTİL C.II, 380).

YUT: **çağlı- I:** (I) Bir şeyi ölçmek, tahmin etmek, hesaplamak: *Özinñi çağla, belinni bağla. Maqal*- “Kendini ölç/bil, belini bağla. Atasözü” (II) Hedefe odaklanmak; nişan almak. Avlanmak vb. hakkında (YUTİL I, 401).

çağlı- II.: *tarım* Toplanan yabani otlar vb. yakmak: *kireç çağlımaq* (YUTIL I, 401).

çağla- fiili üç lehçede de farklı kullanımlara sahiptir. Türkiye Türkçesi'nde *suyun hızlı ve gür bir şekilde akması*, diğer lehçelere bakıldığında da Özbek Türkçesi'nde *hazırlık yapma* ve *tahmin etme*, Yeni Uygur Türkçesi'nde ise *ölçme* ve *nişan alma* gibi temel anlamlar TT'den tamamen farklıdır. TT ile hiçbir ortak anlam görülmemektedir. Bu sebeple *çağla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

36. çak- (TT), çaq- (ÖT), çaq- (YUT)

TT: (I) “Vurarak sokup yerleştirmek: *Çiviye tahtaya çakmak*”. (II) “Çivi ile tutturmak: *İsa'nın ruhu eğer bugün içinden çıkmış olduğu yere inerek bu sahneyi görseydi, kim bilir patriklerini hangi oduna çakardı.*” (III) “Kazık çakıp hayvan bağlamak: *Atı çayıra çakmak*” (IV) “Bir şeyi başka bir şeye sürtmek, vurmak veya çarpmak: *Çakıyor, kenarlarından fısır fısır ışıklar dağılıp kararıyor. Çakıyor, ateş almıyor.*” (V) *nsz.* “Parıldamak, ışık vermek.” (VI) *mec.* “Bir şey saplamak.” (VII) *teklifsiz konuşmada* “Sezinlemek, farkına varmak anlamak: *Vallahi çaktı mı çakmadı mı anlayamadım. Parasını aldı, tüydü.*” (VIII) *nsz argo.* “İçki içmek.” (IX) *argo.* “Anlamak, bilmek.” (X) *argo.* “Vurmak” (XI) *argo* “Sınavda başarısız olmak.” (XII) *argo* “Kabul etmeyeceği bir şeyi kurnazlıkla kabul ettirmek: *Kalp parayı birisine çakmak*” (GTS).

ÖT: çaq- I.: (I) Fıstık, badem, ceviz vb. sert kabuklu yemişleri dişleyerek veya vurarak parçalamak, açmak: *Ābdüşükür bādām-pismā çāqıb, äççiq çây içib, ...- “Ābdüşükür, badem-fındık kırıp, açık çay içip, ...”* (II) Sert şeyleri öğütmek, kırmak, parçalamak: *tâş çaqmâq- “taş öğütmek”* (III) Birbirine sürterek ateş çıkarıp yakmak. (IV) Isırarak, sokarak (yılan, akrep, arı vb.) yaralamak, zehirlemek: *İlân çaqqan âlä ârqândän qo 'rqar- “Yılan sokan, iple -ip gibi zararsız bir şeyden- bile korkar”* (V) Acıtmak, yaralamak. (VI) Ezmek, kırmak, yarmak. (VII) Dedikodu yapmak, gammazlamak (ÖTİL C.II, 360, TÖÖTS, 350).

çaq- III.: (I) Yıldırım, şimşek çakması: *çaqdi çaqmâq (ÖT).* (II) *mec.* Bir anlık öfke, çok sinirlenmek (ÖTİL C.II, 360).

çaq- IV.: (I) Ateşe vermek, kundaklamak (ÖTİL C.II, 360).

YUT: çaq- I.: Gökyüzünde ışık patlaması; yıldırım, şimşek çakması (tarihi ifade: “Ateşin intikamı”): *Bulut bilen bulut yaki bulut bilen yer yüzni otturisida yüzidighan zeretsizliniş hadisisi; yangın- “Bulut ile bulut ya da bulut ile yeryüzü arasında gerçekleşen elektrik boşalması olayı; yıldırım”* (YUTIL I, 403)

çaq- IV.: Sert nesneleri parçalayarak taşla çakmak veya dövmek, kömür haline getirmek; kırmak, öğütmek (YUTIL I, 403).

çaq- V.: Kırmak, bozmak (YUTIL I, 403).

çak- fiilinin Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi’nde daha çok parçalama, ateşle ilgili eylemler ve doğal olaylar ile ilgili anlamları öne çıkarken, TT’de fiilin anlam alanı farklıdır. Türkiye Türkçesi’ndeki *çak-* fiili, özellikle mecazi ve argo kullanımlarıyla diğer lehçelerle anlamsal açıdan ayrılmaktadır. Verilen anlamlar karşılaştırıldığında TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik görülmektedir.

37. çakmakla- (TT), çaqmâqlä- (ÖT), çaqmaqli- (YUT)

TT: “Düvenin altına sert taş veya keskin demir parçaları çakmak” (GTS).

ÖT: (I) Kırmak, bölerek parçalara ayırmak (şeker, taş vb.): *Qandni çaqmâqlämâq- “şekeri kırıp parçalamak”* (II) Kavun veya karpuzun tatlılığını, tadına bakmak için örnek bir parça kesmek: *Qâvinni çaqmâklämâq- “Bir darbeyle kavunun sert dış kısmını açmak, çatlatmak”* (ÖTİL C.II, 360).

YUT: Parçalayarak- kare şekle getirmek (YUTS, 68).

çakmakla- fiili Türkiye Türkçesi’nde tarım aleti ile ilgili bir eylemi ifade ederken, Özbek Türkçesi’nde *kırma, parçalama* ile ilgili eylemleri, Yeni Uygur Türkçesi’nde de yine benzer olarak *kare haline getirme* eylemini ifade etmektedir. Bu fiil lehçeler arasında tamamen farklı anlamlar barındırmaktadır. Bu sebeple TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik göstermektedir.

38. çalış- (TT), çalış- (ÖT), çalış- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için çabalamak; emek harcamak: *Aldırma sen hemen çalış ki biraz / Çalışan ilerler, yerinde kalmaz.*” (II) *nsz.* “Herhangi bir iş üzerinde olmak” (III) *nsz.* “İşi veya görevi olmak, bulunmak: *İnşaatlarda çalışan işçiler birer ikişer inşaatların kapılarından geri dönüp geldiler.*” (IV) *nsz.* “İşler duruma gelmek: ... *ben hep okurun görsel hayal gücüne seslenen bir yazar oldum ve roman sanatının ... görsellikle çalıştığına inandım.*” (V) “Bir şeyi yapmak için çarelere başvurmak, o şeyi gerçekleştirmek için kendini zorlamak, çaba harcamak: *Olduğundan fazla yaşlı görünmeye çalıştığını sezdim.*” (VI) “Bir şeyi öğrenmek veya yapabilmek için emek vermek” (GTS).

ÖT: (I) Birlikte müzik aleti çalmak: *Sâzândälär bir to ‘xtâb üfâr çalışdı- “Müzisyenler bir kısa ara verip nefesli çalgı çaldılar”* (II) Yürürken, adım atarken birbirine çarpmak, tökezlemek: *Âyâqlâri tâqımıgâçâ qârgâ bātār, ba‘zân çalışib ketārdi- “Ayakları dizine kadar kara batar, bazen (bir yerlere) takılıp düşerdi”* (III) Hareket etmek- iş yapmak, çok çalışmak (ÖTİL C.II, 351).

YUT: (I) Bedensel güç ve çaba kullanılarak bir iş için yoğun çaba sarf etmek; mücadele etmek: *bayi bilen devalaşmaq, batur bilan çalışmaq- “Zenginle kavga etmek, yiğit ile çatışmak.”* (II) Bir şey üzerinde uğraşmak. (III) Çabalamak, gayret etmek; bir işe kendini adanmak (YUTIL I, 443).

Bu fiil, Türkiye Türkçesi'nde genel olarak “emek harcamak, iş yapmak” anlamlarına gelirken, Özbek Türkçesi'nde “müzik çalmak”, “tökezlemek” gibi farklı anlamlara sahiptir. Yeni Uygur Türkçesi'ndeki “savaşmak, direnmek” anlamı da diğer lehçelerde bulunmamaktadır. Bunlarla beraber *çalış-* fiili, üç lehçede de “çabalamak, gayret etmek” anlamlarıyla ortaklık göstermektedir. Diğer yandan, *çalış-* fiili, lehçeler arasında hem benzer hem de farklı anlamlara sahiptir. ÖT' de fiil, “müzik aleti çalmak”, “adım atarken birbirine çarpmak ya da tökezlemek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır ve TT'deki anlamla farklılık göstermektedir. YUT'de ise bedensel güç ve çaba kullanılarak bir iş için yoğun çaba sarf etmek, mücadele etmek anlamları öne çıkmaktadır ve genel olarak TT ile yakınlık göstermektedir. Üç lehçede ortak anlamların görülmesinin yanında TT IV. anlam diğer lehçelerle farklılık göstermektedir. Bu sebeple *çalış-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

39. çal- (TT), çäl- (ÖT), çal- (YUT)

TT: (I) “Başkasının malını gizlice almak; hırsızlamak, kaldırmak, tüydürmek, uğrulamak: *İngiliz cephesinden at kaçırıp bize satan bedeviler dönüşlerinde bizim atlarımızı çalıp İngilizlere satarlardı.*” (II) “Vurarak veya sürterek ses çıkartmak: *Bir yandan mızıka istiklal havasını çalıyordu.*” (III) nsz. “Müzik aleti ile bir müzik parçasını seslendirmek: *Fevkalade zekidir, iyi dans eder, piyano çalar, tenis oynar, ata biner, avcıdır, kayakçıdır.*” (IV) nsz. “Ses çıkarmak, ses vermek: *Hafif hafif ısıklıklar çalan sesi eski keskinliğini kaybetmiştir.*” (V) “Bir şeyi, nesneyi bir yere çarpmak, vurmak: *Oklavayla açtığı yufkaları başının üstünde döndürüp mermere çalar, iyice yayar ve inceltirdi.*” (VI) “Üzerine sürmek: *Ekmegin üzerine bal çaldı.*” (VII) “Bozmak, zarar vermek.” (VIII) “Çelmek.” (IX) “Madeni oymak, kalemle işlemek.” (X) “Benzemek, andırmak: *Geniş alınlı, kırmızıya çalar, kahverengi saçlı, altın dişli tuhaf bir delikanlı gülümsedi.*” (XI) mec. “Vaktini boşa harcatmak, ziyan edilmesine yol açmak.” (XII) hlk. “Süpürmek, temizlemek: *Tozu çalmak.*” (XIII) dil bilgisi “Kök durumunda veya zarf-fiil eki alarak hızlı ve özensiz tekrarlanan anlamı veren birleşik kelimeler yapar” (GTS).

ÖT: (I) Bir müzik aletinde melodi çalmak, çalgıyı kullanmak: *Yo ‘lçi çiydäy häm näy çälişni bilän edi vä yâxşi çälär edi-* “Yolcu, çeyrek (dörtlük) ve ney çalmayı biliyor ve iyi çalıyordu” (II) Ayağı birinin üzerine koyarak rakibi devirmeye çalışmak; çelme takmak: *Räqibini çälib yiqıtmâq-* “Rakibini çelip/ ayağını takarak yere düşürmek” (III) Bağlamak, dolamak: *Kel etäğimni belimgä çäläy, yengimni tirsäktän âşirib âläy-* “Gel, eteğimi belime bağlayayım, yenimi dirsekten sıvayayım” (IV) Kaplamak, örtmek: *Tâğ‘läрни çälgän tümän, Tiriklik bo ‘ldi gümân-* “Dağları saran duman, yaşamı belirsiz kıldı” (V) Kesmek, biçmek, kırmak: *Häsib etsä, cällätlärgä berärmän, ülärning başını bağ‘däy çälärmän-* “Hesap ederse (günü gelirse), onları cellatlara veririm; onların başını buğday gibi biçerim.” (VI) Karıştırmak, katmak, çırpma: *Tuxum çälmâq-* “Yumurta çırpma”, *Cännät hâlâ şâşib un çälib quymâq qıldı-* “Cennet hala aceleyle un katarak kuymak yaptı” (VII) Gelişigüzel, özensiz süpürmek: *U uyni süpürği bilän çälib çıqdi-* “O, evi şöyle bir süpürgeyle çalıp/ süpürüp çıktı.” (ÖTİL C.II, 351-352).

YUT: çal- I. : (I) Müzik aletlerine vurarak, çekerek, üfleyerek, sürterek ses çıkarmak; enstrüman çalmak: *saz çalmaq, dutar çalmaq-* “saz çalmak, dutar (iki telli geleneksel

Uygur algısı) almak” (II) mec. Yüklenmek, saldırmak, hücum etmek: qeni yigitlr bash pdig alaylı- “Haydi delikanlılar, n tarafa yüklenelim/hücum edelim!” (YUTIL I, 406).

al- II. : Bir Şeyi başka bir Şeyle karıştırmak, birleştirmek, harmanlamak, ırmak: *Tuxum almaq- “Yumurtayı ırmak/ karıştırmak” (YUTIL I, 406).*

al- fiilinin Türkiye Türkçesinde bulunan birçok anlamı, diğerk lehçelerde bulunmamaktadır. Özellikle “I. hırsızlık yapmak”, “VI. zerine sürmek” ve birçok mecazi anlam, diğerk lehçelerde bulunmamaktadır. Fiil, T’de çelme takmak anlamında da kullanılmaktadır. TT’de yer alan III. anlam ise T’deki I. madde ve YUT’daki I. madde ile örtüşmektedir. Tüm bunlara bakılarak TT ile T ve YUT arasında *al-* fiili kısmi yalancı eş değerklik taşımaktadır.

40. engelle- (TT), ngll- (T), engelle- (YUT)

TT: (I) “engelini takmak: *Duvara engelliyordu pencerenin panjurlarını*” (II) *nsz. “engel atıŐı yapmak” (GTS).*

T: Beş parmakla, tırnakları devreye sokarak sıkıca tutmak, kavramak: *Craq bir to’lg’nib ko’zini yumdi-d, ikki ko’li biln slrini ngllb yn o’tirdi.- “Kadın bir kıvranıp gözlerini kapadı, sonra iki eliyle saçlarını sıkıca kavrayarak tekrar oturdu.” (TİL C.II, 353).*

YUT: Pençe -el- ile tutmak, kavramak: *U ikki qo’li bilen meydisini englledi- “O, iki eliyle karnını kavradı” (YUTIL I, 405).*

TT’nde yer alan *engelle-* fiili, T ve YUT ile hiçbir yönden anlam denkliğı ya da benzerliğı göstermemektedir. T ve YUT’ da eş değerk anlamlara sahip bu fiil, TT ile T ve YUT arasında tam yalancı eş değerkliğe sahiptir.

41. apla- (TT), pl- (T), apli- (YUT)

TT: (I) “Bir Şeyin, bir nesnenin enini-boyunu ölçmek, apkımak.” (II) “Keresteleri dört köŐe halinde kesip biçmek” (GTS).

ÖT: çäplä- I.: Bir şeyi avuçla alıp bir yere yapıştırmak; rastgele bir yere sürmek, sıvamak: *Devärgä läy çäplämäq- “Duvara çamur sıvamak/ sürmek”* (II) *mec.* Öfkeyle saldırmak (ÖTİL C.II, 356).

çäplä- II.: Yolun kenarına saparak ilerlemek veya kenardan gitmek: *İkkinçi bekämädän yo ‘lini çäpläb, Tâşlâq dävâzäsi ârğalı yänä qaytib Märg ‘ılängä kirgän ädi- “İkinci bekâmdan yolunu kenara saparak, Taşlak kapısından tekrar Mergilang’a girmişti”* (ÖTİL C.II, 356).

YUT: Bir şeyi yapıştırmak, sıvamak (YUTS, 71).

çapla- fiili üç lehçede de karşılaştırıldığında farklılık göstermektedir. TT’deki iki anlamda ÖT ve YUT’de karşılık bulmamaktadır. Fiilin anlam alanlarında bir kesişme, ortaklık bulunmadığından, *çapla-* fiilinin TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

42. çap- (TT), çâp- (ÖT), çap- (YUT)

TT: (I) *esk.* “Koşturmak: *Atını çaparak gitti*” (II) *nsz. esk.* “Akın etmek koşmak: *Yağı basar, uğru çapar, tek başıma barınmam, ölürüm*” (GTS).

ÖT: çâp- I.: (I) Bir yöne doğru hızla hareket etmek. Koşmak: *Bälä pästgä tāmān çâpti- “Çocuk aşağıya doğru koştu”* (II) At binmek, atı yönlendirmek- hızlı gitmek: *ât çâpmâq- “atla dörtnala sürmek/ koşturmak”, Ulâq çâpmâq- “atı hızla sürerek oynanan geleneksel atlı takım oyunu”* (III) Erkek hayvanın çiftleşmesi (üremek): *ât çapdi - “at çiftleşti”* (ÖTİL C.II, 379).

çâp- II.: (I) Keskin aletlerle vurarak kırmak, kesmek: *Qılıç bilän yävni çâpmâq- “Kılıçla vahşi hayvanı kesmek”*. (II) Bitkinin altını ve etrafını yumuşatmak, kazmak (ÖTİL C.II, 379).

YUT: çap- I.: Erkek at (aygır) ya da eşeğin dişi eşeğe (katır, manda eşek) çiftleşmek (YUTIL I, 396).

çap- II.: (I) Bir yöne doğru hızla hareket etmek, koşmak: *Balini eşqa buyrup, keynidin özüng çap - “Çocuğu eşeğe yönlendirip, sonra kendin koş”* (II) Atı sürmek, yönlendirmek; at koşturmak (YUTIL I, 396).

çap- III.: Keskin bir aletle parçalamak, yarmak, kesmek: *palta bilen çapmaq- “Baltayla kesmek”* (YUTIL I, 396).

TT’de verilen “koşturmak” ve “koşmak” anlamları ile ÖT’deki *çap-* I. fiilinin ilk anlamı ve YUT’ndeki II. anlam ile örtüşmektedir. Fakat diğer anlamlar ile benzerlik olmadığından *çap-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

43. çatış- (TT), çätiş- (ÖT), çétiş- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Birbirine çatmak, çatılmak: *Ulu denizin üstünü çatışan, şimşeklenen kara bulutlar sardı*” (II) *nsz.* “Karşılıklı vuruşmak.” (III) *nsz.* “Kavga etmek: *Fena hâlde sinirliyim, bugün muavin hanımla behemehâl çatışacağım.*” (IV) *nsz.* “Söz, iddia veya davranış birbirini tutmamak, birbirini çelmek, mütenakız olmak.” (V) *nsz.* “Deve ve köpek çiftleşmek” (GTS).

ÖT: (I) *Bağla-* fiilinin müşterek hali; birlikte dikmek. (II) Hareketin yavaşlaması, durma noktasına gelmesi veya durgun bir pozisyonda karşı karşıya kalmak: *Çätişgän mällär- “Hareketsiz bekleyen hayvanlar”* (III) İki şeyin (yol, sınır, nesne vs.) birbirine bağlanması, bitişmesi. (IV) Uzak akrabalık ilişkisiyle bağlı olmak: *Bü kişi çätişgänim b’olädiler- “Bu kişi uzaktan akrabam olur”* (ÖTİL C.II, 358).

YUT: *bağla-* fiilinin müşterek hali/ Çapraşmak, takılmak (YUTIL I, 428, YUTS, 79).

çatış- fiilinin TT’de yer alan anlamları ile ÖT ve YUT’daki karşılıklarına bakıldığında, anlam bakımından birbirlerinden tamamen farklıdır. Türkiye Türkçesi’nde *çatış-* fiili; ‘birbirine çatmak, kavga etmek, vuruşmak, karşıt düşünce ve davranışlar arasında çelişmek’ gibi dinamik, karşılıklı ve çoğu zaman gerilim içeren eylemleri ifade ettiği görülmektedir.

Buna karşılık ÖT’de fiil, bir şeyin karşılıklı olarak bağlanması, birleşmesi ya da karşı karşıya durması gibi anlamlarda kullanılmakta; aynı zamanda uzak akrabalık ilişkisini belirtmek için de yer almaktadır. YUT’de ise hem *bağla-* fiilinin müşterek hali olarak yapısal birleşmeyi ifade etmekte, hem de çapraşmak veya takılmak gibi fiziksel temas bildiren eylemlerle ilgilidir. Her iki lehçedeki bu kullanımlar, Türkiye Türkçesi’ndeki anlam alanıyla hiçbir kesişim göstermemektedir. Bu sebeple *çatış-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe taşımaktadır.

44. çat- (TT), çat- (ÖT), çat- (YUT)

TT: (I) “Odun, değnek, kılıç, tüfek vb. uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirine çaprazlama dayayarak durdurmak: *Avlusunda silahlarını çatmış, ayaklarını germiş askerler var.*” (II) “Kereste vb.ni birbirine tutturmak: *Kırık tahtaları bir solukta yan yana çattılar.*” (III) “Bir şeyi yapmak için gerekli parçaları bir araya getirmek: *Koca bir nahiye titreştik, odunsuz yattık / O büyük mektebi gördün ya, kışın biz çattık*” (IV) “Yükü hayvana iki yanlı yüklemek.” (V) “Başa yemeni, çatkı, yazma vb.ni bağlamak.” (VI) “Üzücü, kızdırıcı veya şaşırtıcı olaylarla karşılaşmak: *Hacı Mustafa bağıırıyor, ömründe böyle bir işe çatmadığını söylüyordu.*” (VII) “Yazıyla veya sözle sataşmak: *Böyle söyler de sonra yemek biraz azca çıkarsa yahut pek düzgün olmasa aşçıya çatacak gibi olur.*” (VIII) “Rastlamak, karşılaşmak: *Nerden çattım böylesi bir güzele...*” (IX) *hukuk* “Gemiler birbirine çarpmak” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyi kenarından diğer kenarına dikip birleştirmek, birbirine eklemek, yapıştırmak veya sabitlemek/ giysi vb. dikim ile onarmak: *çätib almak: Heç b ‘olmäsä, u yer-bu yerimni çätib äläy- dedi- “Hiç olmazsa şu yanımı buramı dikivereyim/giyivereyim bari”.* (II) Bir araya getirmek, toparlamak/ derlemek. (III) Vurmak, şiddetle bastırmak: *Çüv hä, dedi, qâmçi çättdi - “Hadi be! dedi ve kamçıyı vurdu”* (ÖTİL C.II, 358).

YUT: (I) İki ucu birbirine dikip koymak, birleştirmek, iliştiirmek, bağlamak, sabitlemek: *Yengni çatmaq- “yakayı dikmek/ birleştirmek”* (II) Bağlamak, tutmak: *Ulaqni çatmak- “Öküzü bağlamak.”* (III) Bir şeyi birbirine bağlayarak hareket ettirmek; itmek- çekmek: *Birinci motorluq keme arkısığa bir puqra ketiqni çetivalğandı- “Birinci motorlu teknenin arkasına bir şişe bağlıy çekip götürüyordu”.* (IV) Takmak. (V) Bağlamak, birleştirmek (YUTIL I, 397).

çat- fiili, her üç lehçede de benzer temel anlamlar taşımasına rağmen, kullanıldığı bağlamda bazı farklar görülmektedir. TT’de *çat-* fiili, nesneleri birleştirmek, karşılaşmak, çarpışmak ve hatta sosyal anlamda da *sataşmak* gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. ÖT’de ise daha çok somut eylemlerle ilişkilendirilir, örneğin giysiyi dikmek, bir araya getirmek, bağlamak gibi anlamlar öne çıkmaktadır. YUT’de de fiil, nesneleri bağlamak, birbirine eklemek ve hareket ettirmek gibi somut eylemleri

ifade etmektedir. Ancak, fiilin üç lehçede de benzer *birleştirme ve bağlama işlevi* görmesine rağmen, anlam genişlemeleri ve kullanıldığı bağlam farklılıkları vardır. Bu nedenle, *çat-* fiilinin anlamı her üç lehçede de ortak bir temel taşıırken, TT III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. anlamlar ÖT ve YUT’de bulunmamaktadır; fiil TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerklik taşımaktadır.

45. çek- (TT), çek- (ÖT), çek- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek: *Hepsi iskemleleri çekerek masanın etrafında bir halka yapmaya hazırlanıyorlardı.*” (II) “Taşıtı bir yere bırakmak, koymak.” (III) “Germek: İpi çekmek” (IV) “İçine almak, emmek.” (V) “Başka bir yere taşımak: *Ekini tarladan çekmek.*” (VI) “Bir amaçla ortadan kaldırmak: Piyasadaki parayı çekmek” (VII) “Üzerinde bulunan bir silahla saldırmak için davranmak: *Elindeki tabancayı tetiğine basmak için yeni çekivermiş gibiydi.*” (VIII) “Atmak, vurmak: *Dayak çekmek. Şut çekmek.*” (IX) “Bir kimseyi ya da bir şeyi geri almak.” (X) “Güç durumlara dayanmak, katlanmak: *Yalnız bende meçhul bir hastalık vardı. Sekiz yaşından beri çekiyordum*” (XI) “Tartıda ağırlık olmak: *Tartsaydınız kırk, kırk beş kilodan fazla çekmezdi.*” (XII) “Döşemek: *Kablo çekmek*” (XIII) “Engel kurmak: *Derenin kış yaz kurumayan suları böğürtlen fidanlarını yükseltmiş, iki tarafa yemiş dolu bir koyu çit çekmiş.*” (XIV) “Şans denemek için hazırlanmış kâğıtlardan herhangi birini almak: *Birisi niyet çeksin de biz de bir lokma bir şey yiyelim diye bekliyorlar.*” (XV) İmbik yardımı ile elde etmek: *İspirto çekmek. Gül yağı çekmek*”(XVI) “Çizgi durumunda uzatmak.” (XVII) “Bir şeyin aynısını yazmak veya çizmek: *Metni temize çekmek. Kopya çekmek*” (XVIII) “Tedavi amacıyla şişe, sülük, vantuz vb.ni uygulamak: *bardak çekmek*” (XIX) “Bir yerden bir şeyi yukarı doğru almak.” (XX) “Görüntüyü bir aletle özel bir nesne üzerine kaydetmek: *Fotoğraf çekmek. Film çekmek.*” (XXI) “Taşıma gücü olmak: *Bu araba 500 kilodan çok yük çekmez*” (XXII) “Bir şeyi öğütmek: *Kahve çekmek*”(XXIII) “Protesto, çek poliçe, vb. şeyleri düzenleyerek yürürlüğe koymak.” (XIV) “Hoşa gitmek, sarmak.” (XV) “Kaçan ilmeği tekrar düzeltmek için örmek: *Çorap çekmek*” (XVI) “Masrafını karşılamak, ikramda bulunmak.” (XVII) “Bir duyguyu içinde yaşatmak: *Ona yanıyorum, onun hasretini çekiyorum.*” (XVIII) “Yürütmek, sürmek: *Aheste çek kürekleri mehtap uyanmasın*” (XIX) “Bir kimsenin ailesinden birine herhangi bir bakımdan benzerlik

taşıması: *Yeğenin onı çeken tek yanı yoktur.*” (XXX) “Bir olayın veya herhangi bir şeyin içyüzünü anlamak için bir kimseyi sıkıştırmak: *Sorguya çekmek*” (XXXI) “Herhangi bir anlama bağlamak: *Bak, sözümü nereye çekti!*” (XXXII) “Örtmek, giymek: *Yorganınızı başınıza çeker ve uykunuza devam edersiniz.*” (XXXIII) “Dişi hayvanı çiftleşmek için erkek hayvanın yanına götürmek.” (XXXIV) “Yol, ay sürmek: *Sevmediğim ayların çoğu otuz bir çeker, uzundur.*” (XXXV) *nsz.* “Daralıp, kısalmak; genellikle kumaşların yıkanırken su derecesinin fazla olması sebebiyle küçülmesi: *Kumaşı yıkayınca çekti*” (XXXVI) “Bir şeyi asmak: *Açıktı durduk. Demir attık. Kayığa tehlike bayrakları çekti.*” (XXXVII) “Boya, badana vb. sürmek.” (XXXVIII) “Yollamak: *Çektikleri telgrafi babasıyla annesi, bakalım, alabilecekler mi?*”. (XXXIX) “Bir şeyi emip dışarıya çıkarmak: *Tulumba, suyu iyi çekiyor. Baca iyi çekiyor.*” (XL) “Hamur vb. yiyeceklerin iyice pişmiş duruma gelmek.” (XLI) *fiz.* “Bir cisim, belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisine yaklaştırmaya zorlamak, itmek karşısı.” (XLII) *teknik.* “Vericiden gelen dalgaları algılayarak televizyon, radyo, telefon vb. cihazlarla bağlantı kurmak.” (XLIII) *argo* “İçki içmek: *Çok kimse rakısını bağında çekiyordu*” (GTS).

ÖT: (I) Kendine doğru hareket ettirip çekip, kaldırıp vurmak: *Tığ‘ çekmâq-* “*Kılıç çekmek*”, *Xancer çekib qârâ bag‘rin tirdirâr-* “*Hançeri çekip doğrudan bağrına saplar/dayar*” (II) Tecrübe etmek; görüp geçirmiş olma hali, deneyimli olmak: *Cefâ çekmâq-* “*Eziyet, acı çekmek/ yaşamak*”, *Meşâqqâtlâr çekmâq-* “*Zorluklar görüp geçirmek*” (III) İçmek, tüketmek sigara vb. hakkında: *Mâxârka çekmâq-* “*sarılmış tütün içmek*” (IV) Yerleştirerek, bastırarak motif yapmak, süslemek (ÖTİL C.II, 363).

YUT: çek- I.: İçmek; sigara içmek (YUTS, 75).

çek- II.: Acı duymak; azap çekmek (YUTS, 75).

çek- III.: Koşmak: *Harwiga at çekmek-* “*Arabaya at koşmak*” (YUTS, 75).

çek- fiili Türkiye Türkçesi’nde kırk üç madde ile oldukça geniş bir anlam alanına sahiptir. TT’deki III., XVIII., XXI. numaralı anlamlar ÖT’deki I. anlam ile benzerlik taşımaktadır. TT’deki X. anlam ile de YUT II. anlam örtüşmektedir. Türkiye Türkçesi’nde oldukça zengin ve çeşitli anlamlara sahip olan *çek-* fiili, ÖT ve YUT ile hem ortak hem de farklı anlamlar taşıdığından kısmi yalancı eş değerlik sergilemektedir.

46. çekil- (TT), -- (ÖT), çéqil- (YUT)

TT: (I) “Çekme işi yapılmak: *Ağlar çekiliyor dalyanlarda.*” (II) “Kendini geriye veya bir yana çekmek.” (III) “Bir işten bir görevden kendi isteğiyle ayrılmak; istifa etmek: *Hiçbir zaman mebusluktan çekilmek niyetinde değilim.*” (IV) “Bir şey azalmak: *Gölün suları çekildi.*” (V) “Yok olmak: *İneğin sütü çekildi*” (VI) “Bir yerden uzaklaşmak ve bir yere uğramamak.” (VII) “Geri gitmek; ricat etmek.” (VIII) “Katılmamak, vazgeçmek: *Yarışmadan çekildi.*” (IX) “Katlanmak, üstlenmek, tahammül etmek.” (X) “Tartılmak.” (XI) “Parça hâlindeki et kıyma biçimine getirilmek.” (XII) *mec* “Uzaklaşmak, araya mesafe koymak: *Yalnız ben baştan boş bulundum, buna fazla sokuldum. Şimdi çekildiğimi de belli etmek istemiyorum*” (GTS).

ÖT: --

YUT: (I) Bir şeyin yere sertçe çarpıp saplanması veya gömülmesi: *Romka yerge çuşüp çekildi* – “Çerçeve yere düşerek çakıldı” (II) *mec* Yönelmek; ilgilenmek, gönül vermek, etkilemek: *Tönümliq birisi sāngmu çekilip qoymighani yòq* - “Sana ilgi gösteren tanınmış biri mutlaka olmuştur” (YUTIL I, 430).

ÖT’de karşılığı bulunamayan *çekil-* fiilinin TT ile YUT arasında benzer bir anlama sahip olmadığı görülmemektedir. Bu sebeple *çekil-* fiili TT ile YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

47. çekiş- (TT), -- (ÖT), çéqiş- (YUT)

TT: (I) “İki yönünden karşılıklı çekmek: halat çekişmek” (II) “Bir şeyi birbirine karşı çekmek: *Bıçak çekişmek.*” (III) “Aralarında ad, niyet, kâğıt veya piyango çekmek: *Kura çekiştir.*” (IV) *mec.* “Ağız kavgası etmek: *Seninle çekişmek lazım, büyük hareketlerin manasını anlamıyorsun.*” (V) *mec.* “Üstün gelmek için karşılıklı çabalamak; itişmek: *Takımımız birincilik için çekişiyor*” (GTS).

ÖT: --

YUT: (I) Fiziksel veya sözlü olarak tartışmak; kavga etmek: *Eskerler meydandiki çimenliklerde, gülzarlıklarda her xil yetişip, gazir çekişetti*- “Askerler meydandaki

çayırda, bahçelerde çeşitli şekilde toplanıp dövüşerek alıştırma yapıyorlardı” (II) Şakalaşmak, oynaşmak (YUTIL I, 430).

çekiş- fiiline ÖT’de rastlanılmamıştır. TT’deki IV. anlam YUT I. anlamla doğrudan örtüşmekte ve TT V. anlam ise YUT’daki I. anlam ile kısmen benzerlik göstermektedir. TT’deki I., II., III. anlamların ise YUT’da karşılığı bulunmamaktadır. Bu sebeple *çekiş-* fiili TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

48. çöz- (TT), ço‘z- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) “Düğüm halinde bağlı veya sarılı bir şeyi açmak: *Hatta annem eğildiği vakit önlüğünün düğümünü arkadan çözüyor, ayağa kalkınca önlüğün düşmesi ve annemin ‘Aaa yine çözmüş!’ diye bağırması en az benim kadar onu da neşelendiriyordu.*” (II) “Düğmeyi ilğinden açmak: *Yalnız göğsünün düğmelerini çöz.*” (III) “Saçı açmak.” (IV) “Bulmaca, sorun vb.nin bilinmeyen, gizli noktasını bulup açıklamak, sonuca bağlamak: *Kır saçlı postacı bulmacayı çözmüştü.*” (V) *kimya* “Bir maddeyi çözücü maddeyle çözündürme, onun çözeltisini yapmak.” (VI) *matematik* “Bir problemde aranan sonucu, belli ögeler yardımıyla ortaya çıkarmak; halletmek” (VII) *hlk.* “Çözgü ipini tezgâha yerleştirmek” (GTS).

ÖT: (I) Çekerek uzatmak, gevşetip açmak, germek, esnetmek: *Rezinkâni ço‘zmâq- “Lastiği uzatmak- çekip esnetmek”, Xamir ço‘zmâq- “Hamuru uzatmak- çekerek açtırmak”* (II) Uzatmak, ileriye doğru yöneltmek, germek: *Yârdâm qo‘lini ço‘zmâq – “Yardım eli uzatmak”, Ko‘l ço‘zib ko‘rişmâq – “El uzatarak selamlaşmak”* (III) Süre, zaman uzatmak: *Ekin kâmpâniyâsini ço‘zip yübârmâq – “Ekim süresini fazla uzatmak”* (IV) Normalden daha uzun sürede telaffuz etmek ve parça parça konuşmak, uzatmak: *Hä, hä ündâq degin, dedi, Dânilâviç ço‘zib, go‘yâ müşkül bir mäsälâni zo‘rg‘a tüşünib âlgändäy – “Evet, evet öyle de bakalım, dedi Dânilaviç, sözlerini/sesleri uzatarak, sanki meseleyi güçlkle anlamış gibi”* (V) *mec* Bir söz ya da konuyu sürekli uzatmak, lafı gevelemek gevezelik etmek, gereksiz ve uzun konuşmak: *E, bo‘ldi, ko‘p ço‘zmä! Bir cäg‘ing açılca, qaytib yâpilişi qıyın – “Tamam artık, fazla uzatma! Bir kez ağzın açıldı mı, yeniden kapanması zor oluyor”* (VI) Tasarruf etmek, çok dikkatli ve ölçülü kullanmak: *âz pul âlsä hām, ço‘zib-ço‘zib üç küngä yetkâzdi – “Az para alsa da, tasarruflu kullanarak/kıt kanaat kullanarak üç*

güne yetirdi” (VII) Bir şeyi elle vermek, elinde uzatmak: *Ço ‘z- Ço ‘z! Bu yer hâzîlînin câyi emäs – “Uzat, uzat!/ ver şunu ver! Burası şaka yapılacak yer değıl”* (ÖTİL C.II, 384-385).

YUT: --

YUT’nde karşılığı bulunamayan *çöz-* fiilinin TT’ndeki I., II., III. maddelerindeki “açmak” ÖT’deki I. anlam ile benzerlik göstermektedir. Diğer anlamlara bakıldığında ÖT’de tamamen farklı kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Yalnızca ilk anlam “germek, açmak” yönünden benzerlik bulunmaktadır. Bu sebeple *çöz-* fiili TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değerklik oluşturmaktadır.

49. çök- (TT), ço‘k- (ÖT), çök- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Bulunduğı düzeyden aşağı inmek; çukurlaşmak, batmak, obrumak: *Altımız oynadı, toprak çöktü üstüme. Bağırıyordum. Toprak sıkıştırıyordu.*” (II) *nsz.* “Üzerinde bulunduğu yere yıkılmak: *Bir, bilemedin bir buçuk kulaçlık bir tavan çöktü bana kalırsa...*” (III) “Çömelmek.” (IV) “Birdenbire oturmak: *Suluk soluğa yere çöktü.*” (V) *nsz.* “Birinin, bir şeyin üzerine çullanmak.” (VI) *nsz.* “Deve, sığır vb. hayvan olduğu yere oturmak: *Boz renkli bir kaya, tıpkı çökmüş bir hecin sırtını andırıyordu.*” (VII) *nsz.* “Şakak, avurt vb. içeri doğru girme; çukurlaşmak: *Kadının yanakları daha fazla çöktü.*” (VIII) *nsz.* “Yayılmak, basmak: *Geceleri bazen öyle bir sessizlik çöküyor ki muharebenin bu yerlerde olduğuna insanın inanamayacağı geliyor.*” (IX) *nsz.* “Sis, duman vb. inerek kaplamak: *Alaca karanlıklar çökerken köşk bahçesinin parmaklıklarında görünmektedir.*” (X) *nsz. mec.* “Sarsılıp dinçliğini yitirmek: *Şayet iradesiz bir adamsanız az zamanda çürüyüp çökmeniz pek mümkündür.*” (XI) *nsz.* “Tortu dibe inmek.” (XII) *nsz. mec.* “Son bulmak, yıkılıp dağılmak; göçmek: *Bir gün vatan çöktü ve millî mabetler istila edildi.*” (XIII) *mec.* “Yoğun bir biçimde duymak: *Mustafa Kemal’in içine ilk defa bu lisede vatan kaygısı çöktü*” (GTS).

ÖT: (I) Çömelmek, dizleri bükerek topuk üzerine oturma pozisyonu almak: *Hämmä âhistä turgän yeridä ço ‘kdi - “Herkes sessizce durduğu yerinde çöktü/yere oturdular”* (II) Oturmak, dibe yerleşmek, sıvı bir karışım, katı vb. hakkında: *Lâyqa ço ‘kib süv tinıqlaşibdi – “Tortu dibe çökmüş su temizlenmiş”* (III) Gömülmek, batmak: *İtärüvçi*

küç cism âğ'ırligindän käm bo'lsä, cism ço'kedi – "İtme kuvveti cismin ağırlığından az olursa, cisim çöker/ batar" (IV) mec. Kamburlaşmak, boyu kısalmak; moral veya güç olarak çökmek: Kämpir g'amdän ço'kdi – "Yaşlı kadın kederden çöktü", Âdäm qarib änçä ço'kib qâldilär - "İnsan yaşlanıp bayağı eğilmişler/kamburlaşp çökmüşler" (V) İçine çökmek, batmak, ruhen ve bedenen çökmek: Şiyärä âstidän (erinin) ço'kkän qāvâqläri, hârg'ın, so'nıq ko'zlärini ko'rdi - "Eşinin göz kapaklarının içe çökmüş, yorgun, solgun gözlerini gördü" (VI) mec. Ekomomik ve ruhi yönden düşüş yaşamak, kötülemek, çaresiz kalmak; çökmek: O'lmäsäy üç-to'rt kündäyâq ço'kib ketdi; ilgärigidäy sergän häm emäs – "Ölmese ya, üç dört gün içinde çökmüştü, eskisi gibi zinde değil" (VII) İnnek, kaplamak, yerleşmek: Âqşäm ço'kdi – "Karanlık çöktü/ akşam oldu", Ko'zlärigä älläqandäy mä'yüslük ço'kdi – "Gözlerine garip bir hüznün çöktü/ hüznün kapladı" (VIII) mec Ruhsal açıdan çökmek; derin hislere dalmak, gömülmek: Xayâlgä ço'kmâq - "Hayale dalmak", Fikrgä ço'kmâq - "Derin düşüncelere dalmak" (ÖTİL C.II, 385).

YUT: Dalmak, batmak: *suga çöküp ketmek – "suya batmak", Oyga çökmek – "fikre dalmak", tiz çökmek - "dizleri bükerek oturmak" (YUTS, 90).*

çök- fiili anlam bakımından incelendiğinde TT ile ÖT ve YUT arasında yalnızca bazı kullanımlarda örtüştüğü görülmektedir. Her üç lehçede de "çömelmek", "dibe çökmek", "batmak" gibi temel anlamlarda ortaklık bulunmakla birlikte, TT'de yer alan VI. "hayvanın yere oturması", VII. "şakak ve yanak gibi bölgelerin içe çökmesi", X. 'yoğun bir duygunun birey üzerinde etkili olması' gibi çeşitli anlamlar ÖT ve YUT'da bulunmamaktadır. ÖT'de *çök-* fiili daha çok mecaz anlamda kişinin ruhsal durumuyla ilgili kullanımları kapsamaktadır. Ayrıca TT'ndeki *karanlık*, *sessizlik* çökmesi gibi soyut anlamlar yalnızca Özbek Türkçesi VII. anlamda ortaklık görülürken, Yeni Uygur Türkçesi'nde bu tarz kullanım yer almamaktadır, fiilin anlam alanı daha sınırlıdır. Dolayısıyla, anlam bakımından yalnızca bazı kullanımlarda örtüşme görüldüğünden; *çök-* fiilinde, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi arasında kısmi yalancı eş değerlik bulunmaktadır.

50. dala- (TT), tälä- (ÖT), tala- (YUT)

TT: (I) “Köpek, kurt vb. hayvanlar dişlemek, ısırarak; haşlamak: *Köpek mi daladı seni?*” (II) “Zehirli böcek, ısırarak otu, sert kumaş dokunarak teni acıtmak veya kaşındırmak; batmak, yemek” (GTS).

ÖT: (I) Zorla almak, kapmak, soymak: *Bir dehqân: Temir äkâ, biz nimä bilän bir dehqânçilik qılâmiz? Bâryo ‘g‘imizni bâsmâçilär tälâb âlib ketgän – “Bir çiftçi: Demir ağabey, biz neyle tarım yapıyoruz? Hayvanlarımızı, baskıcılar talan edip götürdü”* (II) Birbirine karışarak, çekişerek alışveriş yapmak; itişip kakışarak almak: *Yängi kitâbni birpâsdâ tälâb ketişdi – “Yeni kitabı bir anda kapıştılar”* (III) Hücum etmek, üzerine çullanmak, saldırmak: *Sen bo ‘rini äyäsäng, bo ‘ri seni tälâydi. Mäqâl - “Sen kurdu esirgersen, kurt sana saldırır. Atasözü”* (IV) Şiddetli saldırmak: *ärining üyäsigä tegsäng, o ‘rtägä âlib tälâydi. Mäqâl - Eğer erkeğin evine (namusuna) dokunursan, seni ortaya alıp saldırır. Atasözü”* (V) Sözlü olarak kalabalık hâlde birine yüklenmek, sözlü olarak paylamak, saldırmak: *Qıçkinä bir qızçädän dâkki egän hâligi äyâl Ergäşâyni tälâb berdi - “Küçük bir kızdan azar işiten o kadın, adama fena halde çıkıştı/ sözleriyle payladı”* (VI) *mec İç dünyasını sarsmak, rahatsız etmek, içini kemirmek: Ko ‘nglini şübhä, g‘azâb, puşâyman hisläri tälâb edi - “Gönlünü/ içini şüphe, öfke ve pişmanlık duyguları kemiriyordu”* (ÖTİL C.II, 111).

YUT: (I) Saldırmak, sıkıştırmak, çekiştirmek, ısırarak dişlemek: *U yer eçiğe emdila taşlınişığa, çong bir et ustidin besip çuşti de, xır qırıgınca talaşqa başlıdi - “O, yere doğru itilerek, büyük bir et parçasını sıkıp yere düşürdü ve ardından hızla talan etmeye başladı”* (II) Soymak; yağmalamak: *Ular tang atquçe heçkimde heç nerse qaldurmani bulap talıdi - “Onlar sabah erkenden kimseye hiçbir şey bırakmadan soygun yapıp talan ettiler”* (III) Taraflı şekilde aşağılamak, hakaret etmek, suç atarak dil uzatmak: *İlimdarlar, ıqtıdarlıq kişiler el işi üçün xan bilen körüşkili kelse, hoquqdarlar ularni eşiktin kirgüzmeyle taladu - “Alimler ve yetenekli kişiler halkın işi için yöneticisiyle görüşmek isteyince, yetkililer onları içeri bile almadan azarlayıp aşağıladılar”* (YUTIL I, 261).

dala- fiilinin, TT’de I. “ısırarak, dişlemek” sahip olduğu anlamlar, ÖT III. anlam ile benzerlik göstermektedir ve YUT’de doğrudan I. maddede “ısırarak, saldırmak” anlamlarını karşılamaktadır. Bu yönüyle Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesi arasında temel anlamlarda örtüşme olduğu görülmektedir. Ancak ÖT’de *tälä-* fiili, “zorla almak, soymak, kavga etmek, saldırmak” gibi daha çok eylemsel şiddet ve

mülkiyet değişimi bağlamlarında kullanılmakta olup, TT'deki bazı kullanım bağlamlarından farklılık göstermektedir. Her ne kadar saldırganlık teması tüm lehçelerde çeşitli derecelerde işleniyor olsa da anlam birliği yalnızca TT I. madde anlamına karşın ÖT III., YUT I. ile sağlandığı gözlenmektedir. Bu nedenle TT ile ÖT ve YUT arasında *dala-* fiilinde kısmi yalancı eş değerlik bulunmaktadır.

51. dal- (TT), -- (ÖT), tal- (YUT)

TT: (I) “Suyun içine bütün vücuduyla ve hızla girmek: *O çirkin, kaba kunduralarla sıcak günde serin denize dalmışım gibi rahatladım*” (II) *nsz.* “Bir yerin içine girmek: *Hızla içeri dalıp mumun başında duran adama doğru iki adım attı.*” (III) *mec.* “Kendini bilmez duruma gelmek, kendinden geçmek: *Çocuk ateşi çıkınca daldı.*” (IV) *nsz.* “Uyumak: *O serinlik içinde Tevfik dalmış. Uyandığı vakit güneş çoktan doğmuştu.*” (V) *mec.* “Başka bir şeyle uğraşamayacak veya başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak; daldırmak.” (VI) *spor* “Güreşte rakibinin bacağına aniden tutmak” (GTS).

ÖT: --

YUT: Yorulmak, tükenmek, güçten düşmek: *Ormini tola orup, talmamdu bilekliring. Men yadinggha yetkende, chidamdu yürekliring-* “*O tarlayı tamamen biçip de, bileklerin yorulmaz mı? Ben aklına geldiğimde, yüreğin dayanıklı mı?*” (YUTS, 487, YUTIL I, 261)

ÖT’de karşılığı bulunamayan *dal-* fiili, TT’de çeşitli anlamlara sahiptir. YUT’da ise fiilin anlam alanı daha dar olup, TT ile anlamsal açıdan uyuşmamaktadır. TT’de hareket bildiren fiil YUT’da daha çok mental anlam içermektedir ve TT’deki anlamdan farklı olup “yorulmak” anlamı taşımaktadır. Bu sebeple *dal-* fiili TT ile YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

52. dik- (TT), tik- (ÖT), tik- (YUT)

TT: dik- I.: (I) “Bir cismi dik olarak durdurmak: *Bir yere direk dikmek*” (II) “Yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek: *Boş toprağa bir koru dikseniz otuz yılda gölge verir.*” (III) “Bardak, testi, kadeh vb. kapların içindekini bir çırpıda, bir

solukta içmek: *Doldurmasıyla kadehini dikmesi, gözünü kırpmadan tek yudumda devirmesi bir oluyor.*” (IV) “Beklemek için birini bir şeyin başına getirmek: *O günden sonra kapıya diktiği bir bekçiye iş çıkışları işçilerin üstlerini arattı.*” (V) “Top, taş vb. bir cismi dikine havaya atmak, fırlatmak.” (VI) “İnşa etmek, yapı kurmak.” (VII) *spor* “Top vb.ni oyun alanında belirli bir yere koymak: *Oyuncu topu penaltı noktasına dikti*” (GTS).

dik- II.: “Biçilmiş veya yırtılmış kumaş, deri, yara vb.ni iğneye geçirilmiş iplikle tutturmak: *Giysi dikmek*” (GTS).

ÖT: (I) İğne iplik ile birbirine bağlamak, kapatmak, düzeltmek: *Yäräni tikmoq - “Yarayı dikmek”, Qo ‘liniñ o ‘g ‘zini tikmoq - “Kol ucunu dikmek (kumaş)”, Dählizddä Häsänäli üzilgän ät äsbäblärini uläb tikär edi - “Koridorda Häsänäli'nin kopan at eşyalarını toplayıp dikiyordu*” (II) Takmak, yerleştirmek: ...sämälýät üçün o ‘zläriçä quläy cäy tänläb, kiçkinä bäyräqça tikib qo ‘ygän ekän - “Keşif ekibi, uçak için uygun bir yer seçip küçük bir bayrak dikmiş” (III) Tarım hakkında; ekmek: *Yärgä urug ‘ tikmâq - “Toprağa tohum ekmek”* (IV) Kurmak, inşa etmek, bina yapmak: *O ‘täv tikmâq - “Çadır dikmek/ kurmak”* (V) Çocuk oyunlarında: cevizleri belirli bir sıraya dizmek, yerleştirmek, koymak: *İkkitädän yäng ‘aq tikmâq - “ikişer ikişer ceviz dizmek/ oyun için ikişer yerleştirmek”* | Kumarda ortaya para veya başka bir şey koymak: *Ätäsi o ‘lib kättä meräsgä egä bo ‘lgän báyvächčälärning ko ‘pi ... pul tikib xo ‘râz uriştirib rähätlänär edi - “Babası ölüp büyük mirasın sahibi olan zenginlerin çoğu ... para koyup/ yatırıp horoz dövüştürerek eğlenirlerdi*” (VI) *mec.* Biri ya da bir şey için bağışlamak, adamak, feda etmek: *Haq iş üçün o ‘z häyâtini tikmâq - “Doğru, adil iş için kendi hayatını feda etmek”* (ÖTİL C.II, 174).

YUT: (I) Saplamak, dikmek, yerleştirmek, kurmak: *Köçme tikmek - “Göç etmek için yer/ alan kurmak”* (II) Kurmak, dikmek, bina dikmek: *Çedir tikmek - “Çadır kurmak”* (III) İki şeyi birbirine tutturmak için; sabitlemek, yapıştırmak, kapatmak: *Kiyim tikmek - “giysi/ kumaş dikmek”.* (IV) Kumar ve kumar benzeri oyunlarda, kendi payından para ya da başka şeyleri ortaya koymak: *Kumarga pul tikmek - “Kumara para dikmek/ koymak”* (V) *mec* Bir kişi ya da bir şeye bağışlamak, feda etmek: *Cenini tikmek - “Canını feda etmek/ ortaya koymak”* (VI) Belli bir noktaya dikkat kesilmek, gözünü dikmek: *Yasin Sunay üzün qaşliri astidiki nursiz közlirni allıqayaqlarğa gezep bilen tikti - “Yasin Sunay, uzun kaşlarının altındaki donuk gözlerini karşısındakilere öfkeyle*

dikti” (VII) Havaya kaldırmak, dikmek: *Mozay kuyruqni tikip qaçti* - “*Tilki kuyruğunu havaya dikip kaçtı*” (YUTIL I, 358).

TT dik- I.: VI. madde “inşa etmek, yapı kurmak” anlamı ile ÖT IV. ve YUT II. anlam ortaklık göstermektedir. TT dik- II “dikiş yapmak ve sabitlemek” anlamı ile ÖT I. ve YUT III. anlamda benzerlik göstermektedir. Fakat TT’de yer alan diğer anlamlar ÖT ve YUT’de bulunmamaktadır. Aynı şekilde, ÖT ve YUT’deki “kumar oynamak”, “feda etmek” gibi anlamların olması TT’deki kullanımdan farklılık göstermektedir. Birçok anlam farklılığının yanında belirtilen anlamlarda ortaklık olması TT ile ÖT ve YUT arasında *dik-* fiili kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

53. dola- (TT), to‘lä- (ÖT), tola- (YUT)

TT: (I) “İplik, tel veya şerit vb. nesneleri bir şeyin üzerine döndürerek sarmak: *İpleri sedirlerin bacaklarına doladılar.*” (II) “Sarmak, kavuşturmak: *Annem yerinden kalktı, yanıma geldi, bir kolunu uzatarak omzuna doladı*” (GTS).

ÖT: (I) Alınan, satın alınan, kullanılan şeylerin karşılığında belirli bir miktarda para veya ücret vermek: *Bü nârsäläringiz mendä gârâv türädi, qaçâyki pul tâpsängiz, mening yârâg‘ üçün to‘lägän pulimni berib, nârsäläringizni âläsizlä-* “*Bu eşyalarınız bende rehin olarak duruyor, eğer para bulursanız, benim size ödediğim parayı verip eşyalarınızı alabilirsiniz*” (II) Borç, vergi, ceza gibi maddi ödeme yükümlülüğü yerine getirmek: *Sâlıq to‘lämäq* - “*Vergi ödemek*”, *Şträft to‘lämäq* - “*Para cezasını ödemek*”, *Bügün qarzläringni to‘läysänlä, men tinç, senlä, tinç-* “*Bugün borçlarını ödersen, ben de rahat olurum, sen de rahat olursun*” (III) Verilen zararın karşılığını tazmin etmek ya da karşılığını üstlenmek: *Tävân to‘lämäq* - “*Tazminat ödemek*”, *Bây, käsäl bo‘lib qâlibdi, to‘läb beräsän, dedi Muxayyâ Mänzurägä* - “*Bey hastalanmış, sen ödeyeceksin, dedi Muhayya, Menzura’ya*” (ÖTİL C.II, 246).

YUT: (I) Karıştırmak, dolaştırmak; düğümllemek: *yip tolimağ* - “*ipi dolaştırmak/ sarmak*”, *Saqalni öçke çüçürüğa oxşaş argamçe tolap eşletkili bolmaydu-* “*Sakalı keçi kollarından yapılmış ip gibi dolaştırıp kullanmak olmaz*” (YUTIL I, 306).

dola- fiilinin TT’deki anlamı ile ÖT’deki anlamı karşılaştırıldığında; fiilin ÖT’de “para ödeme”, “bedel ödeme” ve “tazmin etme” gibi anlamlar taşıdığı görülmektedir.

Tamamen ekonomik, mali ve hukuki bağlamlarla sınırlı olduğu görülmektedir. TT’de olduğu gibi fiziksel olarak bir nesnenin sarılması ya da çevrenmesiyle ilgili herhangi bir anlam ÖT’de görülmemektedir. Bu sebeple *dola-* fiili TT ile ÖT arasında tam yalancı eş değeriğe sahip bir fiildir.

YUT’de fiilin anlamı “dolaştırmak”, “düğümlmek”, “ip dolamak” manalarını kapsadığından Türkiye Türkçesiyle anlam kesişimi mevcuttur. Ancak YUT’de fiil *dolaştırmak* ifadesiyle *kariştirmek* anlamlarında barındırdığından daha geniş kapsamlı bir kullanım görülmektedir. Türkiye Türkçesi’ndeki *dola-* fiilinin sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değerklikten söz etmek mümkündür.

54. eğele- (TT), egälä- (ÖT), égili- (YUT)

TT: “Eğe ile düzleştirmek, aşındırmak” (GTS).

ÖT: Özümlmek, sahip olmak, ele geçirmek, zapt etmek (TÖÖTS, 361).

YUT: Hakim olmak, ele geçirmek (YUTS, 134).

TT’de bir yüzeyi eğe aletiyle törpüleyerek düzleştirmek veya aşındırmak anlamında kullanılan somut, fiziksel bir eylemi içeren *eğele-* fiili ÖT ve YUT lehçelerine bakıldığında anlamın soyut, zihinsel ya da otoriteyle ilişkili eylemler olup “ele geçirmek” manası taşımaktadır. Anlam alanının TT ile tamamen farklı olduğu görülmektedir. Bu sebeple *eğele-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

55. eğ- (TT), eg- (ÖT), eg- (YUT)

TT: (I) “Düz olan bir şeyi eğik duruma getirmek: *Ağır ağır başını eğip yere baktı ve boynunu бүktü.*” (II) “Sert bir cismi бүkmek” (GTS).

ÖT: (I) Yere doğru eğmek, бүkmek, kıvrırmak: *Däräxm şâxını egmâq* - “Ağaç dalını eğmek”, *Bâş egmâq*: *Qız çâl âldidä kämtärginä bâş egib sâlâm berdi* - “Baş eğmek:

Kız, yaşlı adamın önünde mütevazı bir şekilde başını eğerek selam verdi” (II) mec. Boyununu bükmek, eğilmek (fiziksel veya duygusal olarak). (III) mec. Boyun eğdirmek, itaat ettirmek, söz geçirmek Bâlâni yaşlıgıdân egib âlîş keräk- “Çocuğu küçük yaşta eğitmek (itaat ettirmek) gerekir” (ÖTİL C.II, 438).

YUT: Eğilmiş, bükülmüş bir duruma getirmek; genellikle selam vermek için eğilmek (saygı ifadesi): *Azdin keyin şitap başlıqı uniñ aldığa keliş, qulni egmekçi boldi, biraq Exmet qaqqan közüktin qimir qılmay türüp qaldi - “Biraz sonra alay komutanı onun önüne gelince kolunu eğmek istedi, fakat Ahmed sert bakışlarından -komutanın- hiç kıpırdamadan durdu” (UTIL I, 288).*

eğ- fiilinin üç lehçede de anlamları karşılaştırıldığında temel anlamda eş değer görünmektedir. Fakat TT’deki kullanım ÖT ve YUT ile biçimsel ve anlamsal benzerlik gösterse de, kullanım yoğunluğu ve bağlam çeşitliliği açısından birebir örtüşmemektedir.

ÖT’de fiil, bir nesneyi ya da bedensel uzvu *baş, kol, dal vb.* eğmek anlamının yanı sıra, oldukça belirgin biçimde mecazî kullanımlar da yer almaktadır. *Baş egmoq, boyun bükmoq* ya da *egib alîş* gibi kalıplar, yalnızca fiziksel eylemi değil, aynı zamanda toplumsal itaat, alçak gönüllülük ve eğitimsel terbiye gibi anlamları da ifade etmektedir. YUT’de ise *eg-* fiili, ÖT ile benzer şekilde hem fiziki bir hareket olarak *selam vermek için kolu ya da başı eğmek* hem de saygı belirtisi olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle *eğ-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik sergilemektedir.

56. ek- (TT), ek- (ÖT), ék- (YUT)

TT: (I) “Bir bitkiyi üretmek için toprağa tohum atmak veya gömmek.” (II) “Toprağı ekip biçmek için kullanmak: *Ancak senede otuz dönüm ekebiliyor.*” (III) “Serpmeğe: *Yemeğe biber ekmek*”. (IV) *mec.* “Bir şeyin başlamasına yol açacak sebepleri hazırlamak: *Fesat tohumları ekenler kötü insanlardır*” (V) *argo* “Birini uydurma bir sebeple bırakıp gitmek; savuşmak, atlatmak: *Lale ile Günnur kendilerini ektiğim için müthiş içerlemişler.*” (VI) *argo* Parayı gereksiz yere harcamak. (VII) *argo* Yarıştı geçmek, yenmek (GTS).

ÖT: Bitki tohumlarını yere atmak, saçmak, dikmek; tohum, ekin ekmek, fide dikmek: *Çilim ekmâq - “Çim ekmek”, Gul ekmâq - “Çiçek ekmek”, Kärtâşkâ ekmâq - “Patates ekmek”, Ärpä ekkän ärpä âlär, bug ‘däy ekkän bug ‘däy âlär. Mâqâl - “Arpa eken arpa alır, buğday eken buğday alır. Atasözü”* (ÖTİL C.II, 440).

YUT: Toprağa tohum serpmek; ekmek (YUTS, 136).

ek- fiilinin TT’ndeki “toprağa tohum atmak, ekmek anlamı” üç lehçede de temel anlam olarak yer almaktadır. Fakat TT’nde bulunan IV., V., VI., VII. mecazi ve argo anlamların ÖT ve YUT’de bulunmaması eş değerliğin önüne geçmektedir. Türkiye Türkçesi’nde *ek-* fiili; en temel anlamıyla bir bitkiyi yetiştirmek amacıyla toprağa tohum atmak veya gömmek anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, “toprağı ekip biçmek” ve “yemeğe biber ekmek” şeklinde serpmek, “nifak tohumları ekmek” gibi mecazî kullanımlar ve argo anlamda “birini atlatmak”, “gereksiz yere para harcamak” ya da “yarışta geçmek, yenmek” gibi farklı anlam alanlarına da sahiptir.

ÖT’de *ek-* fiili, doğrudan tarımsal bağlamda kullanılarak “bitki tohumlarını yere saçmak, dikmek” anlamına gelmektedir. YUT’de de aynı şekilde “toprağa tohum serpmek” temel anlamı taşır. Her iki lehçede de bu fiil, somut, tarımsal bir eylemi ifade etmektedir ve mecazî ya da argo kullanımlara rastlanmamaktadır. Dolayısıyla, üç lehçede de *ek-* fiilinin “tohum ekmek” anlamı ortak ve temel kullanımı temsil etse de Türkiye Türkçesi’nde yer alan ve fiilin anlam alanını genişleten IV., V., VI. ve VII. numaralı mecazî ve argo anlamlar, ÖT ve YUT’de bulunmamaktadır. Bu durum, anlam düzeyinde tam bir örtüşmenin olmadığına işaret etmektedir.

Bu sebeple, yalnızca temelde, tarımsal anlamda örtüşen *ek-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

57. em- (TT), em- (ÖT), em- (YUT)

TT: (I) “Somurmak: *Çanağımdaki köpüklü sütü emer gibi içeceğim.*” (II) “Tükürük yardımıyla eriterek içine çekmek (gıda): *Yengemin verdiği karanfili dişlerimle ezip emerek odaya giriyorum.*” (III) *fizik.* “Soğurmak: *Toprak suyu emdi*” (IV) *argo* Uzun zaman yararlanmak, faydalanmak (GTS).

ÖT: (I) Meme ucundan veya meme başından süt emmek; insan veya hayvan yavrularının anne memesinden süt ile beslenmesi: *Qo ‘ziçâq ânâsini emmäy qo ‘ydi – “Kuzucuk annesini emmeyi bıraktı”, Yäxşi buzâq ikki ânâni emâdi. Mäqâl - “İyi buzağı iki anneyi emmez- Atasözü”* (II) *mec.* Almak, özüne sindirmek; ışık, ses veya su gibi doğa unsurlarının bir şeyi içine çekmesi: *änçäyin dârdni gällär, ây nuri emib âqäyâtgän äriq süvining mäyin cildiräşiğä co ‘r bo ‘ldi.- “Biraz dertleştiler, ay ışığının içine çekerek aydınlattığı dere suyunun hafifçe şırıldamasına eşlik etti.”* (ÖTİL C.II, 446).

YUT: (I) Sütü somurup memeden süt çekmek,içmek: *Cenim ana! sendin bugün ayrilidiğan boldum, seni axırqı qatim bir emivalsam, deptu bala - “Canım anne! Bugün senden ayrılacak oldum, seni son bir kez emebilsem, demiş çocuk”* (II) *mec.* Özüne sindirmek, içselleştirip ruhuna sindirmek: *Gölçekimen işqımdın, yala-yala yol qılıp, yağden küçme toldummen, zamanemdin zur emiş - “Aşkımı yudum yudum içip, yalaya yalaya içimde bir yol açtım; derinlikten güçle dolarak, çağımı-zamanımı özümeye çekip sindirmişim”* (UTIL I, 306).

TT’deki *em-* fiili anlam açısından ÖT ve YUT ile temelde kesiştiği görülmektedir. Fakat TT’de bulunan IV. anlam ÖT ve YUT’de bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesi’de *em-* fiili; bir sıvıyı ya da sütü somurmak, ağız yoluyla içeri çekmek, fiziksel olarak bir maddeyi soğurmak ve argo kullanımıyla uzun süre birinden ya da bir şeyden yararlanmak gibi anlamlar taşımaktadır. ÖT’de bu fiil temel anlamdaki ortaklık dışında, mecazi biçimde bir şeyi içine alma, özümseme anlamlarında kullanılmaktadır. ÖT’de II. anlam TT ile kullanım şekli bakımından farklılık göstermektedir. YUT’de de benzer şekilde fiil ikinci anlamında mecaz olarak bir şeyi içine almak anlamlarını barındırmaktadır. Her üç lehçede de *em-* fiilinin temel anlamı ortaklık göstermektedir. Özellikle “süt emmek” ve “özümsemek” anlamları bakımından biçimsel ve anlamsal bir kesişme mevcuttur. Ancak TT’de yer alan ve diğer iki lehçede bulunmayan “uzun süre yararlanmak” şeklindeki anlam, ÖT ve YUT II. anlamlarında mecaz olarak kullanım yönüyle farklılaşması, bu fiilin ÖT ile YUT arasında tam eş değerlik olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, *em-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik oluşturmaktadır.

58. eş- (TT), eş- (ÖT), eş- (YUT)

TT: eş- I.: (I) “Toprağı veya toprak gibi yumuşak bir şeyi biraz kazmak: *Üşüyorsan eşiver mangalı, eş, eş de ısın*” (II) *mec.* “Bir olayı ayrıntılarına inerek araştırmak, incelemek” (GTS).

eş- II.: *nsz.* “At hızlı gitmek” (GTS).

ÖT: eş- I.: (I) Döndürerek, bükerek, olgun (işlenmiş) hâle getirmek, pişirmek; eğirmek: *Men hām tek turmāsdım, mākṭāb mähāligāçā ānām yānidān cilmāy pāxtāni çī ‘gırıqdān çıkarār, kālāvā o ‘rār, paxtā sāvār, hättā piltā hām eşib berārdım.- “Ben de boş durmazdım, okula başlayana kadar annemin yanından ayrılmadan pamuğu çıkırıktan çıkarır, yumak sarar, pamuk dizer, hatta fitil hazırlar ve ip de eğirirdim.”* (II) *mec.* Bir işi ustaca yapmak, söz veya davranışı yerli yerinde kullanmak, etkili olmak: *Gāpni eşādīdā! - “Sözü ne güzel söyledi! / Lafı tam yerine oturttu!”* (ÖTİL C.II, 458).

eş- II.: Kürek çekmek (ÖTİL C.II, 458).

YUT: Döndürerek ve bükerek olgunlaştırmak, işleyip hazırlamak; eğirmek: *İp eşmek - “İplik eğirmek”* (YUTIL I, 87).

eş- fiili Türkiye Türkçesi’nde; “kazımak”, “araştırmak” gibi anlamların yanında “atın hızlı gitmesi” gibi çeşitlilik gösteren anlamlar içermektedir. Ancak ÖT’de bu fiil; “döndürerek, çevirerek, bir şeyi olgunlaştırmak”, “kürek çekmek” ve asıl olarak *eğirmek* anlamı; yün-pamuk vb. işleyerek iplik elde etmek anlamını taşımaktadır. Yani TT’den kapsamı oldukça geniş ve bağlama göre değişebilir farklı eylemleri ifade ederken; fiil YUT’de de “Döndürerek ve bükerek olgunlaştırmak, işleyip hazırlamak; eğirmek” anlamıyla, TT’den tamamen farklı bir kullanıma sahiptir. TT ile ÖT ve YUT *eş-* fiili üzerine anlam düzeyinde hiçbir ortaklık bulunmamaktadır. Bu nedenle, *eş-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik göstermektedir.

59. gazla- (TT), gazlä- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Gaz yağı sürmek: *Tahtakurularını öldürmek için somyayı gazladı.*” (II) *nsz* “Motorlu taşıtlar aracın dahada hızlı gitmesini sağlamak için gaz pedalına kuvvetle basmak.” (III) *nsz. argo* Hızla uzaklaşmak, kaçmak (GTS).

ÖT: (I) Gazla ölçmek, gazla ölçerek denemek. (II) Sıvıyı gazla doyurmak, sıvıya gaz vermek: maden suyuna karbondioksit basmak (ÖTİL I, 183).

YUT: --

Türkiye Türkçesi'nde *gazla-* fiili; bir yüzeye gaz yağını sürmek, motorlu araçlarda hızlanmak amacıyla gaz pedalına asılmak ve argo olarak hızla kaçmak, uzaklaşmak gibi anlamlar taşıdığı görülürken; ÖT'de ise, daha çok teknik ve sistemsal bir bağlamda, gazla ölçü yapmak ya da gaz sağlamak gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Her iki lehçede de fiil biçim olarak benzer görünse de, anlam alanları oldukça farklıdır. TT'de bireysel ve argo kullanımlar öne çıkarken, ÖT'de teknik ve fizik ve kimya alanıyla ilgilidir. YUT'de ise bu fiilin herhangi bir karşılığı bulunmamakla beraber *gazla-* fiili, TT ile ÖT arasında tam yalancı eş değerlik göstermektedir.

60. gez- (TT), kez- (ÖT), kez- (YUT)

TT: (I) *nsz.* Hoş vakit geçirmek, hava almak vb. amaçlar doğrultusunda bir yere, başka yerlere gitmek: “*Tek başına buralarda gezdiği hâlde aradığını bulamıyordu*” (II) *nsz.* “Bir yerde dolaşmak ve yürümek: *Kunduralarını çıkarır, satar, yalın ayak gezerdi.*” (III) *nsz.* “Başvurmak, gitmek” (IV) *nsz.* “Bulunmak: *Şapkam burada ne geziyor?*” (V) “Bir yeri görüp incelemek” (VI) *nsz.* “Hasta iyileşip yürümeye başlamak: *Kızım iyileşti, yavaş yavaş geziyor*” (VII) *nsz.* “Herhangi bir biçimde gezinmek: *Bu giysiyle gezemem*” (VIII) “Bir yerde gezi yapmak; görmek: *Geçen yaz Batı Anadolu'yu gezdik*” (GTS).

ÖT: (I) Yürüyerek ya da dolaşarak bir yeri gezmek, seyretmek; seyahat etmek: *Şükürçân qışlâqda bir kün turdi, raxtâzârlârni kezdi, ânâsi bilân büvüsiniñ qabrini ziyaret qıldı - “Şükürçan köyde bir gün kaldı, kumaşçılar çarşısını gezdi, annesiyle büyükannesinin mezarını ziyaret etti*” (II) Ziyaret etmek (ÖTİL I, 375).

YUT: Dolaşmak, bir yeri ziyaret etmek; gezi yapmak (YUTS, 238)

TT'nde *gez-* fiilinin ÖT ve YUT'ne göre daha geniş ve çok anlamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir; “hasta birinin iyileşip yürümeye başlaması” ya da bir eşyaya yönelik “burada ne geziyor?” gibi varlık bildirimi anlamlarına kadar çeşitlenen sekiz farklı kullanım alanı bulunmaktadır. ÖT'de de benzer şekilde “yürümek, seyahat etmek, farklı yerleri keşfetmek, dolaşmak ve ziyaret etmek” gibi anlamlarıyla TT'deki

gez- fiilinin anlamlarına yaklaşmaktadır. Fakat TT'deki *başvurmak, bulunmak, hasta birinin iyileşerek yürümeye başlaması* gibi daha soyut veya bazı özel anlamlar ÖT'nde yer almamaktadır. Bu fiil YUT'de ise daha dar anlamlıdır; yalnızca *dolaşmak, bir yeri ziyaret etmek ve gezi yapmak* gibi anlamlara gelir. Bu durum hem ÖT hem de YUT için TT ile tam bir anlam eşleşmesi olmadığını, fakat temel anlamda bir kesişim olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla, TT'deki fiilin anlam genişliği, fiile yüklenen bazı deyimsel anlamların, özellikle TT IV., VI., VII. kullanım şekillerinin, ÖT ve YUT'de bulunmamasına karşın; her üç lehçede de *gez-* fiilinin çekirdek anlamı olan “dolaşmak, yer değiştirmek amacıyla bir yerlere gitmek” manası ortaklaştığından TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik vardır.

61. gezle- (TT), -- (ÖT), gezli- (YUT)

TT: gezle- I.: (I) “Bir hedefi vurmak için silaha gerekli doğrultuyu vermek; nişan almak.” (II) “Okun gezini kirişe yerleştirmek: *Sadağından çektiği oku yayına yerleştirip gezledi, atın nal sesi ve kişnemeleri arasında bir ok vınlayışı duyuldu*” (GTS).

gezle- II. : Bir yeri ölçmek (GTS).

ÖT: --

YUT: Ölçmek, yoklamak, test etmek: *Yeqında Nilqida Gomindang⁷ning gezlöp at eliş seliqığa qarşı bir dolqun quzğaldı – “Yakın zamanda Nilki'de, Guomindang'ın ölçerek adam seçme (yoklama) politikasına qarşı bir hareket (dalga) başladı”* (YUTİL II, 906-907).

TT'deki “nişan almak”, “silaha yön vermek”, “okun gezini yerleştirmek” gibi savaş ya da “nişan alma” eylemine dair anlamlar YUT'de görülmemektedir. Görülen tek ortaklık YUT'deki kullanımın yalnızca TT'deki fiilin *gezle- II.* tanımında yer alan *ölçmek* anlamıyla örtüşmesidir. Fakat YUT'da bu ölçmek fiziksel bir eylem değildir.

⁷ Minguo (1911-1949) dönemi Çin Ulusal Partisi “Guomindang” (Öztürk, 2018)

Dolayısıyla, fiilin her iki lehçede de ortak olan anlamı yalnızca ölçme eylemiyle sınırlıdır ve TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

62. ger- (TT), ker- (ÖT), ker- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyin uçlarından veya kenarlarından çekerek gergin duruma getirmek; çekmek, uzatmak: *Yayı daha germe / Kıracaksın*” (II) “Gergin bir şeyle örtmek.” (III) “Kolu, bacağı açılabilceği kadar açıp, uzatılabilceği kadar uzatıp dümdüz ve dimdik tutmak.” (IV) *mec.* “Gerginlik çıkartmak; sinirlendirmek” (GTS).

ÖT: (I) Her iki taraftan çekerek ortasını açmak: *Māhkām ākā bātinkāni q‘oligā ālib, dāsmāsini kerib berdi* - “Mahkam ağabey botu eline alıp, bağcığını gererek (çekerek) uzattı/verdi” (II) Kaşını germek: 1. Kaşını kaldırmak; 2. Şaşırmış görünmek; 3. *mec.* Kibirlenmek, kibirli bir şekilde kaşını kaldırmak (ÖTİL I, 377).

YUT: İp, urgan gibi şeyleri, ucu çekildiğinde kolayca çözülebilecek şekilde bağlamak; ilmik yapmak, düğüm atmak; ip germek: *Paklir tağ yaylaqqa yarimas, qısqa yip kermekke yarimas. Maqal* - “Kısa ip düğüm atmaya yaramaz, yamalı elbise yaylaya gitmeye yaramaz. Atasözü” (YUTİL II, 893).

ger- fiilinin, her üç lehçede de bir nesneyi çekerek açma ya da gergin duruma getirme anlamında ortak bir çekirdek anlama sahip olduğu görülmektedir. Fakat TT’deki mecazî kullanım “gerginlik yaratmak, sinirlendirmek”, ÖT’deki yüz ifadesine ilişkin kullanım “kaş kaldırmak, kibirlenmek”, YUT’deki “iple gevşek bir düğüm, ilmik atmak” anlamlarına bakıldığında, fiilin lehçeler arasında tam olarak örtüşmediğini göstermektedir. Yani temel, somut anlam bakımından eşleşme görülse de anlam genişlemeleri ve mecaz kullanımlarda ayrışmalar belirginleşmiştir. Bu sebeple *ger-* fiili için, TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe söz konusudur.

63. geçir- (TT), keçir- (ÖT), kéçir- (YUT)

TT: (I) Geçmesini sağlamak, geçme işini yaptırmak. (II) “Bir şeyi bir yandan öbür tarafa götürmek: *Kalanımızı peşine takarak Murat Suyu’nun karşı kıyısına geçirdi.*” (III) “Bir yerden başka yere taşıma, nakletmek: *Odanın eşyasını öbür odaya geçirmek*” (IV) “Tespit etmek, yazmak, kaydetmek: *Merkez, kadının dosyasına vefat kaydını*

geçirdi.” (V) “Bir şeyi kendisine ayrılmış olan yere yerleştirmek, takmak: “*Yem torbalarını tek tek hayvanların boyunlarına geçirdikten sonra arkadaşına sordu.*” (VI) “Yola çıkan birini uğurlamaya gitmek, selametlemek, teşyi etmek: *Arkadaşımı geçirmeye gittim.*” (VII) “Bir süre yaşamak, oturmak, kalmak: *Oralarda geçirdiğim günleri daima bir endişe, bir nevi hüznün ile derhatır ediyorum*” (VIII) *nsz.* “Giymek, giyinmek: *Sırtına pembe, kolları tamamen çıplak bir bluz geçirmişti.*” (IX) “Bir işi birden çok kişi üzerinde uygulamak: *Kılıçtan geçirmek*” (X) “Herhangi bir durumu yaşamış olmak: *Ne yapar ne eder, günde iki üç saatini at üstünde geçirirdi.*” (XI) Yapmak etmek. (XII) “Hastalık bulaştırmak *Nezleyi bana geçirdin.*” (XIII) “Zaman harcamak: *Benim bu işlerle geçirecek vaktim yok*” (XIV) “Bir gereksinimi eldeki imkânla karşılamak.” (XV) “Vurmak.” (XVI) *mec.* “Kazıklamak, alışverişte kandırmak, aldatmak ya da kötü mal satmak.” (XVII) *argo.* “Bir kimseye kötü söz sarfetmek” (GTS).

ÖT: Bir şeyin geçmesi, sızdırmak: *Süv keçirmâq* - “*Su geçirmek sızdırmak/ geçirmek*”, *Gunâhini keçirmâq* - “*Günahını affetmek*”; Bir kimsenin tecrübe etmek, deneyimlemek: *Öz häyâtidä cinâb körmâq* - “*Kendi hayatında çok şey görmek*”. *Bâşdän keçirmâq*: Başından geçirmek, zor bir süreç yaşamak: *Sâid Câlâlxân bâşdän keçirgänlärini inqillây-inqillây hikâyä qılıb berdi.*- “*Said Celal Han başından geçirdiklerini iç çekerek bir bir anlattı*” (ÖTİL I, 384).

YUT: Affetmek; bağışlamak (YUTS, 238)

Türkiye Türkçesi’ndeki *geçir-* fiili çok anlamlı ve geniş kapsamlıdır. Fiilin çekirdek anlamı; *geçmesini sağlamak, bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek, taşımak* gibi fiziksel eylemlerle ilgilidir. Buna karşın, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi’nde fiil çok daha dar bir anlam alanına sahiptir ve fiziksel bir eylemden çok mecazi anlamlar öne çıkmaktadır. Bununla beraber ÖT ve YUT’de *affetmek, bağışlamak* anlamı TT’de bulunmamaktadır. Özellikle YUT’de fiilin anlam alanı sınırlıdır. Oysa Türkiye Türkçesi’nde fiil; fiziksel ‘taşıma’dan soyut deneyimlere, ‘hastalık geçirme’den ‘zaman harcama’ya kadar oldukça geniş ve çeşitli kullanım alanlarına sahiptir. Özbek Türkçesi’nde yer alan *geçirmek: su geçirmek, sızdırmak* anlam bakımından Türkiye Türkçesi’ndeki I. anlamla yüzeysel bir yakınlık gösterse de; bu benzerlik kısmi yalancı eş değerlik oluşturacak düzeyde değildir. Bu nedenle, *geçir-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında biçimsel benzerliğe rağmen anlam bakımından

belirgin farklar taşımaktadır. Bu sebeple, *geçir-* fiilinde TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik bulunmaktadır.

64. geç- (TT), keç- (ÖT), kéç- (YUT)

TT: (I) “Bir yerden başka bir yere gitmek: *Elindeki kitabı bırakıp bulundukları odaya geçtim.*” (II) “Bir taraftan girip diğer yandan çıkmak: *ip iğne deliğinden zor geçti.*” (III) “Yol, araç veya akarsu bir yerin yakınından veya içinden gitmek: *Eve giderken sizin sokaktan geçeriz*” (IV) “Bir duruma uğramak, konu olmak: *Dayaktan geçmek. Muayeneden geçmek*” (V) “Sınavda, okulda başarı göstermek: *Hatırlıyor musun, sizin evde bana matematik dersi verirdin, sayende sınıfı geçtim, diyor*” (VI) Hayat, ömür yaşamak. (VII) “Bir şeyi bundan böyle yapma durumunda olmamak: *Hakkın var. Ne çare ki bizden geçti diye söyleniyor.*” (VIII) “Olmak, vuku bulmak, cereyan etmek: *Bu odanın içinde geçen aşk anları artık çok uzaklardaydı.*” (IX) “Bulaşmak, sirayet etmek: *Hastalık bana ondan geçti*” (X) “Herhangi bir durum, soya çekim yoluyla birinde görünmek: *Bu titizlik ona babasından geçmiş.*” (XI) Mevcut durum, konum değiştirmek. (XII) “Bir yeri aşmak, diğer yere ulaşmak.” (XIII) “Yerini bırakıp başka yer almak.” (XIV) “Bir konuda veya bir yerde önceden çalışmış olmak: *Şimdiki tuluat sanatçılarının çoğu oradan geçtiler.*” (XV) Etki yapmak; işlemek: *Soğuk, ciğerime geçti. Başına güneş geçmiş.*” (XVI) “Görev almak:” *şirketin başına geçmek.* (XVII) “Kalmak, devrolmak: *Paralar suyunu çekti. Fabrika da olduğu gibi Nihat'a geçti.*” (XVIII) “Geride bırakmak; aşmak.” (XIX) *nsz.* “Tükenmek, bitmek; sona ermek: *Yavaş yavaş bu hırs geçer.*” (XX) “Üstünlük sağlamak.” (XXI) “Söylemeden veya bitirmeden atlamak: *O meseleyi geçelim. O bahsi geç!*” (XXII) “Zamanı aşmak, geride bırakmak: *Şehzadebaşı'na geldikleri zaman saat onu geçiyordu.*” (XXIII) “Zaman tükenmek” (XXIV) “Bir müzik parçasını meşk ederek öğrenmek, çalmak veya söylemek.” (XXV) “Birinden meşk etmek: *Bu şarkıyı kimden geçtiniz*”. (XXVI) “Haberi bir iletişim aracı ile bildirmek: *Ankara haberlerini gazetesine geçiyormuş.*” (XXVII) *nsz.* “Ateş vb. sönmek: *Ocak sönmüş, koru bile geçmişti.*” (XXVIII) “Yazılmak, girmek: *Tarihe geçmek*” (XXIX) *nsz* “Sürümü olmak, satılmak” (XXX) “Konuşmada sözü geçmek basında yer almak: *Kısa süren bir hastalıktan sonra göçüp gideceğini hissetmiş hatta ölümünün gazetelere bile geçmemesini istemişti*” (XXXI) *nsz* “Kullanımda olmak, tedavülde olmak: *Bu para artık geçmiyor*” (XXXII) *nsz*

“Kabul edilemez olmak, kabul etmemek: *Senin paran burada geçmez.*”(XXXIII)
“Bırakmak, vazgeçmek: *Bana yârden geç derler / Seven yârden geçilir mi?*” (XXXIV)
“Bir yere gidip oturmak.” (XXXV) *nsz* “Çok bekletilmekten çürümeye yüz tutmak: *Bu karpuz geçmiş*” (XXXVI) *nsz* “Sıyrılmak, kurtulmak, işin içinden çıkmak: *Görmedim, dedi, geçti*” (XXXVII) *argo. yardımcı fiil* “Bazı kelimelerle birleşik fiil yapar: *Diskur geçmek*” (XXXVIII) *hlk.* “Çekiştirmek, yermek: *Beni sana geçmişler/ Vallahi ben demedim*” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyin üzerinden yürüyüp gitmek, içinden geçerek çıkmak: *Qahrāmān qışdā yäläng äyāq muz bâsib, sārātāndā qızg‘ın qum keçib, issiqdā, sâvuqdā, âbdān pişgān bizning yigitni ‘Yo ‘lçini’ hām, kättā mäsâfāni piyādā bâsgāni üçinmi, kün xilā betāqat qılğān edi.* - “Kahraman, kışın çıplak ayakla buz basıp, çölün sıcak kumlarında yürüyüp, sıcakta, soğukta ve doğada pişmiş olan bizim yiğidimizi ‘Yolcu’yu ve uzun mesafeyi yaya olarak kat ettiği için güneşin etkisiyle aşırı yorulmuştu” (II) Gerçekleşmek, meydana gelmek. (III) Birini bağışlamak, affetmek, hoş görmek: *Bây âtä, Suyärning gunāhini men sizdān so‘rädim – “Büyük baba, Süyer’in suçunu ben sizden af dileyerek istedim*” (IV) -Denizi geçmek; kurtulmak. -Yüz çevirmek; teması, ilişkiyi kesmek, yabancı olmak (ÖTİL I, 384).

YUT: (I) Nehri (suyu) yürüyerek aşıp geçmek. (II) Hayat, ömür tüketmek; ömür geçmek. (III) Canına kıymak, yaşamına son vermek: *Candin keçmek – “Canından vazgeçmek*” (IV) Bağışlamak; suç affetmek: *Bir qoşuq qénimdin kéçing! – “Bir kaşık kanımı bağışlayın!”* (YUTS, 233).

Türkiye Türkçesi’nde *geç-* fiili, fiziksel mekân değişiminden soyut anlamlara, deyimsel yapılardan mecaz anlamlara kadar uzanan otuzdan fazla kullanımıyla çok anlamlı ve geniş kapsamlıdır; hem fiziksel geçişi hem de soyut durumları (sınavdan geçmek, ömür geçirmek, etkisinde kalmak vb.) ifade eder. Özbek Türkçesi’nde *keç-*, daha sınırlı biçimde “geçmek”, “yüz yüze gelmek”, “affetmek” gibi anlamlarda kullanılırken; Yeni Uygur Türkçesi’ndeki *kéç-* ise “nehri geçmek”, “ömür tüketmek”, “canından geçmek” gibi kullanımlara sahiptir. Her iki lehçede de fiil, TT’deki çok yönlülüğe ulaşamamaktadır. Ancak fiilin YUT ve ÖT temel I. anlamları TT I. ve II. anlamıyla örtüşmektedir. Yine YUT “II. ömür geçirmek” TT VI. madde ile benzerlik göstermektedir. Bu sebeple, *geç-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eşdeğerlik göstermektedir.

65. giy- (TT), kiy- (ÖT), kiy- (YUT)

TT: (I) Örtünüp korunmak amacıyla bir şeyi vücuduna geçirmek; kuşanmak, giyinmek: (II) *mec.* Ağır söz veya hakareti, küçültücü sözü, davranışı işitip ses çıkarmadan dinlemek: "... ağzına geleni söyledi, öbürü de güzelce giydi." (GTS)

ÖT: (I) Giysi ile vücudu ya da herhangi bir uzvunu örtmek, kapatmak: *Qız tugunini q'oltiqläb hävligä muşdi. Kävuşini kiymädi. Yälängäyâq 'şinşin' yürüb keldi.* - "Kız bohçasını koltuğuna alıp avluya koştu. Terliğini giymedi. Çıplak ayakla, şıp şıp yürüyerek geldi." (II) Hediye edilen bir giysiyi giymek; bir ödül, onur nişanı ya da toplumsal kabulün göstergesi olarak bir giysiyi giymek: *Şärmsizdir yüzläri, âşgä to 'ymäs ko 'zläri, To 'ygä bärrib, to 'n kiymâq Hämân fikrü so 'zläri.* - "Şermezdir yüzleri, açgözlüdür gözleri; düğüne gidip kaftan giymek, hep düşünceleri ve sözleri budur. (Düşünce ve sözlerinin hepsi düğüne gidip kaftan giymek- ödül almak, fayda sağlamak- üzerinedir)" (III) Kaplamak; bürünmek (çim, çiçek vb. ile): *Bähârnin дәstläbki künläri: kâlxâz qışlâg'ı yäşil libas kiygän* - "Baharın ilk günleri: Kolhoz (Sovyet dönemi tarım kooperatifi) köyü yeşillere bürünür" (ÖTİL I, 385).

YUT: (I) Ceket, şapka vb. kıyafet vücuda giymek, aksesuar takmak: *doppa kiymek* - "takke (geleneksel başlık) giymek", *ton kiymek* - "kaftan giymek". (II) Battaniye vb. sarınmak. (III) Bürünmek, kaplamak: *Wadi yēşil libas kiyidi*- "Vadi yeşile büründü" (YUTİL II, 899).

Türkiye Türkçesi'nde *giy-* fiili, temelde kıyafet giymek anlamında kullanılsa da mecaz olarak "ağır sözü sessizce kabullenmek" gibi bir anlam da taşımaktadır. Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçelerinde *kiy-* daha geniş bir anlam yönüne sahiptir ve genel olarak fiziksel giyinmeyi, örtünmeyi ifade etmektedir. Ayrıca *ton kiymek- kaftan giymek* kavramı genellikle bir ödül, saygı ya da toplumsal değer ifade etmesi; fiilin ÖT ve YUT' da kültürel ve toplumsal bağlamlardaki değişkenliğini belirgin kılmaktadır. TT II. anlam ÖT ve YUT'de görülmemektedir. Bu nedenle, fiilin temel anlamı lehçeler arasında örtüşse de TT'deki mecaz kullanım ÖT ve YUT' de bulunmadığı için *giy-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

66. gir- (TT), kir- (ÖT), kir- (YUT)

TT: (I) “Dışarıdan içeriye geçmek; kaçmak: *Birlikte kiliseden içeri giriyoruz, ben topallıyorum.*” (II) “Sığmak: *Elim bu eldivene girmiyor.*” (III) “Katılmak: *Bugün edebiyat imtihanına girdim.*” (IV) “Fethetmek, almak: *Ordularımız İstanbul’a girdiler*” (V) “İncelemek, ayrıntılara inmek.” (VI) “Girişmek, başlamak: *Kaçırdım gene ipin ucunu, bir türlü konuya giremiyorum.*” (VII) “Bulaşmak: *Koyunlara kelebek hastalığı girdi.*” (VIII) “Su dolu bir yerin içine batmak veya dalmak: *Şimdi git, at içinden sıkıntıyı. Denize gir. Yorul.*” (IX) *nsz* “Zaman anlamlı kavramlar için gelmek: *İlkbahar girdi.*” (X) “Ağrı, sızı, sancı başlamak, saplanmak.” (XI) “Yeni bir duruma geçmek, dönüşmek: *Göğün morlaşan kenarı eriyor, menekşe rengine giriyordu*” (XII) “İyice bilmek, anlamak.” (XIII) “Kavgaya tutuşmak” (XIV) “Ulaşmak, erişmek: *Yirmisine girdi.*” (XV) “Bir şeyin yapımında, birleşiminde yer almak: *Tuz genellikle her yemeğe girer.*” (XVI) “Yazılmak, başlamak: *Okula girdi.*” (XVII) *mec.* “Yüklenmek.” (XVIII) *hukuk.* “Tecavüz etmek, bir yere geçmek: *Komşu, tarlamıza beş metre girdi.*” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyin veya yerin içine doğru hareket etmek; yürümek ya da kaymak, kendini iç kısma götürmek, bir şeyin arkasına geçmek; saklanmak: *Ähmädcän bo ‘ş läğänni dästurcäni bilän ko ‘tärib quşbegi kirgän eşikdän çıqdi.*- “Ahmedcan, boş tepsiyi sofraya beziyle birlikte kaldırıp, kuşbeginin girdiği kapıdan çıktı” (II) Bir şeyin arasına, iç kısmına, içine işleyerek ya da delerek girme: *Qo ‘ligä tikän kirdi* - “Eline diken battı/ girdi” (III) Dahil olmak, eklenmek, sayılmak. (IV) İş, hizmet, çalışma vb. kabul görev almak; işe başlamak. (V) “Yaş” kelimesi ile kullanıldığında, sayının yıl sayısına kadar yaşadığı anlamına gelir: *Men şu yaşgä kirib ko ‘pçilik içide ‘sämävärçi, çây’ deyəlgän ädäm emäsmän.*- “Ben şu yaşa girip de, çokluk içinde ‘semaverçi, çaycı’ denilen bir insan değilim” (VI) Zamanı, mevsimi belirten bazı kelimelerle beraber kullanımında başlangıç belirtir: *Keçikib kirgän qış endi kün säyin sâvug‘u kuçäytirä qâräng ‘idä bir-bir uçib, bāstirmā şipidägi qo ‘nāqqa çiqā bāşlādi* - “Gecikip giren kış, şimdi gün geçtikçe soğukluğunu artırarak karanlıkta birbiri ardına uçup, bastırma şipidindeki konaklara çıkmaya başladı” (VII) Bazı isimlerle birleştğinde bu ismin temsil ettiği şey ortaya çıkar (ÖTİL I, 388).

YUT: (I) Dışarıdan bir yerin içine doğru geçmek: *İçkiri kiring* - “İçerin girin” (II) Nüfuz etmek. (III) Bir işe başlamak; iş sahibi olmak: *Xızmetke kirmek*- “İşe girmek”

(III) Bir kişinin sözüne itimat etmek; sözünü dinlemek: *Eger méning gépimge kirgen bolsang* - “Eğer benim sözümü dinleseydin” (IV) Yeni yaşa erişmek: *U on yaşqa kirdi* - “On yaşına girdi” (V) Bir şey belirlemek, bir durum başlamak: *Béşığa aq kirgen* - “Saçına ak düşmek” (VI) Bir olay, süreç, durum içinde olmak, dahil olmak: *Qerizge kirdim* - “Borç içine girdim” (VII) Zamanı ve mevsimi belirten bazı kelimelerle beraber kullanımında yeni bir başlangıç bildirir: *Keç kirdi* - “Akşam oldu” (YUTS, 243).

gir- fiili Türkiye Türkçesi’nde hem somut hem de soyut anlamlarda oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. *İçeri geçmek, katılmak, başlamak, sığmak, bulaşmak, dönüşmek* gibi birçok anlam içermektedir. Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi’nde de *kir-* biçimiyle benzer şekilde fiziksel olarak *içeri girme, işe başlama, yaşa ve mevsime geçiş* gibi anlamlar bulunmaktadır. Bununla birlikte, TT’deki “sığmak”, “ağrı-sancı girmesi”, “fethetmek” ya da “bir bileşime katılmak” gibi anlamlar da diğer lehçelerde bulunmamaktadır. Dolayısıyla fiilin temel anlamı büyük ölçüde örtüşse de TT’deki geniş anlam yelpazesıyla karşılaştırıldığında ÖT ve YUT’da daha sınırlı bir kullanımı görülmektedir ve anlamların çoğu örtüşmemektedir. Sonuç olarak *gir-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

67. güreş- (TT), küreş- (ÖT), küreş- (YUT)

TT: (I) *nsz. spor* “İki kişi türlü oyun ve çabayla birbirinin sırtını yere getirmeye çalışmak; yıkışmak: “*Artık çayırıklarda soyunup yağlanıp güreşemiyorlardı.*” (II) *nsz mec* “Mücadele etmek” (GTS).

ÖT: (I) Birbirini devirmek, belli bir kurala göre kazanmak, birbiriyle yarışmak, kavgaya girmek: *Ulär bir-birlärining belbâğläridän mähkäm üşläb, üzâq küräşdilär-* “Onlar birbirlerinin kuşaklarından sıkıca tutarak uzun süre güreştiler” (II) Bir spor dalında yarışmak, mücadele etmek, müsabaka yapmak: *Küç sinäşdä här ikki tāmân ästâydil küräşdi* - “Güç denemesinde her iki taraf da var gücüyle mücadele etti” (III) Bir kişi ya da şeye etkin şekilde karşı koymak, onu yenmek ya da ortadan kaldırmak için çaba göstermek, uğraşmak, mücadele etmek, savaşmak: *Cäbr-zulimgä qarşi, xüquqsizliqqa qarşi küräşmâq keräk-* “Zorbalığa ve zulme karşı, haksızlığa karşı mücadele etmek gerekir” (ÖTİL I, 407).

YUT: (I) Biriyle kavga etmek veya bir konuda mücadele etmek (YUTS, 258-259).

güreş- fiili Türkiye Türkçesi'nde hem fiziksel bir eylemle spor dalını ifade ederken hem de mecaz anlamda mücadele etmek şeklinde kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi'nde de benzer şekilde *küreş-* fiili yalnızca fiziksel bir kavga değil, aynı zamanda bir şeyi başarmaya yönelik çaba, emek ve savaş anlamlarında da kullanılmaktadır. Yeni Uygur Türkçesi'nde ise bu fiil daha sınırlı bir biçimde “kavga etmek”, “mücadele vermek” gibi genel anlamlarıyla yer almaktadır. *güreş-* fiilinin bu üç lehçede de temel anlamın fiziksel çatışma ve soyut anlamda mücadeleyle ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle TT'deki mecaz kullanımın ÖT' de daha da genişleyerek III. “Bir kişiye veya duruma karşı ortadan kaldırmak için çaba göstermek, uğraşmak, mücadele etmek, savaşmak” gibi anlamlara da uzandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu fiilin hem temel hem de mecaz anlamlarının büyük oranda örtüştüğü söylenebilir. Fakat TT'deki anlamlar ile ÖT ve YUT tam eş değer değildir. Bu nedenle *güreş-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

68. güt- (TT), küt- (ÖT), küt- (YUT)

TT: (I) “Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatmak: *Anasının ne hayvanları güdecek zamanı ne de dermanı vardı.*” (II) *nsz. mec.* “Bir düşüncüyü veya bir ilkeyi gerçekleştirmeye çabalamak.” (III) *mec.* “Bir kimseyi, bir topluluğu kendi düşünce ve amacı doğrultusunda yönetmek, sevk ve idare etmek” (GTS).

ÖT: (I) Belirli bir kişi ya da şeyin gerçekleşmesini, gelmesini veya karşılaşmayı umut ederek, gözünü ona dikmiş şekilde belli bir yerde bir süre beklemek; hazırda beklemek: *Sämâlyâm kelişini kütdim - “Uçağın gelmesini bekledim”, Seni ko ‘p kütdim - “Seni çok bekledim”. (II) Gelen kişiyi saygıyla karşılamak için yoluna, geliş istikametine çıkmak: G‘ulâmcân hâkimni kütgâni bârmâdi - “Gulamcan hakimi beklediği yere gitmedi”. (III) Misafirlerin hizmetinde olmak, misafiri iyi ağırlayıp gönlünü hoş etmek, hizmet etmek: Mezbân mehmânlârni yâxşı kütdi - “Ev sahibi misafirleri iyi ağırladı/ karşıladı” (IV) Bir şeyin olacağını ümit etmek, olacağını düşünmek, öyle ummak: Kâtib xatni âldi-yü, Elmürâd kütgânde, o ‘qıb o ‘tirmâdi – “Katip mektubu aldı ama Elmurad’ın beklediği/umduğu gibi, hiç okumadan geçti” (V)*

Azarlayarak yanlış bir davranıştan dolayı uyarıp paylamak, terbiye etmek (ÖTİL I, 408).

YUT: (I) Gözde tutulan, değerli bir şeyin, misafirin ya da değer verilen bir kişinin gelmesini beklemek; yol gözlemek: *Bir saatke yeqın kütkün bolsa-mu, baş ketip qaytip çıqmidi* - “Bir saate yakın beklemiş olsa da, başka yere gitmiş ve geri çıkmamıştı” (II) Anne-baba, hasta ya da misafirle ilgilenmek, bakımını üstlenmek, ihtiyaçlarını gözetmek: *Ömür xelpe bu mehmanlarnı obdan kütüşti Şakirğa tapşurdi* - “Hayat arkadaşı- eşi, bu misafirlerle güzelce ilgilenme işini Şakir’e emanet etti” (III) Bir işin gerçekleşmesini beklemek, istemek, arzu etmek: *Men peqte qızın gepni azraq qılıp, qandaq olmusun çaçnı tezren elip boluşni kütettim* - “Ben sadece kızın sözünü kısaca söyledikten sonra saçını hızlıca kesmesini bekledim” (IV) Misafiri karşılamak: *İdare başlıqlırı mehmanlarnı kütüveliş uçun ayrodurumga çıqtı* - “Yönetim başkanları misafirleri karşılamak için havaalanına gittiler” (YUTİL II, 876).

güt- fiili Türkiye Türkçesi’nde hem temel anlamıyla “hayvan otlatmak” hem de mecaz anlamda “bir düşüncüyü sürdürmek” ve “bir topluluğu yönetmek” gibi yönetsel ve soyut anlamlara sahip olduğu görülmektedir. ÖT’de bu fiil *beklenti*, *saygı ifade etmek* ve *ümitlenmek* gibi çok farklı işlevlerle karşımıza çıkmaktadır. YUT’de ise *beklemek*, *karşılamak* ve *bakım göstermek* gibi daha çok insani ilişkiler çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamlar TT’deki *güt-* fiilinin hiçbir temel ya da mecaz anlamıyla örtüşmemektedir. TT’deki otlatma ve yönlendirme temaları, ÖT ve YUT’de yer alan bekleme, hürmet etme, umut etme gibi anlamlarla bir ortaklık taşımamaktadır. Bu sebeple *güt-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik göstermektedir.

69. göç- (TT), ko‘ç- (ÖT), köç- (YUT)

TT: (I) “Yerleşmek amacıyla köy, mahalle, kent veya ülke değiştirmek: *Selânik elden çıkınca ailesi İzmir'e göçmüştür.*” (II) “Bazı hayvanlar iklime göre topluca yer değiştirmek.” (III) *nsz.* “Çökmek: *Eğer bir an önce bu işin önüne geçilmezse mendirek bu seneki lodoslarda bir kat daha göçecek.*” (IV) *nsz.* “Ölmek” (GTS).

ÖT: (I) Yaşanan yeri veya iş yerini değiştirmek, bir yerden başka yere taşınmak: *Yärmät ayläsining bâqqa ko ‘lib ketgänini eşitib âfsüs qıldı* - “Yarmet ailesinin başka (yere) göçüp gittiğini işitip üzüldü” (II) Genel olarak yer, adres değişikliği yapmak

için; taşınmak, konmak. (III) Okumanın üst kademesine: sınıftan sınıfa, kurstan kursa geçmek: *Hämmämiz to ‘qızınçı kursgä ko ‘çedi* - “*Hepimiz dokuzuncu kursa geçtik*” (IV) Bağlı olduğu yerden ayırmak. (V) Eylem, çalışma veya yaşam biçimini değiştirmek (ÖTİL I, 424).

YUT: (I) Göç etmek, yer değiştirmek, bir yerden başka bir yere taşınmak: *Köçmen adem* - “*Göçebe insan*” (II) Atlamak; bir basamaktan ötekine geçmek; terfi etmek, sınıf veya aşama atlamak. (III) Sızmak, devam etmek, yayılmak. (IV) Bir konudan, işten veya aşamadan başka birine geçmek, yönelmek: *Boldi, emdi biz davalaş usuliga dair emelni mesilige köçeyli* – “*Tamam, şimdi tedavi yöntemine dair uygulamaya geçelim*” (YUTİL II, 862).

göç- fiili Türkiye Türkçesi’nde “yerleşmek amacıyla köy, mahalle, şehir ya da ülke değiştirmek” hem de “hayvanların mevsimsel nedenlerle yer değiştirmesi”, “çökmek” ve “ölmek” gibi anlamlara sahiptir. ÖT’de ise fiilin yalnızca yer değiştirme anlamıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda eğitimde bir üst seviyeye geçmek, yaşam biçimini değiştirmek, bağlı bulunduğu yerden ayrılmak gibi daha soyut ve yapısal dönüşümü ifade eden anlamlar taşıdığı görülmektedir. Yeni Uygur Türkçesi’nde ise fiil, yön değiştirmek, atlamak- terfi etmek, yayılmak ve sızmak gibi farklı eylemleri karşılamakta; bu da fiilin daha çok sürekli geçiş ve hareket sürekliliği içeren durumlarda kullanıldığını göstermektedir. Bu anlamlar Türkiye Türkçesi’ndeki *göç-* fiilinin temel ya da mecaz anlamlarıyla tam olarak örtüşmemektedir. Ancak her üç lehçede de fiilin temelinde bir yer değiştirme hareketinin bulunması, tam anlamıyla olmasa da olsa ortak bir semantik çekirdek oluşturmaktadır. Bu sebeple *göç-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

70. hakla- (TT), -- (ÖT), hakli- (YUT)

TT: (I) *teklifsiz konuşmada* “Bozmak, perişan etmek, yenmek: *Ben de dördünü beşini evelallah haklarım.*” (II) “Kırmak, bozmak: *Çocuk, oyuncağını hakladı*” (III) “*alay yollu Yiyip bitirmek: Bir ekmeği tek başına hakladı*” (GTS).

ÖT: --

YUT: Duvar yüzeylerini temizlemek, beyazlatmak ya da düzeltmek amacıyla sıva, boya karışımını fırça veya pompa aracılığıyla sürmek; badana yapmak (YUTİL II, 1078).

ÖT’de tespit edilemeyen *hakla-* fiili, TT’de ve YUT’de anlam açısından tamamen farklılık göstermektedir. Bu nedenle *hakla-* fiili TT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

71. hırpala- (TT), xırpälä- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) “Örselemek: *Yalnız miralayın sağ bacağını bir gülle misketi fena hâlde hırpalamış*” (II) “Dövmek.” (III) *mec.* “İtip kakmak, azarlamak veya yıpratmak” (GTS).

ÖT: Bir şeyi vurarak, düzeltmek, silkeleyip düzleştirmek: *âşıqnı xırpälämäq* - “yastığı silkeleyip düzeltmek” (ÖTİL C.II, 326).

YUT: --

hırpala- fiili Türkiye Türkçesi’nde hem fiziksel hem de mecaz anlam taşımaktadır. Bu fiil, örselemek, dövmek, azarlamak ve itip kakmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır; hem fiziksel zarar verme eylemlerini hem de psikolojik baskı ya da aşağılamayı ifade etmektedir. ÖT’ de fiilin anlamı yastık vb. düzeltmek için silkelemek, vurmak şeklindedir. Eylem amacı daha olumlu bir manadadır. Bununla beraber ÖT’de mecaz kullanım yoktur ve Türkiye Türkçesi’ndeki *hırpala-* fiilinin sahip olduğu mecazî anlamlar (azarlamak, aşağılamak, psikolojik baskı) ÖT’ deki kullanımda bulunmamaktadır. Ancak her iki lehçede de fiil *sert temas* gibi fiziksel şiddet temaları etrafında şekillenmektedir. Fiil bu yönüyle anlam alanlarında kısmi bir örtüşme gösterdiğinden tam yalancı eş değerlikten uzaklaşmaktadır. Bu nedenle, *hırpala-* fiili TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eşdeğerlik göstermektedir. Yeni Uygur Türkçesi’nde ise bu fiilin herhangi bir karşılığı bulunamamıştır.

72. havalan- (TT), hävälän- (ÖT), havalan- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Temiz hava alması sağlanmak, havası değiştirilmek: *Oda her gün havalanmalı.*” (II) *nsz.* “Yerden ayrılıp göğe yükselmek: *Top ileri geri her havalandıkça bar bar bağıryorlardı.*” (III) *nsz.* “Bir şey hava akımıyla yer değiştirmek.” (IV) *nsz. mec.* “Gururlu, kibirli, çalımlı davranışlarda bulunmak.” (V) *nsz. mec.* “Yerinde oturamaz hale gelmek.” (VI) *nsz. mec.* “Beğenilmeyen davranışlarda bulunmak” (GTS).

ÖT: (I) Yüksekçe çıkmak; havaya yükselmek, gökte uçmak: *Hävälänib uçgän suqsür şäylänsin - “Havalanmış ve uçmuş kuşlar gibi olsun”* (II) *mec.* Kendini başkalarından üstünde görmek, gururlu olmak (ÖTİL C.II, 671).

YUT: Şifa amacıyla temiz hava solumak veya rahatlamak amacıyla dışarıda bulunmak, açık/temiz havaya gitmek: *Ular şu teriqde bir ay seper qılıp, etrapı bostanlıq bir bulaq beşiğa yetip keptu ve havalinıp harduqni çıkarmaq boptu - “Onlar bu şekilde bir ay boyunca çalışıp, çevredeki bostanlıktan bir kaynağa kadar gelip, havalanıp ne yapacaklarını düşünmek mümkün oldu”* (YUTİL II, 1084).

havalan- fiili Türkiye Türkçesi’nde hem somut hem de mecaz anlamlar içeren çok katmanlı bir fiildir. Fiil, havası değiştirilmek ya da temiz hava almak gibi fiziksel bir ortamın yenilenmesini ifade eden kullanımların yanı sıra, yerden ayrılıp göğe yükselmek, hava akımıyla yer değiştirmek gibi doğrudan fiziksel hareket anlamlarında da kullanılmaktadır. Bunun yanında, gururlanmak, kendini beğenmek, yerinde duramamak, hoş karşılanmayan davranışlarda bulunmak gibi mecazî ve duygusal yönelimleri de kapsayan anlam genişlemelerine sahip olduğu görülmektedir.

Fiilin TT’de kapsadığı anlam alanı ÖT ile karşılaştırıldığında, her iki lehçede de “havaya yükselmek, gökte uçmak” ve “gururlanmak, kendini üstün görmek” anlamlarının ortak olduğu görülmektedir. Yine TT IV. anlam ile ÖT II. anlam *kibirli davranışlarda bulunmak* örtüşmektedir.

Yeni Uygur Türkçesi’nde ise fiil yalnızca temiz hava almak, tedavi amacıyla başka yerlere gitmek gibi oldukça sınırlı ve yer değiştirme odaklı bir kullanıma sahiptir. TT ile YUT arasında temel anlam açısından yüzeysel bir örtüşme olsa da mecazî kullanımlar tamamen farklılaşmaktadır. Bu sebeple *havalan-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eşdeğerlik göstermektedir.

73. hopla- (TT), ho‘plä- (ÖT), -- (YUT)

TT: *nsz.* “Sevinçten, korkudan veya oyun için, bulunduğu yerde havaya doğru fırlamak *Elini içeri uzatmaya kalmadan sedirde oturan kız sırtına dokunulmuş gibi hopladı*” (GTS).

ÖT: (I) Çok hızlı, kuvvetle ya da ani bir şekilde hareket etme: *Nârbây yârim kâsâ şo ‘rvâyı âstânädä tik turgänçä ho ‘pläb içdi* - “Norboy, yarım kase çorbayı yerde dik durarak hoplayarak/ hızlı hızlı içti” (II) Bir şeyi yutmak, bitirmek (ÖTİL C.II, 715).

YUT: --

YUT’de karşılığı bulunamayan fiilin TT ve ÖT’deki anlamları da hiçbir anlamda örtüşmemektedir. Sonuç olarak, sadece biçimsel benzerlik gösteren *hopla-* fiili TT ve ÖT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

74. il- (TT), il- (ÖT), il- (YUT)

TT: (I) “Hafif bir düğüm yaparak bağlamak.” (II) “Halı dokurken düğümleri bağlamak” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyi çivi, kanca veya kazık vb. nesnelere asmak, oraya takmak, iliştmek: *Bâşidän qalpâg ‘ini âlib qâzıqqa ildi* - “Başındaki şapkasını alıp, çıkarıp kazığa astı” (II) Yüksekten atılan veya yukarıdan düşen bir şeyi yere düşmeden tutmak, yakalamak: *Qo ‘zibâyning bemo ‘lcän âtgän tâşini säkräb ilämän degän eridä şaq etib tüşürüb yübârdi* - “Kozibay’ın rastgele gelişigüzel attığı taşı sıçrayıp yakalayacağım derken yere şak diye düştü” (III) Giymek, takmak: *Çâpânni elkägä ilmâq-* “Çapanı omzuna almak/ üzerine atmak” (ÖTİL I, 323). Asmak, iliştmek (TÖÖTS, 235).

YUT: (I) Bir şeyi asmak, geçici olarak yerleştirmek, ya da bir yere koymak: *Abdukadir damolla beşidiki sellisni elip tamdiki yamdiki qozuklarnin birge ildi* - “Abdulkadir damolla, beşikteki yastığı alıp, o odadaki eski ve yeni eşyaları bir araya koydu” (II) Bir şeyi yerinden hareket ettirip, bir yere koymak: *Hesamidın damolla keynige kayttı, mehmanxana öyge kirip eşikni eçidin ildi* - “Hesamidin damolla, akşamdan sonra odaya geri döndü, otel odasına girip kapıyı açıp koydu” (YUTİL II, 1297).

il- fiilinin Türkiye Türkçesi'nde daha çok dokumacılıkla ilişkili, somut ve teknik bir eylemi ifade ettiği anlaşılmaktadır. İkinci anlamda da halı dokurken düğüm atmak ve hafif bir bağlama yapmak anlamında yer almaktadır. ÖT'de ise fiil, bir nesneyi bir yere *asmak* ya da *iliştirmek* anlamlarında kullanılmakta olup, bağlamaktan çok bir yüzeye tutturma veya askıya alma eylemine karşılık geldiği görülmektedir. YUT'ne bakıldığında da fiil, bir şeyi geçici olarak yerleştirmek, koymak ve nesneleri bir araya getirerek iliştiirmek anlamlarında kullanılmaktadır.

Her üç lehçede de ortak olarak “ilişkilendirme” ve “bağlantı kurma” noktasında benzer bağ bulunsa da fiilin ifade biçimi ve eylemin uygulandığı bağlamlar farklılık gösterebilmektedir. ÖT ve YUT'nde *il-* fiili düğüm yapma, halı dokurken düğüm atma gibi anlamları taşımamaktadır. Bu sebeple fiil TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

75. izle- (TT), izlä- (ÖT), izli- (YUT)

TT: (I) Birinin veya bir şeyin arkasından gitmek; takip etmek: *Babam kaşları çatılmış, başını sallayarak izliyor bizi.* (II) “Zaman, süre, sıra vb. bakımından gelmek, arkasından gelmek, arkasında olmak: *Geceyi gündüz izler*” (III) “Bir olayın gelişimini gözden geçirmek: *Bu ustaca düzeni Osmanlıların her işinde izleyebilirsiniz.*” (IV) “Eğlenmek, görmek, öğrenmek için bakmak; seyretmek: *Televizyonu izlemek*” (V) “Belli bir yönde gitmek: *Geç vakit hayvanla, Deliçay'ı izleyip gidiyordum*” (VI) “Gözlemek, incelemek: *Çocuk kuşu gözleriyle izledi*” (VII) “Belirli bir tutum, davranış veya düşüncüyü benimsemek: *Bu üretim politikasını izleyeceğiz*” (VIII) “Bir şeye uymak, bağlı olmak: *Modayı izlemek*” (IX) “Herhangi bir olayla ilgilenmek: *Çeşitli siyasi olaylar karşısındaki tepki ve düşüncelerini dolaylı da olsa izleyebiliyordum*” (GTS).

ÖT: (I) Yürüyerek veya göz gezdirerek, sorgulayarak birini ya da bir şeyi bulma eyleminde olmak, izini sürmek; aramak: *Ço 'pân yo 'qâlgân qo 'ylärni izlämäqdä edi - “Çoban kaybolan koyunları arıyordu”.* (II) Bir yeri bir durumu incelemek, gözlemlemek. (III) Düşünmek, düşünerek arama eyleminde olmak, bulmaya çalışmak; aramak: *Mätçân to 'rä Culmägülgä erişigä ko 'zi etmägäç, uni İsfändiyâr xängä in 'âm qilib, içgä yäxşi ko 'riniş o 'yllärini izlädi - “Matçan töre, Culmögül'e ulaşmaya gözleri*

yetmeyince, onu İsfendiyarhân'a bağışlayarak, içerideki güzel görüntüleri düşündü ve aramaya başladı” (ÖTİL I, 317).

YUT: Aramak: *İzlep tapmaq* - “Adım adım bir iz boyunca hareket edip arayarak bulmak”, *Izlep yürmek* - “Bir iz veya işaret peşinde yürümek/ iz sürerek dolaşmak” (YUTS, 214).

izle- fiili, Özbek Türkçesi ve özellikle Yeni Uygur Türkçesi’ne göre Türkiye Türkçesi’nde oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. TT’de bu fiil, birinin ya da bir şeyin ardından gitmek, takip etmek, bir şeyin gelişimini gözlemlemek, seyretmek, belli bir yönde gitmek, incelemek, bir davranışı benimsemek ya da bir şeye bağlı olmak gibi hem somut hem de soyut çok sayıda kullanımı içinde barındırmaktadır. Fiilin anlam alanı hem fiziksel iz sürmeyi hem de zihinsel ya da davranışsal izlemeyi kapsayacak şekilde genişlediği görülmektedir. Fiilin ÖT’deki karşılığı ise bir şeyi ya da bir kimseyi yürüyerek ya da gözle izleyerek aramak, onun izini sürmek anlamlarında kullanılmaktadır. Yine TT ile benzer anlamda; bir yeri gözleme, bir durumu inceleme, sorgulama ve düşünerek araştırma gibi soyut anlamlar da barındırmaktadır. Bu yönüyle ÖT’deki *izlä-* fiili, Türkiye Türkçesi’ndeki “takip etmek, araştırmak, incelemek” gibi bazı çekirdek anlamlarla doğrudan örtüşme sağlamaktadır. YUT’de yer alan *izli-* fiili ise “bir iz veya işaret peşinde iz sürmek, dolaşmak, aramak” anlamında kullanılmakta olup, hem ÖT hem de TT’deki daha geniş ve katmanlı anlam alanına kıyasla oldukça sınırlı bir kullanıma sahiptir.

Her üç lehçede de ortak olarak bir arama, takip etme, iz sürme teması bulunsa da, özellikle Türkiye Türkçesi’nde fiilin anlam genişlemesi diğer lehçelere kıyasla çok daha fazladır. Özellikle TT II., IV., IX. kullanım şekilleri ÖT ve YUT’da bulunmamaktadır. Sonuç olarak, *izle-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eşdeğerlik göstermektedir.

76. in- (TT), in- (ÖT), in- (YUT)

TT: (I) “Yüksekten veya yukarıdan aşağıya doğru gelmek.” (II) Bir taşıt veya binek hayvandan yere basmak, atlamak: “*Tramvayın ön tarafından hızla inerken, arkasından bir sesin bağırdığını gördü.*” (III) “Dağ, tepe vb. yüksek bir yerden gelmek: *Dağdan ayı indi*” (IV) “Bir yerden başka bir yere gitmek, varmak: *Bünyamin, gücünün yettiği*

kadar hızlı yürüyüp Haliç'e indi.” (V) “Konaklamak: Samananbarı köyünün en büyük ve gösterişli evine inmişlerdi” (VI) nsz. “Alçalıp eski durumuna dönmek.” (VII) nsz. “Fiyatı düşürmek: Bin lira daha indim, gene almadı” (VIII) “Değeri düşmek: Altın fiyatları indi.” (IX) argo “Vurmak: Şimdi kafana inerim!” (X) nsz. “Yıkılmak: Yağmurdan duvar inmiş.” (XI) “İnme gelmek: Sağ tarafına inmiş.” (XII) “Bir yeri kaplamak, basmak veya bir yerden akmak, kaymak: Gemi baş döndüren zaferli bir gürültüyle indi sulara.” (XIII) “Uzamak, ulaşmak.” (XIV) “Ağmak.” (XV) “Sayı azalmak: Evvelden daha çok olduğumuzu zannettiğim hâlde sayımız son günlerde bu miktara inmiştir” (GTS).

ÖT: (I) Yerleşmek, oturmak, öylece durmak: *Yäsläyä Pälänädä hämmä närsä äppäq: dälälär häm, kumuş qırāv ingän o’rmānlär häm, qo’şqavätli dārvāzāning qubbāli üstünläri häm, qo’rädägi xāvuzlär, üylär häm – “Bütün her şey Paleanda beyazdı: dağlar ve gümüşle parlaklığında duran ormanlar, çok katlı kapıların kubbeli üstleri, etraftaki havuzlar ve evler de beyazdı (TT) (II) Yukarıdan aşağıya inmek/ düşmek: Pädä qırdän indi- “Dağdan aşağıya indi” (ÖTİL I, 328).*

YUT: Yukarıdan aşağıya doğru yönelmek, gitmek: *Bundin halni bir az pehm qıldı, petip gem patqıqığa attın indi – “Bundan sonra biraz zorlandı, yürüyerek patikalara doğru yöneldi/indi” (YUTİL II, 1309).*

Her üç lehçede de fiilin temelinde “aşağıya doğru hareket” ortak anlam zemini yer alsada bu anlamın her lehçede farklı biçimlerde genişlediği ve özgün anlam alanlarına yöneldiği görülmektedir. Türkiye Türkçesi’nde *in-* fiili, “yüksekten aşağıya gelmek” anlamının yanı sıra, “taşittan inmek”, “bir yerde konaklamak”, “fiyatın düşmesi”, “vurmak (argo)”, “yıkılmak”, “etki altına girmek (inme gelmek)”, “bir yeri kaplamak” ve “azalmak” gibi hem somut hem de mecaz birçok kullanıma sahiptir. ÖT’ de ise “yerleşmek, oturmak”, “yüksekten inmek” ve “görünmek, zuhur etmek” gibi daha farklı yönlerden gelişmiş anlamlarda kullanılmaktadır. Bu noktada, TT’deki “konaklamak” anlamı ile ÖT’deki “yerleşmek”, TT’deki “yüksekten gelmek” anlamı ile ÖT’deki “düşmek” anlamı arasında yüzeysel bir ortaklık söz konusudur; ancak anlamlar her iki lehçede de birbirine tam olarak denk düşmemektedir.

YUT’de ise *in-* fiili yalnızca “Yukarıdan aşağıya doğru yönelmek” anlamında kullanılmakta ve TT’deki I., III. anlamlarla örtüşmektedir. Diğer anlamlar ise YUT’de bulunmamaktadır. Tüm bunlar doğrultusunda, *in-* fiili sadece belli anlamlarda

benzerlik taşımasıyla TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

77. irkil- (TT), irkil- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Ürkerek geri çekilir gibi olmak: *Elimi omzuna koyuyorum ve irkiliyor, sertçe çeviriyor bakışını.*” (II) *nsz.* “Şaşırp duraklamak: *İnsanlar iki büklüm olup düştükleri konduların içinde dozer kasnaklarının sesiyle irkildiler*” (GTS).

ÖT: Korku veya şaşkınlık sonucu gerçekleşen bir geriye çekilme veya tepki verme hareketi: *Çâl çärvâqqa kelib yürädigän yo ‘lgä burildi. Şündä Yâdgâr irkilib, âtining cilâvini târtib, bâvâzä qaräb bir-ikki âg‘ız so ‘z äytib turibdi.*– “Çal çarvaya doğru giden yola saptı. O sırada Yadgar korkarak atının eyerini çekti, başını çevirdi ve birkaç kelime söyledi” (ÖTİL I, 333).

YUT: --

irkil- refleksif bir hareketi ifade eden bir fiildir ve fiziksel bir tepkiyle birlikte meydana geldiği için hareket fiili kapsamında değerlendirmeye dahil edilmiştir. YUT’de karşılığı bulunamayan fiilin TT’deki anlamıyla ÖT’deki karşılığı benzerlik göstermektedir. Bu sebeple *irkil-* fiili TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

78. işle- (TT), işlä- (ÖT), işle- (YUT)

TT: (I) “Bir şeye emek vermek onu daha elverişli bir hale getirmek.” (II) *nsz.* “İnce ve süslü şeyler yapmak; nakışlamak: *Para için işlemediğini iddia eden bu fakir ihtiyar şüphesiz sanatının âşığıydı*” (III) “İçine girmek, etkilemek, nüfuz etmek: *O uzun ve derin bakış genç adamın ta yüreğine kadar işlemişti.*” (IV) “Nakşetmek: *Al bayrağa narin eller işliyor zafer / Uzaklarda yaralanır kahraman nefer*” (V) *nsz.* “İyi çalışmak, müşterisi bol olmak: *Rabia Hanım para sıkıntısı çekecek mi? -Dükkân işliyor. Belki çekmez.*” (VI) “Durağan durumdan hareketli duruma geçmek; çalışmak.” (VII) “Herhangi bir konuyu ele alarak incelemek, öğretmek.” (VIII) “Düşüncelerini herhangi birine etki yaparak benimsetmek.” (IX) “Bir yerden girip çıkmak: *Lütfügiller büyücek bahçelerinin ana yola açılan kapısından işlerlerdi.*” (X) *nsz.* “Çıban,

olgunlaşma yolunda olmak.” (XI) *nsz.* “Yara, kapanmamak.” (XII) *nsz.* “Gidip gelmek.” (XIII) “Hesapları, kayıtları düzenli şekilde tutmak ve gereken yere aktarmak: *Tayın çizelgelerini düzenliyorum, ambar defterini işliyorum.*” (XIV) “Herhangi bir ürünü satışa çıkartılmadan önce birtakım işlemlerden geçirmek” (GTS).

ÖT: (I) Çalışmak. İşle meşgul olmak: *Zävâddâ işlämoq- “Fabrikada çalışmak”, Lâbârâtâriyâdâ işlämoq - “Laboratuvarda çalışmak”.* (II) Bir mevkide iş-görev yapmak, hizmet etmek. (III) Ham maddeyi işlemek: *Qâg’âz işlämâq - “Kâğıt işlemek”* (IV) Üretmek, ortaya koymak: *Fil’m yâxşi işlänibdi- “Film güzel işlenmiş/ ortaya konmuş”* (V) Hareket halinde olmak, yürütmek. (VI) Vücudun işlevini ve görevini normal şekilde yerine getirmek: *Çâp qo’lim işlämäydi - “sol kolum-elim çalışmıyor/ kullanamıyorum”* (VII) Emek vererek kazanmak, para kazanmak: *Bir o’ydâ yüz so’m işlädim - “Bir ayda yüz som kazandım”* (ÖTİL I, 344).

YUT: (I) Herhangi bir iş ile meşgul olmak; çalışmak: *Kembeğel işlep harmas, bay çişlep harmas. Maqal- “Fakir çalışmadan bir şey elde etmez, zengin de çalışarak kazanmaz. Atasözü”* (II) Bir amaç doğrultusunda bir yerde görevli olmak, hizmet etmek: *Gulcennet müşü doxtur xanida işleydü- “Gülcennet bu hastanede çalışıyor”* (III) Bir görevi, yetki veya sorumluluğu üstlenerek yerine getirmek; yetki sahibi olmak: *Men ketinçiren medeniyet, ma’arip bölümünün müdürü bolup işlidim- “Ben yurtdışı kültür ve eğitim bölümünün müdürü olarak görev yaptım/çalıştım”* (IV) Bir nesne tasarlamak, üretmek, hazırlayıp ortaya çıkarmak; imal etmek: *Tonglatqu işlimek- “Çalar saat yapmak/tasarlamak”* (V) Daha önce olmayan bir şeyi ortaya çıkarmak; icat etmek; zihinsel veya sanatsal bir üretim yapmak: *Filim işlimek- “Film yapmak/çekmek”, Çapan öznin bu xas ushuni bilen 1915 yildin başlap ottuz yılğa yeqın waqt içide qırq neççe kino işlidi- “Çapan, kendi özgün üslubuyla 1915’ten itibaren yaklaşık otuz yıl boyunca kırktan fazla film yaptı”* (VI) Giysi vb. üzerine nakış yapmak, dikmek: *Könlekke keşte işlimek- “Gömleğe nakış işlemek/dikmek”* (VII) Bir şey işlevde, çalışır olmak; faal olmak: *Bu maşına hezirmu işleydu- “Bu makine şu anda çalışıyor mu?”* (VIII) Bir şeyin işlevini veya yetisini yerine getirebilir olmak, çalışmak: *Kellisi işlimek -“Akli/kafası çalışmak”, Unin oñ közi işlimeydi- “Onun sağ gözü çalışmıyor/görmüyor”* (IX) Faydalı olmak, işe yaramak, iş görmek: *Sening hünirning bu yerde işlimeydi- “Senin yeteneğin/becerin burada bir işe yaramaz/ faydası olmaz”* (X) Uzmanca bir iş-görev yerine getirmek, proje düzenlemek,

hazırlamak veya tasarlamak: *Layha işlimek- “Proje hazırlamak/tasarlamak”* (YUTİL II, 1287).

Her üç lehçede de *işle-* fiili temel olarak “çalışmak, üretmek, iş görmek” anlamlarını taşımaktadır. Bununla beraber söz konusu lehçelerde farklı anlam genişlemeleri de görülmektedir. TT’de fiil sadece ‘çalışmak’ anlamıyla sınırlı kalmaz; “etkilemek”, “nakşetmek”, “duygusal iz bırakmak”, “yara veya çibanın ilerlemesi”, “kayıt tutmak” gibi çok sayıda soyut ve somut anlamda kapsamaktadır. ÖT’de de daha çok “çalışmak, görev yapmak, üretmek, organların çalışması” gibi anlamlara sahiptir. YUT’nde yine benzer şekilde “çalışmak, hizmet etmek, görev almak, icad etmek, bir şeyin işe yaraması” gibi anlamlar öne çıkmaktadır. Tüm bunların yanında TT’deki özellikle III. “İçine girmek, nüfuz etmek, etkilemek” anlamıyla duygusal ve mecaz anlamlar ÖT ve YUT’de bulunmamaktadır. Bu anlam genişliklerindeki farklılıkla beraber “çalışma” ve “üretme” anlamlarında örtüşme görüldüğü için *işle-* fiili, TT ile ÖT ve YUT arasında eş değeriğe değil, kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

79. ılga- (TT), ılga- (ÖT), ılgı- (YUT)

TT: “Atı dört nala sürmek” (GTS).

ÖT: Uzaktaki ya da küçük şeyleri görmek ya da görmeye çalışmak: *Bu nimä, mening ko ‘zim ılgamäyapti? - “Bu ne, gözüm görmüyor mu?”* (ÖTİL I, 324).

YUT: Seçmek, ayıklamak (YUTS, 204)

TT’de bu fiil oldukça dar ve somut bir kullanım alanına sahiptir. ÖT’de ise *ılga-* fiili, “göz ile algılamak, görülmesi güç mesafedeki veya küçük boyuttaki bir şeyi görmeye çalışmak” gibi duygusal ve zihinsel bir süreci ifade etmektedir. YUT’de yine farklı bir anlam boyutu görülmektedir. Her üç lehçedeki anlamlar birbirinden oldukça farklıdır. TT’de hareket ve hız teması varken, ÖT ve YUT’de algıya dayalı manalar söz konusudur. Üç lehçede de anlamsal açıdan hiçbir benzerlik bulunmamaktadır. Bu yüzden *ılga-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe göstermektedir.

80. ırğa- (TT), ırğa- (ÖT), ırğı- (YUT)

TT: (I) “Çabuk olmak, davranmak.” (II) *hlk.* “Sallamak” (GTS).

ÖT: (I) Başını sallanmak veya bir şeyi sarsmak, silkelemek: *Mâşinädä ällänärcäni ko ‘çiräyätgän äyâlgä sâlâm berdi. äyâl mâşinädän ko ‘çini âlmây bâş ırg‘ab qo ‘yâ qâldi- “Arabada bir şeyler taşıyan kadına selam verdi. Kadın, arabadan eşyayı indirmeden başını sallayıp karşılık verdi”* (ÖTİL I, 334).

YUT: Bir şeyi hızlıca oynatmak, sallamak, birden sıçramak: *Qadır bu awazni anlap, ornidin ırgup turup ketti- “Kadir bu sesi duyunca yerinden birden sıçrayıp kalktı ve çıkıp gitti”* (YUTİL II, 1265).

ırga- fiilinin Türkiye Türkçesi’ndeki temel anlamında yer alan hız ve davranış vurgusu, ÖT ve YUT’ndeki sallanma, sıçrama gibi anlamlarla yakınlık gösterse de fiilin kullanım şekli farklılık göstermektedir. Bu nedenle anlam düzeyinde tutarlılık yansıtmayan bu kullanımlar, fiilin TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik oluşturduğunu göstermektedir.

81. kaçır- (TT), qâçir- (ÖT), qaçur- (YUT)

TT: (I) Kaçmasını sağlamak ya da kaçmasına fırsat vermek. (II) “Bir işi belirlenen zamanda yapamamak: *Maçı kaçırdım.*” (III) “Zor kullanarak yanında götürmek, kaldırmak: *kız kaçırmak*” (IV) “Bir daha ele geçmemek üzere yitirmek: *Fırsatı kaçırdım*” (V) “Yararlanamamak: *penaltıyı kaçırdım*” (VI) “Gitmek, kaçmak zorunda bırakmak: *Söylene söylene adamı kaçırdı*” (VII) *nsz.* “Çalmak, kimsenin haberi olmadan götürmek” (VIII) *hukuk.* “Yasal olmayan yoldan bir ülkeye mal sokmak veya çıkarmak: *Uyuşturucu kaçırmak*” (IX) “Ölçüyü, sınırı aşmak, fazlasına gitmek: *Kulübün yemeğinde biraz fazlaca kaçırmıştım.*” (X) “Sıvı, gaz vb. sızdırmak: *Çakmak gaz kaçırıyor*” (XI) “İstemeyerek altını kirletmek: *Donuna kaçırmak.*” (XII) “Delirmek: *Zavallı kaçırmış*”. (XIII) “Bir araç veya aletle iş görürken aracı iyi kullanamama yüzünden kendine veya bir başkasına zarar vermek: *Usturayı elimden kaçırdım, yanağımı kestim.*” (XIV) “Birini veya bir şeyi göstermemek: *Karısını benden kaçırıyor.*” (XV) *spor* “Yarışan bir koşucu diğeri tarafından hızla geçilip arayı açmak.” (XVI) *spor* “Futbol veya basketbolda savunma yaptığı oyuncunun topla yanından geçmesine engel olamamak (GTS).

ÖT: (I) Iskalamak: *Temir o'g'rilärni qâçirmädimi?*- “*Demir hırsızlarını kaçırmadı mı?*”, *İpning uçini qâçirmâq*- “*İşin ucunu kaçırmak*”. (II) Geri çekmek, uzaklaştırmak, bir şeyi yerinden başka yere uzaklaştırmak: *Sâdıqdän ko'krägini qâçirib, xancärlärni qo'lini bo'sättdi vä Sâdıqning ko'krägigä sâldi*- “*Sadık'tan göğsünü geri çekerek hançerleri elinden bıraktı ve Sadık'ın göğsüne bıraktı*”. (III) Kaybetmek; yitirmek: *Äqızmägin ko'zdän qo'nli yâşimni, qâçiribmân aqlım bilän huşimni*- “*Gözümünden gönül yaşıma akıtma, aklımı ve şuurumu kaçırmışım/yitirmişim*” (IV) Birbirinden kopup ayrılmak. (V) Hoşlanmadığı için ya da başka bir nedenden dolayı ondan uzak durmak, uzaklaştırmak. (VI) Gizlice almak, çalmak (ÖTİL C.II, 605-606).

YUT: (I) Kaçırmak, yitirmek, ıskalamak; fırsat kaçırmak, fiziksel ve duygusal kaçış: *Selime ekber yetip kelgende hiçnime dimeyi özini qaçuratti*- “*Selime ekber (büyük bir olay/olgu) gelip geldiğinde hiçbir şey söylemeyip kendini kaçırttı/geri çekti*” (YUTİL II, 730).

kaçır- fiili, ÖT ve YUT'a göre Türkiye Türkçesi'nde çok anlamlı bir yapı sergilemektedir. Bu fiil, her üç lehçede de bazı anlamlarda benzerlik göstermektedir. Türkiye Türkçesi'ndeki “bir fırsatı kaçırmak”, ya da “gösteriyi kaçırmak” gibi kullanımlar; ÖT' deki “I. ıskalamak” ve “III. kaybetmek”, YUT'deki “fırsat kaçırmak, yitirmek” anlamları TT'deki IV. ve V. anlamlarla örtüşmektedir. Fakat TT'de yer alan “gaz kaçırmak; sızdırmak”, “delirmek” veya “altına kaçırmak” gibi mecaz ya da özel kullanımlar ÖT ve YUT'de görülmemektedir. Dolayısıyla, kısmen bir örtüşme görülse de anlam genişlemesi açısından farklılaşmalar söz konusudur. Bu sebeple *kaçır*- fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

82. kak- (TT), qâq- (ÖT), qaq- (YUT)

TT: (I) “İtmek, vurmak.” (II) *nsz.* “Kakma yapmak; hakketmek, kakalamak.” (III) “Vurarak dar bir yere sokmak: *Kimi duvarlarına renkli taşlar kaktı. Kimi bahçesine ağaç dikti.*” (GTS).

ÖT: (I) Darbeyle vurmak, dövmek: *Üngür çuqurläşgän säri qâzıqlär şu zäyidä qâqıb bârilsä, yo'lidän ädäşmäymiz*- “*Eğer derinleşen çukurların içinden kazıklar bu şekilde çakılırsa, yolumuzdan sapmayız*” (II) Bir şeyi sıkıca yerleştirmek veya yapıştırmak:

Päl qâqmoq- “Yastık/kilim yerleştirmek”, *Nimä üçün devârlärgä giläm qâqmädinlär?*- “Neden duvarlara halı sıkıca yerleştirmediniz/ çakmadınız?” (III) Bir nesneye vurarak ses çıkarmak ya da bir şeyin tıklama, vurma sesi yapmasını sağlamak: *Hämmä uxlägändä, u mülläväççäning hücräsini qattıqrâq qâqsängiz, hämmäsini ko‘räsiz-* “Herkes uyurken, o müderrisin odasını biraz daha sert tıklatırsanız, her şeyi görürsünüz” (IV) Avuç içiyle omuza veya sırta hafifçe vurmak, hafifçe tokat atmak: *Kerişâyâtgän cängçining elkäsigä pāncäsi bilän qâqıb; Ketdikmi, Dehqānbây! dedi oz‘bek tilidä bir cängçi-* “Kapışmakta olan savaşçının omzuna avucuyla hafifçe vurarak: *Gidiyor muyuz, Dehqanbay! dedi Özbekçe konuşan savaşçılardan biri*” (V) Vurarak, çırparak, silkeleyerek içindeki ya da üstündeki bir şeyi düşürmek; bu yolla temizlemek: *U etäkkä iläşib qālgän paxtälärni qâqayâtgändä, başidägi çâpân birdän sirg‘alib, tüşib ketdi-* “Eteğine takılmış pamukları silkeleyerek temizlerken, başındaki çapan birden kayıp düştü” (VI) Meyveleri vurarak veya silkeleyerek dalından düşürmek, vurarak dökmek: *Ciydä qâqmâq-* “İğde silkelemek”, *Şäftälî qâqmâq-* “Şeftali silkelemek/ dalından düşürmek” (VII) Bir uzvu sallamak, titretmek; ritmik veya hafifçe hareket ettirmek, oynatmak: *Şäkär büvi belini üşläb, kiftini qâqqançä bâbillädi-* “Şeker Nine belini tutup, omzunu sallayarak söylenmeye başladı”, *Qanām qâqmâq-* “Bacağı sallamak/ ritmik titretmek” (VIII) Zorla almak, çekip almak, yağmalamak, sömürmek; bir şeyi zorla veya hileyle alıp götürmek; gasp etmek, soymak: *Qımmätçilik başlâydi. Xalqning äzginä bâri-büdinä hām bāsmäçilär qâqıb ketdi-* “Pahalılık başladı. Halkın azıcık olan tüm varını yoğunlu da eşkıyalar zorla alıp götürdü/ yağmaladı” (IX) *mec.* Fiziksel ve ruhsal hırpalanmak, perişan olmak, zarar görmek: *Yürbiznikigä, täklif etdi päis, ändäk dām âl, birgä âvqatlänäylik, mäşinä kişini qâqıb qo‘yâdi-* “Bize de uğrayın dedi mahzun bir şekilde, azıcık dinlen, birlikte yemek yiyelim; bu araba insanı perişan ediyor” (X) *etnik* Geleneksel veya halk tıbbı bağlamında fiziksel müdahale ile tedavi etmek, türlü yöntemlerle şifa vermek, iyileştirmek: *Häkkä kelib ço‘qisin, Müllä kelip o‘qisin, qâqımçı kelib qâqsın-* “Hakka gelenin ruhu için imam dua etsin, ağıtçı yasını tutsun ve şifacı gelip onu iyileştirsin” (ÖTİL C.II, 609).

YUT: (I) Bir nesne yardımıyla vurup içeri sokmak: *Mıx qaqmaq-* “çivi çakmak”, *Qozuq qaqmaq-* “kazık çakmak” (II) Kapı veya kapı kolu vb. tıkladmak, vurmak: *Eşik qaqmaq-* “kapıya vurmak/ çalmak” (III) Silkelemek, sarsmak, çırpma: *palas qaqmaq-* “kilim silkelemek” (IV) Sertçe değmek, etkili olmak; vurup geçmek: *Yan*

yerni şamal qaqudu, çiraylıqqa her kim baqudu.- Maqal- “Yan yeri rüzgar vurdu, güzelliğe kim baktı?.Atasözü” (V) El ile hafifçe tokatlamak, vurmak, şamarlamak: Mürsige qaqumaq- “Birini hafifçe tokatlamak/ şamarlamak” (VI) Sertçe vurmak: Paltının sepi tömür yaki başqa metaldin bolsa, qolni qaqıp ağritdu- “Paltonun askısı demir ya da başka metalden, elini vurup ağrattı” (VII) mec İtmek veya çekmek, kenara itmek: Ular işlepiçqırış arqılıq siyasni basdığan, siyasni çetke qaqudığan qaralarnı çıqardi- “Onlar işlem süreci aracılığıyla siyaseti bastıran, siyaseti kenara iten kararlar çıkardı” (VIII) Geniz, burun, boğaz gibi organlar yardımıyla ses çıkarmak, bağlamak: Gelni qaqumaq- “Boğaz, gırtlak ses çıkarmak/ bağlamak” (IX) Bir şeyi çırpmaq, vurarak hareket ettirmek: Qanat qaqumaq- “Kanat sallamak, kanat çırpmaq” (X) mec. Alkollü içecekler hakkında; İçmek, tüketmek: U öziğe tenligen romqını pem bilen elip biraqla qaquvetti – “O, kendine ait romu(alkollü içecek) az az alıp götürüp yavaş yavaş içti” (YUTİL II, 746).

kak- fiili, TT, ÖT ve YUT arasında anlam açısından paralellikler göstermektedir. TT’de *itmek*, *vurmak* gibi temel bir anlam etrafında şekillenen bu fiil, ÖT ve YUT’de de benzer olarak “vurmak, çakmak,sarsmak” gibi anlamlar olduğu görülmektedir. Özellikle ÖT’deki “kazık çakmak” ve YUT’deki “çivi çakmak” gibi kullanımlar TT’deki “vurarak dar bir yere sokmak” ya da “kakmak” anlamlarıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda, her üç lehçede de eylemin merkezinde fiziksel temasla yapılan bir hareket -vurma, çakma, itme- yer almaktadır. Bununla birlikte ÖT ve YUT’de fiilin anlam alanı TT’ne göre daha geniş ve kapsamlı olduğu görülmektedir. Özellikle ÖT X. “iyileştirmek” ve YUT IX. “kanat çırpmaq” TT’den farklı kullanımları göstermektedir.

Sonuç olarak kak- fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

83. kap- (TT), qap- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) “Birdenbire yakalamak, çekerek almak: *Bir hamlede atıldım. Evvela tabibin elinden defteri kaparak fırlattım.*” (II) “Isırıp parçalamak.” (III) “Koparmak: *Makine elini kapmış*” (IV) Duyar duymaz veya görür görmez hızlıca öğrenmek: “*Bir müzik*

parçasını kapmak.” (V) “Yer ayırmak, yer tutmak.” (VI) “Bulaşmış olmak, geçmek: *Huy kapmak. Hastalık kapmak*” (GTS).

ÖT: (I) Dişini geçirip ısırarak (köpek, deve hakkında): *İtni qapmâs deb bo ‘lmäs. Mäqâl- “Köpek ısırılmaz diye düşünülmez”* (II) Isırmak, yemek: *Ne bedâvlär cüzâsini tälâdi, bir neçäsi ag ‘läb qumni qâpâdi- “Nice bedavalar cezasını çekti, bazıları ağlaya ağlaya kumu yutmak zorunda kaldı”* (III) *mec.* Sert ve kaba şekilde konuşup, tartışmak, kırıcı şekilde söyleşmek: *Dävlätbaxt qani? Neçä u kelmädi?- Qâpib gäpirdi älläyâr- “Devletbaht nerede? Kaç kere gelmedi?- Tartışır gibi sertçe söyledi”* (ÖTİL C.II, 599).

YUT: --

kap- fiili TT ile ÖT arasında, temel anlamda “ısırmak” gibi eylemleri kapsadıklarından örtüşme söz konusudur. Türkiye Türkçesi’nde “birdenbire yakalamak”, “kapmak”, “hastalık kapmak”, “huy kapmak” gibi mecaz ve soyut kullanımlar da görülürken; Özbek Türkçesi’nde fiil temelde deve, köpek gibi hayvanların ısırma eylemini ifade etmekte ve mecaz anlamda sert, kaba sözler (sözlerle ısırarak) söylemek, tartışmak anlamlarıyla sınırlı olduğu görülmektedir. Yeni Uygur Türkçesi’nde ise bu fiile dair bir kullanım tespit edilememiştir. TT ile ÖT arasında *kap-* fiili sadece “ısırmak” anlamında kısmi örtüşme gösterdiğinden kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

84. kapış- (TT), qapış- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyin üzerine topluluk üşüşüp aceleyle almak, kapmak.” (II) “Kavgaya tutuşmak: *En yakın arkadaşı bir romancımızla bu konuda kapıştığı geceyi unutamam.*” (III) *nsz* “Kavgaya girmek: *Her seferinde kıyasıya kapıştıklarını, nahak yere kalp kıracaklarını sanıyor*” (IV) “Hırsla güreşe başlamak” (GTS).

ÖT: (I) Sıkıca tutmak, sıkıca temas etmek: *Yigitning qo ‘lläri qızning belläerigä çirmäşdi, ko ‘kräkläri bir-birigä qapışdi- “Delikanlının elleri kızın beline sarıldı, göğüsleri birbirine yapıştı”* (II) İçine batmak, içine gömülmek, yapışmak, sıkıca birleşmek: *Şerbek bir qaräşdä ulärning biqını qapışib yätgänini päyqadi- “Şerbek bir bakışta onların karınlarının birbirine yapışık yattığını fark etti”* (ÖTİL C.II, 552).

YUT: --

Türkiye Türkçesi'nde *kapış-* fiili, genel olarak *bir nesneye aynı anda yönelme* ve *kavga etme* ya da *güreşe tutuşma* gibi etkileşimli, rekabetçi durumları ifade etmektedir. Bu fiil, çoğunlukla karşılıklı *kavga*, *güreşmek* eylemleriyle ilişkilidir. ÖT'de ise bu fiil *sıkıca tutmak*, *karşılıklı temas*, *yapışmak* gibi durağan ve fiziksel durumları ifade etmektedir. Bu durumda TT'deki *kapış-* fiilinin karşılıklı ve dinamik yapısıyla örtüşmemektedir. Yani *kapış-* fiili TT ile ÖT anlam düzeyindeki belirgin farklılıklar TT ile ÖT arasında tam yalancı eş değerlik sağlamaktadır. Yeni Uygur Türkçesi'nde ise bu fiilin karşılığı bulunamamıştır.

85. kapla- (TT), qāplä- (ÖT), qapli- (YUT)

TT: (I) “Her yanını örtmek; istila etmek: *Her tarafı sessizlik kaplamış, ovalar, biten bir günün hüznü içinde susmuştu.*” (II) “Çepeçevre sarmak; örtmek, kuşatmak: *Evlerin bir tarafını yol, üç tarafını da yine çam ormanları kaplar.*” (III) “Bir kabın, bir kılıfın, bir örtünün içine almak: *Yorgan kaplamak*” (IV) “Yayılp doldurmak, etkisinde bırakmak; almak, basmak, sarmak, tutmak, bürümek” (V) “Bir yüzeyi döşemek, başka bir nesne ile örtmek: *Dudaklarının üstünü kaplayan muntazam kesilmiş sert ve koyu siyah bıyıkları...*” (VI) “Kaplama adı verilen ince ağaç levhaları, değişik yöntemlerle hazırlanmış yüzeylere yapıştırmak.” (VII) “Bir madeni başka madenle kimyasal bir yöntemle örtmek.” (VIII) *mec.* “Bir kimsenin veya bir şeyin nitelikleri herkesçe bilinir olmak: *Ünü cihanı kapladı*” (IX) *mec.* “Doldurmak: *Bulutlu düşünceler dimağını kapladığı sırada uzun siyah kirpikleri arasından iki şimşek çaktı*” (GTS).

ÖT: (I) Üstünü örtmek, tamamen kaplamak, örtüp gizlemek, sarmak, doldurmak: *Ädirlärni o 't-o 'län vä çeçäklär qāplädi- “Tepeleri otlar ve çiçekler kapladı*” (II) İşgal etmek, sarmak: *Bütün vücudini g 'azab qāplädi- “Bütün vücudunu öfke kapladı/ sardı*” (III) Bir yerin arkasını, önünü, üstünü başka bir şeyle örtmek, yapıştırmak, döşemek, kaplamak: *Devârgä märmär plitälär qāplädik- “Duvarı mermer plakalarla kapladık*” (IV) Engellemek, kapamak, tutmak: *Qo 'li bilän äg 'ız-bürnini qāplämäq- “El ile ağzı-burnu tutup kapatmak”, Eşik açilib bärzängidäy yigit çıqdi, gävdäsi bilän eşikni qāplädi- “Kapı açıldı ve bir delikanlı çıktı, gövdesiyle kapıyı tuttu/ kapadı*” (V) *mec* Kaybolan ya da eksik olan bir şeyin yerini doldurmak; zararı karşılamak; kapatmak,

örtmek: *Zärärni qâplämäq-* “Zararı kapatmak/telafi etmek”, *Qarzni qâplämäq-* “Borcu ödemek, kapatmak” (ÖTİL C.II, 598).

YUT: (I) Bir şeyin üstünü, sırtını örtü veya başka bir şeyle sarmak, örtmek: *yastuqni qaplımaq* – “yastığı kılıflamak”. (II) Basmak, kaplamak: *Asmanni qara tütek qaplıdi-* “Gökyüzünü kara duman kapladı” (III) Her yere yayılmak, her tarafı sarmak, kaplamak: *Pütün yezni metin toğramdiki gep-sözler qaplap ketti-* “Bütün köyü Metin hakkındaki dedikodular sardı” (YUTİL II, 724).

TT’de *kapla-* fiili; fiziksel kaplama, örtme, kuşatma eylemlerinden, istila etme, etkisi altına alma ve mecazî kullanımlara kadar oldukça geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. ÖT’de de benzer şekilde fiil; örtmek, sarmak, doldurmak, işgal etmek gibi temel anlamları taşır ve TT’deki birçok anlamla örtüşmektedir. YUT’da ise anlam genişliği biraz daha sınırlı olsa da fiil benzer şekilde örtme, kaplama, sarmak gibi hem fiziksel hem mecazi anlamlarda kullanılmaktadır ve temel çekirdek anlamın korunduğu görülmektedir. Dolayısıyla *kapla-* fiili TT ile ÖT ve YUT’ de anlam bakımından ortak bir semantik zeminde bulunmaktadır. Fakat *kapla-* fiilinin bütün anlamları ÖT ve YUT’da birebir karşılanmamaktadır. Bu sebeple fiil TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

86. kaşla- (TT), qaşlä- (ÖT), qaşlı- (YUT)

TT: “Yüzüğün taşını kaşa oturtmak” (GTS).

ÖT: (I) Kaşmak: *Hämraqul bekkä qaräb vä qo ‘lini to ‘ni içigä âlib, qârnini qırtıllätib qaşläy başlädi-* “Hemrakul beye bakarak, elini cübbesinin içine sokup karnını hışırdatarak kaşımaya başladı” (II) Kazıyarak, fırçalayarak temizlemek: *Yerdä yâtgän qaşläg ‘içni âlib, yäg ‘rinini, sânlärini qaşlädi-* “Yerde duran kaşıyıcıyı (fırça, lif) alıp sırtını ve kalçalarını tezmizledi” (III) *mec.* Tatlı sözlerle, yumuşak davranarak birini bir işe ikna etmek. (IV) İyi veya kötü bir dosta sahip olmak (ÖTİL C.II, 565-566).

YUT: İnsan bedeninin kaşınan bir yerini veya at, eşek gibi hayvanların bir yerini el ya da kaşıyıcı bir aletle kaşmak: *Äxmäk ötüktin teşidin qaşlaydu. Maqal-* “Ahmak, ayakkabının dışından kaşınır. Atasözü” (YUTİL II, 744).

Türkiye Türkçesi'ndeki *kaşla-* fiili yalnızca bir zanaatkârlık terimi olarak, yüzük gibi takıların taşlarının yerine yerleştirilmesini ifade etmektedir. Öte yandan fiilin ÖT'deki ve YUT'deki anlamı ise “kaşımak, temizlemek, kandırmak” gibi çok daha farklı ve geniş bir anlam dizisine sahip olduğu görülmektedir. Bu anlamların hiçbirisi, TT'deki anlamla örtüşmemektedir. Dolayısıyla, bu fiiller arasında biçimsel benzerliğe karşın, anlam düzeyinde ortaklık bulunmadığından; *kaşla-* fiilinde TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik ilişkisi bulunmaktadır.

87. kat- (TT), qât- (ÖT), qat- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini değiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek, zamm etmek, vermek: *sirkeye su katmak*”. (II) “Bir araya getirmek: *Fadime, bu yavru bolluğu arasında kuzuları çocuklara ve çocukları kuzulara katarak en olgun bir saadet içinde yaşamış.*” (III) “Birlikte göndermek: *Kafileye muhafız katmak*”. (IV) *hlk.* “Döllenmeyi sağlamak için erkek hayvanı dişinin yanına salmak” (GTS).

ÖT: (I) Katı duruma gelmek, sertleşmek, donmak: *Älebästr mez qâtädi- “Alçı hemen katılaşır”, Elim qurib, qâtib qalıbdı- “Elim kuruyarak sertleşmiş”, Sâvuqqa qâtirmâq, Su sovuqdä qâtib qaldı- “Soğuktan donmak, Su soğukta dondu”* (II) *mec.* Korku, hayret, heyecan vb. duygularla donakalmak (IV) Soğuğun etkisiyle donmak. (V) Sertleşmek, güçlenmek *Uning täni küyâşdä qâräydi, müskülläri qâtıdı- “Onun teni güneşte yanardı, kasları (kas yapısı) sertleşmişti”* (ÖTİL C.II, 604-605).

YUT: (I) Sertleşmek, katılaşmak, donmak: *Şopür bilen men zeyi şeğil üstide qatıp ketken birez entni yepinça qılıp yattıq- “Şoförle birlikte ben, biraz önce taş yığınının üstünde donup kalmış bir battaniyeyi serip yattık”.* (II) Soğuk etkisiyle donmak, buzlanmak. (III) Korku vb. sonucunda donakalmak. (IV) İnsanın önceki esnekliğini kaybetmek, sertleşmek: *Öz urnumğa berip taş çeqişqa başlıdım. Saet on bolğan mezgillerdila bellirimnin qatıp qalğanlıqnı sezdim- “Kendi yerime geçip taş çekmeye başladım. Saat on olduğu sıralarda belimin sertleştiğini hissettim”.* (V) *mec.* Kalıcı hâle gelmek, sağlamlaşmak. (VI) *mec.* Donakalmak, şaşakalmak: *Men ularğa ehwalning ceryanni sözlöp bārgāndim, ular külip qatıp qalıştı- “Ben onlara olayın*

gelişimini anlatmıştım, onlar gülererek öylece kalakaldılar” (VII) Sıkışıp kalmak (YUTİL II, 728).

kat- fiili anlam düzeyinde incelendiğinde, özellikle Türkiye Türkçesi’ndeki kullanım ile diğer iki lehçedeki kullanım arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. TT’de *kat-* fiili, bir nesneye başka bir şeyi *eklemek*, *dâhil etmek* veya *bir araya getirmek* anlamlarında kullanılırken; ÖT’de ve YUT’de fiil, büyük ölçüde fiziksel bir durum değişimini *donmak*, *katılaşmak*, *donakalmak* ve duygusal tepkiyi (korkudan dona kalmak) ifade etmektedir. TT ile ortak veya benzer bir anlam görülmemektedir. Bu sebeple *kat-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

88. kay- (TT), -- (ÖT), qay- (YUT)

TT: (I) *nsz* “Düz, ıslak, donmuş veya kaygan bir yüzey üzerinde sürtünerek kolayca yer değiştirmek: *Sol tekerlekler küçük bir hendeğin içine kaydı.*” (II) “Kaygan bir yüzey üzerinde birdenbire dengesini kaybetmek.” (III) “Durum değiştirmek.” (IV) “Anlamı değişmek: *Bazen kelimeler başka anlamlara kayar*” (V) *nsz* “Yağışların etkisiyle toprağın alt tabakasının gevşemesi sonucu üst tabaka oynamak” (VI) *mec* “Görüş, düşünce veya tutumunu değiştirmek” (VII) *argo* “Cinsel ilişkide bulunmak” (GTS).

ÖT: --

YUT: (I) Eğrilmek, bükülmek; yamulmak: *Taxtayni esaptapta türüp qayıp qaptu- “Tahtayı ölçerken eğrilmiş”* (II) Belirli bir düz çizgi ya da yönelimden sapmak, geri dönmek; bir yöne doğru savrulmak, yana kaymak: *Boran bilan tağ-tağ bolup dolqunlar, göl-denizlar poruqlaydu, qaytaydu- “Fırtına ile birlikte göl ve denizlerin dalgaları dağ gibi kabarır, köpürür ve geri çekilir/ savrulur”* (YUTİL II, 759).

TT’deki *kay-* fiili, öncelikle kaygan, donmuş veya ıslak yüzey üzerinde sürtünme etkisiyle yer değiştirme, dengesini kaybetme ya da durumunu değiştirme gibi fiziksel anlamlara ek olarak, soyut ve mecaz kullanımları *anlamın veya düşüncenin kayması* manalarını içermektedir. YUT’de ise fiil temel olarak bir nesnenin *yamulması*, *eğrilmesi* anlamı taşımaktadır ve savrulmak, fiziki olarak bir yöne savrulmak ya da geri çekilmek anlamları içermektedir. TT’deki III., IV., V., VI., VII. anlamlar YUT’da

karşılık bulmamaktadır. Fiil yine TT’de daha geniş, hem somut hem de soyut anlamları içine alan çok yönlü bir yapıya sahipken, YUT’ de daha dar ve spesifik fiziksel eylemleri kapsamaktadır. ÖT’ de karşılığı bulunamayan *kay-* fiili, TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik ilişkisini ortaya koymaktadır.

89. kes- (TT), kes- (ÖT), kes- (YUT)

TT: (I) “Bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak; katetmek: *İpi kesmek*” (II) “Dibinden ayırmak: *Ağaçları kesmek. Dalları kesmek.*” (III) “Düzgün parçalara ayırmak: *Eti kesmek*” (IV) “Kesici bir aletle yaralamak.” (V) *nsz.* “Ucundan almak: *Saç kesmek*” (VI) *nsz* “Hayvanın başını gövdesinden ayırmak; boğazlamak: *Koyun kesmek*” (VII) “Son vermek, gidermek: *İlaçla ağrıyı kesmek.*” (VIII) “Ara vermek: *Bu üç zavallı bizden rahatsız oldular ve derslerini keserek çekildiler*” (IX) “Bir şeyden yoksun bırakmak, vermemek: *Yardımlı kestiler. Ücreti ödemeyince telefonu kestiler*” (X) “Akımı durdurmak: *Şimdi belediye ile anlaşamayan müteşebbis cereyanı kesmiş*” (XI) “Belirtmek, kararlaştırmak.” (XII) *nsz.* “Verilecek şeyin bir bölümünü alıkoyup vermemek: *Ücretinden altı lira kesmişler*” (XIII) “Para basmak.” (XIV) “Azaltmak, güçleştirmek: *Rüzgâr geminin yolunu kesiyor.*” (XV) “İskambil kâğıtlarında destenin üzerinden bir kısmını kaldırmak öte yana koymak.” (XVI) “Geçiş önlemek: *Yolu kesmek*” (XVII) *nsz* “*Susmak:*” konuşmayı kes artık! (XVIII) “Hasta organı ameliyatla almak.” (XIX) “Bölmek, ayırmak: *Bulvarı kesen küçük sokaklardan biri.*” (XX) “Yazıyı, filmi kısaltmak.” (XXI) “Bürünmek:” *tabiat baharda yeşile kesti.* (XXII) *nsz. argo* “Uydurmak, yalan söylemek.” (XXIII) “Rüzgâr, soğuk vb. çok etkili olmak: *Rüzgar yüzümü kesiyor*” (XXIV) *mec.* “Birini kötülemek, yermek: *Hiç değil beni kesmeden edemez o*” (XXV) *mec.* “Karşı cinsten kimseye sürekli olarak süzmek, dikkatli bir biçimde bakmak.” (XXVI) *mec.* “Vahşice öldürmek.” (XXVII) *spor.* “Oyuncu kimseyi takımın kadrosuna almamak” (GTS).

ÖT: (I) Kesici alet ile parçalara ayırmak, bölmek, dilimlemek: *Nânni kesmâq- “Ekmeği kesmek”,* Kanal yol vb. için arazideki yüksekliği düzleştirmek, kazmak. (II) *mec.* Derinlemesine düşünmek. (III) *mec.* Konuşmayı bölmek, durdurmak (ortaya bir laf atarak konuşmayı kesmek). (IV) Belirlemek; fiyat, değer biçmek: *Ülgurci sävdäğärlärgä sätälädigän mällärning härxini Hâci Hämäm kesib berärdi- “Ülgürcü tüccarlara satılacak malların her birini Hacı Hemdem belirlerdi*” (V) Ceza hükmü,

cezaya çarptırmak. (VI) Azaltmak, geri almak, yok etmek: *Kün misdäy qızıb ketgän fäqat ädir vä säylärdän kelgän şäbädä künning täftini kesib, ädämlärgä ârâm berib turmaqda-* “Güneş misali kızıp giden sadece rüzgarlar ve söylemlerden gelen gölgede, güneşin sıcaklığını kesip, insanlara rahatlık vererek durmak” (VII) Sünnet etmek: *lekin mähällämizdä gäzet o ‘qıdigän bir ‘şümtäkä’ bâr, u härâmi...-Sültândbekdek bir dävlätmänd o ‘z o ‘g‘lini mävlüd to ‘yi bilän kesdi, deb-* “Ama mahallemizde gazete okuyan bir ‘şum-taka’ var, o harami... - Sultanbek gibi bir devlet adamı, oğlunu mevlüt töreniyle kestirdi, diyor” (ÖTİL I, 381-382).

YUT: (I) Kesici alet kullanarak veya ölçerek bir şeyi parçalara ayırmak; *Otun kesmek-* “Odun kesmek”, *Yette ölçep bir kes-* “Yedi ölç bir kes” (II) Söz veya konuşmayı bölmek: *Sözni kesmek* -“Söze müdahale etmek” (III) Doğrudan doğruya geçmek: *Késip ötmek-* “Kesip geçmek” (IV) Azaltmak, indirmek (YUTS, 236)

Üç lehçede de *kes-* fiili, birbirine benzer biçimde “bölmek, ayırmak” temel anlamını korurken, kullanım alanı TT’de belirgin bir genişleme göstermektedir. TT’de fiilin yalnızca fiziksel kesme ve dilimleme değil, aynı zamanda mecaz anlamlarda *konuşmayı kesmek, yardımı kesmek, para basmak, yalan atmak* anlamlarında kullanılması, ÖT ve YUT’ de gözlemlenen fiziksel eylem ve mecaz anlamlardan belirgin şekilde ayrılmaktadır. Bu durum, fiilin her üç lehçede de “ayırmak” temel anlamında ortaklık sağlamasına rağmen, anlam evrimi ve kullanım bağlamı açısından farklılaşmaya gittiğini de göstermektedir. Böylece, *kes-* fiili TT ile ÖT ve YUT’ de kısmi yalancı eş değeriği ortaya koymaktadır.

90. kır- (TT), qır- (ÖT), qır- (YUT)

TT: (I) “Sert nesneleri vurarak veya ezerek parçalamak: *Taşları kırmak. Bardağı kırmak.*” (II) “İri parçalara ayırmak.” (III) *nsz.* “Belli bir şekilde katlamak: *Forma kırmak.*” (IV) “Öldürmek, yok olmasına neden olmak: *Bu yıl soğuk, hayvanları kırdı*” (V) Tavla oyununda karşı tarafın pulunu oyun dışı bırakmak. (VI) “Vücut kemiklerinden birini parçalamak: *Ayol, yapma, gel, düşüp bir yerini kıracaksın!*” (VII) “Tahılı iri ve kaba öğütmek.” (VIII) “Hareket durumundaki canlının veya taşıtın yönünü değiştirmek, çevirmek, döndürmek: *Ne tarafa doğru meyil varsa gidonu o tarafa doğru kıracaksınız ki bisiklet doğrulsun.*” (IX) *mec.* “Dileğini kabul etmeyerek

veya beklenmeyen bir davranış karşısında bırakarak gücendirmek: *Bazen bir kelimenin, bir ses tonunun sevdiğimiz bir insanı kırdığını görürüz.*” (X) *mec.* “Yok etmek: *Bir gündüz olsa belki bu derdi kıracağım / Yoksa bu sensizlikten artık çıldıracağım*” (XI) *mec* “Gücünü, etkisini azaltmak: *Birkaç gün evvel yağan yağmur sıcağı kırmamış.*” (XII) *argo.* “Uzaklaşmak, kaçmak.” (XIII) *nsz. ticaret* “Değerinden düşük fiyatta almak: *Çek kırmak*” (GTS).

ÖT: (I) Eşyaların yüzeyini bıçak, kürek vb. keskin aletlerle kazımak, sıyırmak, temizlemek: *Qâzânni kâpgir bilân qırmâq-* “*Kazanı kepçe ile kazımak/ sıyırmak*”, *Taxtäyi piçâq bilân qırmâq-* “*Tahtayı bıçakla kazımak / kazıyıp temizlemek*”. (II) Tüyleri keskin bir aletle tarayıp kesmek, biçmek veya saç-sakal tıraş etmek. (III) Kazıyıcı aletlerle rendelemek, doğramak, ezmek vb. (IV) İmha etmek, çok sayıda öldürmek; katletmek, kıyım yapmak: *Düşmänni qırmâq-* “*Düşmanı kırmak /öldürmek*” (V) Toplamak, çok miktarda ele geçirmek, bol bol almak: *Bâlâlär âlçâni räsä qırıbdı-* “*Çocuklar kayıyı gerçekten çok toplamışlar*” (ÖTİL C.II, 581).

YUT: (I) Sert bir yüzeyi bıçak gibi aletler kullanarak kazımak, temizlemek: *şevze qırmaq-* “*sebze (kabuğu) sıyırmak*” (II) Düşmanı silahla öldürmek; yok etmek: *düşmenni qırmaq-* “*düşmai katletmek/ toplu halde öldürmek*” (III) Kesip, yok etmek: *Derexal qırmaq-* “*Ağaçları kesmek/ yok etmek*” (IV) Hamile hakkında- gebeliğin sonlanması: *bala qırmaq-* “*çocuk düşürmek*” (V) Tokatlamak, dövmek: *gelinni qırmaq-* “*gelini dövmek/ vurmak*” (YUTİL II, 802).

Her üç lehçede de *kır-* fiili, TT’deki anlamlarıyla ÖT ve YUT lehçelerinden farklılık göstermektedir. Türkiye Türkçesi’ndeki *kır-* fiilinde gözlemlenen anlam genişlemesi; mecazi, sosyal ve teknik anlamların, örneğin *tavla oyununda pul kırmak* gibi belirli bir oyuna özgü anlamları taşımasıyla diğer iki lehçeden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Buna karşılık fiilin ÖT ve YUT’ de kullanımı daha çok kazıma-temizlemek, kesmek ve doğrama gibi somut eylemlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durumda *kır-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik göstermektedir.

91. kop- (TT), qo‘p- (ÖT), qop- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak: *İp koptu.*” (II) *nsz* “Yerinden ayrılmak: *cezvenin sapı kopmuş.*” (III)*nsz.* “Gövdeden ayrılmak: *Ağacın dalları*

fırtınada koptu. Savaşta bacağı kopmuş.” (IV) *nsz. mec.* “Gürültülü veya tehlikeli olaylar, birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak: *İçeride feryatlar koptu.*” (V) *nsz. mec.* “Bütün ilişkileri kesilip büsbütün ayrılmak veya uzaklaşmak: *Daha on altısında bile değilken en yakın insanından, annesinden koparak çıkıp gitmişti evden*” (VI) *nsz. mec* “Kurtulmak.” (VII) *nsz. mec* Şiddetli ağrımak: *ağrıdan belim kopuyor* (VIII) *nsz. hlk.* “Hızla gitmek, koşmak” (GTS).

ÖT: (I) Oturduğundan ya da yattığından kalkmak, ayağa kalkmak, dik durmak: *Go ‘ro ‘g ‘lining o ‘zigä ât tikkä qo ‘pib dâf qılâdi- “Koroğlunun kendisi, atın boynunu dik tutarak bir kez eğiliyor”* (II) Meydana gelmek, gerçekleşmek; ortaya çıkmak: *So ‘zi Yârmât âsäbiylänib dedi: âdäm degän hâr nârsägä âräläşävermäydi. Qayerdä g ‘alvâ qo ‘psä qâçäveridi- “Yarmât, sinirli bir şekilde dedi: “İnsan dediğin her şeye karışmazdı. Nerede kavga çıksa, oradan kaçardı”* (ÖTİL C.II, 638).

YUT: (I) Kalkmak, ayağa kalkmak, dik durmak. (II) Bir şey ortaya çıkmak; meydana gelmek: *Yegi yandın qopar, bala qerındaştın. Maqal- “Ateş yandığında ortaya çıkar, çocuk kardeşinden ayrılır. Atasözü”* (III) Bir iş için hazırlanmak, girişmek ve harekete geçmek: *Tamaqqa qopmaq- “Yemek yapmak için harekete geçmek/ hazırlık”* (IV) İyileşmek, düzelmek: *Raziye qopup qalğandır, dedi u- “Raziye iyileşmiş, demişti o”* (YUTİL II, 768).

TT’de kullanılan *kop-* fiili, çok anlamlı yapısıyla hem somut hem de mecazî bağlamlarda yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fiil, bir nesnenin ikiye ayrılması, bağlı olduğu yerden kopması, gövdeden ayrılması gibi fiziksel anlamların yanı sıra; olayların aniden ve şiddetle başlaması, ilişkilerin tamamen sona ermesi, bir şeyden kurtulma, şiddetli ağrı duyma ya da hızlı hareket etme gibi mecazî kullanımlara da sahip olduğu görülmektedir. ÖT ve YUT’ de daha çok “yerinden kalkmak, harekete geçmek” anlamlarında kullanılmaktadır. TT’deki fiziksel kopma ya da soyut ayrılık bildiren anlamlar, ÖT ve YUT kullanımında yer almamaktadır. Yalnızca “ani hareket etme” ve “birden kalkma” gibi anlamlarda sınırlı bir benzerlik bulunmaktadır. Bu durumda *kop-* fiili, TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

92. kopar- (TT), qo‘pâr- (ÖT), qopar- (YUT)

TT: (I) “Kopmasını sağlamak, kopmasına yol açmak; kapmak: *O koskoca lenduha gibi gövdenle ipi koparırsın da başımıza iş çıkarırsın*” (II) *nsz.* Ağaçtan, daldan alıp toplamak: *Yorulunca omzuma çıkar, çiçek koparmak isterse beni çağırır.*” (III) *nsz.* “Birden ve güçlü bir biçimde başlamak veya başlatmak: *Zehra birdenbire iki avucunu da yüzüne kapadı, kısa ve keskin bir çığlık kopardı.*” (IV) “Zor kullanarak almak.” (V)*mec.* “Güçlülükle elde etmek: *Bir kızla buluşmuşken bir başkasından söz ya da telefon numarası kopardığı oluyordu.*” (VI)*spor.* “Birlikte koşan yarışçıyı üstün bir çaba ile hızlanarak geçmek” (GTS).

ÖT: (I) Köküyle, kökleriyle beraber yerinden sökmek, yerinden çıkarmak: *Qanâl tägidän q‘opârilgân, ko‘çgân säp-säriq tuprâq pâlvan mâşinâ pâncäsidadä undek elänärdi-* “Kanalın altından koparılan, taşınan ince ince toprak, paletin camında öyle bir şekilde hareket ediyordu” (II) Devirmek, yok etmek, yıkmak: Çarizm taxtini tägtâmiri bilän q‘opârib täşlämâq- “Çarizm tahtını kökleriyle söküp atmak” (ÖTİL C.II, 639).

YUT: (I) Bir şeyi çekip çıkarmak, sökmek. (II) Yapmak: *tam qoparmaq-* “duvar/ ev yapmak” (YUTS, 299).

kopar- fiili TT’de, hem fiziksel bir koparma eylemini hem de mecazî anlam katmanlarını içeren çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu fiil, bir şeyin kopmasına yani ayrılmasına sebep olmak, bir şeyi zorla almak, çaba ile elde etmek, ağaçtan meyve koparmak gibi fiziksel bağlamlarda; ayrıca *çığlık koparmak* gibi bir olayın güçlü biçimde başlatılması ve spor bağlamında *bir yarışçıyı geçmek* gibi soyut anlamlarda da kullanılmaktadır. ÖT’ de ise kökünden söküp çıkarma, devirmek, yok etmek gibi TT’den farklı eylemleri karşılamaktadır. Benzer şekilde, YUT’de “bir şeyi çekerek çıkarmak” anlamıyla fiziksel bir kuvvet uygulamasını ve “yapmak” anlamını ifade etmektedir. Üç lehçede de, anlam düzeyinde yalnızca “bir şeyi çekip çıkarma” ve “kopmasına sebep olma” gibi temel fiziksel kullanımlarda çok kısıtlı bir benzerlik görülmektedir. TT’deki “bir olayın başlatılması”, “zorla elde etmek” ya da “spor yarışında rakibi geçmek” gibi daha soyut ve bağlamsal anlamlar diğer lehçelerde bulunmamaktadır. Bu sebeple, fiiller yalnızca sınırlı bazı anlam alanlarında örtüştüğünden, *kopar-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

93. koş- (TT), qo‘ş- (ÖT), qoş- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Adım atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek; seyirtmek: *Ben kaçıyorum, abim de arkamdan koşuyor.*” (II) *nsz.* Bir yere aceleyle gitmek: *Pencerede dolaşan gölgelerden bir şeyler sezmeye çalışarak koşuyorum.*” (III) *nsz.* “Bir işle çok ilgilenmek, koşturmak: *Yok, yok, dedi, akşamdan beri ben koştum, biraz da onlar yorulsunlar*” (IV) *nsz.* “Koşuya çıkmak: *Doru at bugün koşmayacak.*” (V) *nsz. mec.* “Kovalamak, üstüne düşmek, izlemek: *İki yıldır bu işin peşinden koşuyorum*” (GTS).

ÖT: (I) *matematik* Toplama işlemini gerçekleştirmek, toplamak: *Beşni beşgä qo‘şmâq-* “*Beşi beşle toplamak*” (II) Bir şeye başka şey karıştırmak veya eklemek. (III) Parçalardan ayrı ayrı bağımsız şeylerden bir bütün oluşturmak; birleştirmek: *İkki instititni qo‘şmâq-* “*İki kurumu birleştirmek*” (IV) Yan yana veya üst üste koymak, istiflemek, biriktirmek. (V) Birlikte çalışmak, birlikte hareket etmek veya emrine vermek. (VI) Bir araya koymak; eşitlemek. (VII) Çeyiz olarak vermek. (VIII) Çoğaltmak; ekleyerek artırmak: *Aqlinggä aql qo‘ş, cählinggä säbr-* “*Akıla akıl ekle, öfkeye sabır ekle*” (IX) Araba, pulluk vb. uygun araç yardımıyla yükleme yapmak. (X) Bir erkekle bir kadınla evlenmek, başlarını aynı yastığa koymak, evlilik yoluyla birleşmek: *Qırq kün to‘y qılıb, qırq birinci keçäsi yigitläрни qızlärgä qo‘şdilär-* “*Kırk gün düğün yaptıktan sonra, kırk birinci gecesı genç delikanlıları kızlarla evlendirdiler*” (ÖTİL C.II, 643-644).

YUT: (I) *matematik* Toplamak: *Birge ikkini qoşsa neççe bolidu?-* “*Birle ikkiyi toplarsa, kaç olur?*” (II) Katmak; ekleme yapmak: *Sütge su qoşmâq-* “*Süte su eklemek*” (III) Bir bütün oluşturmak; birleştirmek: *qoşmaq tes, ayırmaq asan. Maqal-* “*Birleştirmek zor, ayırmak kolay. Atasözü*” (IV) Bir araya toplamak, karıştırmak: *töhçe qoşmaq-* “*toprağa karıştırmak*”. (V) Artırmak, çoğaltmak, büyütme: *Xuşallıq qoşmaq-* “*Neşe katmak/eklemek mutluluğu artırmak*” (VI) Miktar, fiyat artırmak. (VII) *mec.* Açıklama yapmak, yorum eklemek. (VIII) Birleştirmek. (X) Birlikte çalışmak, ortak hareket etmek: *Makul körsen kervanlarga qoşup qoyay, bille kettin-* “*Eğer uygun görürsen, kervanlara katıp koyayım, birlikte gidelim*” (XI) Evlenmek, aynı yatakta baş koymak, bir arada olmak: *Tekdir bizni bir yerge ekelip bir birmizge qoşup qoydi-* “*Sonunda bizi bir araya getirip, birbirimize evlendirdi*” (YUTİL II, 774).

Türkiye Türkçesi’nde *koş-* fiili, temel anlamıyla bir hareket fiilidir ve fiziksel olarak hızla yürümeyi, yani adım atışlarını artırarak ileri doğru gitmeyi ifade etmektedir. Fiil

bir yere aceleyle gitmek, bir işle ilgili yoğun şekilde uğraşmak ya da mecaz anlamda bir amacın peşinden gitmek gibi daha soyut kullanımlara da sahiptir. Ancak biçimsel olarak aynı olan *qoş-* fiilinin, *ÖT*'de ve *YUT*'de tamamen farklı bir anlam taşıdıkları görülmektedir. *ÖT* ve *YUT*'de fiil; birleştirmek, katmak, eklemek, çoğaltmak, birlikte çalışmak ve evlendirmek gibi *bir araya getirme* eylemleriyle ilişkilidir. Bu anlamlar, Türkiye Türkçesi'ndeki *koş-* fiilinin hem somut hem soyut hiçbir anlam yönüyle örtüşmemektedir. Bu nedenle, sesçe benzeşmelerine karşın anlam düzeyinde hiçbir ortaklık bulunmadığı için *koş-* fiili noktasında TT ile *ÖT* ve *YUT* arasında tam yalancı eşdeğerlik ilişkisi vardır.

94. *koy-* (TT), *qo'y-* (*ÖT*), *qoy-* (*YUT*)

TT: (I) “Bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek: *Öteki elini doktorun omzuna koydu*” (II) “Bir kimseyi işe yerleştirmek, birine iş sağlamak: *O kadar etkilenmiş ki beni de işe koymak için onlarla tanıştırmaya götürüyordu.*” (III) “Gitmesine engel olmamak, gitmesine izin vermek; bırakmak: *İçeri kimseyi koymuyorlar.*” (IV) “Eklemek: *Mal üstüne mal koymak için içi giden bir kişidir.*” (V) “İmza, tarih, adres yazmak.” (VI) “Uyulması gereken kuralları belirlemek, ortaya çıkarmak; vazetmek: *Orduda yaşayan manevi kuvveti de meydana koyuyor.*” (VII) *nsz.* “Dokunmak, etkilemek: *Kendisinden yakışıklı ve ünlü olan bir adam için terk edilmiş olmak koyuyor olmalı ona.*” (VIII) “Bir şey veya kimse için kullanmayı belirlemek, ayırmak: *Giderlerini iki ay içinde yerine koydu.*” (IX) “Bırakmak, terk etmek” (GTS).

ÖT: (I) Sıvıyı bir kaptan diğerine dökmek, aktarmak: *Gräfindän stäkängä sīv qo'ymâq-* “*Karaftan bardağa su koymak*” (II) Yaymak, yayılmak, genişlemek. (III) Sert, şiddetli yağmur; sel, dolu yağışı olması (IV) Dökmek. (V) Güneşin etkisiyle kuruma ve solma: *yänä bir yili qattıq qurg'aqçılık bo'lib, ekinlär kuyib ketdi-* “*Bir başka yıl da şiddetli kuraklık oldu ve ekinler solup gitti*” (VI) Boşa gitmek, faydasız olmak, sonuçsuz kalmak: *Mehnätiniz qo'ymäydi-* “*Emekleriniz boşa gitmez*” (*ÖTİL* I, 403).

YUT: (I) Elindeki bir şeyi bir yere yerleştirmek, bırakmak: *bovay qoyginni bilmes, momay toyginni bilmes. Maqal-* “*İşin ne olduğunu bilmeyen kişi doğru yere koymayı*

da bilemez. Atasözü” (II) Bir yere oturtmak; uygun yere yerleştirmek: *Beşni qoymaq- “Başını yastık vb. üzerine koymak”* (III) Yerine koymak. (IV) Bir yapı inşa etmek ve yerleştirmek (V) Bir şeyi uzun vadede saklamak; parayı banka vb. bir yere koymak; ayırmak. (VI) Vazgeçmek, bırakmak (YUTİL II, 782-783).

Türkiye Türkçesi’ndeki *koy-* fiili; temel olarak bir nesneyi belirli bir yere yerleştirme ya da bırakma eylemini ifade etmektedir. Bu temel kullanımın yanı sıra işe yerleştirme, bir şeye izin verme, üzerine ekleme, adres yazma, kural belirleme, etkileme, bir şeye ayırma ya da mecaz anlamda terk etme gibi çok katmanlı ve bağlamsal anlamlar da taşıdığı görülmektedir.

ÖT’de ise bu fiil yalnızca “dökmek, boşaltmak, akıtmak” gibi anlamlara gelmektedir. TT’deki “IV. Üstüne eklemek.” anlamıyla ÖT’nin I. “Sıvıyı bir kaptan diğerine dökmek” anlamı benzerlik gösterebilir; güçlü bir yakınlık göstermediğinden; TT ile ÖT arasında yalnızca biçimsel benzerlik bulunmakta ve anlam bakımından tam yalancı eş değerklik bulunmaktadır.

YUT’de “bir şeyi bir yere bırakmak”, “yerleştirmek”, “yerine koymak” gibi kullanımlara sahip olması TT’deki bazı anlamlarla doğrudan örtüştüğünü göstermektedir. Fakat TT’deki çoğu anlamda YUT’de bulunmamaktadır. Bu sebeple, TT ile YUT arasındaki *koy-* fiili üzerine eş değerklik sınırlı olup kısmi yalancı eş değerklik taşımaktadır.

95. kur- (TT), qur- (ÖT), qur- (YUT)

TT: (I) “Makine, cihaz, mobilya vb.ni oluşturan parçaları birleştirerek bütün durumuna getirmek; monte etmek: *Geniş çöl ufukları arasında çadırlarımızı kurduk.*” (II) “Hazırlamak: *Kurduğu sofraya, yaptığı salataya git de bak!*” (III) “Yaylı, zemberekli şeylerde yayı veya zembereği germek: *Çocukça bir sevinçle kurduğün çalar saatleri çalıp duruyor.*” (IV) “Gereken şartları hazırlayıp kendi kendine olmaya bırakmak: *Turşu kurmak*” (V) “Etkisi ve önemi geniş şeyler meydana getirmek; tesis etmek: *Dünyanın en büyük imparatorluklarını kuran kimlerdi?*” (VI) İnşa etmek, yapmak: *Çirkin yapıları örtecek güzel yapılar kuralım.*” (VII) “Yapmak, oluşturmak.” (VIII) *ticaret* “Ortaklık sağlamak.” (IX) “Belli bir işte beraber çalışacak kimseleri belirlemek: *Teşkilatı ilçede sevilip sayılan bir avukat kurmuştu.*” (X) “Bir araya

getirmek, toplamak: *Divan kurmak.*” (XI) “Düşünmek: *Yalnız hayalle geçiniyorum, ben yalnız hayal kuruyorum.*” (XII) “Aklına koymak: *O gitmeyi bir kez kurdu mu artık durmaz.*” (XIII) “Zihinde büyütme: *Bayram Ağa, uşakların söylediklerini kurdukça kurdu*” (XIV) Sağlamak, oluşturmak: *Dostluk kurmak. İlişki kurmak.*” (XV) *mec.* “Bir kimseyi dedikodu veya telkinlerle başkasına karşı öfkelenmek” (GTS).

ÖT: (I) İnşa etmek, oluşturmak; bir bina, fabrika veya herhangi bir yapının inşa edilmesi: *Binâ qurmâq- “Bina inşa etmek”, Zävâd qurmoq – “Fabrika yapmak/kurmak”* (II) Yerleştirmek, düzenlemek; kurmak: *Sättârqul âkäng uyini yängi turmuş qıldı; âqlättdi, dârçäning o ‘rnigä qurdi – “Sättârqul, eski evini yeni bir yaşam kurdu; açıkladı, pencerenin yerine yerleştirdi”* (III) Örgütlemek; örgüt kurmak, toplum inşa etmek, imparatorluk kurmak. (IV) Yaratmak, oluşturmak, yeniden inşa etmek: *Yängi дәvlät qurmoq- “Yeni bir devlet kurmak”* (ÖTİL C.II, 622).

YUT: (I) Her türlü malzemeyi toplayıp, inşa etmek: *İmaret qurmoq- “Yapı kurmak”* (II) Yaratmak; tesis etmek: *teşkilat qurmaq- “örgüt/kurum/ yapı kurmak”* (III) İnşa etmek, düzenlemek ve yerleştirilmek: *Dukan qurmak- “Dükkan açmak, kurmak”* (IV) Organize etmek, düzenlemek: *Bezme qurmaq- “Kutlama/ şenlik sofrası hazırlamak”* (YUTİL II, 787).

Türkiye Türkçesi’ndeki *kur-* fiili, zengin anlam genişliğiyle dikkat çekerken, ÖT ve YUT lehçelerinde bu fiilin anlam alanı daha sınırlı ve belirli bağlamlarda yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. TT’deki “I. makine, mobilya, cihaz parçaları bir araya getirerek bütün hale sokmak”, “VI. inşa etmek”, “XIV. oluşturmak, sağlamak” gibi maddeler, ÖT ve YUT daki “ I. bina inşa etmek” anlamlarıyla örtüşmektedir. YUT’da yer alan “II. İnşa etmek; tesis etmek anlamı”, TT’deki “VI. İnşa etmek, yapmak” ile örtüşmektedir. Ayrıca TT’deki “XI. hayal kurmak” ya da “XIV. ilişki kurmak” vb. soyut anlamlar ÖT ve YUT’ da yer almamaktadır. Bu sebeple *kur-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

96. mihla- (TT), mıxlä- (ÖT), mıxlı- (YUT)

TT: (I) “Çivilemek.” (II) “Birini silahla yaralamak veya öldürmek.” (III) “Altın, gümüş vb. taşları metal yuvalara işlemek.” (IV) *mec.* “Birini veya bir şeyi bir yerden ayıramaz, kıpırdıyamaz duruma getirmek: *Korku ikimizi de sanki mıhlamıştı*” (GTS).

ÖT: (I) İki şeyi birbirine çiviyle tutturmak, sağlamlaştırmak: *Ulär to 'g'änlärini taxtä vä qızıqlärni yo 'lib, mıxläb sim o 'rüb mähkämleşär ekän, ulärgä betinim ätälär 'ha-ha'lab ko 'mäkläşmäqdälär-* “Onlar tahtalarını ve kazıkları çakarak, çivi ile sim sararak sağlamlaştırmışlar, onlar birbirlerine yardımcı olmak için 'ha-ha' diye gülerlermiş” (II) *mec.* Söz veya başka bir yöntemle birini zorla veya ikna yoluyla bağlamak: *Qo 'limdän kelsä, men hâzir Aşurni bir so 'z bilän mıxlär edim-u, G'ulämävning müşkülini âsân qılär edim-* “Eğer elimden gelse, ben şimdi Aşur'u bir sözle ikna ederdim, ve Gülamov'ın zor işini kolaylaştırdım” (ÖTİL I, 468).

YUT: Bir şeyi çivilemek, sağlamlaştırmak; çivi çakmak: *sandıq mıxlımaq-* “sandık çivilemek” (YUTİL II, 1028).

TT'deki *mıhla-* fiili, temel anlamı olan “çivilemek”ten hareketle hem somut hem de mecaz düzlemde genişleyen çokanlamlı bir yapı sunmaktadır. ÖT'deki “I. iki şeyi çiviyle tutturmak” temel anlamıyla TT'deki birinci anlamın doğrudan örtüşmekte olduğu görülmektedir. Yine “II. bir kişiyi sözlerle veya başka yollarla zorlamak” anlamında ise TT'de yer alan IV. maddedeki mecaz anlam ile benzerlik sağladığı da görülmektedir. Yeni Uygur Türkçesi'nde ise bu fiil yalnızca “çivilemek” anlamıyla sınırlı kalmakta ve TT'deki I. anlamla örtüşmektedir. Bu sebeple *mıhla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

97. okla- (TT), o'qlä- (ÖT), oqli- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Ok gibi hızla fırlamak.” (II) “Okla vurmak” (GTS).

ÖT: Bir silaha mermiyi yüklemek, ateş etmeye hazırlamak, atış yapmak için silahı doldurmak: *Miltıqni oq 'lämäq-* “Tüfeği mermiyle doldurmak”, *To 'ppânçäni oq 'lämäq-* “Tabancayı mermiyle doldurmak” (ÖTİL C.II, 528).

YUT: (I) Silaha mermi yerleştirmek ve ateş etmeye hazırlamak; ateşli silah kullanmak, silahla ateş etmek: *U töpilikke yamşup, çıqıp ketivetip aptomatni oqlidi-* “O tepelik bir yere saklanıp çıkıp ateş etti” (II) Araba, bisiklet gibi ulaşım araçlarına dingil (tekerlek mili) yerleştirmek, takmak: *Bir uç küñ avare bolup harvni oqiğandın keyin yene yolgha çüştüq -* “Birkaç gün boş boş dolaştıktan sonra/ oyalanarak arabaya oku (dingili) taktıktan sonra yeniden yola çıktık” (YUTİL II, 1136).

okla- fiili TT’de hem “okla vurmak” hem de “ok gibi hızla fırlamak” anlamlarıyla kullanılırken, ÖT ve YUT lehçelerinde ise daha çok ateşli silahlarla ilgili teknik bir anlamda, “mermi doldurmak” ve “ateş etmek” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. TT II. anlam ÖT ve YUT I. anlam ile dolaylı benzerlik gösterse de; TT’deki ilk anlam, diğer lehçelerde yer almamaktadır. Anlam alanlarında sadece “vurmak” ve “ateş etmek” yönüyle sınırlı bir yakınlık kurmak mümkündür. Sonuç olarak, *okla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

98. okşa- (TT), o‘xşä- (ÖT), oxşi- (YUT)

TT: (I) “Sevgi, şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak; sevmek, sıvazlamak: *Oğlan kızın yanına geldi, saçlarını okşuyor.*” (II) “Hafifçe dokunmak: *Esen rüzgâr siliyor alnımdan kaderimi / Okşuyor saçlarımı, yüzümü, ellerimi*” (III) *nsz. mec.* “Hafifçe dövmek: *Huysuzluk ettiği için biraz okşamış*” (IV) *mec.* “Hoşnut etmek: *Mektuplarında onun onurunu okşayacak, endişelerini hafifletecek cümleleri artırdı.*” (V) Benzemek, andırmak, hatırlatmak: *Bu iki sarı birbirini okşuyor*” (GTS) .

ÖT: Bir başkasına ya da bir şeye belirli özellikler açısından benzemek; görünüşü, niteliği, davranışı vb. ile bir başkasını ya da başka bir şeyi andırmak.: *Bälä ätäsigä o‘xşäydi- “Çocuk babasına benziyor”, Bū süyuqlık mäygä o‘xşäydi- “Bu sıvı yağa benziyor”* (II) “bâr”, “yo‘q” gibi kelimelerle ya da sıfatlarla birlikte kullanıldığında, bir durum ya da eylem hakkında tahminde bulunmak, “öyle görünüyor ki...” anlamı verir: *Bügün yâmg‘ır yâg‘adigängä o‘xşäydi – “Bugün yağmur yağacak gibi görünüyor”* (III) Bir şey istenen, beklenen gibi olmak; yerinde, uygun, başarılı olmak: *İş ünçä o‘xşämädi – “İş pek yolunda gitmedi”, Åş cüdä o‘xşäbdi – “Yemek iyi olmuş, güzel olmuş/ kıvamı tam tutmuş”* (ÖTİL C.II, 524).

YUT: (I) Başka bir kişi ya da nesnede bulunan karaktere veya ayırt edici özelliğe sahip olmak: *Oğul tağqa oxşar, qız bağqa. Maqal – “Erkek çocuk dağa, kız çocuk bahçeye benzer. Atasözü”* (II) Bazı isimler, sıfatlar ve sıfat-fiillerle birlikte kullanılarak, bir eylem, durum veya benzeri şeyler hakkında tahmini bir yargı bildirir: *Käkkükler kelip qaptu, bahar bolğan oxşaydu – “Guguk kuşları gelmiş, bahar olmuş gibi görünüyor”*

(III) Olağan duruma göre çok daha iyi olmak: *Bu yıl paxta ben oxşidi- “Bu yıl pamuk çok daha iyi oldu”* (YUTİL II, 1126).

TT’de *okşa-* fiili, fiziksel temasla sevgi göstermek anlamıyla beraber mecaz yoluyla “hoşnut etmek”, “hafifçe vurmak” ve “benzemek” gibi geniş bir kullanım alanına sahiptir. ÖT’ de ise yalnızca “benzemek” ya da “benzetmek” gibi dar bir anlam çerçevesi görülmektedir. YUT’ de benzerlik kurma ve tahminde bulunma, daha iyi olmak gibi aslında değerlendirme işleviyle kullanılmaktadır. Biçimsel olarak üç lehçede de benzer olan *okşa-* fiili, TT’de fiziksel temas, duygu ve şefkatle ilişkili anlamlar kazanırken, diğer iki lehçede soyut benzerlik ve zihinsel karşılaştırma ekseninde anlam taşımaktadır. Bu nedenle TT’deki somut ve duygusal anlamlar, ÖT ve YUT’de bulunmamaktadır. Üç lehçede de sadece TT V. “benzetmek” anlamı ÖT ve YUT I. örtüşmesi, *okşa-* fiilinin TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşıdığını ortaya koymaktadır.

99. *otla-* (TT), *o‘tlä-* (ÖT), *otli-* (YUT)

TT: (I) *nsz* “Hayvan, dolaşarak yerdeki ot, çimen, yaprak vb. yemek; yayılmak: *Çimenler üzerinde çocuklar oynuyor, kuzular otluyor.*” (II) *mec.* “Meşgul olmak: *“Liseyi bitirmiş, üniversiteye gitmiş, birkaç sene otlamış orada, çakmış.”* (III) *argo* “Para ve emek harcamadan başkalarının sırtından geçinmek” (GTS).

ÖT: (I) Otlamak, ot yemek; hayvanlar hakkında: *Ānhār yāqasidägi tāllār āräsidadä ikkitä āq eçki o‘tläb yürädi- “Enhar yakasındaki tarlalar arasında iki beyaz keçi otlayarak yürüyordu”* (II) *mec.* Sohbet esnasında konuyla alakasız gereksiz şeylerden bahsetmek; gereksiz konuşmak: *Mäyli endi, qo‘ying, ätä. Qo‘päm gäpni ço‘zmäng, o‘tläb ketdingiz.- “Tamam, bırak şimdi, baba. Fazla lafı uzatmayın, konu dışına çıktınız.”* (ÖTİL C.II, 520).

YUT: (I) Hayvan beslenmek; ot vb. yemesi: *U attın çüşüp, atnı otlaşqa qoyuvetti – “O, attan inip atı otlaması için bıraktı”* (II) İçecek azar azar yudumlamak; genel olarak sıvı şeyleri yavaş yavaş içmek: *Momay çaynı ikki otlap, neri ittirip qoyuptu- “Tatlı çayı iki yudumda içip kenara itivermiş”* (III) Ateşi beslemek, soba yakmak (YUTİL II, 1124).

Türkiye Türkçesi'ndeki *otla-* fiili, hayvanların doğada serbestçe ot yemesi anlamıyla temel bir hareket fiilidir. Bu anlam dışında mecazi olarak “meşgul olmak” ve “başkasının sırtından geçinmek” gibi sosyal içerikli kullanımlara da ulaşmıştır. Özbek Türkçesi'nde I. “hayvan ot yemesi” anlam TT I. anlamıyla eş değerdir. Fakat TT II. ve III. anlam ÖT' de bulunmamaktadır. Yeni Uygur Türkçesi'nde ise “hayvan beslemek”, “içecekleri azar azar yudumlamak” ve “ateş yakmak” gibi anlamlara gelmektedir ve bakıldığında her iki lehçede fiilin *hayvanların doğada gezinerek beslenmesi* ile ilgili temel anlam örtüşmektedir, diğer anlamlar da farklılık göstermektedir. Bu sebeple TT ile ÖT ve YUT arasında *otla-* fiili kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

100. *öp-* (TT), *o'p-* (ÖT), *öp-* (YUT)

TT: “Sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye veya birine değdirmek: *Heyecandan mest olarak öptüm elini*” (GTS).

ÖT: (I) Sevgi veya şefkat göstergesi olarak birinin bir yerine dudaklarını değdirmek: *Bâlâni o'pmâq* – “Çocuğu öpmek”, *Peşânâsidân o'pmâq* – “Alnından öpmek” (II) Bir şeye hafifçe değmek, dokunmak: *El qutuqlâb, o'pib qâçti Çeçâklärning yäprâg'idân* – “Yel hafifçe eserek çiçeklerin yapraklarına dokundu” (ÖTİL C.II, 508).

YUT: Dudağı değdirerek öpmek veya dokunmak: *Öpti menzimdin şamal meyn kelip, gül- çeçekler tögdi xuşbuy baş egip* – “Benim bulunduğum yerden gelen meltem rüzgârı öptü; gül ve çiçekler hoş kokularını saçarak baş eğdi” (YUTİL II, 1173).

öp- fiilinin TT'de; sevgi, saygı, bağlılık ya da teşekkür amacıyla dudakların bir nesneye ya da kişiye değdirilmesi anlamında, fiziksel temasla duygusal bir ifadenin birleştiği özel bir eylemi tanımlamaktadır. Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi'ne bakıldığında da bu fiilin her üç lehçede de “öpme” eyleminin temel anlamını büyük ölçüde paylaştığı görülmektedir. Ancak ÖT ve YUT' de yer alan ikinci mana “bir şeye hafifçe dokunmak”, TT'deki *öp-* fiilinin anlam alanında bulunmamaktadır. Bu durum, fiilin birincil anlam düzeyinde eş değerlik taşımasına rağmen, yan anlamlarda ayrıştığını göstermektedir ve *öp-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik sergilemektedir.

101. ör- (TT), o‘r- (ÖT), örmü- (YUT)

TT: (I) “İplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak veya geçirerek işlemek veya tezgâhta dokumak: *Balık ağı örerken, ağları tamir ederken okur o!*” (II) “Kumaşlardaki delikleri iplikle besleyerek kapatmak: *Paltonun sırtını güve yemişti de ben örmüştüm.*” (III) “Saç, yele vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirerek dağınıklıktan kurtarmak: *Kız saçlarını örmüş*” (IV) “Duvar yapmak veya onarmak: *Bu duvarı iki günde ördüler*” (V) “Estetik kaygıyla, duygulu bir biçimde güzelliği ortaya koymak; şiir, nesir yazmak: *Bu yeni zevke göre şiir ve nesir örenler yok*” (VI) Müzik, edebiyat vb.nde ortaya koymak bir özelliği oluşturmak (GTS).

ÖT: (I) Tahıl bitkilerini (arpa, buğday vb.) orak, tırpan, biçerdöver gibi aletlerle dipten kesmek, biçmek: *ärpä o‘rmâq- “arpa biçmek”* (II) İp veya telleri çevirerek birleştirmek, iç içe geçirmek: *Sâçni o‘rmâq- “Saç örmek”* (ÖTİL C.II, 512-513).

YUT: (I) Duvar yapmak; örmek. (II) İp gibi ince nesnelerin bir araya getirilerek birbirine geçirmek, iplerin ya da tel gibi materyalleri birleştirmek; örmek: *Çaç örümek – “Saç örmek”* (III) Bir nesneyi, kişi kendi elinden geçirerek birine vermek: *U dastixandın bir nannı elip balıların ve öznin beşidin örüp berdi – “O, sofradan bir ekmeği alıp çocukların ve kendi elinden örüp onlara verdi”* (YUTİL II, 1180).

Türkiye Türkçesi’nde *ör-* fiili temelde dokumacılıkla ilgili fiziksel bir hareketi ifade ederken; saç örmek, duvar yapmak, edebi ve sanatsal ürün oluşturmak gibi somut ve soyut birçok anlama sahip olduğu görülmektedir. ÖT’de ise, ilk anlam “biçmek, kesmek” tarımsal faaliyetlerle ilgilidir. Bunun yanı sıra TT’deki “saç örmek” anlamı da ÖT’ nin II. anlamında karşılık bulmaktadır. Yeni Uygur Türkçesi’nde de TT’deki “duvar örmek” ve “saç örmek” anlamları ortaklık gösterirken; YUT III. anlam TT’den farklılık göstermektedir. Dolayısıyla *ör-* fiili, TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

102. öt- (TT), o‘t- (ÖT), öt- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Kuş veya bazı böcekler, değişik tonlarda ses çıkarması: *Gelmiş o yaylanın baharı / Öter bülbüller hoştur avazı*” (II) *nsz.* “Herhangi bir nesne, sürekli ses çıkarmak.” (III) *nsz.* “Üflemeli çalgıların sesi çıkmak: *Bu flüt ötmüyor*” (IV)

nsz.argo “Anlamsız ve boş konuşmak: *Onlar saçma sapan ötüp dururken ben içimden şöyle düşünüyordum.*” (V) *nsz.argo* Sarhoş kimse kusmak. (VI) *nsz. argo* “Gizli bir şeyi söylemek” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyin içinden geçmek, üstünden veya yanından geçmek; uçmak, diğer tarafa ulaşmak; geçmek: *Sämälyât Qızılqum üstidän uçib o'tdi* – “*Uçak Kızılqum bölgesinin üzerinden uçarak geçti*” (II) Bir yerden başka bir yere gitmek. (III) Bir şeyin içinden geçip diğer tarafa sızmak (su vb.). (IV) Bir delik, kapı vb. bir yerden girip diğer yerden çıkmak; geçmek. (V) Bir yön, tarafa yönelmek; gitmek: *Sähärdä 'quv-quv' qilib tüörnälär o'tdi* – “*Sabahleyin, hızlı bir şekilde yönelerek kuşlar geçti*” (VI) Diğerlerinden daha hızlı yürümek, koşmak; arkada bırakıp geçmek. (VII) *mec.* Herhangi bir özelliğiyle başkalarından üstün olmak: *Qāvunlär ga'rq pişgän, bir-birävidän o'tämän derdi* – “*Kavunlar öyle aşırı olgunlaşmıştı ki, biri diğerinden geçmem diyordu*” (VIII) Bir şeyin bir nesnede ya da durumda etki sonucu değişiklik meydana getirmek: *Häli tänäsigä ıssıq häm o'tibdi* – “*Hâlâ güneşe sıcaklık etkisi geçmiş ve gitmiş*” (IX) Taraf değiştirmek, birini bırakıp diğerine katılmak. (X) Birinden vazgeçmek, karşı tarafa katılmak, başka bir tarafa geçmek: *Râqıb tāmāngä o'tmāq* – “*Karşı/rakip tarafa geçmek*” (XI) Bir şeyi ya da bir faaliyeti başlatmaya girişmek ya da başlamak: *Müdäfäägä o'tmāq* – “*Savunmaya geçmek*”. (XII) Bir makama veya seçilen göreve gelmek: *Âqıbat, Vâhidäv äytgän nāmzād o'tdi* – “*Sonunda, Vahidov'un önerdiği aday seçildi*” (XIII) Bir kuruluşa üye olmak. (XIV) Bir süreç, derece, aşama geçmek: *Bu temäni o'ninçi sinfdä o'tämiz* – “*Bu konuya onuncu sınıfta geçeceğiz/işleyeceğiz*”, *O'qutivçi bugün yāngi temäni o'tädi* – “*Öğretmen bugün yeni konuya geçti*” (XV) Sınamak amacıyla verilen soruları yanıtlamak, bir alandaki bilgisinin yeterli veya yüksek düzeyde olduğunu kanıtlamak, bir şeyi başarmak: *İmtihândän o'tmāq* – “*Sınavı geçmek/ başarmak*” (XVI) Onay almak, geçmek: *Mändät kāmisiyäsidadän o'tmāq* – “*Mandat komisyonundan geçmek*” (XVII) Başkalarını geride bırakarak daha iyi olmak, geçmek. (XVIII) Yeni yaş almak: *Älti yâşigä o'tdi* – “*Altı yaşına geçti*”. (XIX) Belli bir zaman yaşamak, ömür geçirmiş olmak: *Bir zāmāndä, dedi dädäm, Äflâtün degän bir häkim o'tgän ekän* – “*Bir zamanlar, dedi babam, Aflâtun (Platon) adında bir bilge yaşamış*” (XX) Bir zamanlar anlamında; geçmişte olmak. (XXI) Bir yere kurulmak- işgal etmek. (XXII) Bir olayın meydana gelmesi, gerçekleşmesi veya vuku bulması: *Hämmädän häm xāmā o'tädi* – “*Herkesin başına her şey gelebilir*” (XXIII) Gerçek sayılmak, dikkate alınmak,

değerini korumak: *Bu pulingiz o 'tmäydi* – “*Bu paranız geçmez/ paranız geçerli değil*” (XXIV) Darbe, canı acıtacak derecede etki etmek, acıtmak: *Sizlärnä zälimning qamçisi o 'tdi, sizlärni bāylābdi, mengä kün bātđi* – “*Zalimin kamçısı (acısı) size geçti, sizi bağladı; bana ise gün battı*” (XXV) Satılmak: *Bu māl to 'xtämäydi, tez o 'tädi* – “*Bu ürün elde kalmaz, çabucak satılır*” (XXVI) Bir kimseye tâbi olmak, boyun eğmek, yönetimi altına girmek: *Miyāng bārmi o 'zi, Sıdıqçān kāl xāzgā kirgāni bilān yer kāl xāzgā o 'tib ketmäydi, o 'rtādā bo 'lādi!* – “*Gerçekten bana mı kaldı şimdi? Sıdıqçan kolhoza girdi diye toprak hemen kolhozun malı sayılmaz, arada kalır!*” (ÖTİL C.II, 521-522-523).

YUT: (I) Bir şeyin içinden, arasından, üstünden ya da yanından yürüyerek, geçerek ya da uçarak bir taraftan diğer tarafa ulaşmak; geçmek: *sudın ötmek* – “*sudan geçmek*”, *deryadın ötmek* - “*nehri geçmek*”. (II) mec. Bir üstün yönü, fazlası veya ayrıcalığı sayesinde başkalarından üstün olmak: *xoten boyçe uningdin ötidiğan bay yoq, dedi u* – “*Kadınlar konusunda ondan üstün (onu geçen) zengin yok, dedi*”. (III) Bir şeyin diğer tarafına sızmak ya da delip geçmek: *sü kanaptın ötdi* – “*Süt kumaştan sızdı/ geçti*” (IV) Bir nesnenin (genellikle sivri uçlu bir şeyin) bir şeyin içinden geçip diğer tarafına çıkması: *mux ötdi* – “*Çivi geçti (bir yüzeyi delip arka taraftan çıktı)*” (V) Kesme veya kırma özelliğine sahip olmak; kesici ve işlevsel olmak: *Layğa ötmigen pıçaq qolğa öter* – “*Kille (balçık) değmemiş bıçak ele geçer/ keskin olur*” (VI) Bir şeyin bir yerden başka bir yere, başka bir duruma geçmesi: *Bu çul bu yerge ötdi* – “*Bu halı bu yere geçti*” (VII) Bir şeyin etkisini göstermek, tesirli olmak: *yalğuzning sözi ötmes* – “*Yalnızca onun sözü etkili oldu*” (VIII) Başka bir tarafa katılmak, başkalarının yanında yer almak: *Dehqanlar biz terefke ötdi* – “*Çiftçiler bizim tarafımıza geçti*” (IX) Geç kalmak, süre geçmek. (X) Yaş atlamak; vücut bir önceki yaştan yeni yaşa geçmek. (XI) Eğitim vermek. (XII) Kabul etmek, onaylanmak. (XIII) Yaşlanmak; yaş geçmek (YUTİL II, 1175).

Türkiye Türkçesi'ndeki *öt-* fiili, kuşların ve bazı böceklerin çıkardığı sesleri ya da üflemeli çalgılardan çıkan sesi ifade ederken, mecaz ve argo olarak “boş konuşmak”, “kusmak” veya “sır söylemek” gibi anlamları da içermektedir. Özbek Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesi'nde ise *öt-* fiilinin anlam alanı oldukça geniştir ve fiil temel olarak “geçmek” manası üzerine şekillenmektedir. TT ile ÖT ve YUT arasında hiçbir anlam ortaklığı rastlanmadığından tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

103. parçala- (TT), pārçälä- (ÖT), parçılı- (YUT)

TT: (I) “Parçalara ayırmak, bütünlüğünü bozmak, paralamak, parça parça etmek: *Biraz iyi bakınca gördüm ki kuş, yılanı parçalayıp yiyor.*” (II) *mec.* “Birliği bozmak amacıyla bölmek” (GTS).

ÖT: (I) Keserek, kırarak, yırtarak ya da parçalayarak küçük parçalara ayırmak; bölmek, ayırmak, dağıtmak, lime lime etmek: *Qeldi açilur çağ'ing, o'zining nämâyân qıl, pārçäläb kişänlärni hâr tâmân pärişän qıl – “Vaktin geldi, açıl! Kendini göster, zincirleri parçalayarak her yana dağıt!”* (II) *kimya.* Bir birleşigi ya da maddeyi bileşen parçalarına ayırmak, yapısını çözmek: *äto'mni pārçälämâq – “Atomu parçalamak”* (III) Bağımsız parçalara ayırmak, bir bütünü ayırmak, parçalamak: *Yurtni pārçälämâqdän äzim günah yo'q – “Ülkeyi parçalamaktan daha büyük bir günah yoktur”* (IV) *mec.* -sosyal ve siyasi- Yok etmek, ortadan kaldırmak, mahvetmek, sonlandırmak, bitirmek: *'Yo'lçi-hämyäni zo'rlär-ning hâkimiyätini pārçälämâq üçün bel bâğ'lägän küräşçilärgä täbiyy bir içki intiliş bilän yäqınläşädi – “Yolcu-yoldaş, güçlülerin iktidarını parçalamak için yemin etmiş savaşçılara doğal bir içsel eğilimle yakınlaşıyor”* (ÖTİL I, 576).

YUT: (I) Bütün haldeki nesneyi parçalara ayırmak, bölmek, kesip dağıtmak: *Savut aşqa beslidiğan göşlerni parçilavatatti – “Tencere yemeği için hazırlanan etleri parçalara ayırıyordu”* (II) *mec.* Birliği bozmak, bölmek, ayırmak, zayıflatmak, aciz duruma düşürmek; Toplumsal ya da siyasi bütünlük parçalamak: *Yurtni parçılımaq – “Ülkeyi bölmek, parçalamak”, Ammini parçılımaq – “Halkı bölmek, halkı parçalayarak zayıflatmak”* (III) *kimya* Bir maddeyi ya da molekülü bileşen parçalarına ayırmak, kimyasal ya da fiziksel yapıdan çözmek: *Maddini parçılımaq – “Maddeyi parçalamak”, Atomni parçılımaq – “Atomu parçalamak”* (YUTIL I, 186).

Üç lehçede de *parçala-* fiilinin, bir bütünü bölme ya da ayırma anlamında kullanılmaktadır. Ancak detaylara bakıldığında, bu benzerliğin kısmi olduğu ve fiillerin anlam alanlarında farklılıkların bulunduğu görülmektedir. TT’de fiil daha çok fiziksel bir bütünün parçalara ayrılmasını ifade ederken, mecaz anlamda da birlik veya düzenin bozulması gibi durumları karşılamaktadır. ÖT’de hem fiziksel hem de soyut bağlamlarda daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Özellikle

ideolojik, kimyasal veya duygusal çözülme ve yok oluş anlamlarını da kapsayacak şekilde çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Fiil siyasi ve toplumsal zayıflama, bölünme anlamlarıyla öne çıkmaktadır.

YUT'de ise hem fiziksel parçalama hem de özellikle siyasi ve toplumsal bağlamda birlik ve düzenin bozulması anlamları öne çıkmaktadır. Bu yönüyle fiilin diğer lehçelerdeki anlamlarına kıyasla daha ideolojik bir anlam yükü taşıdığı düşünülebilir.

Fiilin lehçelerdeki öne çıkan anlamları göz önüne alındığında, söz konusu fiillerin temel anlamda benzerlik taşıdığı görülsede, her biri kendi bağlamsal ve kültürel yapısı içinde özgün anlam derinliklerine sahiptir. Dolayısıyla, TT ile ÖT ve YUT arasında tam bir anlam eş değerliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu sebeple TT ile ÖT ve YUT arasında *parçala-* fiili kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

104. *pulla-* (TT), *pullä-* (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) “Üzerine pul yapıştırmak: *Zarfi pulladı.*” (II) *mec.* “Pul ile süslemek: *Çatının üstünü kiremitle pullayıp süsledi*” (GTS).

ÖT: Bir şeyi para karşılığında vermek, satmak: *Mähsini üç kün häyitdä kıyib, saqläb qo‘ygändim, änä üni pulläb, täg çärm älämiz.* - “*Ayakkabıyı bayramda üç gün giyip saklamıştım; işte şimdi onu satarak ayakkabının altına deri alacağız*” (ÖTİL I, 606).

YUT: --

TT'deki *pulla-* fiili, hem doğrudan anlamıyla “üzerine posta pulu yapıştırmak” hem de mecaz anlamda “pul ile süslemek” şeklinde kullanıldığı görülmektedir. ÖT’de bu fiil, anlam bakımından tamamen farklı bir alana ait olup “para karşılığında bir şey vermek veya satmak” anlamında kullanılmaktadır. YUT’de ise bu fiil tespit edilememiştir. Dolayısıyla TT ile ÖT arasında anlam ortaklığı taşımayan, yani işlevsel olarak tamamen farklı olan *pulla-* fiili tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

105. *rendele-* (TT), *rändälä-* (ÖT), *rendeli-* (YUT)

TT: Rende ile pürüzleri gidermek ve istenilen şekli vermek. (II) *nsz.* “Rende ile küçük parçalara ayırmak: *Peynir rendelemek*” (GTS).

ÖT: Tahta vb. yüzeyini tırmıkla düzleştirmek, bir aletle düzlemek veya yüzeyini inceltmek: *Taxtāni rāndälāmāq* - “Tahtayı rendelemek/ yüzeyini düzlemek” (ÖTİL I, 614).

YUT: Rende veya benzeri bir alet aracılığıyla yüzeyi düzleştirmek, rendelemek - marangozluk işi hakkında: *Qeyum usta yağaçları rendilep, çetiq ve öşüklerni ölçep sızivatatti* – “Marangoz usta, tahtaları rendeleyip, çıkıntı ve girintileri ölçüp çiziyordu” (YUTIL I, 545).

TT’de *rende*- fiili, hem nesnelerin yüzeyini düzleştirmek ve pürüzlerini gidermek amacıyla yapılan bir işlemi hem de özellikle gıda maddelerini küçük parçalara ayırma eylemini ifade etmektedir. Yani fiil bu anlamıyla hem marangozluk hem de diğer gıda vb. rendelemek bağlamlarında kullanılmaktadır. ÖT’ de ve YUT’de ise fiilin anlamı yalnızca ahşap veya benzeri sert yüzeylerin düzleştirilmesiyle sınırlı olup, yiyecekleri küçük parçalara ayırma anlamını kapsamamaktadır. Bu sebeple TT ile ÖT ve YUT arasında *rende*- fiili kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

106. rastla- (TT), rāstlā- (ÖT), rastli- (YUT)

TT: (I) Biri ile karşı karşıya gelmek; rast gelmek, tesadüf etmek: “*Hava kararmaya başladığında, mezarlıkta sadece bir kişiye rastladı.*” (II) “Herhangi bir şey ile karşı karşıya gelmek: *Birbirini bütün tedaileriyle karşılayan iki kelimeye ne aynı dilde rastlarsınız ne iki ayrı dilde.*” (III) “Atılan şey hedefi bulmak veya hedefi tutturmak: *Taş cama rastladı*” (GTS).

ÖT: (I) 1. Düzlemek, hizaya getirmek: *Beş- o ‘n yigim şâxarıq, o ‘qarıqlärni rāstlāb tut tägigä çıqışdı* – “Beş on işçi, sulama kanallarını düzeltip derenin kenarına çıktılar” (II) Kendini toparlamak, durumunu düzeltmek, daha iyi hale gelmek: *U institütüni bitirgäç, o ‘zini äñçä rāstlāb äldi*- “Enstitüyü bitirdikten sonra kendini epey toparladı” 2. Düzene sokmak, düzeltmek: *Qılıç batır şâşilmäsdän o ‘zini rāstlāb älib, o ‘zgä kirsä, Äqbiläk äyim uxlāb yâtipti* – “Kılıç Batır acele etmeden kendini toparlayıp içeri girince, Akbilek Hanımın uyumakta olduğunu gördü” (III) Ağır bir şekilde azarlamak, haddini bildirmek: *Şâşmäy tur, seni bir rāstläyki dünyädä kelgäninggä yüz puşäymän qıl* – “Dur bakalım, sana öyle bir gününü göstereyim ki, doğduğuna pişman olasın”

(IV) *mekanik* Bir cihaz ya da mekanizmayı düzgün çalışır hâle getirmek, ayarlamak: *Tärmâzlärni râstlämäq* – “Frenleri ayarlamak” (ÖTİL I, 627).

YUT: Düzene koymak; **1.** Doğrulamak, **2.** Uygun hale getirmek: *U öz sözni rastlıdı* – “O, kendi sözünü düzeltti / doğru hale getirdi” (YUTİL I, 537).

Fiil TT’de bir kişiyle ya da bir durumla beklenmedik şekilde karşılaşmayı ifade ederken, atılan bir şeyin hedefi tutturması gibi anlam genişlemeleri de mevcuttur. Buna karşın, ÖT ve YUT lehçelerindeki anlamlara bakıldığında; bir şeyi düzeltme, onarma, yoluna koyma, düzgün hale getirme gibi işlevsel eylemlerin ifade edildiği görülmektedir ve TT ile benzerlik gösteren herhangi bir anlam bulunmamaktadır. Anlam açısından hiçbir örtüşme bulunamadığından *rastla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

107. saç- (TT), sâç- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyi ortalığa dağıtmak; dökmek: *Oraya birikmiş sulara basarak çamurları etrafa saçtı.*” (II) “Işık ve ısı yaymak: *Büyümüş gözler örste dövülen kızgın demir gibi kıvılcımlar saçtı.*” (III) *mec.* “Belli bir görüşü, düşünceyi yaymak” (GTS).

ÖT: (I) Tohum vb. ekmek, bir şey serpmek, dağıtmak; saçmak: *Yo ‘llärgä qum sâçmâq* – “Yollara kum saçmak”, *Ärpä sâçsäñ, ärpä o ‘räsän. Maqâl* – “Arpa ekersen, arpa biçersin. *Atsözü*” (II) Her yana rastgele dağıtmak, yaymak: *Bâşidän gül sâçmâq* – “Başından çiçekler saçmak” (III) Hoş bir şeyi yaymak, yayılmasını sağlamak: *Güllär hidini sâçar-* “Çiçekler kokusunu saçar” (IV) *fizik.* Işık, enerji vb. kırılmak, yaymak; saçılmak: *Türli müxitlär nürni türliçä sâçädi* – “Farklı ortamlar ışığı farklı şekilde saçar” (V) Belirli bir ölçüde dağıtmak veya eşit olarak paylaşmak: *Xaräcätini hämmägä bärävär sâçmâq* – “Masrafları herkese eşit şekilde paylaşmak” (ÖTİL C.II, 71).

YUT: --

TT’deki *saç-* fiili, hem somut hem de soyut bağlamlarda kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Somut anlamda “bir şeyi ortalığa dökmek, dağıtmak” şeklinde kullanılırken; soyut anlamda “fikir yaymak” veya “ışık, ısı saçmak” gibi mecaz anlamlara da sahiptir. Bu yönüyle, fiil anlam açısından yalnızca fiziksel bir dağıtma

eylemiyle sınırlı kalmamaktadır. ÖT’de görülen I., IV. v e V. anlamlar TT’deki temel anlam ile benzer olmakla birlikte, daha çok maddesel dağıtma ve yayma eylemlerine yöneliktir. ÖT’deki anlam kısmen farklılık göstermektedir; I. “tohum serpmek”, “eşit şekilde paylaştırmak”, fizik terimi ile ilgili “saçılmak” gibi eylemleri karşılamaktadır. Dolayısıyla ÖT’de fiil, TT’deki yalnızca ilk anlam grubuyla (fiziksel dağıtma) örtüşmektedir. *saç-* fiili YUT’da “çaç-” olarak yer almaktadır ve biçimsel farklılık gösterdiği için incelemeye dahil edilmemiştir. Sonuç olarak *saç-* fiili, TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

108. sağ- (TT), sağ- (ÖT), sağ- (YUT)

TT: (I) Memeyi tutup parmaklar arasında sıkarak, memedeki sütü akıtmak: “Gözümüzün önünde keçilerden sağdıkları köpüklü sütlerimizi yarıda bırakıp kalktık.” (II) “Kovandaki balı peteklerden almak” (III) “Yumak durumundaki bir şeyi çözüp açmak: *İpek kozalarını sağmak.*” (IV) argo. “Aldatarak parasını çekmek” (GTS).

ÖT: Meme uçlarını gererek veya makine kullanarak sütün çıkarılması; bir hayvan sütünü sağmak: *Üsti k’ok sirni kättä çeläkni âlib sigip sâqqni âg ‘ılxânâ tâmân keldi – “Üzerinde mavi önlüğüyle büyük kovayı alıp ineği sağıp ahıra doğru geldi”* (ÖTİL C.II, 74).

YUT: Memeyi, emziği parmaklarla sıyırarak süt çıkarmak; sağmak ya da sağma makinesi yardımıyla memeden süt çıkarmak, almak: *U qotanda inek seğivatatti – “O, ağılda ineği sağıyordu”* (YUTIL I, 583).

Türkiye Türkçesi’ndeki *sağ-* fiili, temel olarak hayvan memesinden süt çıkarmak anlamında kullanılmaktadır. Bununla beraber II. “kovandan bal almak”, III. “ipek kozasını açmak” ve argo kullanımda IV. “birini kandırarak parasını almak” gibi farklı bağlamlara da yayıldığı görülmektedir. ÖT ve YUT lehçelerinde ise yalnızca hayvan memesinden süt çıkarmaya yönelik, fiziksel bağlamda kullanılan anlamlar görülmektedir. Bu lehçelerde fiilin anlamı, makine veya el yoluyla süt sağma eylemiyle sınırlıdır ve TT’de görülen mecazî ya da ikincil kullanımlara rastlanmamaktadır. Yalnızca TT I. anlam ile ÖT ve YUT ile ortak anlam taşımaktadır. Diğer anlamlar ise ÖT ve YUT’da bulunmamaktadır. Bu sebeple *sağ-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe taşımaktadır.

109. sal- (TT), sâl- (ÖT), sal- (YUT)

TT: (I) “Bağımlılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vermek serbest kılmak; bırakmak.” (II) “Göndermek, yollamak: *Bununla beraber peşine adam salmak gerekir.*” (III) “Koymak, katmak: *Halk ruhunun benliğinizde yeniden uyanıp hararetini gönlinüze saldığını duyarsınız.*” (IV) “Sürmek: “*Bunun içindir ki dal budak saldı, yemiş vermeye başladı.*” (V) “Uğratmak: *Başını derde salmak.*” (VI) “Vergi yüklemek: *Ona kırk bin lira salmışlar.*” (VII) “Üzerine yürütmek: *Tazıyı tavşana salmak.*” (VIII) “Saldırmak: *Aç kurt, yılan da salar, taş da, dedi.*” (IX) “Sarkıtmak: *Soğutmak için kuyuya su kabı saldı.*” (X) “Koyuvermek.” (XI) *denizcilik* “Gemi demir üzerinde dört yana dönmek.” (XII) *mec.* “Bakmamak, özen göstermemek, ilgilenmemek” (GTS).

ÖT: (I) Herhangi bir şeyi bir yerin içine, üzerine veya bir yere yerleştirmek, atmak; koymak: *Dästro ‘mâl ni ço ‘ntäkkä sâlmâq* – “*Mendili cebine koymak*” (II) Döşemek, sermek, yaymak: *O ‘rin sâlmâq* – “*Yatak sermek*”, *Qo ‘rpäçä sâlmâq* – “*Yorgan, minder, döşek sermek*” (III) Bir şeyi bir yere yöneltmek, karşısına koymak, tutmak: *Hät ni çirâqqa sâlib o ‘qımâq* – “*Mektubu lambaya tutup okumak*” (IV) Kuruması, mayalanması ya da pişmesi için bir şeyi bırakmak, koymak: *Cännät xälä şaşib un çälib quymâq sâldi-dä, bältäni qoligä älib to ‘qaygä qaräb ketdi* – “*Cennet hala, telaşla unu çalıp bırakıverdi de, baltayı eline alıp ormana doğru gitti*”. (V) Bir yükümlülük, ödeme veya zorunluluğu yüklemek, koymak: *Sâlıq sâlmâq*- “*Vergi koymak*” (VI) *mec.* Birini ya da bir şeyi belli bir duruma sokmak, o duruma düşürmek, o hale koymak: *Täşvişgä sâlmâq* – “*Endişeye düşürmek/ Tedirgin etmek*” (VII) Bir işi ya da kişiyi birinin veya bir topluluğun değerlendirmesine, hükmüne bırakmak; havale etmek ve gündeme koymak: *U kişi mäclisgä sâlgän iş bo ‘lmäy qälmäydi* – “*O kişi meclise sunduğu hiçbir iş boşa çıkmaz*” (VIII) Bir şeyi veya birini yönlendirmek. (IX) Bağlamak için zincir gibi ipleri dövmek ve atmak. (X) İnşa etmek, yapmak, kurmak. (XI) Şiddetle vurmak, devirmek, yere sermek: *Ayläntirib sâlmâq* – “*çevire çevire vurarak yere sermek*” (XII) Çizmek, işlemek, yapmak: *Räsm sâlmâq*- “*Resim yapmak*” (XIII) Asmak, sallandırmak. (XIV) Üzerinden giysi çıkarmak; soyunmak. (XV) *botanik* Bitkinin meyve vermesi, dökmesi: *Qävâq beştä sâlibdi* – “*Kabak beş tane vermiş*” (XVI) Bileşik isimler ve deyimisel kalıpların içinde yer alır: *Bâzârgä*

sâlmâq – “Bir işe temel oluşturmak”, *âsâs sâlmâq* – “Satışa çıkarmak, pazara sunmak” (ÖTİL C.II, 66-67).

YUT: (I) Bir şeyin içine veya üzerine bırakmak, yerleştirip koymak: *Yançuqqa salmaq* – “Çantaya koymak”. (II) Bir şeye geçirip takmak veya iliştmek: *Helqa salmaq* – “Halkaya geçirmek” (III) Bir şeyin üstüne iz bırakmak: *Tamga salmaq* – “Damga basmak” (IV) Sokmak, saplamak, sıkıştırarak içeri geçirmek: *Açquc salmaq* – “Anahtarı sokmak” (V) Kayda geçirmek, not almak, yazmak: *Maqullarını xetke saldı* – “Onayları yazıya döktü” (VI) Bir şeyi bir yere bırakmak, koymak; vermek: *Qoyğa ot salmaq* – “Koyuna ot vermek”, *Eşekke saman salmaq* – “eşeğe saman bırakmak” (VII) Bir şey yerleştirmek: *Xalta salmaq* – “Çantaya koymak/ Yerleştirmek” (VIII) Yamamak, yama yerleştirmek. (IX) Bir şeyi kap içinde pişirmek. (X) Birini, bir düzgünce yerleştirmek: *Balıları harvişge salıp, biz piyade manduq* – “Çocukları arabaya bindirip, biz piyade birliğine katıldık” (XI) Sermek, yaymak, üzerine koymak: *körpe salmaq* – “Yatak sermek, açmak” (XII) Bir şey hazırlamak, donatmak: *Tamaka salmaq* – “Yemek hazırlamak”, *Çılım salmaq* – “Sigara-tütün sarmak/ hazırlamak” (XIII) Yakmak, tutuşturmak: *Gülخان salmaq* – “ateş yakmak” (XIV) Bir şeyin üstünü örtmek: *Sözni görmey ötün salmaq* – “Sözünü duymamak, dikkate almamak” (XV) Eğmek: *Abduniyaz bulundiki orunduqta oturup, başını töven saldı* – “Abduniyaz, oturduğu yerden başını aşağıya eğdi” (XVI) Bina yapmak, inşa etmek, kurmak: *Uva salmaq* – “yapı inşa etmek” (XVII) Şiddetli bir şekilde vurmak veya bir nesneyle sertçe vurmak: *Müş salmaq* – “Ellerle şiddetle vurmak” (XVIII) Kesmek: *dereq palta salmaq* – “ağacı baltayla kesmek” (XIX) Bir yere ölçü koymak; ölçmek: *yerge metur salmaq* – “belirli bir alanı ölçmek” (XX) Sıkıca bağlamak, sabitlemek, engellemek, kilitlemek: *Eşikke taqaq salmaq* – “Kapıya sürgü takmak” (XXI) kalp, damar hakkında; vurmak, çarpmak: *Adilning yürüki salıp qetti* – “Adil’in kalbi birden şiddetli çarpmaya başladı” (XXII) Belirli bir yöne doğru yönlendirip göndermek, ilerletmek, sevk etmek: *Qoyları yaylaqqa salmaq* – “Koyunları yaylaya doğru salmak/ ilerletmek” (XXIII) Karşı karşıya bırakıp birbiriyle dövüştürmek: *3 qatim bir qızıl çar xoraz bilen qara xorazni saldı* – “Üçüncü kez kırmızı ibikli horozla kara horozu dövüştürdü” (YUTIL I, 588).

TT’deki *sal-* fiili, “serbest bırakmak” ve “göndermek” temel anlamları dışında hem somut hem de soyut bağlamlarda, deyimsel ve argo kullanım alanlarıyla geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. ÖT ve YUT’de fiil çok daha geniş ve

zengin bir anlam alanı sunmaktadır. ÖT ve YUT temel anlamlarda benzerlik taşısa da anlam çeşitliliği bakımından TT'den ayrılmaktadır.

Fiilin Özbek Türkçesi'ndeki ve Yeni Uygur Türkçesi'ndeki anlamlarına bakıldığında, TT'deki "III. koymak", "VI. vergi yüklemek", "VII. üzerine yöneltmek/yürütmek", "IX. sarkıtmak" anlamları; ÖT'deki "III. koymak" ve "VI. vergi yüklemek/ağırlık salmak" anlamlarıyla örtüşmektedir. YUT XXII. anlam TT II. "göndermek, yollamak" anlamıyla ve YUT XXIII. anlam TT VII. "*Tazıyı tavşana salmak*" ile VIII. "Saldırmak: *Aç kurt, yılana da salar, taşa da, dedi.*" anlamıyla ortaklık göstermektedir. Ancak TT'de yer alan "özgür bırakmak", "göndermek", "ilgisizlik göstermek", "denizcilik terimi olarak kullanımı" gibi anlamlar diğer iki lehçede de bulunmamaktadır. Bu sebeple *sal-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

110. saldır- (TT), -- (ÖT), saldur- (YUT)

TT: (I) "Bir kimseye veya bir şeye karşı saldırı yöneltmek, zarar verici bir davranışta bulunmak; hücum etmek, salmak: *Bugün şu dakikada onlar hâlâ düşmana saldırıyorlardı.*" (II) "Gemi, kalkmak için yelken açıp başını gideceği yola çevirmek." (III) *mec.* "Sert, yıkıcı eleştiriler yapmak." (IV) *kimya* "Etkisiyle eritmek: *Asitler madenlere saldırır*" (GTS).

ÖT: --

YUT: "Sal-" fiilinin, iki veya daha fazla kişinin bir araya gelerek gerçekleştirdiği bir eylem: *İkisi birlişip kinnin kiyimlerini saldurdu – "İkisi bir araya gelip, birinin kıyafetlerine saldırdılar"* (YUTIL I, 588).

saldır- fiili TT'de, yalnızca fiziksel saldırı ya da hücum etmeyi değil, aynı zamanda mecazi olarak yıkıcı eleştiriye, kimyasal çözündürmeyi ve hatta denizcilik bağlamında geminin yön değiştirmesini ifade eden teknik bir anlamı da barındırmaktadır. Yeni Uygur Türkçesi'nde ise yalnızca *sal-* fiilinin müşterek yapıldığı bir eylem söz konusudur. YUT'de verilen örnekte TT'deki I. maddeyle yani doğrudan fiziksel saldırı/hareket anlamıyla örtüşmektedir. Fakat TT'deki denizcilik terimi, kimya terimi

ya da mecazî eleştiri anlamları YUT’de bulunmamaktadır. ÖT’de karşılığı bulunamayan *saldır*- fiili TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

111. *sapla*- (TT), *sâplä*- (ÖT), *sapli*- (YUT)

TT: “Hızla batırmak: *Bıçağı sapladı*” (GTS).

ÖT: *sâplä*- I.: Sap takmak, sap koymak, yapmak; bir alete sap monte etmek: *bältä(ni) säplämäq* – “*baltaya sap takmak*” (ÖTİL C.II, 68).

***sâplä*- II.:** Tüketmek, bitirmek: *Bâr pülni säplädim* – “*Tüm paramı bitirdim*” (ÖTİL C.II, 68).

YUT: Sap takmak, monte etmek (YUTS, 428).

Türkiye Türkçesi’ndeki *sapla*- fiilinin, “bir nesneyi (genellikle sivri uçlu bir aleti) hızla bir yüzeye batırmak” anlamında kullanıldığı görülürken, ÖT ve YUT’nde ise bu fiil, “sap takmak, sap yerleştirmek” anlamına gelmektedir. ÖT *sâplä*- II. anlam ise “tamamen tüketmek” gibi mecazi bir yön taşımaktadır. *Sapla*- fiili TT ile ÖT ve YUT karşılaştırıldığında, biçimsel olarak benzerlik taşımalarına rağmen anlam düzeyinde tamamen farklı işlevlere sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple *sapla*- fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

112. *savaş*- (TT), *säväs*- (ÖT), *savaş*- (YUT)

TT: (I) *nsz. askerlik* “İki ve daha fazla devlet silahlı mücadele etmek; muharebe etmek, cenkleşmek: *Bu acımasız dünyada artık acımasızca savaşacaklardı.*” (II) *nsz. mec.* “Yoketmek, ortadan kaldırmak amacıyla mücadeleye girişmek: *İkiyüzlülere, suretihakattan görünen sahte dindarlara karşı bütün gücümle savaşacağım*” (III) *nsz. mec.* “Elde etmek için çaba sarfetmek.” (IV) *nsz. mec.* Zorlukları aşmak yenmek için direnmek. (V) *nsz. mec.* “Bir davayı yaymak, savunmak için gayret etmek. (VI) *nsz. mec.* “Bir düşünce veya görüşe şiddetle karşı çıkmak” (GTS).

ÖT: (I) Birden fazla kişiyle çubukla pamuk ya da yün dövmek, kabartmak, yumuşatmak. (II) Vuruşmak, cenk etmek: *Qani pälvân bo’lsang mäydängä çıq,*

kelinglär säväsämiz, küç sinäsämizi! -deydi.- “Hadi, pehlivansan ortaya çık! Gelin bakalım, savaşalım, gücümüzü sınavalım! dedi.” (ÖTİL C.II, 7).

YUT: (I) Birden fazla kişi ile pamuk gibi yün vb. savağ (alet) ile dövüp kabartarak lifleri yabancı maddelerden ayırmak: *Balılar qatar oturup, aldılıridiki yunlarını savaşmağa idi* – “Çocuklar sıra hâlinde oturmuş, önlerindeki yünleri dövüyorlardı” (YUTIL I, 594).

savaş- fiili TT’de sadece “iki taraf arasında silahlı çatışma” anlamında değil, aynı zamanda mecaz anlamda “mücadele etmek, direnmek, karşı çıkmak” gibi çeşitli soyut anlamlarda da kullanılmaktadır. ÖT’de ise daha farklı olarak “pamuk veya yünü dövmek, yumuşatmak” anlamına gelirken, II. “vuruşmak, cenk etmek” anlamına da sahiptir ve bu noktada TT’ndeki temel anlam ile eş değerlidir. Yeni Uygur Türkçesi’ndeki kullanım ise dar bir çerçevede olup, yalnızca birden fazla kişiyle *yün çırpma* eylemini ifade etmektedir.

Sonuç olarak *savaş-* fiili TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değerlik sergilerken, TT ile YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

113. savur- (TT), sâvur- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) “Havaya atarak dağıtmak: *İşçiler buğdayı savurmakta ve taneyi samandan ayırmaktadır.*” (II) “Rüzgâr, şiddetle eserek bir yeri, bir şeyi altüst etmek, havaya kaldırmak” (III) “Kaldırıp atmak; fırlatmak: *Adam birden silkinip beni yavaşça yana savurdu.*” (IV) *nsz.* “Şiddetle döndürerek sallamak, kaldırarak vurmak: *Kılıç savurmak Değnek savurmak.*” (V) “Bir sıvının havalanmasını sağlamak, kaynayan sıvının taşmasını önlemek veya sıvıyı soğutmak amacıyla bir kaptan veya yerden alıp yine kendi kabına veya yerine dökmek: *Sarnıcın suyunu savurmak.*” (VI) “Sallamak, dalgalandırmak, uçurmak.” (VII) *nsz.* “Küfür, yalan vb. söylemek: *Onun bütün çapkınlığı Solmaz’a yoldan geçerken savurduğu birkaç kelimedden ibaretti.*” (VIII) *mec.* “Boşuna ve çok miktarda harcamak; israf etmek: *Paraları savurmak*” (GTS).

ÖT: (I) Rüzgârla savurarak temizlemek, üfleyerek ayıklamak: *Qeçki şamâldâ budây sâvuribdi* – “Akşam rüzgârında buğdayı savurmuş/ buğdayın çöplerinden ayıklamış”

(II) *mec.* İsrâf etmek, boşa harcamak: *Pülni sâvurmâq* – “*Parayı harcamak/ israf etmek*” (ÖTİL C.II, 62-63).

YUT: --

TT’deki *savur-* fiili, “dağıtmak, havaya atmak, israf etmek, şiddetle hareket ettirmek” gibi hem somut hem de mecaz anlamlar taşımasıyla diğer lehçelere göre kapsamlı bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. ÖT’de, TT I. ve II. anlam, kısmen ÖT I. anlam ile örtüşmektedir. Ayrıca TT VIII. anlam, ÖT II. anlam ile eş değerdir. Fakat TT’nin diğer maddeleri ÖT’de karşılık bulmamaktadır. YUT’da ise tespit edilemeyen *savur-* fiili TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

114. *seyret-* (TT), *säyrät-* (ÖT), *seyret-* (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Bir şeyin oluşumunu veya durumunu, gözlemek, bakmak.” (II) “Bir olaya karışmadan bakmak: *Rabia biraz şaşkın, salapuryada arkadaş olduğu çocuklu tazenin kocasıyla buluşmasını seyrediyordu*” (III) *nsz.* “Eğlenmek, görmek, öğrenmek vb. için bakmak, izlemek: *Ben, çok güzel bir şey seyrediyorsam tiyatrodan, daha ne kadar sürecek piyes diye aklıma getirmem.*” (IV) Taşıyla yol sürmek; ilerlemek, yol almak: “*İnsanlar, seyreden araçlara aldırmandan karşıdan karşıya sorumsuzca geçiyorlardı.*” (V) “Hastalık vb. devam etmek, sürmek: *Gözlerini yumdu ve kendini ağır aksak seyreden bir rüyanın içinde buldu.*” (GTS).

ÖT: (I) Ses çıkartmasına sebep olmak (kuş vb.), ötmesini sağlamak: *Bedünâni säyrätmoq* – “*Bıldırcını öttürmek*” (II) Bir çalgıyı, melodiyi ustalıklarla çalmak ve mecazen konuşturmak: *U dutârni säyrätib yübârâdi* – “*O, dutarı öyle güzel çalar ki adeta konuşturur*” (ÖTİL C.II, 12).

YUT: (I) Dolaşmak, duygu etkisi altında oradan oraya sürüklenmek: *Men saña aşık bolup, söydüm yüreğin bir ömür. İşkıvaz bülbül kebi işqında seyrettin meni* – “*Sana âşık olup, bir ömür kalpten sevdim. Aşkında beni âşık bir bülbül gibi dolaştırdın*” (II) Ustalıklarla müzik aleti çalmak, söylemek. (III) ta-ta, tat! gibi sesler çıkararak, silahla ateş etmek; bağırarak çağırmak ve eylemi gerçekleştirmek: *Reyhan İshakın qolidiki pılımotni aldı* – *de, çolaq tamnın üstige qoyup seyritivetti* – “*Reyhan, İshak’ın elindeki makineli tüfeği aldı ve kırık duvarın üzerine koyarak ateşledi*” (YUTİL I, 595).

seyret- fiilinin TT'deki anlamları ile ÖT ve YUT lehçelerindeki anlamlar karşılaştırıldığında iki lehçede TT ile sadece biçimsel benzerlik göstermektedir ve anlam alanlarında ortaklık bulunmamaktadır. Bu sebeple *seyret-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

115. sığın- (TT), sığın- (ÖT), sığın- (YUT)

TT: (I) “Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek: *Artık arkasına sığınacak bir camekânım da yok.*” (II) Korunmak amacıyla başkalarının yardım ve korunmasına ihtiyaç duymak, bunun için bir yere veya birine başvurmak: “*Karı koca o evlerden birinde bir odacığa sığınmıştık.*” (III) “Genellikle siyasi nedenlerle kendi ülkesinden kaçıp başka ülkeye başvurmak gitmek; iltica etmek. (IV) *mec.* “Güvenmek, yardım istemek veya ummak: *Kendisini küçük gören bir millet, insaniyet şefkatine sığınarak yaşayamaz.*” (GTS).

ÖT: (I) Kutsal bir güce yönelmek, dua etmek, Tanrı'ya azizlere veya evliyalara ibadet etmek ve yardım dilemek: *Hâzirqulning âtâsi Şâhimârdângâ sig'ınip qo'çqâr âlib bârib so'ydi* – “*Hazırkul'un babası Şahimardan'a sığınip (ona adak adayıp) koç götürüp kurban etti*” (II) *mec.* Bir kişi ya da bir nesne aşırı bağlanmak, teslim olmak, boyun eğmek: *pûlgâ sig'inmâq* – “*Paraya tapmak*” (ÖTİL C.II, 59).

YUT: Allah'a sığınmak; inanmak, ibadet (YUTS, 441).

sığın- fiilinin TT'deki somut ve soyut olarak kapsadığı anlam genişliği diğer lehçelerde görülmemektedir. Yalnızca ÖT II. anlam TT IV. anlamla kısmen ilişkilidir; fakat ÖT'de bağlam değişkenlik göstermektedir. YUT'da ise *sığın-* fiilinin anlam alanı tamamen ilahi, dini boyutta sınırlı kalmıştır ve TT anlamlarıyla örtüşmemektedir. Dolayısıyla ÖT ve YUT lehçelerindeki kullanım genel olarak *tapmak* manası taşımaktadır ve TT'deki kullanım çeşitleriyle farklılık göstermektedir ve *sığın-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

116. sık- (TT), sık- (ÖT), sık- (YUT)

TT: (I) “Çevresine sarılarak veya bir şey sararak çepeçevre basınç altına almak: *Kucağındaki bebeğini sıkıyordu*” (II) “Bir şeyin suyunu, yağını, sıvı kısmını basınçla

çıkartıp akıtmak: *Limon sıkmak. Üzüm sıkmak*” (III) “Dar gelmek:” *pantolon belimi sıktı*. (IV) “Basınçlı bir araçla püskürtmek, fışkırtmak.” (V) “Silahla ateş etmek: *Küçük hanım, tabancayı kalbine sıkmak istemiş.*” (VI) “Baskı altına almak; üzme, zorlamak: *Çocuğu çok sıkıyorlar.*” (VII) *mec.* “Sıkıntı vermek: *İhtimal inanmayacaksınız. Fakat ben sizi sıkmamak için uzatmayarak anlatacağım.*” (VIII) *argo.* “Yalan söylemek” (GTS).

ÖT: (I) Örterek, kavrayarak veya baskı uygulayarak bastırmak; sıkıca sarmak: *qo ‘lini sıqıb kürişdi* – “*Elini sıkarak selamlaştı*” (II) Zorlamak, sıkıştırarak üretmek veya çıkarmak: *Müşinä qo ‘l mehnätini sıqıb çıqarmâqda* – “*Makine insan emeğini sıkıp çıkarmaktadır*” (III) Haksız talepler ile özgürlük ve hak tanımadan; suçlamalar, iftiralar gibi yollarla psikolojik baskı yapmak, ruhsal açıdan rahatsız etmek: *Uni, âvqatni büzihsän, deb räsä sıqdık* – “*Ona, yemeği bozmuşsun diyerek epey baskı yaptık/ sıkıştırdık*” (ÖTİL C.II, 59).

YUT: (I) Bir şeyi sarmak, kavrayarak tutmak, sıkmak: *Asım Ekbernin muştilerini tutti ve qatma alqanlırı bilan çin sıqtı* – “*Asım Ekber’in yumruklarını tuttu ve sararak şiddetle sıktı*” (II) Baskıyla bir nesnenin yapısındaki suyu sıkıp çıkarmak: *Höl qiyimni sıqmaq* – “*Islak giysiyi sıkıp suyunu çıkarmak*” (III) *mec.* Haksız talep, koşul ya da iftira gibi yollarla birine zulmetmek, eziyet etmek, ruhsal baskı yapmak: *Çerikler Saravettin öyini qorşivelip, ‘Uçqun paqti tepip ber’ dep sıqtı* – “*Askerler Saravet’in evini kuşatıp, ‘kaçak pamuğu getir’ diyerek baskı yaptı*” (IV) Boğulmak, nefes almakta zorlanmak; ruhsal veya fiziksel anlamda sıkışmak, daralmak: *Bir demdin bir demge qıstığan yötel, dem sıqışlar unin esige allıqandaq yaman işlerni salatti* – “*Bir anda bastıran öksürük ve nefes darlıkları, onun aklına kötü şeyler getirdi*” (YUTIL I, 648).

TT’deki *sık-* fiilinin zengin anlam yelpazesinde bulunan mecazi ve argo kullanımlar ÖT ve YUT’da görülmemektedir. Fiil ÖT ’de ise I. “sıkıca sarmak”, II. “baskı uygulamak” ve III. “zihinsel baskı” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamların, TT’deki I., III. ve VI. numaralı anlamlarla örtüştüğü görülmektedir. Fakat TT’deki II., IV., V., VII. ve VIII. anlamlar ÖT’de yer almamaktadır. Fiilin YUT’ da ise I. “sıkıca sarmak” anlamı TT’deki I. anlam ile benzerlik göstermektedir. YUT II. “suyu sıkarak çıkarmak” anlamı da TT II. anlam ile kısmi benzerlik taşımaktadır. YUT III. “psikolojik baskı yapmak” anlam da TT VI. anlamla örtüştüğü görülmektedir. Fakat TT III., IV.,

V. ve VIII. anlamlar YUT’de yer almamaktadır. Bu sebeple sık- fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

117. sız- (TT), siz- (ÖT), siz- (YUT)

TT: (I) “İnce aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak: *Cam kenarlarından sızacak esintiyle hasta olacağından korkar*” (II) *nsz.* Gizli tutulan bilgi, haber, sır gibi şeyler duyulmak, yayılmak. (III) “Herhangi bir topluluğu, bir örgütü yolundan saptırmak için gizlice arasına girmek.” (IV) “Gizlice, haber vermeden gitmek, sıvışmak: *Bekir kaşla göz arasında dışarıya sızdı.*” (V) “İçki, sarhoşluk yorgunluk vb. sebeplerle kendinden geçerek uyuyakalmak: *İlacı konyağa döktüm. İki saat sonra Süleyman sızdı.*” (VI) *askerlik* “Düşman mevzileri arasına gizlice girmek ve ilerlemek: *Dağlık bir hudut bölgesinde çıkan ve karşı topraktan sızan yabancı çetelerin yardımıyla günden güne ciddi bir hâl alan alçak bir isyanın bastırılmasıydı.*” (GTS).

ÖT: Bir şeyin içinden yavaşça, damla damla geçmek, süzülme: *Yâlg’ızcânning miccälâri ârâsidân yâş sızib, yürägi tipirçilädi* – “Yalnızca gözyaşları, kirpiklerinin arasından süzüldü, yüreği titredi” (ÖTİL C.II, 44).

YUT: (I) Çizgi çizmek; Yüzey üzerine bir iz ya da çizgi, yazı, şekil bırakmak, işaretlemek: *Enver özi astığa sızıp qoygan qurlarni oquşqa başlidi* – “Enver, altını çizdiği/işaretlediği satırları okumaya başladı” (II) Çizgiler ile kâğıt, tahta gibi nesnelere şekil aktarmak, tasvir etmek, teknik veya görsel bir çizim oluşturmak, şema/plan çıkarmak: *U qoşumçe işlepçiqırış etritge berip, qol harvilirni layhelep, unin çertyovni sızdi* - “Ek üretim ekibine giderek el hareketlerini tasarlayıp onun şemasını çizdi” (III) *mec.* Yol, yöntem, çözüm, tedbir vb. şeyler hakkında; göstermek, gösterip sunmak: *Başqılar sızğan yolda mañmaq* – “Başkalarının gösterdiği yolda yürümek” (YUTİL I, 646).

sız- fiili TT’de, ÖT ve YUT lehçelerine göre daha geniş anlam yönüne sahiptir. ÖT’deki tek yönlü anlamın ise TT’deki ilk anlamla örtüştüğü görülmektedir. Bu sebeple TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değerlik bulunmaktadır.

YUT'da fiil temel anlamda, çizgi, şekil vb. çizmek üzerine ÖT' nin aksine *sız-* fiili, TT ile YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

118. *silkin-* (TT), *silkin-* (ÖT), *silkin-* (YUT)

TT: (I)*nsz.* “Üstünü silkmek.” (II) *nsz.* “Ani bir hareketle, korkuyla vücudun sarsılmak; silkelenmek: “*Kadın birden silkinerek gözlerini açıyor, hemen başucunda Seyfi'yi görünce şaşırıyor.*” (III)*mec.* “Bir şeyi üstünden atmak, ondan kurtulmak” (GTS).

ÖT: (I) Hafifçe sallanmak, hafifçe sarsılmak: *Tâl bârgläri şäbädädä silkinib yiltirädi* – “*Kavak yaprakları esintide silkinip parıldar*” (II) Kendi bedenini bilinçli şekilde ani şekilde yukarı kaldırıp indirmek, sertçe sarsmak ya da sallanmak: *Qo 'şuq äytcäng-çi, Turg'unây- dedi Mäştân bir silkinib, üstidägi yüklärni yäxşirâq o 'rnäştirib-* “*Bir şarkı söylenene, Turgunay, dedi Mäştân; sertçe bir silkinişle üzerindeki yükleri daha iyi yerleştirerek*”, *Tuyä silkincä, eşäkkä yük çıqadi* – “*Deve silkelenince/ sallanınca, yük eşeğe kalır*” (ÖTİL C.II, 47).

YUT: Irganmak, sallanmak (YUTS, 443).

TT'de *silkin-* fiilinin; “I. üstünü silkmek”, “II. ani bir hareketle vücudun sarsılması” ve III. madde itibarıyla mecaz anlamda “bir durumdan ya da etkiden kurtulmak” gibi hem somut hem soyut anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. ÖT 'de fiil; daha çok fiziksel hareketi, yani sallanma, titreme, şiddetli vücut hareketinin, bilişsiz olabilmesi yanında bilinçli şekilde bir sarsıp toparlanmayı da ifade etmektedir. Bu yönüyle TT'deki II. anlamla kısmen örtüşmektedir. YUT'nde ise *silkin-* fiili yalnızca *ırganmak*, *sallanmak* gibi çok daha sınırlı ve fiziksel bir anlamda kullanılmaktadır ve YUT'deki bu anlam sadece TT'deki II. anlamla örtüşmektedir. Tüm bunlara bakıldığında *silkin-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe göstermektedir.

119. *sin-* (TT), *sin-* (ÖT), *siñ -* (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Kendini göstermemek için büzülerek gizlice saklanmak; pusmak, pısmak.” (II) “Korku, yılgınlık vb. sebeplerle konuşmamak, tepki göstermemek veya hareket etmemek: “*Artık Emine'nin takdirine, maskaralıklarına mukabele etmiyor, bir*

köşeye sınıyor, düşünüyordu.” (III) “Bir şeyin içine hiç çıkmayacak veya zor çıkacak şekilde işlemek, nüfuz etmek.” (IV) *nsz* Alışkanlık ya da huy vb. iyice yer edinmek, yerleşmek: “*Doktorun bütün ömrüne sinecek bir çirkin dedikodu başlayacak*” (GTS).

ÖT: (I) Kırılmak, parçalara ayrılmak, parçalanmak: *Şişä sindi* – “*Cam kırıldı*”, *Qaläm sinib qâldi* – “*Kalem kırılıp kaldı*”. **Beli sindi:** **1.** Bedensel sakatlık veya incinme: *Qâpmi ko ‘tärämän deb belim sinäyâzdi* – “*Torbayı kaldıracağım diye neredeyse belim kırılıyordu*”. **2.** Fiziksel ve ruhsal olarak yıkıma uğramak, büyük zarar görmek: *Hâ, hâ.. Qo ‘p çiränmä, Po ‘läm! Äzizbây bilän âlişgänlärdän ko ‘pining beli sinib ketgän-ä!* – “*Hah, hah... Fazla kasılma, Pehlivan! Azizboy’la dövüşenlerin çoğunun beli kırıldı ha!*” (II) Hasar ya da yaralanma nedeniyle başarısız olmak, işini kaybetmek, bozulmak, sakatlanmak elverişsiz hale gelmek: *Yo ‘lçi, fälâkät emäs, ärävä sinädi, tüzätälädi* – “*Yolcu, kaza değil, araba bozuldu, tamir edilir*” (III) Rekabette kaybetmek, iflas etmek, mahvolmak. (IV) *mec.* Manevi bir darbe almak: *yuräk singän* – “*kalbi kırılmak*” (ÖTİL C.II, 52).

YUT: (I) Yavaş yavaş içeri doğru sızmak, nüfuz etmek: *sunin melum miqdarda yer astıga sinip ketidiganlıqı hemmimizge melum* – “*Bunun belirli bir miktar yer altına sinip gitmesi hepimize bellidir*” (II) hazmedilmek, mideye girip özümsemek: *Sinmigen poludin singgen umaç yaxshi. Maqal* – “*Hazmedilmemiş pilavdan hazmedilmiş (geçmiş) erişte daha iyidir. Atasözü*” (III) *mec.* Bırakmak, razı gelmek, denk düşmek, uygun görüp kabul etmek: *Razi bolsılar, malum silerge sinsün, pulmu bizge* – “*Eğer razı olursanız, mal sizin olsun/sizde kalsın, para da bizim*” (IV) *mec.* İşlemek emek, duygu, izlenim ya da ruhun bir şeye tamamen işlenmesi, sinmesi, etkisini göstermesi, yansımak: *Derexlerde eçilip turğan güllerning hemmisige Ayşemxannıñ emgiki sinğen* – “*Ağaçlarda açılmış olan tüm çiçeklere Ayşemhan’ın emeği sinmiş*” (V) Özdeşleşmek, soyad, unvan, lakap vb. uygun görülmek, yerleşmek: *Axiri alımğa “töge” leqımı sinip qaldı* – “*Sonunda âlime “Töge” lakabı yerleşip kaldı/özdeşleşti*” (VI) *mec* Birleşmek; bir bütün olmak, kaynaşmak, asimile olmak: *Hazırqi zaman milletliri köpligen alaquidar qebililer we xelqlerning tarixiy qoşulmisı yaki siniptin hasıl bolğan* – “*Günümüz milletleri, birçok ilişkili kabile ve halkın tarihi birleşimi veya kaynaşmasından meydana gelmiştir*” (YUTIL I, 649).

TT’deki *sin-* filini ilk olarak ÖT ile karşılaştırdığımızda; Özellikle *gizlenme* ya da *içine işleme* gibi temel anlamlar ÖT’de görülmemektedir. TT’deki anlamların ÖT’de

bulunmadığı, hiçbir anlamıyla doğrudan örtüşmediği görülmektedir. Bu sebeple *sin-* fiili noktasında TT ile ÖT arasında tam yalancı eş değerlik söz konusudur.

YUT'da ise bazı yönlerden TT'deki *sin-* fiiliyle anlam yakınlığı görülmektedir. Özellikle "I. yavaş yavaş içe sızmak, nüfuz etmek" TT'deki III. anlamla örtüşmektedir. Öte yandan YUT'da "VI. asimile olmak, birleşmek" anlam yönünde yine TT III. anlamla dolaylı yoldan bir ortaklık sağladığı görülmektedir. Ancak YUT'daki anlam çeşitliliği, TT'deki bütün anlamları karşılamamaktadır. Bu sebeple *sin-* fiili TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

120. sok- (TT), so'q- (ÖT), soq- (YUT)

TT: (I) "İçine veya arasına girmesini sağlamak; tıkmak. (II) "Bir yere girmesini sağlamak, içeri almak; tıkmak: *Bizi içeriye aldı ve küçük bir odaya soktu.*" (III) "Bıçak, çakı, iğne vb. batırmak, saplamak." (IV) "Böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırarak, zehirlemek: *Otların arasında bacaklarını yılan sokar.*" (V) "Yasak bir malı gizlice getirmek veya götürmek: *Ülkeye kaçak sigara soktu.*" (VI) *mec.* "Belli etmeden kötü bir malı vermek: *Satıcı, elmaların çürüklerini sokmuş.*" (VII) *mec.* "Konuşma sırasında bir sözü, soruyu veya düşüncüyü söyleyivermek: *Asım fikrini birçok sözlerle sağlamlamaya uğraşırken araya, 'Olmaz mı? Ne dersiniz?' gibi sualler sokuyor, cevap istiyordu.*" (VIII) *mec.* "Dokunaklı, kırıcı veya acı söz söylemek" (GTS).

ÖT: (I) Vurmak, düşürmek, yumruklamak: *Yo'q, âğ'alâr, temirni qızıg'idâ so'qıb qâlîş keräk!* – "*Hayır, arkadaşlar, demiri kızginken dövmek gerekir!*" (II) (*az kullanılan anlam*) Kendi kendine uydurmak, uydurma olarak icat etmek: *Zâkân so'qmâq* – "*Uydurma kural çıkarmak*" (ÖTİL C.II, 100).

YUT: Başkalarına göstermemek için bir şeyi bir yere sıkıştırmak, koymak, gizlemek: *Nerse kereklerini soqmaq* – "*Gerekli eşyalarını gizlemek/ saklamak*" (YUTİL I, 622).

TT'deki *sok-* fiilinin diğer iki lehçeye göre anlam bakımından oldukça geniş ve çok katmanlı olduğu görülmektedir. ÖT'de ise fiziksel olarak *vurmak*, *icat etmek* gibi eylemleri karşılamaktadır ve TT'deki *sok-* fiilinin temel anlamlarından olan "bir şeyi bir yere sokmak, batırmak" gibi anlamlarla ortaklık göstermemektedir. ÖT' deki

“vurmak” anlamı, TT’deki (III-IV) anlamlarla çok zayıf bir çağrışım ilişkisi kurabilmektedir ancak bu yeterli bir eşleşme değildir. TT ile ÖT arasında tam yalancı eş değerlik ilişkisi bulunmaktadır.

YUT’de ise bu fiil; *bir şeyi gizlemek* eylemiyle sınırlı kalsa da TT I. ve IV. anlamıyla kısmi benzerlik göstermektedir. Bu nedenle *sok-* fiili, TT ile ÖT arasında tam yalancı eş değerlik taşıırken; TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

121. *solla-* (TT), -- (ÖT), *solli-* (YUT)

TT: “Bir taşıt, önünden gitmekte olan taşıtın solundan geçmek: *Emirgân iskelesinin oralarda, ansızın sollayan serseri bir kamyondan kıl payı kurtuldu.*” (GTS).

ÖT: --

YUT: Çekmek, sürüklemek (YUTS, 450).

ÖT’de tespit edilemeyen *solla-* fiilinin TT’deki anlamına karşılık YUT’deki “çekmek, sürüklemek” anlamına bakıldığında; TT’deki gibi yönelme ya da geçme fiilleriyle ilişkili olmadığı açıkça görülmektedir. Anlam alanları tamamen farklı olması sebebiyle *solla-* fiili TT ile YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

122. *soru-* (TT), *so‘r-* (ÖT), *sori-* (YUT)

TT: “Somurmak: *İnsanı çeken, baş döndürücü bir uçurum gibi, döne döne soruyup sömüren bir girdap gibi beni kendine çekiyor, ayaklarının altına getiriyordu*” (GTS).

ÖT: (I) Dudakların arasına alıp sıkamak; emmek: *Cävzâ kirmäy rivâç süvini so‘r. Mäqâl – “Yaz gelmeden erken dönem(bahar) suyunu em/iç”* (II) Canlı organizmaların kanının özel organlar yardımıyla emmesi (böcekler, kuşlar, hayvanlar hakkında), topraktan nem ve besin alınması (bitki kökleri hakkında). (III) *mec.* Birinin gücünü, özünü, zenginliğini zorla veya aldatarak kullanmak; sömürmek. (IV) Ağıza alıp tükürük yardımıyla, dil damak hareketi ile emmek (ÖTİL C.II, 99).

YUT: (I) Sormak, istemek. (II) Savurmak: *Kona xamanni sorumaq - “Eski dargınlıkları akla getirmek”*; ortaya atmak, gündeme getirmek (YUTS, 451).

soru- fiilinin TT'deki anlamı tek yönlü olup, ÖT ile temel anlamda örtüşmektedir. Fakat ÖT III. anlam farklılık göstermektedir. YUT'de ise fiil sadece biçimsel benzerliğe sahip olmakla beraber anlamsal açıdan tamamen farklılık göstermektedir.

Sonuç olarak, *soru-* fiili TT ile ÖT arasında kısmi yalancı eş değerlik gösterirken; TT ile YUT arasında tam yalancı eş değerlik bulunmaktadır.

123. soy- (TT), so'y- (ÖT), soy- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyin üzerinden kabuk, deri, zar vb.ni çıkarmak: *Takkesini geçirmiş, entarisini kuşanmış, elma soyuyordu*” (II) “Birinin giysilerini çıkarmak: *Yaralıyı soyuyor ve tedavi ediyor*” (III) “Birinin üstünde, yanında veya bir yerde bulunan şeyleri çalmak, alıp götürmek; dızlamak” (GTS).

ÖT: soy- I.: (I) Boğazına bıçak dayayarak kesip öldürmek, boğazlamak (hayvanlar hkk.): *qo'y so'ymâq – “koyun kesmek”, Tâvuq so'ymâq – “Tavuk kesmek”* (II) Kesmek, dilimlemek, keserek ayırmak; özellikle kavun, karpuz, nar vb. hakkında: *Qâvun so'ymâq – “Kavun kesmek”* (ÖTİL C.II, 95).

soy- II.: Sevmek, hoşlanmak, iyi görmek: *Teng egänni tängri so'yibdi – “Tanrı, eş/aynı olanı sevmiş”* (ÖTİL C.II, 95).

YUT: (I) Hayvanın boğazını kesmek. (II) Hayvan kesmek, derisini keserek almak; derisini yüzmek (YUTIL I, 619).

TT'deki *soy-* fiili; “kabuk, zar, deri gibi dış yüzeyleri çıkarmak”, “giysi çıkarmak” ve “çalmak” gibi farklı alanlara yayılan çok anlamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ancak ÖT ve YUT'de ise *soy-* fiili esasen “hayvan kesmek, boğazlamak, derisini yüzmek” anlamlarıyla sınırlıdır. Bu anlam, TT'deki ilk madde de yer alan *bir şeyin üzerinden dış yüzeyini çıkarmak* anlamı ile örtüşmektedir, fakat fiilin mecaz anlamları ve giysi çıkarmaya ilişkin kullanımı ÖT ve YUT'nde yer almamaktadır. Dolayısıyla *soy-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

124. sök- (TT), so'k- (ÖT), sök- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak: *Bu çoban öyle güçlü görünüyor ki şu yandaki ağacı kavrasa dibinden söker götürür.*” (II) “Kurulmuş bir şeyi parçalarına ayırmak: *Makineyi sökmek*”. (III) “Rüzgâr, akarsu, sel bir şeyi yerinden çıkarmak, götürmek.” (IV) “Geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak: *Araba çamuru sökemedi. Gemi akıntıyı söktü.*” (V) “Karışık bir yazıyı okumak: *Çok okunaksız bir yazı. Ben söker gibi oldum*” (VI) “Örülmüş, dikilmiş şeyin, örgüsünü veya dikişini ayırmak.” (VII) “Balgam vb.nin çıkmasını, akmasını kolaylaştırmak: *Özellikle gıcık şeklindeki öksürüklerde balgamı sökerek rahatlamaya yardımcı olur.*” (VIII) “Ayırmak, vazgeçirmek uzaklaştırmak: *Saplandığı fikirlerden sökemezsiniz.*” (IX) *mec.* “Okuyabilme becerisini kazanmak: *Bunların Fransızcasını sökmek bir mesele, manalarını sökmek ikinci bir meseledir.*” (X) *nsz. argo.* “Geçmek, etki yapmak: *Ne yaparsın, dedi, burada böyle söküyor!*” (XI) *nsz. teklifsiz konuşmada.* “Gelmeye başlamak veya çıkagelmek: “*Şermin’le Nermin tam bir saat sonra yani saat beş buçukta söktüler*” (GTS).

ÖT: Küfretmek, kötü sözlerle azarlamak, kavga etmek, hakaret etmek: *Açmân! Yäläng‘açmân! Xârmân! Siz u deb so‘käsiz, bu deb so‘käsiz, bäs-dä şunçä xo‘rlägäningiz – “Açsınız! Yalancısınız! Kötüsünüz! Siz onu diye küfür ediyorsunuz, bunu diye küfür ediyorsunuz, ama işte bu kadar hakaret ettiniz.”* (ÖTİL C.II, 96).

YUT: Kötü söz ve küfretmek, hakaret etmek: *şunun için bu ikki dost sirdışışqa çüşkende kimler nidur birlikte söketti – “Şunun için bu iki dost sırdaşığa düştüklerinde kimler birlikte sövdü”* (YUTİL I, 629).

TT’deki *sök-* fiili; fiziksel olarak bir şeyi yerinden çıkarma, çözme, söküp ayırma gibi anlamlardan başlayarak mecaz düzlemde bilgi kazanma (*yazıyı sökmek, dili sökmek*) ya da etki bırakma (*etkisi söktü*) gibi çok katmanlı kullanımlara sahip olduğu görülmekle beraber ÖT ve YUT’ne göre anlamca zenginlik göstermektedir. Buna karşın ÖT ve YUT’de bu fiil “küfretmek, azarlamak, kötü söz söylemek” gibi tamamen farklı, olumsuz anlam alanlarına sahiptir. Dolayısıyla biçimsel olarak benzeşen ancak anlam bakımından farklılık gösteren *sök-* fiili, TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

125. suvar- (TT), -- (ÖT), suvar- (YUT)

TT: “Hayvana su vermek, su içirmek: *Bülbülü suvardım altın tasınan/ Gurbete yolladım kara yasınan*”-*Halk Türküsü* (GTS).

ÖT: --

YUT: Su içirmek, sulamak. Tarlayı sulamak veya hayvana su vermek (YUTS, 460).

TT’de suvar- fiili “hayvana su vermek” anlamı ile YUT’ da benzer biçimde hayvanlara su vermek anlamı görülmektedir; ancak YUT’deki anlam alanının genişlemesi “tarla sulamak” tam eş değeri bozmaktadır. Dolayısıyla, ÖT’de tespit edilemeyen *suvar*-fiili, TT ile YUT arasında anlam düzeyinde neredeyse aynı olsa da YUT’de görülen farklı ayrımı sebebiyle TT ile YUT arasında kısmi yalancı eş değeri söz konusudur.

126. sür- (TT), sür- (ÖT), sür- (YUT)

TT: (I) “At, araba vb. taşıt için yönetip yürütmek, sevk etmek: *Azapların güneş görmeyen, erkeklerden saklanan güzel kızları şimdi üstlerine eski elbiselerini giymişler, başlarına yırtık şallarını örtmüşler, kimisi araba sürüyor, kimisi yerde yürüyor.*” (II) “Başlamış bir iş veya durum devam etmek.” (III) “Önüne katıp götürmek: *Koyunları sürmek.*” (IV) “Uzatmak, ileri doğru itmek: *Kahveyi ısıtıyor, suyu dolduruyor, cezveyi sürüyor...*” (V) “Dokundurmak, değdirmek: *Yüzümü saçlarına sürmek için başımı eğdim.*” (VI) “Oturduğu, bulunduğu yerden, ülkeden ceza olarak başka bir yer veya ülkeye göndermek; nefyetmek:” *onu başka ülke sürdüler* (VII) “Bir maddeyi bir yüzey üzerine ince bir tabaka olarak yaymak, serpmek, dökmek: *Avucuna doldurup kokluyor; ensesine, şakaklarına, boynuna sürüyor*” (VIII) *ticaret* “Bir malı satışa sunmak, piyasaya çıkarmak: *Satılamayan ne kadar bayat, bozuk mal varsa pansiyonerlere sürerler.*” (IX) “Yasal olmayan yollarla piyasaya para çıkarmak.” (X) “Herhangi bir durum içinde bulunmak: *Dört duvar arasında bir memur hayatı sürüyordu.*” (XI) “Pulluk veya sabanla toprağı işlemek: *Öküzünün biri ölünce tarlasını süremedi.*” (XII) *nsz* “Olmaya devam etmek: *baygınlığım ne kadar sürdü bilmiyorum*” (XIII) *nsz*. “Zaman geçmek: *Çok sürmez, her şey düzelir.*” (XIV) *nsz*. Zaman almak: *Her odanın ziyareti bir saat sürmüştü.*” (XV) *bitki bilimi* “Bitki, ot yetişip ortaya çıkmak, bitmek, yeşermek: *Bu gölgeli yerlerde otlar bütün bir yaz mevsimi yeniden yeniye sürer, rutubetli toprakta bir bir arkasına yoncalar fıskırır, çayırlar kabarırdı.*” (XVI) *nsz*. “Olağandan daha çok, daha sık ve sulu dışkı çıkarmak.”

(XVII) “Kovmak, uzaklaştırmak kovalamak.” (XVIII) “Pencere, kafes kanatları vb. bir tarafa doğru iterek açmak veya kapamak” (GTS).

ÖT: (I) Birini ya da bir şeyi yerden başka bir yere itmek ve taşımak; hareket ettirmek, başka bir yere geçmek, götürmek: *Stål ni devâr tāmāngä sürüb qo ‘ydi* – “*Stalin, masayı duvara doğru itip bıraktı*” (II) Bir yerden bir yere yönlendirmek, hareket ettirmek: *Çârlädi Vätän işqı mârđäsigä ât sürding* – “*Vatan işçisi olarak toprağa at sürdü, çalışmaya başladı*” (III) Belirli bir yöne, hedefe yönlendirmek; orduyu sürmek. Yönetmek. (IV) “sür-” fiili, belirli bir ruh hali veya durumla birlikte kullanılan birleşik fiil görülebilir: *Davr sürmâq* – “*Zaman geçirmek*”, *Käyf sürmâq* – “*Keyif yapmak, rahatlamak*”, *Xayâl sürmâq* – “*Hayal kurmak*” (V) Zaman geçirmek, eğlenmek, düşünmek, yargılamak gibi isimlerle birleşik fiil oluşturur (ÖTİL C.II, 87).

YUT: (I) Bir nesneyi yerinden kaldırmadan, bir yerden başka bir yere iterek veya çekerek hareket ettirmek; sürümek, sürüyerek itmek veya çekmek: *Cozni aldığa sürmek* – “*sobayı öne doğru itmek/ sürmek*” (II) İsimle birlikte kullanıldığında, ‘devam etmek’, ‘sürmek’, ‘olmak’, ‘etmek’ anlamlarını verir: *Cimcitliq höküim sürmek* – “*Sessizlik hüküm sürmek*” (III) Bir işin zamanını değiştirmek, ertelemek, bir başka zamana kaydırmak: *Toyni keytice sürmek* – “*Düğünü sonraya ertelemek/ başka bir tarihe kaydırmak*” (IV) Bir işin, durumun, hayatın tadını çıkarmak; zevkini sürmek: *Rahet parağetning peyzini sürmek* – “*Rahatın ve huzurun keyfini sürmek*” (V) Bir şeyi veya birini hareket ettirerek yönlendirmek, sürüklemek; koşturmak, kovalamak: *Sürüp toqay qılmaq* – “*Koşturup savaşa sokmak/ Hücum ettirmek*” (YUTIL I, 633).

sür- fiili TT’de oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. ÖT ve YUT’nde bu fiilin anlam alanı Türkiye Türkçesi’ne görece daha sınırlı olduğu görülmektedir. *sür-* fiili TT’de, bir taşıtı yönetmekten (I), bir işi devam ettirmeye (II), bir maddeyi yüzeye yaymaya (VII), yer değiştirmeye (VI), zemini işlemeye (XI) ve zamansal sürekliliği ifade etmeye (XII-XIV) kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir. ÖT ve YUT temel olarak “bir şeyi bir yerden başka bir yere hareket ettirme” anlamında yoğunlaşmaktadır. Bu noktada TT’deki temel anlamla örtüşme sağlanmakla beraber TT’de görülen I., II., III., X., XVII., XVIII. anlamlar lehçeler ile örtüşme sağlarken, diğer anlamlar ÖT ve YUT’nde karşılık bulmamaktadır. Bu sebeple *sür-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

127. sürt- (TT), sürt- (ÖT), sürt- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyi bastırarak diğer bir şeyin üzerinden geçirmek: *Cemal ellerini hızlı hızlı birbirine sürttü.*” (II) “Bir şeyi bir yere dokundurmak.” (III) *nsz. Teklifsiz konuşmada* “Başboş dolaşmak, yararsız dolaşmak: *Çocukcağız birkaç gün sokaklarda sürtmüş*” (GTS).

ÖT: (I) Bir yüzeye bir şeyi bastırarak veya ovarak uygulamak; yayma, sürtmek: *Devârlärgä bo ‘yâq sürtmâq – “Duvarlara boya sürmek”* (II) Silmek, sürterek/ovarak temizlemek: *Qo ‘zlärning yâşını ro ‘mâl uçı bilän sürtmâq – “Gözyaşlarını mendilin ucu ile silmek”* (ÖTİL C.II, 88).

YUT: Bez vb. araç ile temizlemek amacıyla bir şeyi ovalayarak silmek, temizlemek: *Derize sürtmek – “Cam silmek/temizlemek”, Coza sürtmek – “Tencereyi sürtmek/ovalayarak temizlemek”* (YUTIL I, 632)

TT’deki *sürt-* fiilinin, yalnızca fiziksel bir hareketi değil, aynı zamanda mecazî bir durumu da ifade etmekte olduğu; örneğin, “ellerini birbirine sürtmek” gibi anlamların yanında, “sokakta amaçsızca dolaşmak” anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda, fiilin anlam alanının genişlediğini ve farklı bağlamlarda yer aldığını göstermektedir. ÖT ve YUT’nde ise fiilin duvar boyamak hakkında boya-fırça sürtmek ve temizlikle ilgili silmek gibi fiziksel bir hareketi kapsadığı görülmektedir. Bununla birlikte mecazî ya da argo bir kullanım görülmemektedir. Dolayısıyla, TT’deki ilk anlama bakıldığında üç lehçede de *sürt-* fiilinin temelde fiziksel bir temas ve yüzey üzerine uygulanan bir hareket bağlamında benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu sebeple *sürt-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

128. süz- (TT), süz- (ÖT), süz- (YUT)

TT: (I) “Bir sıvıyı, içindeki katı maddelerden ayırmak için bez veya delikli bir kaptan geçirmek: *Sütü süzmek*” (II) “Bazı sıvıların yoğunlaşmasına yol açan, katı ve tortulu maddeleri bu sıvılardan ayırmak: *Sirkenin tortusunu süzmek.*” (III) “Gözle inceleyerek dikkatle bakmak; taramak: *Yarı kapalı, yumuk yumuk gözlerini büsbütün küçülterek nehrin iki kıyısını süzdü.*” (IV) “Göz baygın ve anlamlı bakmak: *Yan masada oturan adamın beni süzdüğünü sezinledim*” (GTS).

ÖT: süz- I.: (I) Sıvıyı süzgeç veya başka bir şeyden geçirilerek yabancı/katı maddelerden arındırmak: *U kişi 'bây' şo 'rväyi pişirädi, lekin mâyini süzib içädi, go 'ştini yeydi, mengä taqır suyâk, bir kâsä cirsiz süv keltirädi – “O adam 'bey' çorbasını pişirir, ama yağını süzüp içer, etini yer, bana ise sadece kemik ve bir kase tatsız su getirir”* (II) Hazır yiyecek veya içecekleri kaplara bölüştürerek koymak: *Qäsälärgä şurvä süzmâq – “Kaselere çorba koymak”* (III) Oyun kartlarını oyunculara dağıtmak (ÖTİL C.II, 82).

süz- II.: (I) Yüzmek; suda uzuvları veya yüzgeçleri hareket ettirerek bir yöne hareket etmek: *Âqımgä qarşı qulâç âtib süzmâq – “Akıntıya karşı kulaç atarak yüzmek”* (II) Bir sıvının ya da gazın yüzeyinde yüzmek, batmadan durmak ya da akmak: *Süst âqqan süvdä här xıl büyümlär sözärdi – “Yavaş akan suda çeşitli eşyalar yüzüyordu”* (III) *mec.* Düzgün bir ritimle hareket etmek, dolaşmak, akmak; yüzeyde süzülür gibi ilerlemek: *Keng dälädä kürâq yig 'adigän mâşinä süzib yürärdi – “Geniş ovada duman toplayan araba süzülerek yürüyordu/ düzgün, yavaş ilerliyordu”* (ÖTİL C.II, 82-83).

YUT: (I) Bir şeyin özellikle sıvının kirli ya da istenmeyen kısmını kevgir kullanarak veya başka bir süzme yöntemiyle arındırarak ayırmak, almak: *süt süzmek – “süt süzmek”* (II) Süzgeçle karışımındaki, sirke gibi sıvılardaki tortuyu ya da posa kısmını ayırmak, süzmek. (III) Göz kapaklarını hafifçe yukarı kaldırmak, cilveli veya anlamlı bakmak; nazlı olmak: *qapiqını süzmek – “Göz süzmek/ nazlı bakmak”* (YUTİL I, 634).

TT’de *süz-* fiili hem fiziksel ayırma eylemini hem de görsel dikkat ifade eden mecazî kullanımları içermektedir. Örneğin; “I. sütü süzmek” gibi eylemin yanında, “göz süzmek”, “göz gezdirmek” (III, IV) gibi mecazi anlamlar da görülmektedir. Yani fiilin hem somut hem de soyut bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

ÖT’ de ise *süz-* fiili iki şekilde anlam kazanmıştır. İlk olarak, TT ile örtüşen şekilde “I. süzgeçten geçirme” gibi fiziksel ayırma anlamlarıdır. Ancak fiil, burada yalnızca bu işleve indirgenmemiş; aynı zamanda “yiyecekleri kaplara koymak” ve “kartları oyunculara dağıtmak” gibi kullanımlara da sahiptir. Diğer yandan ikinci anlam kümesinde ise fiil, “yüzmek”, “akmak”, “düzgün hareket etmek” gibi oldukça farklı ve TT’de bulunmayan anlamlara sahiptir.

YUT’nde ise *süz-* fiili, temel olarak sıvıların yabancı maddelerden ayrılması anlamında kullanılmakta ve mecazen süzülme/ nazlanma *göz süzmek* anlamına sahip olduğu görülmektedir. Fiil bu yönüyle de TT I. ve II. anlamda örtüşmekte ve TT IV. anlamla eş değerlik göstermektedir. Fakat TT III. anlam bulunmamaktadır. Dolayısıyla, *süz-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

129. *şahlan-* (TT), *şâxlân-* (ÖT), *şaxlan-* (YUT)

TT: (I) *nsz* “Atın ön ayaklarını yerden keserek arka ayakları üstünde durmak; şaha kalkmak: *Altımdaki beygir acı acı kişneyerek şahlanır gibi oldu.*” (II) *mec.* “Taşkınlık göstermek, kükremek, coşmak: *Gösterdiğimiz kahramanlıklar, harp meydanlarında asırlarca şahlanmış Türk yiğitliği kendilerine layık olacağı kadar yazılabilmiş değildir.*” (III) *nsz. mec.* “Parlamak, ışıldamak: *Zifirî siyah üstüne iki tane açık, iki tane de orta koyulukta dört renk serpildi mi gözlerimiz derhâl şahlanıyor.*” (GTS).

ÖT: Bitkiler dallanmak, dal vermek, budaklanmak: *Zâkir âtä go ‘zâ şâxläsä, ko ‘säk ko ‘räyâdi degän fikrgä qo ‘şildi, lekin hâsil ârtädi degän fikrni rädqildi.* – “Zakir dede eğer pamuk dallanırsa, kozaların artacağı fikrine katıldı, fakat verimin artacağı fikrine karşı çıktı.” (ÖTİL C.II, 426).

YUT: Bitki dallanmak, budaklanmak, salkımlanmak (YUTS, 468).

şahlan- fiilinin TT’deki anlamına bakıldığında, temelde atın fiziksel hareketini içerirken, II. ve III. anlamla yine duygu ve görsellik içeren soyut bir nitelik taşıdığını, yani hem gerçek hem de mecazî anlamda kullanılmasıyla zenginlik gösteren bir fiil olduğu görülmektedir. ÖT ve YUT’nde ise fiil bitki, tarım alanında verimlilik anlamıyla ilgilidir. Bu durumda TT ile herhangi bir anlam ortaklığı görülmemektedir. Dolayısıyla *şahlan-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

130. *şaş-* (TT), *şâş-* (ÖT), *şax-* (YUT)

TT: (I) “Umulmayan, beklenmeyen veya olağanüstü bir olay, bir olgu karşısında şaşkın duruma gelmek, hayret etmek: *Aynı anda nasıl olur da başka bir iş tutabileceğine şaşar kalırdınız.*” (II) “Yolundan sapmak, gidişini değiştirmek veya

yanılmak: *Güzel düşün, iyi hisset, yanılma, aldanma / Ne varsa doğrudadır, doğruluk şaşar sanma*” (III) “Şaşırmak: *Yolunu şaşmak.*” (GTS).

ÖT: (I) Bir işi hızlı bir şekilde yapmaya çalışmak, çabucak yapmak istemek; acele etmek: *Şaşgân qız ergä yâlçimäs. Mäqâl – “Acele eden kız hayırlı bir kocaya varmaz. Atasözü”, Maxdüm şu küngäçä Ahvâr bilän Râ’nälärning to’ylärini qılışgä şaşmäsän kelär edi – “Mehdi Efendi, bugüne kadar Ahvar ve Rana’nın düğününü yapmak için acele etmiyordu”* (II) Bir yere daha hızlı ulaşmaya çalışmak, hızlı yürümek: *Kimilər çärxipäläk, käppän tāmāngä, kimilər bedä bâzâri, xâdä bâzârigä şaşâdi – “Kimileri çarşı-pazar tarafına, kimileri ise deve pazarı ya da köle pazarına koşarcasına gider, acele eder”* (III) Ani bir olay olduğunda paniklemek, telaşlanmak; heyecanlanmak: *To’sätdän mehmānlär kelib, şaşıb qâldim – “Ansızın misafirler geldi, telaşa kapıldım”* (ÖTİL C.II, 427).

YUT: Ani bir olaylar karşısında paniklemek, telaşlanmak, şaşırmak, umursamak, üzüntüyle donakalmak: *Şaşamay qılmamsen, aldırmaıdığan iş yoq”, dedi tağsi onınga köyünüp - “Endişelenme, umursanmaya değer bir şey yok,” dedi tağsi ona üzülerək”* (YUTİL I, 662).

TT ile ÖT ve YUT arasında *şaş-* fiili anlam düzlemindeki ortaklık parçalıdır. TT’deki II. anlamdaki fiziksel eylem ile zihinsel tepkiler, ÖT ve YUT ile karşılaştırıldığında benzer noktalar var gibi görünsede anlam açısından birbirlerini karşılamamaktadır. ÖT’deki “acele etmek”, “hızlı yürümek” ve “heyecanlanmak” gibi fiziksel ve davranışsal anlamlar, TT’deki anlamlarla örtüşmemektedir. YUT’nde ise “acele etmek”, “telaşlanmak”, “şaşırmak” ve “endişelenmek” gibi anlamlarda TT ile bir anlam ortaklığı var gibi görünse de YUT’nde bu anlam zihinsel tepkiden daha çok panik ve fiziksel telaş haliyle ilişkilidir. Bu sebeple *şaş-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

131. tak- (TT), tåk- (ÖT), taq- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tutturmak, iliştiirmek, geçirmek: *Gözlüğünü takıp masaya eğildi.*” (II) “Düğün vb. törenlerde takı armağan etmek:

Geline pırlanta yüzük takmışlar". (III) "Ad, lakap koymak: *Ona bu adı kim takmıştır, ne zaman takmıştır, bilemiyor.*"- H. Taner (IV)nsz. "Kuşanmak: *Kılıç takmak.*" (V) "Kendisiyle birlikte götürmek, yanına almak veya arkasından izletmek: *Arabaya hafife kıyafetinde polis memurları da takıyorlar.*" (VI)mec. "Biriyle olumsuz olarak uğraşmak: *Matematik öğretmeni ona taktığı için dersten kaldı.*" (VII)argo. "Borç bırakmak: *Bu eve asilzadelerin biri girip öteki giderdi. Giden kirayı takar, gelen ortalığı kasıp kavururdu.*" (VIII) argo "Önemsemek, önem vermek; tınmak: *Dün koskoca bir mebus kızyken, bir zamanların Şalvarlı Nuriyesi'ni takar mıyım?*" (IX) argo "Sınavını başaramamak: *Bütün derslerden takarak sınıfta kaldı*" (GTS).

ÖT: (I) Süs eşyaları, madalyalar, kılıç- silah vb. vücudun bir yerine (giysilere) asarak takmak veya bağlamak: *Bärmâqqa yüzük taqmâq* – "*Parmağa yüzük takmak*" (II) Dokuyarak, çapraz örerek bir araya getirmek, çatmak: *Belbâqqa münçâq taqmâq* – "*Kemerin üzerine boncuk takmak/ dokumak*" (III) Delikten geçmek, geçirmek; iğneye iplik takmak: *Keçâ sütdek âydin. İgnägä ip taqsä bo 'lädigän* – "*Dün gece ay ışığı o kadar parlaktı ki, iğneye ip takılsa yeri ydi*" (IV) Genel olarak bir şeyi diğer şeye tutturmak, sabitlemek: *Älimâv täyâqlär tepäsigä çilläkdäy äyirilär bâğ 'lâb, ülärgä qızıl qâğ 'âzdän bârräk qulâğ 'idäy şâkilälär taqıb qo 'ydi* – "*Alimov, değneklerin tepesine elek gibi eğriler bağlayıp, onlara kırmızı kâğıttan yapılmış kulak biçiminde şekiller taktı*". (V) mec. Suç veya olumsuz bir olayı durumu kendinden başkasına yöneltmek; suçu başkasına atmak: *Aytdingiz, aytdingiz, negä tânäsiz? Men sizgä äyb taqayâtgänim yo 'q-kü !* – "*Söylediniz, söylediniz, neden inkâr ediyorsunuz? Size suç atıyor değilim ki!*" (ÖTİL C.II, 147).

YUT: (I) Bir nesneyi bir yere tutturmak ya da sabitlemek, kapatmak: *Dervazni taqmaq* – "*Kapıyı kapatmak*" (II) Madalya, çiçek, süs objeleri vb. asmak ya da bağlayarak takmak: *Gül taqmaq* – "*Çiçek takmak*", *Galistük taqmaq* – "*Kravat takmak*". (III) Takmak, üzerine geçirmek: *Gözeynek taqmaq* – "*Gözlük takmak*". (IV) Bir yere yerleştirmek, iliştmek, yöneltmek, bağlamak: *Tursun meydisini partiğa taqıp, putun zehni bilan hesab işlevatatti* – "*Tursun, dosyasını partiye iliştip tüm zihniyle hesap işiyle meşgul oluyordu*". (V) Kapatmak, bir şeyi durdurmak veya sonlandırmak: *Ular kün qayrılış bilen teng hemme işni xulasılışıp aşxanni taqayttı* – "*Günün batışıyla beraber bütün işleri toparlayıp mutfağı kapattılar*" (VI) Bir şeye varmak veya yaklaşmak; ulaşmak: *Ayxannın kenci oğlu Nasır hazir 25 yaşqa taqap kalğandı* – "*Ayhan'ın küçük oğlu Nasır, şu an 25 yaşına yaklaşmıştı*" (VII) İttirmek, ittirip

bırakmak, dayamak: *Exmet hemme paraanni egitip kelip Yalqun'nin özige taqap qoyup qaqaalap kületti* - “Ahmet bütün parayı toplayıp Yalqun'un önüne bırakıp kahkahalarla güldü” (YUTIL I, 257).

tak- fiilinin; TT’de yer alan birinci temel “bir şeyi bir yere uygun biçimde iliştiirmek, tutturmak” anlamı, ÖT’de “bir şeyi diğerine tutturmak” ve YUT’nde “iliştirmek” anlamlarıyla örtüşerek kısmi eş değerklik oluşturmaktadır. Benzer şekilde, TT “II. düğün gibi törenlerde takı armağan etmek” anlamı, ÖT’de ve YUT’nde daha çok süs eşyalarının vücuda ya da giysilere takılması biçiminde yakınlık göstermekte; dolayısıyla anlam temelinde bir benzerlik bulunsa da “armağan etme” boyutu eksik olduğu için burada da kısmi yalancı eş değerklikten söz etmek mümkündür. Yine, TT’deki “kılıç takmak” gibi kuşanma anlamı, YUT’deki “bir obje asmak, takmak” kullanımıyla örtüşmektedir.

Buna karşın, TT’de yer alan “ad, lakap koymak”, “biriyle olumsuz olarak uğraşmak”, “borç bırakmak”, “önemsemek” veya “sınavdan kalmak” gibi mecazî ve argo kullanımlar ne ÖT’ne de YUT’de bulunmamaktadır. Diğer yandan, ÖT’de “dokumak, örmek, çatmak” ve YUT’de “kaplamak” gibi anlamlar yer almakta, fakat bu anlamlar TT’deki *tak-* fiiliyle ilişkilendirilememektedir. Aynı şekilde YUT’de “yetmek, ulaşmak” ve “ittirmek, dayamak” gibi anlamların da TT’de karşılıkları bulunmamaktadır. Dolayısıyla *tak-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerkliğe sahiptir.

132. tarakla- (TT), täräqlä- (ÖT), taraqli- (YUT)

TT: (I) “Bağ, bahçe toprağının yüzeyini tarakla düzeltmek.” (II) “Gereksiz maddelerden ayıklamak amacıyla araç geçirmek; taramak.” (III) “Düz veya eğri birbirine paralel çizgilerle boyamak.” (IV) “Tarar gibi yapmak” (GTS).

ÖT: Ani ve şiddetli, yüksek, darbe vb. sonucunda oluşabilecek net, keskin ses çıkarmak: *Uzâqdä gâh-gâh ävtâmât açeredi täräqläb qo'yâdi* – “Uzakta ara ara otomatik silah sesi patlayarak duyulurdu” (ÖTİL C.II, 122).

YUT: < tarak- tarak> gibi; Gürültülü ses yapmak, şiddetli ses çıkarmak; yüksek ve keskin ses çıkmak: *Dehşetlik bir avaz bilan eşik taraqlap, içkirisge örülüp ikki parçe*

boldı – “Korkunç bir sesle kapı çatlayarak içeriye doğru kırıldı ve iki parçaya bölünüp ayrıldı” (YUTIL I, 247).

TT’de yer alan *tarakla-* fiili, anlam bakımından belirli araçlarla yüzeyi düzeltme, gereksiz maddeleri temizleme ya da görsel biçimde çizgiler oluşturma gibi temizleme, düzenleme ve şekillendirme hareketlerini içermektedir. Genel olarak tarımla ilgilidir. Buna karşılık, ÖT’de fiil, sürekli ve keskin bir ses çıkarmak anlamına gelirken, YUT’nde daha genel olarak gürültülü, yüksek ve şiddetli bir ses çıkarmak anlamında kullanılmaktadır. Söz konusu lehçelerde görülen anlamlar, TT’deki *tarakla-* fiilinin hiçbir anlamıyla örtüşmemektedir. Fiil, ÖT ve YUT lehçelerindeki anlamları işitsel bir olguyu ifade ederken, TT’de ise tarımla ilgili, bağ/ bahçe toprak gibi mekânsal ya da yüzeysel düzenleme içeren eylemleri ifade etmektedir. Bu bağlamda aralarında anlam bakımından herhangi bir kesişim ya da kısmi benzerlik bulunmadığı için *tarakla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

133. tart- (TT), târt- (ÖT), tart- (YUT)

TT: (I) “Bir şeyin birim cinsten ağırlığını bulmak.” (II) “Bir şeyi avuç içinde sallayarak, tutarak veya kaldırarak ağırlığını kestirmeye çalışmak.” (III) “Binek hayvanlarının dizginlerini çekmek: *Süvari daima dizginleri tartıp kısırağı zapta muktedir olduğunu ihsas etmeli.*” (IV) *mec.* “Bir şeyin bütün sonuçlarını düşünmek, ölçüp biçmek, hesap etmek: *Acaba, bütün bu söylediklerinin altında bir takaza da var mı diye iyice tartıyorum, yok gibi.*” (V) *mec.* “Dikkatle incelemek, değer biçmek: *Başını ellerinin içine alarak evvela kendini bir tartmak istedi.*” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyi veya birini tutup kendine doğru sürüklemek, yerinden hareket ettirmek; çekmek: *Eşikni târtib açmâq – “Kapıyı çekerek açmak”, Qo ‘lidân târtib turg ‘izib qo ‘ymâq – “Elinden çekerek ayağa kaldırmak”* (II) Bir aracın veya kişinin ardına takılı veya eklenmiş bir başka şeyi güç, kuvvet ya da emek harcayarak peşinden sürükleyerek taşımak, çekerek götürmek: *Kemâ üçtâ bârcâni târtib bârmâqdâ – “Gemi üç salı arkasından çekerek götürüyordu”* (III) *fizik.* Parçacıklar, cisimler arasında kendi taraflarındaki çekim kuvvetinden dolayı birbirine çekmesi: *Magnit temirni tortadi – “Mıknatıs demiri çeker”* (IV) *mec.* Çekmek; dikkat çekmek, ilgisini çekmek; cezbetmek: *Quyâş, tâzâ hävâ, keng tinîq zängâri âsmân ko ‘zlârni beixtiyâr*

tårtädi – “Güneş, temiz hava ve engin berrak mavi gökyüzü gözleri farkında olmadan kendine çeker” (V) Bir şeye dahil olmak, iş, olay veya konuşmaya katmak, karıştırmak, dahil etmek; çekmek: *Şahidbek mullä Abdürähmänni so‘zgä tårtädi* – “Şahidbek, Molla Abdurahman’ı söze dahil etti” (VI) Kaplamak, örtmek germek, asmak; çekmek: *Äynälärgä pärdä tårtmäq* – “Pencerelere perde germek/çekmek” (VII) Hava, su vb. akımla birlikte sürüklemek, içine çekmek ve yutmak: *Dnepr girdäbi päramni här qançä kämigä tartsä häm, ga‘rq qilä älmädi* – “Dinyaper girdabı salımı her ne kadar içine çekmeye çalışsa da batıramadı” (VIII) Sıkma, damıtma veya kaynatma vb. özel işlemlerle bir şey elde etmek, üretmek, çıkarmak: *Üzümdän vinä tårtmäq* – “Üzümden şarap elde etmek/ çıkarmak”. (IX) Dağıtmak, koymak, sunmak; (misafirlere) yiyecek-içecek servisi yapmak: *Mehmänlärgä äş tårtmäq* – “Misafirlere pilav ikram etmek” (X) Bir şeyin ağırlığını görmek için terazide tartmak: *Qävunni tårtib ko‘rmäq* – “Kavunu tartıp görmek”, *Tårtib bergändä o‘zinglär qaräb turgänmidinglär? Nimä endi käm deb betinglärni yüläsizlär?* – “Tartarken siz kendiniz bakmıyor muydunuz? Şimdi de eksik diye suratlarınızı mı ekşitiyorsunuz?” (XI) İp vb. nesneleri belirli bir yöne doğru germek, sıkıca tutturmak: *Qır yâyiş üçün ärqän tårtmäq* – “Tarla sürmek için halat germek/gererek bağlamak” (XII) Çizmek, iz bırakmak; çizgi çekmek: *Recä tårtmäq* – “Toprak, tahta gibi yüzey üzerine çizgi çekmek” (XIII) Değirmende eğirmek: *Tegirmändä bug‘däy tårtmäq* – “Değirmende buğday çekmek/ eğirmek.” (XIV) Azaltmak, tasarruf etmek: *Puldän bir äz tårtib qo‘ymäq* – “Paradan biraz ayırıp koymak” (XV) Emmek, çekmek absorbe etmek: *Gurüç süvini tårtibdi* – “Pirinç suyunu çekmiş” (XVI) Biyolojik, fiziksel yapı veya manevi bakımdan doğan veya doğanlara benzer olmak: *Qazisän, qartäsän- axır äslinggä tårtäsän. Mägäl* – “Kazarsan, kavrarsan sonunda aslına dönersin” (XVII) Başından geçirmek, deneyimleyemek; hissetmek: *Azâb tårtmäq* – “Acı, eziyet çekmek” (XVIII) Şekil, özellik bakımından eğilim göstermek: *İngiçkä tårtmäq* – “İnce şekil kazanmak, incelemeye başlamak” (ÖTİL C.II, 207-208).

YUT: (I) Herhangi birini ve herhangi bir nesneyi el- kol gücü ile tutup kendine doğru çekmek, ağırlığını çekmek: *Heytaxun henipemnün qolidin tartıp, öydin açıqıp ketti* – “Heytaxun, Hanife ablamın elinden çekip (onu) evden çıkıp gitti” (II) Arkadan bağlı veya takılı bir yük, araç vb. ileriye doğru itmek, çekmek, ileriye doğru hareket ettirmek: *Tay tepirlaydu, harvini at tartıdu. Maqal* – “Dağ sarsılıyor, at arabayı çekiyor. Atasözü” (III) Sökmek, çekerek çıkarmak: *çiş tartmaq* – “diş çekmek” (IV)

Çekip almak, zorla almak: *Şal tartmaq* – “Şalı zorla çıkarmak” (V) fizik çekim kuvveti sonucu cisimler birbirini çekmek: *Magnit tömürni özige tarttu* – “Mıknatıs demiri kendine doğru çekti” (VI) Dikkat çekmek, ilgi çekerek cezbetmek: *Sadıqnın doklatı nahiye rehcerlirnin dıqqıtını tarttı* – “Sadık’ın konuşması bölge yöneticilerinin dikkatini çekti” (VII) İstemek, arzulamak; canı çekmek: *könlüm tavuz tartivatdu* – “Kalbim tavuzu istiyor/ çekiyor” (VIII) Bir iş veya duruma dahil etmek, yükümlü kılmak: *cevabqarlıqqa tartmaq* – “Cevap vermeye mecbur kalmak” (IX) Kaplamak, örtmek ve sarmak: *Nikab tartmaq* – “peçe takmak/ örtmek”, *Çumperde tartmaq* – “Bedeni sarmak/ örtmek”. (X) İçine çekmek, emmek ya da solumak: *Nasus bilen su tartmaq* – “Burundan su çekmek”, *Tamaka tartmaq* – “Sigara içmek/ çekmek” (XI) Misafirler için servis yapmak, sunmak; sofraya yemek yaymak, sermek, misafir ağırlamak: *Aş tartmaq* – “Yemek koymak, sunmak” (XII) Bir şeyin ağırlığına bakmak; terazide ağırlık ölçmek: *Göşni cingga selip tartıp körmek* – “Etin ağırlığını ölçüp bakmak” (XIII) Bağlamak, sabitleyip tutturmak: *Exmeqqe mensep tegse, qotanğa zedival tartar. Maqal* – “Ahmağa makam düşerse, sabana zincir çeker/bağlar. Atasözü” (XIV) Düzenli bir çizgi, hat çekmek: *Zey tartmaq* – “Çizgi çizmek/ çekmek” (XV) Tahıl, tohum vb. ham maddeleri işlemek, öğütmek ve un, yağ gibi besin elde etmek: *Derveqe öynin içide ayrim- ayrim un ve yağ tartış maşinilrni işlep turatti* – “Gerçekten de yapının (fabrika vb.) içinde ayrı ayrı un ve yağ çeken makineler çalışıyordu” (XVI) Bir şeyin miktarını eksiltmek, azaltmak (maaş, para vb. ekonomik kesinti yapmak): *Maaştin tartip qalmaq* – “Maaştan, ücretten kesmek” (XVII) Fiziksel açıdan veya karakter yönünden birine ya da ebeveyne benzemek, akrabaya çekmek: *Bu balının köz-qaşqı anısını tartıptu* – “Bu çocuğun gözü kaşı annesine çekmiş/ benziyor” (XVIII) Bir nesnenin görüntüsünü çıkarmak, resmetmek, fotoğrafını çekmek: *Süretke tartmaq* – “Resmini çıkartmak/ resmetmek” (XIX) mec. Bir şeyin sorumluluğundan, mesuliyetinden kaçınmak, işten geri durmak, çekilmek: *Közün agrisa qolunni tart* – “Gözün ağrıyorsa elini çek/ iş yapma” (XX) mec. Sıkıntılı bir durumda olmak: *Azap tartmaq* – “Acı çekmek”, *Ziyan tartmaq* – “Zarar görmek” (XXI) Bitki veya canlının, kök salmak, büyümek veya gelişmek, uzamak: *Boy tartmaq* – “Boy uzamak/ boy atmak, gelişmek” (XXII) Bazı sözlerle kullanıldığında pekiştirir, anlamı güçlendirir: *qoşun tartmaq* – “Desteklemek” (YUTIL I, 248-249).

TT’deki *tart-* fiili, temel olarak bir nesnenin ağırlığını ölçme ya da bir nesnenin ağırlığı hakkında fikir edinme eylemini ifade etmektedir. Ayrıca mecaz anlamda bir şeyi

zihinde değerlendirme, ölçüp biçme, dikkatlice inceleyip kıymet biçme gibi soyut anlamları da içermektedir. Buna karşılık fiil, ÖT’ de ve YUT’nde oldukça geniş bir anlam yelpazesinde yer almakla birlikte, esasen *çekmek* ve *itmek*, *sürüklemek*, *örtmek*, *emmek*, *yaymak*, *sorumluluk yüklemek*, *gelişmek* gibi eylemleri ifade etmektedir. Bu anlamların çoğunluğu, fiziksel bir hareket, yönelim veya devinim içermektedir. ÖT’de X. “terazide tartmak” ve YUT XII. “terazide ağırlık ölçmek” anlamı da ilk bakışta TT ile anlam yakınlığı taşıyor gibi görünse de bu anlam birincil ya da temel anlam değil, çok daha geniş bir çekme/taşıma/itme fiili kümesinin alt bir bileşeni olduğu görülmektedir. Aynı şekilde TT ile benzerlik gösteren, YUT’nde yer alan “XII. ağırlık ölçmek” anlamı da diğer anlamlar arasında yalnızca bir tanesidir. Bakıldığında TT’deki *tart-* fiilinin I.ve II. anlamları, bir nesnenin ağırlığını ölçme ya da onu fiziksel olarak el yordamıyla tartarak ağırlığı hakkında tahminde bulunma eylemlerini tanımlamaktadır. Bu ifadeler, esas itibarıyla fiziksel ölçüm ve ağırlık değerlendirmesi içermektedir.

ÖT ve YUT’nde ise fiil çok geniş ve çoğunlukla hareket temelli anlamlar taşımaktadır. ÖT’ de “X. terazide tartmak” anlamı ve YUT “XII. ağırlık ölçmek” anlamı yer almaktadır ve bu anlamlar TT’deki *tart-* fiilinin ağırlık ölçümüne dayalı anlamlarıyla anlamsal düzlemde karşılık kurabilecek niteliktedir. Fiil ÖT ve YUT’nde, TT’ye göre çok geniş anlam yelpazesine sahiptir. Sadece “terazide ağırlık ölçmek” yönünden bir anlam kesişmesi bulunması sebebiyle *tart-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

134. taşla- (TT), taşla- (ÖT), taşli- (YUT)

TT: (I) “Taş atmak, taş tutmak: *Hem bağırtıyor hem atlıları taşlıyordu*” (II) “Bir şeyin içindeki taşları ayıklamak.” (III) “Taş vb. nesnelerle kumaşı beyazlatmak veya parlatmak.” (IV) “Metal bir parçayı zımpara ile törpüleyerek yuvasına alıştırmak.” (V) “Taş döşemek.” (VI)*nsz. mec.* “Üstü kapalı, iğneleyici söz söylemek: *Sen istediğin kadar taşla beni, gene de bir şiirle girişeceğim işe.*” (GTS).

ÖT: (I) Bir şeyi elden veya başka bir yerden düşürmek, yere atmak, bırakmak: *âlmâ üzüb ergâ taşlâmâq* – “*Elmayı koparıp yere atmak/ bırakmak*” (II) Bir şeyi başka bir şeyin üzerinden aşırıp, altına veya içine yerleştirmek, koymak: *Qumuş ko ‘zini âcip küç*

bilän qo'lini erining yelkäsigä täşlädi – “*Qumuş gözünü açıp, tüm gücüyle elini kocasının omzuna bıraktı*” (III) Bir şeyi veya birini, bir yere indirip bırakmak: *Pæzd Xılkâvâ stänçiyâsigä täşlädi-yü, ketäverdi* – “*Tren, Hılkava istasyonunda indirdi de yoluna devam etti*” (IV) Bir işi durdurup diğer işe geçmek ve seferber etmek: *Men räislik huquqım bilän yângi yer âçişçi hām, pāsālkā qurılışını hām to'xtätib, bārçā ädämlärni g'o'zä pārvärişigä täşläymän* – “*Başkanlık yetkimi kullanarak yeni tarla açma işini de, köy inşaatını da durduruyor ve bütün insanları pamuk bakımına yönlendiriyorum*” (V) Bırakmak, vazgeçmek, terketmek: *Çekişni täşlämāq* – “*Sigarayı bırakmak*”, *Yāmān ädämlärni täşlämāq* – “*Kötü insanları bırakmak/ hayatından çıkarmak*” (VI) Birini ya da bir şeyi başı boş bırakmak veya birinin takdirine bırakmak: *Bälälärni täşläb çıqālmāgänini bähänä qıldı-* “*Çocukları yalnız bırakıp ayrılamadığını bahane etti*” (VII) Bir şey (seviye, derece, ısı) azalmak: *Sāvug bir āz täşlädi* – “*Soğuk biraz azaldı/düştü*” (VIII) Yüksekten aşağı atlamak, kendini veya bir eşyayı aşağı atmak: *Mädämin dāriçädän täşläp qāçdi* – “*Medemin pencereden atlayıp kaçtı*” (IX) *mec* Bir şey yöneltmek, ortaya atmak: *Sävāl täşlämāq* – “*Soru yöneltmek*”, *Şiār täşlämāq* – “*Slogan ortaya atmak*” (X) Kusmak; yediğini çıkarmak: *U egänini täşläydi* – “*O yediğini çıkarır/ kusar*” (XI) Yağış şiddetli olmak, çok yağmak: *Yāmg'ır täşläyāpti* – “*Yağmur şiddetli yağıyor*”, *Keçā güpillär qār täşlädi, бүгүн üning qārä sävug'ı hämmä yāki qamrāb āldi* – “*Gece lapa lapa kar yağdı bugünse o kar soğuğu her yeri sardı*” (XII) Topallayarak yürümek: *U çängä bir āz täşläydi* – “*O, biraz topallayarak yürüyor*”. (XIII) Birleşik fiil yapısında yardımcı fiil olarak gelir, eylemin hızlı ve eksiksiz tamamlandığını belirtir: *ätib täşlämāq* – “*Fırlatıp atmak*” (ÖTİL C.II, 138-139).

YUT: (I) Bir şeyi yere düşürmek veya atmak, aşağıya doğru fırlatmak: *U qolidiki xetni purlap-purlap terge taşlıvetti* – “*Elindeki mektubu hışımla sallayarak yere fırlatıp attı*” (II) Düşürmek, dökmek: *Derexler gāzan taşlıdi* – “*Ağaçlar yapraklarını döktü*” (III) Bir şeyin üstünden içine veya üstüne doğru başka bir şey koymak, yerleştirmek: *Padiçi nan xaltisni mürsige taşlap yoliğa mandi* – “*Padişah, ekmek torbasını sepete koyup yola çıktı*” (IV) Vazgeçmek, terk etmek, son vermek: *U bir çağlarda can beqışnin teslikidin yurtni taşlap, yaqa yurtlarga çıqıp ketkendi* – “*O, bir zamanlar hayatını kurtarmak için ülkeyi terk edip başka diyarlara gitmişti*” (V) Bırakmak, başka birinin sorumluluğuna öylece bırakıp gitmek: *İkki yıl burun tuğqanlarninkige ikki tuyaq qoziçaqni apırıp taşlıvidim, bu yıl yoğan ikki qoyi bolğanda yandurup ekeldim*

– “İki yıl önce akrabalarımın yanına iki dişi kuzu götürüp bırakmışım, bu yıl da iki etli koyun olunca kesip getirdim” (VI) Kendini bir yere hızla atmak: *U aran ornidin turup karivatqa özini taşlıdi* – “O, güçlkle yerinden kalkıp kendini yatağa attı” (VII) *mec* Yöneltmek, ortaya atmak (soru vb.): *Soal taşlımaq* – “Soru yöneltmek” (VIII) Bedeni savrulmak, sağa sola sallanmak: *U bala özni ikki yanga taşlap mendu* – “O çocuk kendini iki yana sallayarak yürüdü” (IX) Gölge oluşturmak, gölgede bırakmak: *Yoğan teren etraplarğa saye taşlap turatti* – “Büyük derin alanlara gölge düşürüyordu” (X) Taşli- fiili bazı fiil zarf-fiil (yut. revişdaş) ekleriyle birleşerek, yardımcı unsur gibi kullanılır ve iki ayrı anlam katar: 1. -tip taşlımaq/-tip taşlap kalıbında kullanıldığında, hareketin çok hızlı ve sert biçimde gerçekleştiği, *çabucak yapıvermek* manası verir: *U işni etip taşlap boldi* – “O işi çabucak yapıverdi”. 2. -dep taşlımaq/-dep taşlap ise eylemin beklenmedik ve aniden gerçekleştiğini vurgular: *dep taşlımaq* – “Söyleyivermek” (XI) Taşli- fiili bazı durumlarda kimi isimlerle birleşerek o ismi eylem haline getirir: *bala taşlımaq* – “Çocuk düşürmek”, *Salma taşlımaq* – “Süpürge savurmak/ özenmeden süpürmek” (YUTIL I, 254).

TT’deki *taşla-* fiiline karşın ÖT ve YUT’nde fiilin anlam yelpazesi oldukça geniştir. Fiile temel anlamda baktığımızda TT’de “taş atmak” anlamı görülürken; ÖT’ de bir şeyi herhangi bir şekilde “alıp atmak” anlamı taşıdığı, YUT’ da ise daha çok “bir şeyi atmak fırlatmak” anlamı görülmektedir. TT’deki atmak eyleminin taş ile olduğu açıkça ifade edilirken ÖT ve YUT’nde daha genel ve geniş bir tanım yer almaktadır. Diğer anlamlar karşılaştırıldığında da ortak bir anlam ilişkisi görülmemektedir. Dolayısıyla temel anlamda bir kesişme görüldüğünden *taşla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

135. *tayla-* (TT), *tâylä-* (ÖT), *tayla-* (YUT)

TT: *nsz* “Kısırak doğurmak” (GTS).

ÖT: Sıkıca bağlayarak düzenleyip, sıralayıp hazırlamak: *Mänä ikki o ‘ydän beri zäväd gümbürläb işläyâpti, dälälärdän kelâyâtgän qanâr- qanâr paxtälärni päydär- päy tüzäläb, täylär taşläyâpti* – “İki aydan beri fabrika gürültülü çalışıyor, tarlalardan gelen kirli-kirli pamukları adım adım temizleyip, sırayla düzenleyip hazırlıyor” (ÖTİL C.II, 197-198).

YUT: Tek tip halinde düzenlemek, sıralamak, şekillendirmek ve hazırlamak: *U yün-taqlırni ret-reti bilen taylap, hoyliğa dövildi* – “O, yünleri sıra sıra düzenleyip, hazırlayıp ahıra taşıdı” (YUTIL I, 266).

TT’deki *tayla-* fiili yalnızca *kısrak doğurmak* anlamında kullanılmaktadır. Burada, doğum yapma eylemi, özellikle kısrakla bağlantılıdır ve bu kullanım oldukça belirgindir. ÖT ve YUT’nde ise *tayla-* fiili yalnızca “düzenleyip hazırlamak” bir işi hazırlayıp paketlemek benzeri bir anlamda kullanılmaktadır. Buradaki anlam, TT’deki anlamla tamamen farklıdır ve daha çok bir şeyin düzenli şekilde yerleştirilmesiyle ilgilidir. Bu durumda *tayla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

136. tazele- (TT), tãzälä- (ÖT), tazeli- (YUT)

TT: (I) “Yenisıyla veya tazesıyla değiştirmek: *Barmenle yardımcısı boşalan kadehleri tazeliyorlardı*” (II) “Bazı yiyecekleri, bayatlamışken kaynatarak taze duruma getirmek.” (III) *nsz.* “Tekrarlamak: *Hoca bir kere daha tazeleyince harıl harıl yazmaya koyuldu*” (IV) *nsz. mec.* “Unutulmuş bir duygu veya bir düşünceyi yeniden canlandırmak: *Rica ederim, bu bahisleri açıp da dert tazeleme!*” (GTS).

ÖT: (I) Kir vb. arındırmak, temizlemek: *Tiş tãzälämäq* – “Diş temizlemek/fırçalamak”, *İdişlärni tãzälämäq* – “Tabak vb. bulaşık temizlemek”. (II) Gereksiz fazlalıklardan veya parçalardan ayırmak; arındırmak: *Gurüç tãzälämäq* – “Pirinç ayıklamak/ temizlemek” (ÖTİL C.II, 197).

YUT: Temizlemek: *kiyim tazelimaq* – “elbise, kıyafet temizlemek”, *Çiş tazelimaq* – “Diş fırçalamak/ temizlemek”, *Öynin hawasini tazilang!* – “Evin havasını tazeleyin/ temizleyin!” (YUTS, 497).

TT’deki *tazele-* fiilinin anlamlarına bakıldığında, ilk olarak bir şeyin yenisıyla değiştirilmesi “boşalan bardakları tazeliyor” ve bayatlamış bir şeyin taze duruma getirilmesiyle ilgili olduğu görülmektedir. Bununla beraber fiil, unutulmuş bir duygu veya düşüncenin yeniden canlandırılması gibi mecazi anlamlar da taşımaktadır, yani hem somut hem de mecazi düzeyde bir yenilenme ve canlandırma işlevi olduğu görülmektedir. Fiil, ÖT ve YUT lehçelerinde ise esas olarak “temizlemek, arındırmak”

anlamında kullanılmaktadır. Anlam açısından TT ile benzerlik ihtimali yüksek olsa da temel işlev açısından açık bir farklılık bulunmaktadır. Bu sebeple *tazele-* fiilinde, TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik olduğu sonucuna varılmaktadır.

137. tepele- (TT), tepälä- (ÖT), -- (YUT)

TT: (I) “Ayakları altında ezmek.” (II) *mec.* “Bozguna uğratmak, hırpalamak: *Sen ona ilişirsen ben de seni tepelerim.*” (III) *mec.* “Kıyasıya dövmek.” (IV) *argo* “Öldürmek *Karakaçanı, Armutdere çataklarında bu Bozdayı tepeledi*” (GTS).

ÖT: (I) Nesneleri bir yere toplayıp yığmak, küme yapmak: *Qo ‘lidä tepäläb cäzillämä qaynâq sâmsä üyülgän lägänni ko ‘tärib âqsäç kirdi* – “Elinde yığın yaparak, kızgın samosa dolu tepsiyi kaldırıp odanın içine girdi” (II) Havaya yükselmek, göğe yükselmek: *Räketä tepäläb ketdi* – “Roket fırlayıp havaya yükseldi”, *Quş tepäläb ketdi* – “Kuş havaya yükseldi /uçtu” (ÖTİL C.II, 162).

YUT: --

Yeni Uygur Türkçesi’nde tespit edilemeyen *tepele-* fiilinin TT ile ÖT’deki anlamları karşılaştırıldığında çok farklı kullanımlara sahip olduğu görülmektedir. Fiil TT’de hem somut hem de mecazi anlamlar ve argo kullanımlara sahiptir ve temelde bir şiddet eylemi ifade edilmektedir; “*ayak altına alıp ezmek*”, “*hırpalamak*”, “*dövmek*” gibi. ÖT’nde ise “yığmak” ve “havalanmak” gibi çok farklı anlamlar barındırmaktadır. TT ile ÖT arasında hiçbir anlam ortaklığı bulunmayan yalnızca biçimsel benzerliğe sahip olan *tepele-* fiili tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

138. tep- (TT), tep- (ÖT), tep- (YUT)

TT: (I) “Hayvan, ayağıyla vurmak.” (II) “Üzerine basarak sıkıştırmak: *Yünleri çuvala tepmek*” (III) Epey yürümek; yol tepmek: “*Bu topraklı yolları tepmeden oraya varmak zordur.*” (IV) “Silah ateşlendiğinde arkaya baskı yapmak: *Tüfek geri tepti, omzumu incitti*” (V) *mec.* “Değerini anlamamak veya kestirememek, geri çevirmek: *Gelmiş buraya, başını sokacak, ekmeğini kazanacak bir yer bulmuş, hiç bunu teper mi?*” (VI) *mec.* “Yeniden ortaya çıkmak, depresmek, tazelenmek: *Gündüz ya bir yere sokulup uyur ya sessiz sedasız sokaklarda dolaşır fakat akşam oldu mu derdi teper.*” (GTS).

ÖT: (I) Ayakla vurmak, tekme atmak: *İtni qâpmäs deb bo‘lmäs, âtni tepmäs deb bo‘lmäs. Mäqâl* – “Köpeğe kapmaz denilemez, ata tekme atmaz denilemez. Atasözü” (II) Bir şeyin üzerine basarak, ayakla ezerek iş yapmak: *Keçäläri şinni üçün üzüm tepädilär, kündüzi ülärni äräväläb şähärdä täşiydilär* – “Geceleri şarap için üzümleri tekmeleyip ezdiler, gündüzleri de onları harmanlayıp şehirde sattılar” (III) Silahla ateş ederken darbeyle, tepmeyle geri çekilmek (ateşli silahlarla ilgili): *Bu miltıq qattıq tepär ekän* – “Bu tüfek çok güçlü bir geri tepme yapıyormuş” (IV) Ritmik olarak hareket etmek, çarpmak-çarpıntı (kalp ve damar sağlığı hakkında): *Yürägim gürs-gürs tepädi* – “Kalbim kuvvetle belli ritimde çarpıyordu” (V) mec Yüzeye çıkmak, belirmek, görünür olmak: *Qızamıq sirtgä tepdi* – “Kızamık deride belirdi” (ÖTİL C.II, 163).

YUT: (I) Ayakla hızla tekmelemek: *Atnın tepkitge at çıdaydu. Maqal* – “At tekmeyle dayanıklı olur. Atasözü” (II) Hareket ettirmek amacıyla ayakla iterek tekmelemek: *Ekber velispitni alduraş tepip doqmuştın mehelle içige qayrıldı* – “Ekber bisikleti alarak tekmeledi/ pedalı ayakla itti ve köy içine döndü” (III) Yumuşatıp, kabuk ya da dış yüzeyini ayırmak, soymak temizlemek: *Xaman tepmek* – “Kabuk soymak” (IV) Tüfek vb. silahlar ateşlendiğinde geri itirmek; tepmek: *Bu miltıq oq atqanda arkığa tek tepidu* – “Bu tüfek ateşlendiğinde arkaya doğru geri tepme yapar” (V) Yüzeye çıkmak, görülmek: *Bu çağda sabrın yüzlirdinmu hayacan ve şadlıq tepiğa tepip çıqqandi* – “Bu dönemde sabrın yüzlerce kez heyecan ve sevinç olarak ortaya çıktığı görüldü” (YUTİL I, 269).

Üç lehçede de temel anlamda tekme ile vurmak şeklinde ifade edilen *tep-* fiili, yine TT’de yer alan “IV. Silah ateşlendiğinde arkaya baskı yapmak” anlamı da ÖT’ de III. anlam ile YUT’nde IV. anlam ile örtüşmektedir. Bu ortak anlamlar dışında TT’de yer alan diğer anlamlarla beraber mecazi anlamlar diğer iki lehçede karşılık bulmamaktadır. Dolayısıyla *tep-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

139. topla- (TT), to‘plä- (ÖT), topli- (YUT)

TT: (I) Bir şeyleri cemetmek, bir araya getirmek: “Şairin bütün eserlerini, bütün hatıralarını toplayacak.” (II) nsz. “Devşirmek: Kirlardan çiçek topladık” (III)

“Devşirip kaldırmak: *Sofrayı toplamak*” (IV) “Dağınıklıktan kurtarmak; kaldırmak: *Bu odayı biraz toplamak gerek.*” (V) “Bir araya getirmek, düzeltmek, düzene sokmak: *Uzun yağlı saçlarını parmaklarıyla taradı, kalpağının altında topladı*” (VI)*nsz.* “Bir şeyi artırarak biriktirmek: *Epey servet toplamış*” (VII)*nsz.* “Hizmete çağırmak: *Asker toplamak.*” (VIII) “Vergi veya bağışı verecek olanlardan almak” (IX) *nsz.* “kilo almak, şişmanlamak.” (X) *nsz.* “Yara, çıban irinlenmek” (XI) *matematik* “Sayıları veya nicelikleri birbirine ekleyip toplamını bulmak” (GTS).

ÖT: (I) Tek tek süpürerek, toplayarak bir yerde yığmak, biriktirmek: *To ‘kilgān ālmālärni to ‘plāb qo ‘ydim – “Dökülmüş, düşmüş elmaları bir araya getirip, toplayıp koydum.”* | Deste yapmak, tek tek koparıp demet yapmak: *Sen bilān yāšnāgān, sen ko ‘kārtirgān Bārquṭ vādiylärdān to ‘plādim çeçäk – “Seninle coşup yeşeren, senin yeşerttiğin Barkut vadilerinden çiçek topladım, demet yaptım*” (II) Birikim yaparak çoğaltmak, biriktirmek: *Māblāg‘ to ‘plāmāq – “Sermaye biriktirmek*” | Belirli, yeterli miktarda toplamak: *Sālīq to ‘plāmāq – “Vergi toplamak*” (III) Bir araya getirmek, çağırıp toplamak, örgütlenmek: *Brigādā başlıqlärini prāvleniegä to ‘plādi – “Brigadaların başkanlarını yönetim yerine topladı*” (IV) *mec.* Düşünce, dikkat, güç vb. tümünü derlemek, toplamak: *Nima? -iş vaqtgäçä pärişān turgān Huri fikrini to ‘plādi – “Ne oldu?-İşe kadar dağınık olan Huri zihnini düşüncesini topladı*” (ÖTİL C.II, 251).

YUT: (I) Dağılan, saçılan şeyleri tek tek bir araya getirmek: *U çeçilip ketken almlarını terip birge toplidi – “O, düşen dağılan elmaları tek tek alıp topladı/bir araya getirdi*” (II) Azar azar biriktirmek, birikin yapmak; varlık, para, mal çoğaltmak: *Hesab ve tebietke dair kitablarnı yol rasxoti üçün setip, pul toplidim – “Hesap ve tabiat alanıyla ilgili kitapları yol masraflarını karşılamak için satarak para topladım/biriktirdim*” (III) *mec.* Zeka, güç, zihin, düşünce birlikte kullanmak, tümünü birleştirmek; örgütlenmek: *Növette her dericilik partye, hökümet teşkilatlırı tāxmu köp zehnî küçni topla, bu küreşke yaxşı rehberlik qılışı lazım – “Şu anda her kademedeki parti ve hükümet teşkilatlarının daha fazla zihni gücü, dikkatini toplayıp bu mücadeleye iyi önderlik etmesi lazım*” (YUTIL I, 292).

topla- TT’de daha geniş bir anlam yelpazesi sunmaktadır. Somut anlamlarının yanı sıra soyut anlamlarla da kullanılmaktadır. Fiil, *bir şeyleri bir araya getirme, biriktirme, düzene sokma, artırma* gibi çeşitli eylemleri ifade etmektedir bu anlamlar belirli

noktalarda ÖT ve YUT ile ortaklık göstermektedir. Ayrıca, TT’de fiilin *kiloların artması*, sağlıkla ilgili sorunlar örneğin *irinlenmek* gibi özel kullanımlara da sahip olduğu görülmektedir. ÖT ve YUT’nde ise fiil daha sınırlı bir anlamda kullanılmaktadır. ÖT’de, fiil genellikle *bir şeyleri bir araya getirme, biriktirme* veya *örgütlenme* gibi somut anlamlarla kullanılırken, YUT’nde de benzer şekilde fiil *dağılan şeyleri bir araya getirme* ve *örgütlenme* gibi anlamlar taşımaktadır.

Her üç lehçede de fiilin temel anlamı olan “bir şeyleri bir araya getirme” ortakken, TT’deki anlam çeşitliliği ve soyut kullanımlar, özellikle TT IX., X., XI. anlamlar diğer lehçelerde görülmemektedir. Bu sebeple *topla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

140. tokuş- (TT), to‘qış- (ÖT), toquş- (YUT)

TT: (I) *nsz* “İki şey birbirine çarpmak, çarpışmak.” (II) *nsz* “Kafa kafaya vuruşmak.”

ÖT: a) *somut* Bir araya gelip örgü yapmak, dokumak; ortakça oluşturmak: *Qampirlär päypâq to ‘qışyâpti* - “Teyzeler birlikte çorap, patik örüyor”, **b)** *soyut* beraber kurmak, oluşturmak, uydurmak veya yaratmak (şiir, metin vb.): *Bâlälär yängi şe ‘r vä qo ‘şıq to ‘qışibdi* – “Çocuklar yeni bir şiir ve şarkılar uyduruyor/ oluşturuyor” (ÖTİL C.II, 258).

YUT: *toquş- I.* : Ortakça dokumak, örmek; birlikte uydurmak, ortakça şiir, metin, şarkı oluşturmak: *Yene bir neççe qız-yigit qoşaq toquştı, özara eytişiş qıldı* – “Birkaç genç kız ve delikanlı daha birlikte yeni bir şarkı uydurup/ yapıp karşılıklı söylediler” (YUTIL I, 301).

TT’deki *tokuş-* fiili, “iki şeyin birbirine çarpması” ve “kafa kafaya vuruşmak” gibi doğrudan fiziksel çarpışma eylemlerini ifade etmektedir. Ancak ÖT’de “birlikte örgü, dokuma yapmak” ve “ortakça yeni bir şiir vb. uydurmak” anlamı taşıırken; YUT’nde bu fiil “toplanarak şarkı uydurmak, söylemek, karşılıklı söyleşmek” gibi sosyal etkileşim ve ortak iş yapma anlamlarında kullanılmaktadır. Yani fiil, fiziksel bir çarpışmayı değil, bir araya gelerek yapılan eylemi ve birlikte hareket etmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla, her üç lehçede fiillerin biçimsel benzerliğine rağmen, temel

işlevlerinde ve anlam dünyalarında belirgin bir farklılık görülmektedir. Bu sebeple *tokuş-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe sahiptir.

141. *tüy-* (TT), *tüy-* (ÖT), *tüy-* (YUT)

TT: *nsz. argo* Sıvışmak, usulca kaçmak: “*Bir bahaneyle buradan tüyemez miyiz?*” (GTS).

ÖT: (I) Havanda ezmek, ufalamak, öğütürerek toz haline getirmek: ‘*Sâdıq*’, *Qaräng*, *xâtinim beçârâ çâqırtıkânâkni kelidâ tüyib un qıpti* – “*Sadık:- Bak hele, zavallı eşim devedikenini havanda dövüp un hâline getirmiş*” (II) Tahıl gibi besin vb. temizlemek, ayıklamak: *Qâri o ‘zining xâtinini yâmânlâb ketdi. Şâlini sâçmâsdân tüyâlmâydi, süv qaynâtsâ hâm, tâgigâ âldirib qo ‘yâdi.* – “*Yaşlı adam karısını kötüledi.- pirincini saçmadan ayıklayamaz, su kaynatsa da dibini tutturur*” (ÖTİL C.II, 221).

YUT: Bir şeyi döverek ezmek, dövmek, öğütmek (YUTS, 543).

tüy- fiili TT’de argo kullanımıyla “sıvışmak” yani *bir yerden gizlice kaçmak* anlamına gelmektedir ve doğrudan hareket, bir kaçış eylemini ifade etmektedir. Buna karşılık, ÖT’de *tüy-* fiili I. “havanda ezmek, öğütmek” ve II. “haklı çıkarmak, temize çıkarmak” anlamlarına sahipken; YUT’nde ise bu fiil “dövmek”, “öğütmek, ezmek” gibi TT ile tamamen farklı fiziksel işlemleri kapsamaktadır. Dolayısıyla ÖT ve YUT lehçelerindeki kullanımlarda, TT’deki “kaçış” anlamıyla doğrudan veya dolaylı hiçbir ortaklık, benzerlik görülmemektedir. Bu sebeple *tüy-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değeriğe göstermektedir.

142. *uçur-* (TT), -- (ÖT), *uçur-* (YUT)

TT: (I) “Uçma işini yaptırmak; uçurtmak.” (II) “Hızlı götürmek, hızlı sürmek: *Arabayı تنها yolda uçuruyordu*” (III) *argo* “Gizlice alıp gitmek” (GTS).

ÖT: --

YUT: (I) Havaya salmak, havalandırmak; uçurtmak: *Nerir aqtiki döngde bir top balılar leglek uçuruvatatti* – “*Karşıdaki boş arazide bir grup çocuk leylek uçuruyordu*” (II) Oynatmak, kaş, göz kaldırmak, kımıldatmak: *Leyligul qaşırını*

uçurup uninga bir qaridi- de, qoşumsini çin turup ketiverdi – “Leyligül kaşlarını oynatıp/kaldırıp ona bir baktı ve sözünü ciddiye alıp hemen çekip gitti” (YUTİL II, 1153).

ÖT’ de tespit edilemeyen *uçur-* fiiline bakıldığında, TT’de “bir şeyi uçurtmak”, “hızla sürmek veya götürmek” ve argo kullanımla “gizlice bir şeyi alıp gitmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Yani doğrudan fiziksel bir hareketi ve bir nesnenin yer değiştirmesini ifade etmektedir. Yeni Uygur Türkçesi’nde ise I. “havaya salmak, uçurmak” anlamı TT I. anlam ile ortaktır. Fakat YUT II. anlam farklılık göstermektedir. Aynı zamanda TT II. ve III. anlamda YUT’nde bulunmamaktadır. İki lehçe arasında sadece temel anlamda ortaklık görülmektedir. Bu sebeple, TT ile YUT arasında *uçur-* fiili bakımından kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

143. uzat- (TT), uzät- (ÖT), uzat- (YUT)

TT: (I) *nsz.* “Uzamasına sebep olmak, uzamasını sağlamak: *Saçlarını uzatmış, modern giyimli genç, hoş bir adam*” (II) “Başı, kolları veya bacakları bir yere yöneltmek: *Koğuşun açık duran kapısından hastalar başlarını uzatıp koridordakilere, yerde duran sedyeye bakıyorlar.*” (III) “Bir şeyi vermek için birine yöneltmek; atmak: *Elçinin altın tası güzel kıza uzattığını görünce el çırpıtlar, bir ağızdan takıldılar*” (IV) *nsz.* “Germek: *İp uzatmak*”. (V) *nsz.* “Konuşmayı, tartışmayı sürdürmek: *Her iki odadan üçer beşer kişi lakırtıyı uzattılar*” (VI) “Vermek, göndermek: *Can, topu Zeki’ye uzattı.*” (VII) “Süreyi artırmak, temdit etmek: *Yıllardır beklediği bu zevkli anları mümkün olduğu kadar uzatmak istediği her hâlden belliydi.*” (VIII) *nsz.* “Daha ileriki bir zamana atmak, ertelemek, sonraya bırakmak.” (IX) *nsz.* “Sürüncemede bırakmak” (GTS).

ÖT: (I) Elindeki bir şeyi bir başka kişiye vermek, yönelip uzanıp vermek: *Ra’na kitâbni sekinginâ yapib, Änvärgä uzät-di – “Rana kitabı yavaşça kapatıp Enver’e uzattı*” (II) El, ayak bir tarafa doğru yöneltmek, ileri doğru germek: *Mirzä kârimbây âyâqlärini gilämgä uzätib siläb, gäpni dävâm ettirdi – “Mirza Karimbay, ayaklarını kilime uzatıp söze devam etti”* ((III) *spor* Fırlatma, topu diğerine şut çekmek, pas vermek. (IV) Belirli bir noktaya kadar eşlik etmek; refakat etmek: *Uni elektr çirâqli stâlbä tägigäçä uzätib, so’ng xayrläşdi – “Onu elektrik lambalı direğin dibine kadar*

refakat edip sonra da vedalaştı” (V) Birini veya bir şeyi belirli bir yere, adrese göndermek, yollamak: *Ānā bugün uzātādi o‘z o‘g‘lini frāntgā* – “İşte bugün kendi oğlunu cepheye/savaşa yollayacak” (VI) Evlilik sebebiyle göndermek, kocaya vermek: *Anzirāt xālā uni şu erdān çıqqan ādāmlärgä bermäy, Çirikciydägä uzätti* – “Anzirat onu buradan çıkan(aynı yerde yaşayan) adamlara vermeyip, Çirikci’ye gönderdi/kız verip uzağa evlendirdi” (ÖTİL C.II, 264-265).

YUT: (I) Elde tutulan bir şeyi vermek amacıyla kolları birine ya da bir yere doğru uzatmak; sunmak: *Başlıq qol yazmını mana uzatti de, keskin halda gep tapilidi* – “Lider el yazmasını buraya uzattıktan sonra keskin bir şekilde söz/konuşma başladı” (II) El, ayak bir tarafa doğru germek, yöneltmek: *Mevsiz derexqe kim baqdu, mevlik derexqe her kim qol uzitdu. Maqal* – “Mevsimsiz ağaca kim baktı, mevsimli ağaca herkes el uzattı. Atasözü” (III) Biriyle bir yere kadar yolculuk etmek, eşlik etmek: *Men qaytqanda, Rızvan meni çon dervazığaçe uzitip qoydi* – “Ben dönerken, Rızvan beni büyük kapıya kadar eşlik edip bıraktı” (IV) Bir kimseyi yolcu etmek, uğurlamak: *Işxandikiler Abbas bilen Sadıqqa hörmət bildürüp, qızgın keypiyatta içide ularni uzatti* – “İşhan ailesi Abbas ile Sadık’a saygı gösterip, coşkulu bir ruh hali içinde onları yolcu etti/uğurladı” (V) Evlilik yoluyla başka aileye kız vermek, evlendirip göndermek: *qız uzatmaq* – “Kız vermek/evlendirip başkasına verip göndermek” (VI) Bir kimsenin vefatında son görevi yerine getirmek, defnetmek; ebedi son yolculuğa uğurlamak: *Şahzade dadisining ölümni uzitip, nezir çirağlını ötküzüptü* - “Şehzade, dadısının son vefat görevlerini tamamlayıp, adak kandillerini yakıp geçirmiş” (VII) *mec* Konuk etmek, ikram yapmak; misafir etmek: *Helqı gilem alımız dep yığıp turgen 200 yuen pulni bugünle bankidin ekelin, şupul bilen mehmanlarni uzitivalarmız, -dedi ayalım* – “Halı alırız diye biriktirdiğimiz 200 yuani bugün bankadan çekelim o parayla da misafirleri ağırlayıveririz, dedi eşim” (YUTİL II, 1159).

Türkiye Türkçesi’ndeki *uzat-* fiili, “bir şeyin uzamasını sağlamak”, “el veya vücudun bir uzvunu bir yere yöneltmek”, “bir nesneyi vermek amacıyla uzatmak”, “göndermek”, “konuşmayı sürdürmek”, “süreyi artırmak”, “ertelemek” ve “sürüncemede bırakmak” gibi somut ve soyut anlamlarla oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Özbek Türkçesi’nde fiil daha çok “bir şeyi vermek için yöneltmek”, “bir yere uzanmak”, “bir adrese göndermek” ve spor terimleri çerçevesinde “fırlatma, pas verme” gibi anlamlar taşıdığı görülmektedir. Yeni Uygur Türkçesi’nde de benzer şekilde “bir yere doğru uzanmak”, “bir şeyi vermek amacıyla yöneltmek” ve

“yolculuğa çıkmak veya uğurlamak” ve farklı bir mana “birinin vefatında son görevini yerine getirmek, son yolculuğa uğurlamak” anlamlarında kullanılmaktadır. Lehçelerdeki *uzat-* fiilinin bu kullanımları karşılaştırıldığında, üç lehçe de fiziksel yöneltme ve verme eylemi bakımından anlam ortaklığı bulunmaktadır. Bununla beraber TT’de bulunan I., IV., V., VII., VIII., IX. anlamlarda ÖT ve YUT’nde yer almamaktadır. Bu sebeple *uzat-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değeriğe sahiptir.

144. üz- (TT), üz- (ÖT), üz- (YUT)

TT: (I) “Üzüntü vermek: *Onu biraz üzerim ama zekâsına da bayılırım.*” (II) “Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak: *Odunlar eşeğin sırtını üzüyordu*” (GTS).

ÖT: (I) Çekip tamamen ayırmak, güç kullanarak koparmak, kesmek: *Co ‘râ pâşşâ bo ‘ynidân mârvarid mârçânini çıqardi-dâ, ipini şart-şart üzib, mârvaridlârni kigizgâ to ‘kdi.* - “*Hizmetkâr paşanın boynundan inci mercandan yapılmış gerdanlığı çıkardı ve ipini şak diye koparıp incileri keçenin üstüne döktü*” (II) Meyve, sebze dalından toplamak, koparmak: *Pâmidâr üzmâq – “Domates koparmak”, Âlmâ üzmâq – “Elma koparmak/toplamak”* | Koparıp, çekip almak: *Tândirdân nân üzmâq – “Tandırda ekmek koparıp almak”* (III) Bir şeyi yerinden oynatmak, eyleme geçirmek, kaldırmak: *‘Mârdânbek’:sâmâni to ‘xtâmâsdânâq üzângidân âyâq üzâr ekân, züg ‘um to ‘lâ nâzâri âyâl bilân o ‘spiringâ tüşâdi – “Merdanbek: samani henüz duraksamadan üzengiden ayağını kaldırırken, dolu bakışlarını kadına ve delikanlıya çevirdi*” (VI) Durdurmak, ara vermek, kesmek; iletişim veya ilişki koparmak: *Sââdât: Qo ‘rqmâsim hâm bârmi, o ‘zinggâ ehtiyât bo ‘l xatingni üzmâ – “Saadet: Korkmasam da yine de kendine dikkat et mektubunu kesme/ iletişimi koparma”* (V) Borcunu ödemek, kurtulmak: *G ‘âfir: Şüingâ qarzim bâr ekânmi? Men buni qandây üzâmân, bây âtä? – “Gafir: Ona borcum var mıymış? Bunu nasıl öderim, bey amca?”* (VI) Sert bir şekilde ısırarak veya sokmak; ısırıp yaralamak: *Ätrâfdâ g ‘uv- g ‘uv pâşşâ, âyâqlärgâ yapışâdi, bürün kätâklärigâ suqlâdi, qulâqni üzâdi – “Etrafta vızıldayan arılar, ayaklara yapışıyor, burun deliklerine sokuluyor, kulağı ısırıp/sokup yaralıyor*” (VII) mec Soğuk, sıcak şiddetli etki sonucu acıtmak, sızlatmak: *Qızılqumdâ qış izg ‘rini bädänni üzib âlä bâşlägân kezdâ, keçägi stüdent trässägä kelib, kâlânnâ mexanigi bo ‘lib işgâ tutgân*

edi – “Kızilkum’da kış soğuğu bedeni kesiyormuşçasına sızlatmaya başlamışken, geçenki öğrenci trene gelmiş ve kalanın mekanikçisi olarak işe başlamıştı.” (ÖTİL C.II, 266).

YUT: (I) Güç kullanarak bir şeyi bütünden koparmak, ayırmak, kırmak: *Arğamçini üzme* – “*Kemiği kırmak*”, *Boğquçni üzme* – “*Boynu koparmak*” (II) Dalından meyve, sebze, çiçek koparmak, toplamak: *üzüm üzme* – “*üzüm toplamak*”, *qoğun, tavuz üzme* – “*kavun, karpuz koparmak, toplamak*”, *yopurmaq üzme* – “*asma yaprağı toplamak*” (III) *mec* Borcunu kapatmak, borçtan kurtulmak: *U bu yildin mol hosul élip, qendindiki qerzlerni pütünley üzgendin yaşqiri, éşinğan pulığa bir at sétiveldi* – “*O, bu yıldan bol ürün alıp kendindeki borçların tümünü ödedikten sonra, biriktirdiği parayla bir at satın aldı*” (IV) Devam eden bir durumu, ilişkiyi kesmek, durdurmak: *münasivetni üzme* – “*ilişkiyi/ bağı kesmek*”, *gepni üzme* – “*konuşmayı, sözü yarıda kesmek*”, *alaqını üzme* – “*ilgiyi, bağlantıyı koparmak*” (V) Bir şeyden mahrum, yoksun kılmak, ayrı bırakmak: *aşlıqtin üzme* – “*aş/yemekten mahrum bırakmak/aç bırakmak*” (VI) Silah/kurşun atmak, ateş açmak: *Receb saq- salamet deryağa çüştü ve arqıçilap menip koğlaq kelivatqanlarğa qarıtıp oq üzdi* – “*Receb sağ salim nehre indi ve yüzerek çıkıp haykırarak gelenlere dönüp ateş açtı*” (YUTİL II, 1197-1198).

TT’deki *üz-* fiili, temel anlamda iki farklı şekilde kullanılmaktadır: ilk olarak birine ya da bir şeye üzüntü vermek, duygusal bir olumsuzluk oluşturmak; ikincisi ise fiziksel bir germe, sürtme yoluyla aşındırma eylemidir. Özbek Türkçesi’nde ve Yeni Uygur Türkçesi’nde *üz-* fiili ise “kesmek, koparmak, ayırmak” gibi fiziksel bir eylem üzerinden kullanılmakta, yani tamamen farklı bir temel işleve sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca ÖT’de “bir yerden çıkarmak, kaldırmak, borçtan kurtulmak, durdurmak” gibi daha geniş bir kullanım alanı da bulunmaktadır. YUT’nde de yine farklı olarak “ateş açmak” gibi anlam genişlemeleri görülmektedir. TT’deki anlama karşın, diğer lehçelerde hareket ve koparma temelli fiziksel bir eylem daha ön plandadır.

Tüm bunlar sonucunda, TT ile ÖT ve YUT arasında, *üz-* fiili temel anlamları ve işlevleri bakımından doğrudan bir ortaklık görülmediğinden tam yalancı eş değerlik göstermektedir.

145. varakla- (TT), vāraqlä- (ÖT), waraqli- (YUT)

TT: “Varak yapıştırarak süslemek” (GTS).

ÖT: Kitap, defter vb. sayfalarını karıştırmak, gözden geçirmek için tek tek çevirmek: *Bâtiräli qızning дәftärlärini çırâqqa yäqınrâq tutib, birmä-bir vāraqläb ko'ydi – “Batirali kızın defterlerini lambaya biraz daha yaklaştırıp yapraklarını birer birer çevirip inceledi”* (ÖTİL I, 172).

YUT: Kitap, gazete, dergi vb. yapraklarını tek tek çevirmek; sayfalara bakmak, karıştırmak: *Men xatirämni varaqlidim, ünindiki her bir söz yaşıqlımni eslitetti – “Hatıra defterimi tek tek sayfalarını çevirerek gözden geçirdim, ondaki her bir söz bana çocukluğumu hatırlattı”* (YUTİL II, 1207).

TT’de *varakla-* fiili, yalnızca *varak* (ince metal yaprak) yapıştırarak bir yüzeyi süslemek anlamına sahiptir. Bu kullanımında, ÖT ve YUT lehçelerine nazaran daha dar ve özelleşmiş ve tamamen farklı bir eylem olduğu görülmektedir. Buna karşılık, ÖT ve YUT’deki *varaqlä-* / *waraqli-* fiillerinin öncelikli olarak “kitap, defter, gazete gibi nesnelerin sayfalarını çevirmek, yaprakları gözden geçirmek” anlamına geldiği görülmektedir. Dolayısıyla, TT’deki anlam alanıyla hiçbir kesişme görülmemektedir. Bu sebeple, *varakla-* fiili noktasında, TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik bulunmaktadır.

146. yak- (TT), yâq- (ÖT), yaq- (YUT)

TT: (I) “Yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmak: *Bir aralık odaya baktı, sobayı yakmaları için kızlara bir şey söylememişti.*” (II) “Ateşle yok etmek: *çöpleri yakmak*” (III) “Işık vermesini sağlamak: *Mavi ışıklı ispirto lambalarını yakarlar.*” (IV) “Isı etkisiyle zarar vermek *Eteği ütülerken yaktı*” (V) “Keskin, sert ve ısıracı bir duyum vermek: *biber ağzını yakarı*” (VI) “Yanıyormuş gibi bir etki yapmak, alazlamak: *Hekime daima şarabın midelerini yaktığından bahsederler.*” (VII) “Kurutmak, zarar vermek: *Fırtına ekinleri yakmıştı.*” (VIII) “Çok sıcak olmak: *Bugün güneş yakıyor*” (IX) “Karartmak: *Güneşte vücudunu yaktı*”. (X) *tıp* “Tedavi etmek amacıyla doku, damar vb. dağlamak.” (XI) *mec* “Silahla vurmak.” (XII) *mec* “Yıkıma, zarara yol açmak, büyük bir zarara uğratmak, mahvetmek: *“Gözü mavi, boyu kısa,*

kendi muhacir olmasın. Ne olursa olsun makbulüm. Aman bu üçüne dikkat et. Beni yakma.” (XIII) *mec* “Güçlü sevgi uyandırmak.” (XIV) *mec* “Zamanında kullanılmadığından hükmünü yitirmek: *Biletini ve tatilini yaktı*” (XV) “Kına, yakı vb. koymak, sürmek” (GTS).

ÖT: (I) Ateş yakmak, ateş tutuşturmak. (II) Hoşuna gitmek, beğenmek (TÖÖTS, 225)

YUT: yaq- I. :(I) Tutuşturmak, ateş yakmak: *Tonurğa ot yaqmaq – “Tandıra ateş yakmak, tutuşturmak”, Küce yaqmaq – “Aydınlatmak için sokak lambası yakmak”, Malni tapqan baqsun, otunni çapqan yaqsun. Maqal – “Hayvanı bulan baksın; odunu kesen yaksın. Atasözü”* (II) Işık, aydınlık oluşturmak amacıyla yakmak; aydınlatmak: *gülxan yaqmaq – “büyük bir ateş yakmak”, şam yaqmaq – “mum yakmak”, çırağ yaqmaq – “lamba yakmak”* (YUTİL II, 1329).

yaq- II.: Hoş gelmek, beğenmek, yakışmak, uymak, uygun veya iyi görmek: *Elge yaqqan xar bolmas. Maqal – “Halka/ millete hoş gelen/beğenilen kötü olmaz. Atasözü”, Qolimdın kelgeni könlümge yaqmas, könlümge yaqqını qolumdın kelses. Maqal – “Elimden gelen gönlüme hoş gelmez/ gönlümce olmaz, gönlüme hoş gelen elimden gelmez. Atasözü”* (YUTİL II, 1329).

TT’deki *yak-* fiilinin anlamlarına bakıldığında; yanma, yakma, zarar verme, ışık verme, sıcaklık etkisi oluşturma gibi hem gerçek hem de mecazî pek çok anlamda kullanılmaktadır. ÖT’de fiil, “yakmak, ateş tutuşturmak” anlamıyla TT’deki I. ve II. anlam ile örtüşürken; “ÖT: II. hoşuna gitmek, beğenmek” anlamı, TT’deki “XIII güçlü sevgi uyandırmak” ifadesiyle de kısmi bir örtüşme göstermektedir. YUT’ da ise birinci anlam grubunda görülen “ateşe vermek, yakmak” ifadesi doğrudan TT’deki I.-II. “yakmak” anlamıyla örtüşmektedir. YUT *yaq- II.* anlam grubunda yer alan “beğenmek, hoşlanmak” anlamı da TT’de XIII. maddedeki mecazî olarak ifade edilen *sevgi* anlamı ile sadece kısmi paralellik göstermektedir. Fakat TT’de bulunan I., III., XIII. madde dışında kalan diğer anlamlar ÖT ve YUT’nde bulunmamaktadır. Dolayısıyla, *yak-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik göstermektedir.

147. yemle- (TT), yämlä- (ÖT), yemli- (YUT)

TT: (I) “Hayvana yem vermek, beslemek.” (II) “Yem takmak: *Paraketalarımızı yemledik, av gereçlerimize çekidüzen verdik, şakalaştık.*” (III) *mec.* “Bir kimseyi kandıracak biçimde davranmak: *Harcadığım zamana ve çabaya karşılık elime tek kuruş geçmediği gibi Kâmil Bey'i yemleyebilmek için bir yığın da masrafa girmiştım.*” (IV) *esk.* “Toplara ağızotu koymak” (GTS).

ÖT: (I) Çiğneyip ağızda yuvarlamak, dişlerle ezmek, dişlerle öğütüp yutmak: *İkki yüz tənáb! deyä Pálvångä qarädi nân yämläyâtgän İbrâhim âtä – “İki yüz tanap (araziölçüsü)! diyerek Pehlivana dönüp baktı ekmek çiğneyen İbrahim dede”* | Yavaşça çiğneyip, yemek: *To ‘lqın yügurib kelib, дәsturxân çekkäsigä o ‘tırıb aldı-dä, bir bürdä külçäni yämläy başladi – “Tolkin koşarak gelip sofranın kenarına oturup, çörek/ince ekmekten bir parça alıp çiğnemeye/yemeye başladı”* (II) *mec.* Yutmak, içine çekerek ortadan kaldırmak; yok etmek: *Álâv yänib yämläydi o ‘tin, Dekçä tinmäy biqırlär, tâşär – “Alev yanarak odunu yutup yok eder, tencere durmadan fokurdar, taşar”* (ÖTİL C.II, 481-482).

YUT: Yapıştırmak, kopan veya yırtılan bir şeyi sabitlemek iliştmek: *kitab yemlimek – “kitap yapıştırmak/onarmak”, derize yemlimek – “pencereye yapıştırmak/sabitlemek”, Derslik kitabımın teşni yemlep bulup, emdi tamaqqa çıqay dep tursam, qeyser yataqqa kirip keldi – “Ders kitabımın kapağını yapıştırmayı bitirip şimdi yemeğe çıkayım diyordum ki, Kayser yatağa girip geldi”* (YUTİL II, 1349).

yemle- fiili TT’deki anlamlarına bakıldığında; hayvanlara yem vermek, balık avında yem takmak ve mecazî anlamda bir kimseyi kandıracak biçimde davranmak gibi temel olarak *yiyecek sunmak* ve mecazen *aldatmak* anlamı ekseninde işlev kazandığı görülmektedir. ÖT’de *yämlä-* fiili ise “çiğnemedi ağızda yuvarlamak, dişlerle ezmek, yiyecekleri ezerek, yavaşça yutmak” anlamı taşıırken doğrudan yiyecek tüketimi sürecine odaklanmaktadır; yani burada yem vermek değil, verilen yiyeceğin ağızda işlenmesi ifade edilmektedir. Bununla beraber ÖT’de “yutmak, yok etmek” anlamı da bulunmaktadır ve bu yönüyle de TT’deki hiçbir anlamla örtüşmez. YUT’de de ise yalnızca “yapıştırmak, sabitlemek” anlamı bulunmaktadır. Bu noktada hem beslenme süreciyle hem de TT’deki anlamlarla tamamen farklı bir kullanım sergilemektedir.

Dolayısıyla *yemle-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında tam yalancı eş değerlik taşımaktadır.

148. *yükle-* (TT), *yüklä-* (ÖT), *yükli-* (YUT)

TT: (I) “Bir yere, taşınması için belli ağırlıkta eşya veya araç gereç koymak.” (II) “Bir bilgisayar, disket vb.ne gerekli bilgileri aktarmak.” (III) “Belli bir hizmeti kullanabilmek için özel bir karta gerekli verileri aktarmak: *Karta elli liralık gaz yükledim.*” (IV)*mec.* “Bir yükümlülük altına sokmak, sorumlu tutmak: *Çocuğun bakımını ona yüklediler.*” (V)*mec.* “Bir suçu başka birinin üstüne atmak: *Suçuna bakmadan bir de bu vaziyetten beni mesul tutmak istiyor, kabahati bana yüklüyor*” (GTS).

ÖT: (I) Bir araç-taşıta veya binek-yük hayvanına eşya, yük koymak; yüklemek: *Mäšinägä g'ıst yüklämâq* – “Arabaya tuğla yüklemek”, *Eşäkkä o'tin yüklämâq* – “Eşeğin üstüne odun koymak/yüklemek”, *İş erdä ärävägä şâx yükläyâtgän Abdüsämäd qâri dârrâv o'yrğ'aläb çıqıb cüvänni gäpgä sâldi* – “İş yerinde arabaya yük yükleyen Abdüsämäd yaşlı eşi güderek çıkıp gençle konuşmaya başladı” (II) *mec* Başkasına bir iş-görev, sorumluluk vermek veya kendi işini başkasına emanet etmek: *O'z işini birâvgä yükläb qo'ydi* – “Kendi işini birine devretti/yükledi”, *Ninä Aleksändrâvgä Äynisägä yängi tsex mürdirligini yükläb to'g'ri qılğanigä qanâät hâsil qıldı* – “Nina, Aleksandr'a ve Aynise'ye yeni atölye müdürlüğünü yükleyip/sorumluluğunu verip doğru yaptıklarından memnun oldu” (ÖTİL C.II, 465).

YUT: (I) Yükü taşıma araçlarının üzerine yerleştirmek, araca yük koymak; yüklemek: *Qullar perman boyçe, üni tögige yüklep yolğa çüşıptü* – “Hizmetkârlar emre göre onu deveye yükleyip yola çıkmışlar” (II) *mec* Birine görev, iş veya bir sorumluluk vermek, emir vermek, üzerine mesuliyet yüklemek: *Biz ularğa tegişlik mesiuliyetlerni yüklep, adresni yezivelip balni berduq* – “Biz onlara gerekli görev/sorumluluğu yükleyip, adresi yazıp paketini verdik” (III) *mec* Birini karalamak, suçu üstüne atmak, suçun sorumluluğu başkasına yüklemek: *Gunah yüklimek* – “günah yüklemek/ iftira atmak, suçu başkasına atmak” (YUTİL II, 1372).

TT’de *yükle-* fiiline bakıldığında; ilk olarak ÖT ve YUT lehçelerine göre anlam alanının daha geniş olduğu görülmektedir. Fiil, temel anlamda “bir yere bir şey taşımak amacıyla eşya veya veri aktarmak” gibi eylemleri kapsarken; mecazî anlamda ise bir kimseye sorumluluk veya suç atfetmek gibi soyut yüklemeleri ifade etmektedir. ÖT’ de YUT’nde de temel olarak fiil, “ağırlık taşıma -eşya veya malzemeyi araca veya hayvana yükleme- ve bir kimseye iş veya görev verme” anlamlarında kullanılmaktadır. Fiil, YUT’nde yine benzer şekilde hem somut yük taşıma (eşya ve hayvanların araca yerleştirilmesi) hem de bir kimseye “sorumluluk veya suç yükleme” anlamlarını taşımaktadır.

Bu karşılaştırmalar *yükle-* fiilinin, TT ile ÖT ve YUT arasında temel işlev bakımından yüksek düzeyde ortaklık bulunduğunu; üç lehçede de hem somut -eşya taşıma- yönden hem de mecazî -sorumluluk/suç yükleme- bakımından TT ile benzer kullanımın mevcut olduğu görülmektedir. Diğer yandan, TT’deki “II. bilgisayara veri yüklemek” ve “III. özel bir karta veri aktarmak” gibi anlam genişlemeleri de diğer iki lehçede bulunmamaktadır. Bu sebeple *yükle-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

149. zorla- (TT), zo‘rlä- (ÖT), zorli- (YUT)

TT: (I) “Birine bir şey yaptırmak amacıyla güç kullanmak, boyun eğdirmeye çalışmak; mecbur etmek, zor kullanmak, cebretmek: *Bir realite hissi ile değil, bir tarih hissi ile kendimizi zorluyorduk.*” (II) “Açılması, sökülmesi, kırılması gereken şeyler için güç kullanmak: *Gece kapıyı zorlamışlar*” (III) *nsz.* “İsrar etmek, üstelemek: *Bütün köylü zorladı da bu sefer izin alabildi.*” (IV)*mec.* “Yüklenmek” (GTS).

ÖT: (I) Bir başkasına baskı uygulayarak zor kullanarak bir işi yaptırmak, isteği olamdan bir şey yapmaya mecbur etmek: *Bemârgä zo‘rläb dâri içirmâq – “Hastaya zorla ilaç içirmek”, Ustâ Âlim âşgä säbri bâsiş bilän âvârä edi: Men sizni zo‘rlämäymän, lekin yo‘l üstidä qârningiz açip qälsä, o‘zingizdän o‘rkäläng – “Usta Alim sabır göstererek işiyle uğraşıyordu: Ben sizi zorlamam ama yolda karnınız acıkırsa kendinize kızın”* (II) Güçlenmek, kuvveti artmak şiddetlenmek: *Yâmg‘ır yänä zo‘rlädi – “Yağmur yine şiddetlendi”, Şamâl zo‘rläb bâräyâtir – “Rüzgar/ fırtına*

gitgide şiddetleniyor” (III) Bir kimsenin namusuna saldırmak, cinsel saldırı; tecavüz etmek (ÖTİL I, 312).

YUT: Her türlü vasıtayla bir iş yaptırmaya zorlamak, birinin isteği dışında bir şey yapmaya mecbur bırakmak, baskı yapmak: *Tamaqqa zorlimaq* – “*Yemek yemeye zorlamak*”, *Zorliğanın zori bar, ıssıq nannın hori. Maqal* – “*Zorlayanın zoru olur, sıcak ekmeğin horu (kıymeti) olmaz/ Zorlukla yaptırılan şeyin karşılığı olur kıymetli olur ama değerli şey hor görülür. Atasözü*” (YUTIL I, 567).

TT’de *zorla-* fiili, bir kişiye istemediği bir şeyi yaptırmak amacıyla güç kullanmak, baskı uygulamak anlamı ile fiziksel güç kullanılarak bir nesnenin açılması, sökülmesi veya kırılması; ayrıca mecazî anlamda ısrar etmek ya da yüklenmek gibi anlamları taşıdığı görülmektedir. ÖT’ de fiil, temel anlamda TT ile benzer anlamda *istenmeyen bir şeyi baskı, güç kullanarak yaptırmak* şeklinde ifade edilirken, aynı zamanda doğanın insan üzerinde zorlayıcı etkisinden; yağmur, fırtına gibi doğa olaylarının güçlenip şiddetlenmesi anlamı da görülmektedir ve bu anlam TT’de yer almamaktadır. III. anlamda da cinsel saldırı manasının bulunduğu görülmektedir. *Zorla-* fiilinin bu anlam yönü TT’de kullanılmaktadır fakat sözlük anlamda yer almamaktadır. Bu anlam yönü TT I. maddede kapsayıcı olduğu düşünülmektedir.

YUT’de ise fiil daha sade bir yapıda olup, doğrudan bir kişiyi mecbur bırakmak anlamını taşımaktadır. Genel bir karşılaştırma yapıldığında ise, TT ile ÖT ve YUT arasında temel işlevde kısmi ortaklık olduğu görülmektedir. Üç lehçede de *zor kullanarak birine bir şeyi yaptıрма* anlamı ortaklık göstermektedir. Bunun yanı sıra ÖT’de ek olarak “güçlenmek” gibi fiziksel bir durumun tasviri bulunması, YUT’ de ise anlamın daha dar olduğu ve sadece mecbur bırakmakla sınırlı olması da TT ile farklılıkları göstermektedir.

Sonuç olarak *zorla-* fiili TT ile ÖT ve YUT arasında kısmi yalancı eş değerlik taşımaktadır.

2.7.İncelenen Yalancı Eş Değerli Hareket Fiillerinin Sınıflandırılması

Bu kısımda, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi arasında karşılaştırması yapılan 149 hareket fiilinin yalancı eşdeğerlik düzeyleri; tam yalancı eşdeğerlik (TAM YED) ve kısmi yalancı eşdeğerlik (KİSMİ YED) olarak tabloda belirtilmiştir. ÖT veya YUT’nde inceleme aşamasında karşılığı bulunamayan (TESPİT EDİLEMEYEN) hareket fiilleri de aşağıdaki tabloya yansıtılmıştır.

Tablo 3. Tespit Edilen Yalancı Eş Değerli Hareket Fiillerinin Sınıflandırılması

TÜRKİYE TÜRKÇESİ	ÖZBEK TÜRKÇESİ			YENİ UYGUR TÜRKÇESİ		
HAREKET FİİLLERİ	TAM YED	KİSMİ YED	TESPİT EDİLEMEDİ	TAM YED	KİSMİ YED	TESPİT EDİLEMEDİ
aç-		✓			✓	
ağ-	✓			✓		
ağdır-			✓	✓		
akla-	✓				✓	
alış-	✓			✓		
alkışla-		✓			✓	
anıkla-	✓					✓
arala-	✓			✓		
art-		✓			✓	
as-		✓			✓	
aş-		✓			✓	
aşır-	✓			✓		
at-		✓			✓	
ata-	✓			✓		

atış-	✓			✓		
atla-		✓			✓	
atlan-		✓			✓	
atlat-			✓	✓		
avla-		✓			✓	
ayaklan-		✓				✓
ayır-		✓				✓
aylan-		✓			✓	
ayrıl-		✓			✓	
az-	✓			✓		
bağışla-		✓			✓	
bas-		✓			✓	
bastır-		✓			✓	
bağla-		✓			✓	
beğin-	✓			✓		
bula-		✓		✓		
bur-		✓			✓	
boğuş-		✓			✓	
canlan-		✓			✓	
ciltle-		✓			✓	
çağla-	✓			✓		
çak-	✓			✓		
çakmakla-	✓			✓		
çalış-		✓			✓	
çal-		✓			✓	
çengelle-	✓			✓		
çapla-	✓			✓		
çap-		✓			✓	

çatış-	✓			✓		
çat-		✓			✓	
çek-		✓			✓	
çekil-			✓	✓		
çekiş-			✓		✓	
çöz-		✓				✓
çök-		✓			✓	
dala-		✓			✓	
dal-			✓	✓		
dik-		✓			✓	
dola-	✓				✓	
eğele-	✓			✓		
eğ-		✓			✓	
ek-		✓			✓	
em-		✓			✓	
eş-	✓			✓		
gazla-	✓					✓
gez-		✓			✓	
gezle-			✓		✓	
ger-		✓			✓	
geçir-	✓			✓		
geç-		✓			✓	
giy-		✓			✓	
gir-		✓			✓	
güreş-		✓			✓	
güt-	✓			✓		
göç-		✓			✓	
hakla-			✓	✓		

hırpala-		✓				✓
havalan-		✓			✓	
hopla-	✓					✓
il-	✓			✓		
izle-		✓			✓	
in-		✓			✓	
irkil-		✓				✓
işle-		✓			✓	
ılga-	✓			✓		
ırğa-	✓			✓		
kaçır-		✓			✓	
kak-		✓			✓	
kap-		✓				✓
kapış-	✓					✓
kapla-		✓			✓	
kaşla-	✓			✓		
kat-	✓			✓		
kay-			✓		✓	
kes-		✓			✓	
kır-	✓			✓		
kop-		✓			✓	
kopar-		✓			✓	
koş-	✓			✓		
koy-	✓				✓	
kur-		✓			✓	
mıhla-		✓			✓	
okla-		✓			✓	
okşa-		✓			✓	

otla-		✓			✓	
öp-		✓			✓	
ör-		✓			✓	
öt-	✓			✓		
parçala-		✓			✓	
pulla-	✓					✓
rendele-		✓			✓	
rastla-	✓			✓		
saç-		✓				✓
sağ-		✓			✓	
sal-		✓			✓	
saldır-			✓		✓	
sapla-	✓			✓		
savaş-		✓		✓		
savur-		✓				✓
seyret-	✓			✓		
sığın-	✓			✓		
sık-		✓			✓	
sız-		✓		✓		
silkin-		✓			✓	
sin-	✓				✓	
sok-	✓				✓	
solla-			✓	✓		
soru-		✓		✓		
soy-		✓			✓	
sök-	✓			✓		
suvar-			✓		✓	
sür-		✓			✓	

sürt-		✓			✓	
süz-		✓			✓	
şahlan-	✓			✓		
şaş-	✓			✓		
tak-		✓			✓	
tarakla-	✓			✓		
tart-		✓			✓	
taşla-		✓			✓	
tayla-	✓			✓		
tazele-	✓			✓		
tepele-	✓					✓
tep-		✓			✓	
topla-		✓			✓	
tokuş-	✓			✓		
tüy-	✓			✓		
uçur-			✓		✓	
uzat-		✓			✓	
üz-	✓			✓		
varakla-	✓			✓		
yak-		✓			✓	
yemle-	✓			✓		
yükle-		✓			✓	
zorla-		✓			✓	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SONUÇ

Çalışmanın inceleme kısmında yer verilen 149 hareket fiili, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi arasında karşılaştırmalı olarak, kullanımlarına örnek cümleler verilerek incelenmiştir. Fiillerin yalancı eş değerlik durumları ise inceleme sonunda “tam yalancı eş değer”, “kısmi yalancı eş değer” ve “tespit edilemeyen” şeklinde üç kategoriye ayrılarak tablo içeriğinde sınıflandırılmıştır.

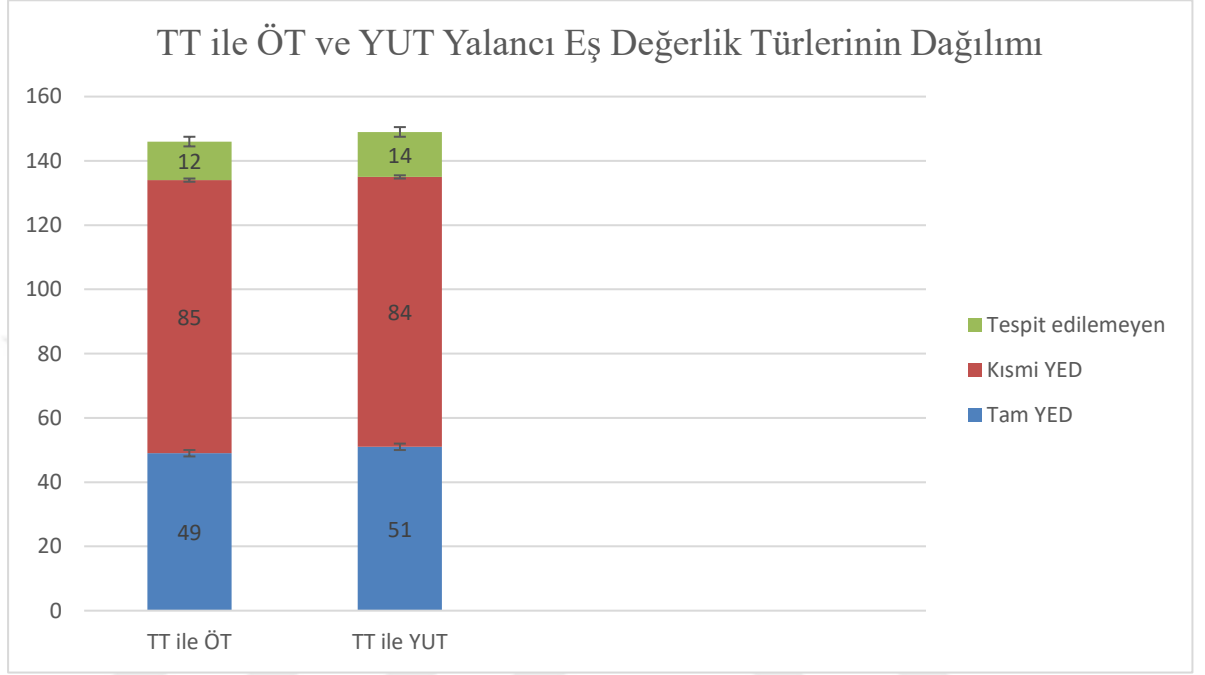
Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi arasında yapılan karşılaştırma sonucunda: tam yalancı eş değeriğe sahip hareket fiilinin 49 adet olduğu, kısmi yalancı eş değeriğe gösteren hareket fiili sayısının ise 85 olduğu, Yeni Uygur Türkçesi’nde karşılığı bulunan ama Özbek Türkçesinde tespit edilemeyen hareket fiillerinin sayısı ise 12 olduğu belirlenmiştir.

Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesi arasında yapılan karşılaştırma sonucunda da: tam yalancı eş değeriğe sahip 51 adet hareket fiili, kısmi yalancı eş değeriğe gösteren hareket fiili sayısının da 84 adet olduğu, Özbek Türkçesi’nde karşılığı bulunan fakat Yeni Uygur Türkçesi’nde herhangi bir karşılığı tespit edilemeyen hareket fiili sayısı ise 14 olarak belirlenmiştir.

Bu veriler doğrultusunda, ilgili her iki lehçede de kısmi yalancı eş değeriğe oranının tam yalancı eş değeriğe oranına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Öte yandan, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi’nde tespit edilemeyen fiil sayısına bakıldığında küçük farklar gözlenmiştir.

Araştırma süreci ve ardından elde edilen bulgular sonucunda, dikkate değer nokta şudur ki yalancı eş değeriğe durumu Türk lehçeleri arasında anlam ve yapı bakımından karmaşık bir ilişki ağını ortaya koymaktadır ve bu durum, aktarma çalışmaları ile çeviri, karşılaştırmalı dil bilim ve anlam bilim açısından önemli veriler sunmaktadır.

Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi lehçelerindeki hareket fiillerinin karşılaştırılması sonucunda tespit edilen yalancı eş değerlik türlerinin dağılım oranı şu şekildedir:

Şekil 1. TT ile ÖT ve YUT Yalancı Eşdeğerlik Türlerinin Dağılımı

Grafik, toplam 149 hareket fiili üzerinden yapılan karşılaştırmalar neticesinde ortaya çıkan tam yalancı eşdeğerlik, kısmi yalancı eşdeğerlik ve tespit edilemeyen durumların sayısal dağılımını içermektedir.

Her iki lehçenin Türkiye Türkçesi ile yapılan karşılaştırmasında kısmi yalancı eş değerlik durumunun daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. TT ile ÖT karşılaştırmasında 85, TT ile YUT karşılaştırmasında ise 84 hareket fiili kısmi yalancı eş değerlik grubunda yer almaktadır. Sonuç olarak, hareket fiillerinin önemli bir kısmının karşılaştırılan lehçelerde yazılış veya söyleyiş bakımından aynı görünse de anlam ve işlev bakımından birebir örtüşmediğini göstermektedir.

Tam yalancı eşdeğerlik oranlarına bakıldığında ise TT ile ÖT arasında 49, TT ile YUT arasında ise 51 tam yalancı eş değer hareket fiili yer almaktadır. Bu oranlar,

biçimsel benzerlik taşıyan hareket fiillerinin yaklaşık üçte birinin anlam yönünden zamanla bir değişme olduğunu ya da farklı kavramları karşıladığını ortaya koymaktadır.

Tespit edilemeyen gruptaki hareket fiili sayısı ise görece azdır: Özbek Türkçesi'nde 12 ve Yeni Uygur Türkçesi'nde 14 adettir. Bu durum, bazı hareket fiillerinin ÖT'de ve YUT'da doğrudan karşılığının bulunmadığını ya da taranan mevcut kaynaklar veya lehçelere ait esas alınan sözlükler aracılığıyla anlam eşlemesinin yapılamadığını ifade etmektedir.

Genel anlamda bu grafik, hem Özbek Türkçesi hem de Yeni Uygur Türkçesi ile yapılan karşılaştırmalarda kısmi yalancı eş değerliğin baskın olduğunu ve böylelikle incelenen fiillerin çok katmanlı anlam yapısına sahip olduğunu ve bu yapıların da yine farklı Türk lehçelerinde çeşitli şekillerde evrildiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma boyunca edinilen ve ulaşılan esas sonuç olarak şudurki Türk lehçeleri arasındaki biçimsel benzerlikler, ilk bakışta dil birliği ve yakınlığı izlenimi verse de “yalancı eş değerlik” sorunu bu yaklaşımı sorgulatmaktadır. Görünüşte aynı olan kelimelerin anlam ve kullanım açısından farklılaşması, aktarma ve çeviri süreçlerinde önemli zorluklar yaratmaktadır. Bu durum, sadece dil bilimsel bir problem değil, aynı zamanda kültürel iletişim ve anlayış açısından da kritik bir meseledir. Dolayısıyla, lehçeler arası aktarımda kelimelerin sadece biçimsel değil, kavramsal derinliklerinin de dikkatle incelenmesi, zaman içindeki anlam birliğindeki değişim sürecine de odaklanarak yanlış aktarım sorunlarının önüne geçilmesi, Türk toplulukları arasında daha sağlıklı iletişimin sağlanması için gereklidir. Bu bağlamda, yalancı eş değerlik konusu, Türk dili çalışmalarında ve pratik dil kullanımlarında özenle ele alınması gereken temel bir husustur.

Kaynakça

- Abdugafurovna, Q. S. (2022). O‘zbek tilshunosligida harakat va holat semalı lug‘aviy birliklar semantikasiga doir tadqiqotlar. *International Scientific-Theoretical Conference on the Topic: Problems of Research and Education of the Uzbek Language*, 67–77.
- Abdulla, M. (1989). *Türkçe–Uygurçe Luğet*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Abdureşit, Z. (2020, 8 Kasım). Yeni Uygur Türkçesi üretici dilbilgisiyle ilgili çalışmalara bir bakış. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 52–66.
- Abdurrahman, K. (2007, 25 Mayıs). Modern Uygur dilinin eşsesli yapısı üzerine bir araştırma. Urumçi: Sincan Üniversitesi.
- Abdurrahmanov, X., Rafiev, A. ve Shodmonqulova, D. (1992). *O‘zbek tilining amaliy grammatikasi*. Taşkent.
- Adalı, Oya. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* (2. basım). İstanbul: Papatya Yayınları.
- Ahemati, K. (2017). Uygur Dili Fiillerinin Semantik Kategorileri ve Özellikleri. *Milliyet Dili ve Edebiyatı Çalışmaları (Minzú yǔwén xuéxi)*, 30–39.
- Akbaba, D. E. (2007). Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler. *Bilig*, Yaz.
- Aktaş, T. (2015). Deyimlerde Yalancı Eş Değerlik: Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi Örneği. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1–16.
- Akulenko, V. (1969). *Anglo-russkiy i russko-angliyskiy slovar "lojnih družey perevodchika"*. Moskova: Sovetskaya entsiklopediya.
- Aliyeva, M. (2005). Lobnor Ağzındaki Uygur ve Kırgız Türkçesinin Özelliklerinin Karşılaştırmalı İncelemesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 175–178.
- Alkan, H. (2012). Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 671–688.

- Alkaya, E. ve Buran, A. (2018). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri I*. Eskişehir: AÖF Yayınları.
- Alkayış, M. F. (2009). Çağdaş Türk Şiveleri Arasında Aktarma Meseleleri (Yeni Uygur Türkçesi – Türkiye Türkçesi Örneği). *Journal of Turkish Studies*, 60–70.
- Altay, N. (2008). *Özbek Tili Sözlüğü*. Malizya: Cihani Amkarlikler İdaresi.
- Arifova, U. A. (2023). Ekvivalentı Bo‘lmagan Grammatik Birliklarning Tilshunoslikda O‘rganilishi Xususiyatlari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 16–21.
- Ataman, H. A. (2012). Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu (Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi Fiil Örneği). *Journal of Turkish Studies*, 671–688.
- Aydoğmuş, E. (2021). Özbek Türkçesinde Mental Fiiller. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 135–151.
- Ayitulla, T. (2017, 7 Ocak). Modern Uygurca Fiillerin Anlam Kategorileri. Çin Sosyal Bilimler Akademisi, Minzu Edebiyat Enstitüsü, 112–113.
- Ayşan, A., Ayzilgül ve Aybedullah, Y. (2017, Mart). Xiandai Weiwueryu Dongci Cihui Yiyu Cihui Guji Yanjiu (Modern Uygurca Fiil Sözcük Dağarcığı ve Anlam Sözlüğü Oluşturulması Üzerine). Sincan Normal Üniversitesi, 169–174.
- Azamova, G. ve Hocaliyev, İ. (2023). Tilda Ekvivalentlikning Ifodalanishi Va Uning Turlari. *Avrasya Sosyal Bilimler, Felsefe ve Kültür Dergisi*, 173–176.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. TDK Yayınları.
- Bahşi, B. (2022, 31 Aralık). Yeni Uygur Türkçesinin Söz Varlığında Köken Bilgisi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of History School (JOHS)*, 4102–4126.
- Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Londra: Routledge.
- Banguoğlu, T. (1984). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- . *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 2015.
- Başkapan, Vehbi. (2001). *Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Tuzak Sözcükler* (Yüksek Lisans Tezi). Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi.

Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S. ve Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. London: Longman.

Bilgegil, M. Kaya. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Botirova, X. Q. ve Nabiyeva, Z. Q. (2023). Lacuna Atamasining Lingvomadaniy Ahamiyati. *Educational Reserch in Universal Sciences-Multidisciplinary Scientific Journal*, 6, 293–299.

Bozaner, Koray. (2022). *Türkçede Fiil Sınıfları ve Özellikleri* (Yüksekokul Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Budagova, Zerife. (1960). *Azerbaycan Dilinin Grammatikası*. Bakü: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Yayınları.

Bulut, Serdar. (2017). Güney-Batı (Oğuz) Grubu Türk Lehçelerinden Azerbaycan Türkçesi Üzerine Yazılan Sözlüklerin Özellikleri ve Tanıtımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 Ağustos, 328–363.

Buran, Ahmet ve Alkaya, Ercan. (2018). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Cook, W. A. (1979). *Development Of The Matrix Model (1970–1978)*. Georgetown University Press.

Coşkun, Volkan. (1998). Yeni Uygur Türkçesinde Ses Uyumu ve Ses Olayları. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 1 Temmuz, 796–807.

Çakmak, Cihan. (2013). Türkmen Türkçesinde Görülen Yalancı Eş Değer Kelimeler. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1 Ekim, 15–53.

Demir, B. ve Taşkesenligil, M. (2015). Rusça Ve Türkiye Türkçesi Gramerinde Hareket Fiilleri. *Homo Loquens*, 40–53.

Demir, Nurettin. (1997). Bir Tuva Masalının Türkiye Türkçesine Aktarılması. *Sibirya Araştırmaları*, 379–389.

Deny, Jean. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Çev. Ali Ulvi. İstanbul: Maarif Matbaası.

Dizdaroğlu, Hikmet. (1963). *Türkçede Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Dimitriyev, N. K. (1962). *Stroy tyurkskikh yazykov*. Moskova.
- Dominguez, P. J. ve Nerlich, B. (2002). False Friends: their origin and semantics in some selected languages. *Journal of Pragmatics*, 1833–1849.
- Ediskun, Haydar. (1999). *Dil Bilgisi* (6. baskı). İstanbul.
- Eker, Süer. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri- Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1991–1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdoğan, İnci İnce. (2007). Çin’de Hâlen Kullanılmakta Olan Türk Lehçeleri. *ICANAS*, 131–141.
- Ergin, Muharrem. (1972). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (1980). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım.
- Ersoy, Feyzi. (2007). Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler. *Türkbilig*, 60–68.
- Ersoy, Habibe Yazıcı. (2007). "Yeni Uygur Türkçesi" In A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (ss. 355–428). Ankara: Akçağ.
- Ersoy, Habibe Yazıcı. (2012). *Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ertuğ, Sadiye. (2007). “Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Hareket Fiillerinde Yalancı Esdeğerlikler”, (Yüksek Lisans Tezi), 22–156.
- Gaydarov, A. T., Sadvakasov, G. S. ve Talipov, T. T. (1966). *Hazirqi Zaman Uyghur Tili Morfologiya i Sintaksis*. Alma-Ata: Kazak SSR Bilimler Akademisi Yayınevi.
- Gedikli, Yusuf. (1998). “Türk Lehçelerinden Metin Aktarma Yolları ve Metin Aktarmanın İlke ve Meseleleri.” II. *Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı - Bildiriler*. Ankara.
- Gencan, Tahir Nejat. (1978). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.

Goca, Ayet Abdülaziz. (2009). "Çağdaş Uygur Türkçesinin Ağızları Üzerine." *Türk Dilleri Araştırmaları*, Kasım, 47–56.

Goca, İshak Bekri. (1993). "Hamit Tömür Hazirgi Zaman Uygur Tili Grammatikisi (Morfologiya) 1.-140. sahifelerin transkripsiyonlu metni ve sözlüğü." İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 388.

Gulamov, A. G., ve diğerleri. (1975). *O'zbek Tili Grammatikasi I Tom Morfologiya*. Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti.

Gulomov, A. (1954). *Fe'l. Hozirgi O'zbek Tilidan Materiallar [Fiil. Modern Özbek Dilinden Malzemeler]*. Taşkent: Özbekistan SSC Devlet Yayınevi.

Gülensoy, Tuncer. (2022). "Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisini Yazmak." *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 20 Haziran, 9.

Gültekin, Mevlüt ve Yoldaş, M. Asif. (2002). *Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük*. İstanbul; Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Güneş, Sezai. (2009). *Türk Dili Bilgisi*. İzmir: Çağlayan A.Ş.

Güngör, Okan Celal. (2017). "Türkiye Türkçesi İle Yeni Uygur Türkçesinde Yalancı Eş Değerler (İsim ve İsim Soylu Kelimeler Örneği)." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 15(3), 133–171.

Hacıeminoğlu, Necmettin. (1991). *Türk Dilinde Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Haritonov, L. N. (1954). "Tipi qlaqolnix osnov v yakutskom yazıke." Moskova.

Hasiyat, Mamat ve Abdurehim, Sali. (2020). "Modern Uygur Dilinin Homograflarının Sınıflandırılması." no. 7. Urumçi: Sincan Normal Üniversitesi, 35–37.

Hirik, Seçil. (2018). "Rol Kuramı İle Fiillerin Anlambilimsel Kategorilerinin İlişkisi: İyi Ve Kötü Prens Öyküsü Örneği." *Türkbilig*, 125–142.

Haciyev, Azim. (1973). *Fe'l*. Taşkent: O'zbekiston Fan Nashriyoti.

İlker, Ayşe. (1999). "Lehçeden Lehçeye Aktarma Üzerine Bazı Düşünceler." In 3. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996* (ss. 553–560). Ankara.

İlker, Ayşe. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dilinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İşler, Tuğba. (2021). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Yer Alan Fiillerin Kullanım Sıklığının Belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir.

Kamolov, F., Reşetov, V. V., İbrahimov, S. İ., ve Tursunov, U. T. (1966). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili I: Fonetika, Leksikologiya, Morfologiya*. Toshkent: O'zbekistan SSR Fan Nashriyoti.

Kara, Abdullah. (2020). "Türkiye'de Alfabe Değişiminden Sonra Yeni Harflerin Yaygınlaştırılması ve Halk Eğitiminde Millet Mekteplerinin Rolü ve Önemi." *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, 1 Haziran, 114–141.

Kara, Mehmet. (2009). "Lehçeler Arası Aktarmada Temel Sorunlar." *Turkish Studies*, 1056–1082.

Karaca, Oktay Selim. (2011). "Çağdaş Türk Lehçelerinin Söz Varlığındaki Ortaklığa Karşılaştırmalı Bir Bakış." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1340–1352.

Karadoğan, Ahmet. (2004). *Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Sorunları* (Doktora Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.

Karadoğan, Ahmet. (2004). "Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar." In *V. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri* (ss. 1591–1602). Ankara: TDK Yayınları.

Karavin, Harika. (2016). "Çeviri Kuramları Bağlamında Eşdeğerlik Kavramının İzini Sürmek." *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz, 125–144.

Karitonov, Luka Nikiforoviç. (1954). "Dil, Yakut Dilinde Fiil Köklerinin Türleri." Moskova: SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi.

Kaşgarlı, Reyila. (2021). "Bir Dil Üç Alfabe: 20. Yüzyılın Başından Günümüze Uygur Türklerinin Kullandığı Alfabeler." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar, 11–34.

Kaşgarlı, S. Mahmut. (1992). *Modern Uygur Türkçesi Grameri*. İstanbul: Orkun Yayınevi.

Kemal, Fahri. (1957). *Hozirgi Zamon O'zbek Tili*. Toshkent: O'zbekistan SSR Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.

Kalyapina, A. S. (2023). "The Definition of the Translator's False Friends." *Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Vestnik Nauki»*, 6, 913–917.

Kılıçev, Ergash. (1992). *O'zbek Tilining Praktik Stilistikasi (Grammatika)*. Taşkent: Oqituvchi.

Kadiri, Abdulla. (2008). *Ötken Künlar*. www.ziyouz.com . (15.02.2025).

Kirişcioğlu, Fatih. (2006). "Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan." *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21–35.

Kırömeroğlu, Nida. (2011). *Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Yalancı Eş Değerler* (Yüksek Lisans Tezi).

Kononov, A. N. (1948). *Grammatika Uzbekskogo Yazıka [Özbek Dili Grameri]*. Taşkent: Uzgiz.

Koraş, Hikmet. (2009). Türkiye’de Çağdaş Türk Lehçeleri İle İlgili Sözlük Çalışmaları ve “Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü” Üzerine. *Journal of Turkish Studies*, 761–789.

Koraş, Hikmet, Açık, F. ve Öztürk, Z. (2023). *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Korkmaz, Zeynep. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü* (3. baskı). Ankara: TDK Yayınları.

Kuliyev, G. (1968). Глагольное управление в азербайджанском и туркменском языках. [*Glagol'noye upravleniye v azerbaydzhanskom i turkmenskoy yazykakh*]. Bakü.

Kükey, Mazhar. (2007). *Türkiye Türkçesinde Bütün Yönleriyle Eylemler (Fiiller)*. Samsun: Cem Yayıncılık.

Kükey, Mazhar. (1972). *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*. Ankara: Ongun Kardeşler Matbaası.

Leontik, Mariya. (2017). "Türkçede Fiil Çekimi." *Prizren: BAL-TAM, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Prizren*, 109–127.

Levin, Beth. (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago: University of Chicago Press.

Longacre, R. E. (1976). *An Anatomy of Speech Notions*. Lisse: Peter de Ridder Press.

Madina, Kudrat qizi Polvonova. (2023). "Fransuz va o'zbek tillarida harakat fe'llarining qo'llanilish xususiyatlari." *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan Journalı*, Ağustos, 324–325.

Marufov, Z. M., ve diğlerleri. (1981). *O'zbek Tilining İzohli Lug'ati I-II*. Düzenleyen: Z. M. Ma'rufov. Cilt I-II. Moskova: Moskova Rus Dili Neşriyati.

Merhan, Aziz. (2012). "Türkçe ve Özbekçe Eş Sesli Sözcük Karşılaştırması." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1–16.

Millward, James A. (2021). *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang* (2. baskı). New York: Columbia University Press.

Mirtaciyev, Miraziz. (1992). *Hozirgi O'zbek Tili*. Toshkent: O'zbekistan Nashriyoti.

Muhamedova, S. H. (2007). "O'zbek tilida harakat fe'llarining semantik va valentlik xususiyatlari." Taşkent: Özbekistan Dil ve Edebiyat Bilimleri Enstitüsü, 325.

Murtazina, Alsina. (2023). "Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler." In D. Selçuk Atay ve O. Kâmil Başören (Ed.), 8. *Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı - 2*, İstanbul: Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu (UDEF).

Naskali, Emine Gürsoy. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Necip, Emir Necipoviç. (2016). *Uygurca-Türkçe Sözlük*. Düzenleyen: M. Tyulemissov. Çeviren: İklil Kurban. Şanghay: Madi.

Necip, Emir Necipoviç. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren: İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Özdağ, Tunahan. (2019). "Karışık Dilli Eserlere Genel Bir Bakış." *Dil ve Kültür Dergisi*, 21–24.

Özeren, Mehmet. (2014). "Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 111–127.

- Özkan, Fatma. (1999). "Bugünkü Türk Lehçelerinde İletişimi Zorlaştıran Kelimeler." In 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996* (ss. 883–889). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, Nevzat. (2013). "Türk Dili ve Latin Alfabesi." *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim, 351–362.
- Öztürk, Abdulkadir. (2020). "Türkiye Türkçesi Nereye Gidiyor?" *Türk Ekini Dergisi*, 25–30.
- Öztürk, Rıdvan. (2007). "Özbek Türkçesi." In Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* (ss. 291–354). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, Ayşe. (2018). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Çin Guomintang Partisi Üyelerinin Türkiye Ziyareti: Hu Hanmin'in Türkiye Gözlemleri." *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1–32.
- Resulov, Asker. (1995). "Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu." *Türk Dili*, 916–924.
- Reşetov, V. V. (1946). *Sovremenniy Uzbekskiy Yazık [Çağdaş Özbek Dili]*. Taşkent
- Salihcan, Muzaffer, Tilav, A. Murat ve Nişan, A. Veli. (1992). *Pratik Türkçe-Özbekçe Konuşma Kılavuzu*. Taşkent; Ankara: Ecdad Yayım.
- Sapayev, Qalandar. (2009). *Hozirgi O'zbek Tili (Morfemika, so'z yasalishi va morfologiya)*. Taşkent.
- Schwarz, Henry G. (1992). *An Uyghur-English Dictionary*. Cilt 2. Bellingham, Washington: Center for East Asian Studies, Western Washington University.
- Seçkin, Kuban. (2018). "Eski Türkçede İrade Fiilleri." In IX. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Shaw, R. B. (1880). "A sketch of the Turki language as spoken in eastern Turkistan (Kâshghar and Yarkand), with lists of names of birds and plants by J. Scully, part II. vocabulary, Turki-English." Calcutta: Baptist Mission.
- Shaw, R. B. (2014). *Kâşgar ve Yarkend ağzı sözlüğü*. Çeviren ve yayına hazırlayan: F. Yıldırım. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Shiliang, Cheng. (1987). *Hazirqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi*. Urumçi: Sincan Halk Yayınevi.

Shoabdurahmonov, Sh., Asqarova, M., Hojiyev, A., Rasulov, İ. ve Daniyrov, H. (1980). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili I Qism*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.

Smith, C. (1991). *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer.

Sodikova, Maqsuda. (1975). *Fe'l Stilistikasi*. Toshkent: O'zbekistan SSR Fan Nashriyoti.

Sultanzade, Vügar. (2010). "Türk Dilleri ve Lehçeleri Arasında Benzeşimler Sözlüklerinin Hazırlanmasının Yöntem ve Prensipleri." In *Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu* (ss. 52–56). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Sultanzade, Vügar. (2010). "Yalancı Eşdeğerlerin Azizliği: Bahtiyar Vahapzade'nin Eserlerinin Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine." *Erdem Dergisi*, 165–172.

Şenol, Asım Çağrı. (2020). "Yalancı Eş Değerlik veya Anlam Değişmesi Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 20(2), 409–427.

Tatlı, İrfan. (2011). *Türkçe-Uygurca En Güzel Haywan Hikayeleri*. Çeviren: Mahinur Uygur. İstanbul: Papatya Yayınları.

Tavkul, Ufuk. (2003). "Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler." *Kırım Dergisi*, 23–32.

TDK. (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim: <https://sozluk.gov.tr> (06.06.2024).

Tekin, Talat. (1989). "Türk Dili Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi." *Erdem Dergisi*, 141–168.

Tolkun, Selahittin. (1994). *Özbek Türkçesinin Leksikolojisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 211.

Tömür, Hamit. (1987). *Hazirqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi (Morfologiyeye)*. Pekin: Milletler Neşriyatı.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türk Dil Kurumu. (1990–1998). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti*. Cilt I–VI. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Türk, Vahit. (2018). "Türkiye Türkçesi." In *Türk Dili I* (ss. 48–49). Eskişehir: AÖF Yayını.
- Uğurlu, Mustafa. (2000). "Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve ‘Abay Yolu’ Roman." *Bilig*, 59–80.
- Uğurlu, Mustafa. (2004). "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği." *Bilig Dergisi*, Bahar, 29–40.
- Uğurlu, Mustafa. (2011). "Lehçe İçi Aktarmada ‘Yalancı Eş Değerlik’." In *International Congress of Asian and North African Studies* (ss. 1877–1890). Ankara.
- Üşenmez, Emek. (2017). "Modern Özbek Türkçesinin Oluşumu." *Journal of Turkish Studies*, 463–476.
- Üşenmez, Emek, Boltabayev, Saidbek, ve Tuğlacı, Gülşah. (2016). *Özbekçe Türkçe Sözlük*. Eskişehir: Türk Dünyası Vakfı.
- Valin, Robert D. Van, ve LaPolla, Randy J. (1998). *Syntax: Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vardar, Berke. (2002). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Vasilyev, L. M. (1971). "Semanticeskie klassy russkogo glagola [*Rusça Fiil Semantik Sınıfları*]." Leningrad: Leningrad Devlet Üniversitesi.
- Vendler, Zeno. (1967). *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Whitaker, H. (1909). *Eastern Turki (as spoken in Turkistan)*. Chaubattia: Regimental Printing Press, 2nd Battalion, Rifle Brigade.
- Yakub, Abliz, ve diğerleri. (2011). *Hazirqi Zaman Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti I*. Düzenleyen: Abdurrahman Hamdullah İmam. Cilt I. Urumçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.
- Yaman, Ertuğrul, ve Mahmud, Nizamiddin. (1998). *Özbek Türkçesi - Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi - Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yaqub, Abliz, ve diğlerleri. (1990). *Hazırqı Zaman Uygur Tilining İzahlıq Luğıti I: A-P*. Düzenleyen: Abliz Yaqub. Cilt I (A-P). Urumçı: Şincang Uygur Neşriyatı.

Yaqub, Abliz, ve diğlerleri. (2011). *Hazırqı Zaman Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğıti II. 2*. Cilt. Ürümçı: Şıncañ Xelq Neşriyatı.

Yaylagül, Özen. (2005). "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller." *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, Mart.

Yeloğlu, Fatma. (2019). "'Almas Zerriler' Kitabı Örneğinde Uygur Türkçesinde Cümle Bilgisi." Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim, 258.

Yetkin, Nihal. (2011). "Partial False Friends in English-Turkish Translations: Diplomatic Texts." *Hacettepe Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 207–221.

Yıldırım, Fikret. (2019). "Yeni Uygurca ve Yeni Uygurca Sözlükler." *Folklor/Edebiyat*, 1(8), 539–552.

Yıldırım, Hüseyin. (2017). "Özbek Türkçesi Ağızları Üzerine Bir Değerlendirme." *Dil Araştırmaları*, 31 Mayıs, 121–145.

Yıldırım, Hüseyin. (2005). "Türkmen Türkçesindeki Aldatıcı Kelimeler." In *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ss. 765–792). Ankara: Gazi Üniversitesi.

Yıldırım, Hüseyin, ve Kartallıoğlu, Yavuz. (2007). "'Türkiye Türkçesi'." In *Türk Lehçeleri Grameri*, Düzenleyen: Ahmet Bican Ercilasun (ss. 31–80). Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldız, Hüseyin. (2018). "Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiilleri." *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 163-181.

Yıldız, Hüseyin. (2009). "Karay Türkçesinde Yalancı Eş Değer Kelimeler." *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 611–659.

Yıldız, Hüseyin. (2017). "Türk Dilinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması Problemi." *Journal of Turkish Language and Literature*, 337–362.

Yılmaz, Cansu. (2009). "Yeni Uygur Türkçesi Zunun Kadiri Eserleri (Giriş – İnceleme – Metin – Çeviri)." Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 365.

Yöyen, Hakan. (2019). "Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Yalancı Eş Değerler." Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 542.

Yusuf, Berdak. (2000). "Türkçe ve Özbekçede ‘Yalancı Eş Değerler’." In *IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı* (ss. 2083–2087). Ankara.

Yusuf, Berdak. (1993). *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Düzenleyen: Osman Koçkar. Taşkent: Özbekistan Neşriyat.

Yusuf, Berdak, ve Tulum, Mehmet Mâhur. (1994). *Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Yusupova, Nasiba. (2018). *Türkçe – Özbekçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zal, Ünal. (2009). Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve “İki Ağaç” Şiir kitabı Üzerine. *Gazi Türkiyat*, 1 Eylül, 431–455.